

P 53821

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

Fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul XXV, 2014

Nr. 5 – 6

septembrie – decembrie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor-șef*), OVIDIU CRISTEA (*redactor responsabil*), VIOREL ACHIM, MIOARA ANTON, VIOLETA BARBU, DANIELA BUȘĂ, ILEANA CĂZAN, GHEORGHE LAZĂR, BOGDAN POPA, RALUCA TOMI, CRISTIAN VASILE, CONSTANȚA VINTILĂ-GHIȚULESCU

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC INTERNAȚIONAL

FLORIN ANGHEL (*România*), LAURA BALLETO (*Italia*), MATEI CAZACU (*Franța*), DENNIS DELETANT (*Marea Britanie*), IOAN DRĂGAN (*România*), HALİT EREN (*Turcia*), FRANCESCO GUIDA (*Italia*), KONRAD GÜNDISCH (*Germania*), REBECCA HAYNES (*Marea Britanie*), HARALD HEPPNER (*Austria*), THEDE KAHL (*Austria*), PAUL E. MICHELSON (*S.U.A.*), KONSTANTIN V. NIKIFOROV (*Federația Rusă*), DEMETER M. PEYFUSS (*Austria*), JENS OLIVER SCHMITT (*Austria*), MANFRED STOY (*Austria*), PETRONEL ZAHARIUC (*România*)

REDACȚIA

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor-șef*), OVIDIU CRISTEA (*redactor responsabil*), DANIELA FELICIA GHEORGHIȘ (*redactor*), IOANA VOIA (*traducător*)

EDITURA ACADEMIEI: *redactor*: ALIS ALEXĂ
tehnoredactor: ANDREEA CHIȚU

„Revista istorică” apare de 6 ori pe an.

„Revista istorică” are calificativul INT2 (B) în „European Reference Index for the Humanities” (ERIH).

Responsabilitatea pentru conținutul articolelor și pentru obținerea drepturilor de (re)publicare le revine autorilor.

Articolele din această revistă sunt indexate în „Historical Abstracts”, „America: History and Life” și „Regesta Imperii”.

Correspondența, manuscrisele, cărțile și revistele pentru recenzare vor fi trimise pe adresa:

„Revista istorică” is published in six issues per year

„Revista istorică” is ranked INT2 (B) in the “European Reference Index for the Humanities” (ERIH).

Responsibility for the content of the articles and for obtaining copyright permission rests with the authors.

Articles appearing in this journal are indexed in “Historical Abstracts,” “America: History and Life” and “Regesta Imperii.”

Letters, manuscripts, books and journals for review should be sent to the following address:

Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”

„REVISTA ISTORICĂ”

B-dul Aviatorilor nr. 1, 011851 – București, România, tel. 4021-212 53 37

E-mail: revistaistorica@hotmail.com; revistaistorica@yahoo.com

<https://sites.google.com/site/revistaistorica/home>

„Revista istorică” se poate procura de la:

“Revista istorică” can be purchased from:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, București, România, 050711, tel.: 4021-318 81 06, 4021-318 81 46; fax: 4021-318 24 44, e-mail: edacad@ear.ro; www.ear.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77-19, sector 3, București, România, tel./fax: 4021-610 67 65, 4021-210 67 87; e-mail: office@orionpress.ro

DEREX COM BUCUREȘTI, tel.: 4021-313 71 57, e-mail: derec_com@gmail.com

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piața Presei Libere, nr. 1, corp B, etaj 3, cam. 301-302, sector 1, București, tel.: 4021-314 63 39, fax: 4021-314 63 39, e-mail: abonamente@manpres.ro, office@manpres.ro, www.romanianjournals.com

© 2016, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOMUL XXV, NR. 5–6
septembrie – decembrie 2014

SUMAR

CONSTITUIREA ȘI CONSOLIDAREA ȚĂRILOR ROMÂNE

ȘERBAN PAPACOSTEA, Istorie și geopolitică: geneza statului în trecutul românesc. II 421

PUTERE ȘI CONTROL

MIHAI MĂLĂERU, Dreptul divin de a guverna – legitimarea expansiunii neo-asiriene 437

VIRGIL CIOCÎLTAN, Problema Strămtorilor în politica sultanului Baiazid I (1389–1402)..... 447

EDUCAȚIE ȘI DEZVOLTARE

RAMONA CAMELEA, Concursul, practică de selecție a profesorilor secundari din România (1864–1898)..... 467

CRISTIAN VASILE, Towards a New Law on Education: Some Reflections Regarding the Communist Educational Policies under the Ceaușescu Regime..... 493

BOGDAN RENTE, Reprezentări ale Daciadei în ziarul „Sportul” 503

MINORITĂȚI – ASPECTE ȘI PROBLEME

CĂTĂLIN TURLIUC, Emancipation and Modernization: Minorities in Romanian Trade during the Second Half of the Nineteenth Century..... 521

VENERA ACHIM, Particularități în aplicarea legii de emancipare a Țiganilor din Țara Românească (8/20 februarie 1856)..... 533

SURSE ȘI IZVOARE

RADU TUDORANCEA, „Cuba – Da, Yankeii – Nu!” Atacul asupra Legației SUA de la București din 19 aprilie 1961 (surse americane) 541

„Revista istorică”, tom XXV, 2014, nr. 5–6, p. 417–617

ANALIZE ȘI DEZBATERI

VICTOR RIZESCU, Developmental Ideology or Regenerative Nationalism? Competing Strands of the Romanian Right before World War II. I. Corporatism between Liberalism and the Right.....	557
---	-----

NOTE ȘI RECENZII

<p>[*] <i>Basarabia – 1812. Problema națională și implicații internaționale</i>, coord. GHEORGHE CLIVETI, GHEORGHE COJOCARU, Edit. Academiei Române, București, 2014, 1116 p. (Marian Stroia); ^{**} <i>Domnitorii și suita domnească în epoca fanariotă. Documente din colecțiile Bibliotecii Academiei Române</i>, coord. GABRIELA DUMITRESCU, Edit. Excelență prin Cultură, București, 2015, 379 p. (Oana-Mădălina Popescu); ^{**} <i>Portretul în secolul al XIX-lea românesc. Catalog de expoziție</i>, coord. CĂTĂLINA MACOVEI, Biblioteca Academiei Române – Cabinetul de Stampe, Institutul de Istoria și Teoria Artei „G. Oprescu”, București, 2015, 198 p. (Oana-Mădălina Popescu); VIDU BIDILEAN, <i>Monografia comunei Răbăgani – Bihor. Studiu-cercetare</i>, Edit. Terra Nostra, Iași, 2015, 386 p. (Vili Dragomir); KEN JOWITT, <i>Noua dezordine mondială: extincția leninistă</i>, Edit. Curtea Veche, București, 2012, 400 p. (Mihaela Stroe); SYLVIA NASAR, <i>Grand Pursuit: The Story of Economic Genius</i>, Simon & Schuster, New York, 2012, 576 p. (Mihaela Stroe); ȘERBAN-LIVIU PAVELESCU, <i>Stat și Biserică în reconstrucția politică a societăților postcomuniste din Balcani. Elemente pentru o sociologie politică a ortodoxiei</i>, Edit. Militară, București, 2013, 199 p. (Cristian Vasile); TEOFIL RENDIUK, <i>C. Brâncoveanu și I. Mazepa. Pagini inedite de istorie</i>, Edit. ProUniversitaria, București, 2014, 223 p. + 35 il. + 55 fotocopii (Marian Stroia); PAUL ROLAND, <i>Ascensiunea și prăbușirea lui Adolf Hitler. Nazismul, o istorie ilustrată</i>, Corint, București, 2012, 208 p. (Raul Denize); LAVINIA STAN, <i>Transitional Justice in Post-Communist Romania: The Politics of Memory</i>, Cambridge University Press, New York, 2013, 288 p. (Cristian Vasile); VLADIMIR TISMĂNEANU, MARIUS STAN, <i>Dosar Stalin. Genialissimul generalissim</i>, Edit. Curtea Veche, București, 2014, 272 p. (Cristian Vasile); RADU TUDORANCEA, <i>Frontul de acasă. Propagandă, atitudini și curente de opinie în România Primului Război Mondial</i>, Edit. Eikon, Cluj-Napoca, 2015, 278 p. + anexă (Cristian Vasile).....</p>	593
--	-----

HISTORICAL REVIEW

NEW SERIES

TOME XXV, NOS. 5–6

September – December 2014

CONTENTS

THE ROMANIAN COUNTRIES' ESTABLISHMENT AND CONSOLIDATION

ȘERBAN PAPACOSTEA, History and Geopolitics: The Genesis of the Romanian State. II..... 421

POWER AND CONTROL

MIHAI MĂLĂERU, The Divine Right of Governing – Legitimizing the Neo-Assyrian Expansion... 437

VIRGIL CIOCÎLTAN, The Issue of the Straits in the Policy of Sultan Bayezid I (1389–1402)..... 447

EDUCATION AND DEVELOPMENT

RAMONA CAMELEA, The Contest, a Selection Procedure for Secondary School Teachers in Romania (1864–1898)..... 467

CRISTIAN VASILE, Towards a New Law on Education: Some Reflections Regarding the Communist Educational Policies under the Ceaușescu Regime 493

BOGDAN RENTE, Dacia Reflected in the “Sportul” Newspaper..... 503

MINORITIES – ASPECTS AND ISSUES

CĂTĂLIN TURLIUC, Emancipation and Modernization: Minorities in Romanian Trade during the Second Half of the Nineteenth Century..... 521

VENERA ACHIM, Particularities in the Application of the Law of Emancipation of the Gypsies in Wallachia (8/20 February 1856) 533

SOURCES AND DOCUMENTS

RADU TUDORANCEA, “Cuba – Yes, the Yankees – No!” The 19 April 1961 Attack on the US Legation in Bucharest (US Sources) 541

„Revista istorică”, tom XXV, 2014, nr. 5–6, p. 417–617

ANALYSES AND DEBATES

- VICTOR RIZESCU, Developmental Ideology or Regenerative Nationalism? Competing Strands of the Romanian Right before World War II. I. Corporatism between Liberalism and the Right..... 557

NOTES AND REVIEWS

- ** *Basarabia – 1812. Problema națională și implicații internaționale* (Bessarabia – 1812. The National Issue and International Implications), coord. by GHEORGHE CLIVETI, GHEORGHE COJOCARU, Edit. Academiei Române, Bucharest, 2014, 1116 pp. (Marian Stroia); ** *Domnitorii și suita domnească în epoca fanariotă. Documente din colecțiile Bibliotecii Academiei Române* (The Princes and the Royal Retinue in the Phanariot Period. Documents from the Collections of the Library of the Romanian Academy), coord. by GABRIELA DUMITRESCU, Edit. Excelență prin Cultură, Bucharest, 2015, 379 pp. (Oana-Mădălina Popescu); * *Portretul în secolul al XIX-lea românesc. Catalog de expoziție* (The Romanian Nineteenth-Century Portrait. Exhibition Catalog), coord. by CĂTĂLINA MACOVEI, Library of the Romanian Academy – The Old Prints Cabinet, “G. Oprescu” Institute of Art History and Theory, Bucharest, 2015, 198 pp. (Oana-Mădălina Popescu); VIDU BIDILEAN, *Monografia comunei Răbăgani – Bihor. Studiu-cercetare* (Monograph of the Răbăgani Township – Bihor. Research Study), Edit. Terra Nostra, Iași, 2015, 386 pp. (Vili Dragomir); KEN JOWITT, *Noua dezordine mondială: extincția leninistă* (The New World Disorder: The Leninist Extinction), Edit. Curtea Veche, Bucharest, 2012, 400 pp. (Mihaela Stroe); SYLVIA NASAR, *Grand Pursuit: The Story of Economic Genius*, Simon & Schuster, New York, 2012, 576 pp. (Mihaela Stroe); ȘERBAN-LIVIU PAVELESCU, *Stat și Biserică în reconstrucția politică a societăților postcomuniste din Balcani. Elemente pentru o sociologie politică a ortodoxiei* (State and Church in the Political Reconstruction of Post-Communist Balkan Societies. Elements for a Political Sociology of Orthodoxy), Edit. Militară, Bucharest, 2013, 199 pp. (Cristian Vasile); TEOFIL RENDIUK, *C. Brâncoveanu și I. Mazepa. Pagini inedite de istorie* (C. Brâncoveanu and I. Mazepa. Unpublished Pages of History), Edit. ProUniversitaria, Bucharest, 2014, 223 pp. + 35 ill. + 55 photocopies (Marian Stroia); PAUL ROLAND, *Ascensiunea și prăbușirea lui Adolf Hitler. Nazismul, o istorie ilustrată* (The Rise and Fall of Adolf Hitler. Nazism, an Illustrated History), Corint, Bucharest, 2012, 208 pp. (Raul Denize); LAVINIA STAN, *Transitional Justice in Post-Communist Romania: The Politics of Memory*, Cambridge University Press, New York, 2013, 288 pp. (Cristian Vasile); VLADIMIR TISMĂNEANU, MARIUS STAN, *Dosar Stalin. Genialissimul generalissim* (The Stalin Files. The Genialissimo Generalissimo), Edit. Curtea Veche, Bucharest, 2014, 272 pp. (Cristian Vasile); RADU TUDORANCEA, *Frontul de acasă. Propagandă, atitudini și curente de opinie în România Primului Război Mondial* (The Front at Home. Propaganda, Attitudes and Currents of Opinion in WWI Romania), Edit. Eikon, Cluj-Napoca, 2015, 278 pp. + annex (Cristian Vasile)..... 593

CONSTITUIREA ȘI CONSOLIDAREA ȚĂRILOR ROMÂNE

ISTORIE ȘI GEOPOLITICĂ: GENEZA STATULUI ÎN TRECUTUL ROMÂNESC. II*

ȘERBAN PAPACOSTEA**

Eliminarea¹ treptată a hegemoniei Hoardei de Aur din spațiul cuprins între Carpații Răsăriteni, cei Meridionali, Dunărea, Nistrul și Marea Neagră a trecut teritoriul cuprins între aceste limite sub dominația directă a celor două state românești în curs de formare – Valahia Mare și Valahia Mică în terminologia politică a epocii – și în aria de hegemonie a celor două mari puteri catolice – Regatul Ungar și Regatul Polon – cărora papalitatea le-a încredințat conducerea cruciatei anti-mongole. La capătul acestei acțiuni împlinite în mai puțin de cinci decenii, cadrul geopolitic reînnoit al spațiului în care s-au constituit cele două state românești era determinat, pe de o parte, de regatele catolice amintite, Ungaria și Polonia, și de tendințele lor hegemonice – sursă de neîncetate rivalități, conflicte și negocieri – și, pe de altă parte, de genovezii din Marea Neagră, care, prin controlul

* Pentru antecedentele și contextul înfruntării dintre puterile creștine și Hoarda de Aur în spațiul carpato-dunăreano-pontic, vezi Șerban Papacostea, *Istorie și geopolitică: geneza statului în trecutul românesc. I*, în „Revista istorică”, XXV, 2014, nr. 3–4, p. 213–229.

** Academia Română; serbanpapacostea@gmail.com.

¹ Bibliografia referitoare la geneza statelor românești va forma obiectul unei prezentări analitice și critice speciale. Indicăm în nota de față câteva dintre lucrările consultate cel mai frecvent la redactarea acestui articol: Alexandru V. Boldur, *Die Herrschaft des litauischen Fürsten Jurij Korjat in der Moldau (1374–1379)*, în „Südost-Forschungen”, XXXII, 1973, p. 11–32; Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, ed. Valeriu Râpeanu, București, 1980; C. Cihodaru, *Observații cu privire la procesul de formare și de consolidare a statului feudal Moldova în sec. XI–XIV*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol”, XVI, 1979, p. 167–186 și XVII, 1980, p. 117–139; Virgil Ciocîltan, *Hegemonia Hoardei de Aur la Dunărea de Jos (1301–1341)*, în „Revista istorică”, V, 1994, 11–12, p. 1099–1118; idem, *Alanii și începuturile statelor românești*, în „Revista istorică”, VI, 1995, 11–12, p. 935–955; Dennis Deletant, *Studies in Romanian History*, Bucharest, 1991 (primele trei studii, consacrate spațiului danubiano-pontic și formării Moldovei); Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 2014; Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. I–II, București, 1901; Sergiu Iosipescu, *Schiță a constituirii statelor medievale românești*, în „Revista de istorie”, 36, 1983, 3, p. 254–272; Ion I. Nistor, *Lucius Aprobianus – eroul Țării Șipeniului*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii istorice”, s. III, XXIII, 1941, p. 133–175; Dimitre Onciul, *Originile Principatelor Române*, în idem, *Scrieri istorice*, ed. Aurelian Sacerdoțeanu, București, 1968, p. 560–714; Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1997; Constantin Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387–1432)*, în „Revista istorică română”, X, 1940, p. 237–332; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, București, 1982.

legăturilor comerciale pe cât de intense, pe atât de lucrative dintre Asia și Europa, nu în ultimul rând prin Europa Centrală – anume prin porturile Chilia și Cetatea Albă –, au devenit o permanență a relațiilor internaționale în acest spațiu.

Acțiunea anti-mongolă s-a desfășurat coordonat și concomitent la mijlocul secolului al XIV-lea, din Rutenia, mai exact din cnezatele Halici și Volânia, până la Dunărea de Jos și la malurile Mării Negre. În cadrul acestei vaste ofensive, românii extra- și intracarpatici au asumat un rol esențial, corespunzător perceput de forțele inițiatoare și conducătoare ale alianței anti-mongole, papalitatea și regatele catolice, Ungaria și Polonia. Mai mult decât o colaborare militară banală în cadrul relațiilor de suzeranitate-vasalitate, participarea românilor la coaliția anti-mongolă a fost expresia unei voințe de eliberare de sub dominația popoarelor stepei și de împlinire și afirmare politică internă și externă în cadru statal propriu, manifestare de conștiință și voință colectivă a romanității nord-dunărene, intra- și extracarpatică, multiplu atestată de sursele contemporane.

Două au fost nucleele de putere din care s-a desfășurat epopeea genezei statale românești: în sud, Argeșul, cu vocația statală consacrată de victoria de la Posada; în nord, Maramureșul, care, împiedicat să-și realizeze evoluția spre stat în cadrul geografic propriu, a transferat-o – „a descălecat-o” – la răsărit de lanțul munților Carpați, pe valea râului Moldova. Produs al expansiunii și cuceririi pornite din cele două centre originare de putere, Argeșul și Maramureșul, statele românești în curs de formare s-au „întâlnit” câteva decenii mai târziu pe cursul Milcovului, care avea să le despartă timp de aproape cinci secole.

În segmentul cel mai nordic al vastului front anti-mongol, în cnezatele ruse Halici și Volânia (Vladimir), ofensiva a fost asumată primordial de Polonia regelui Cazimir (1333–1370), ultimul reprezentant al dinastiei Piast. După succese și eșecuri alternative, în cursul cărora a avut de înfruntat nu numai rezistența rutenilor, ci și invaziile tătarilor și ale lituanienilor, ca răspuns la apelurile de ajutor ale autohtonilor, Regatul Polon a reușit să-și subordoneze teritoriul Ruteniei. În cele din urmă, regele Cazimir și-a atins țelul: în 1349, el se intitulează triumfător „*Dei gratia rex Poloniae dominusque terrae Russie*”, după ce, în 1346, se intitulase „*haeres Russie*”, afirmare a caracterului ereditar al stăpânirii sale asupra țării². La originea acestui succes, reflectat în titulatură, a contribuit neîndoiește și angajamentul asumat cu câțiva ani mai înainte de Cazimir de a le recunoaște localnicilor dreptul de a avea o conducere locală proprie, un „*capitaneus*”, în calitate de reprezentant al regelui³, și de a se menține în tradiția bisericească răsăriteană, concesie condamnată de Curia Papală⁴.

² „(... ducatum Russie) rex Casimirus ex integro obtinuit cum omnibus civitatibus et castris”; *Monumenta Poloniae historica*, vol. II, ed. A. Bielowski, Lwów, 1862, p. 885; Gotthold Rhode, *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, Kulturelle Bedeutung und Geistliche Auswirkung*, vol. I, *Im Mittelalter bis zum Jahre 1401*, Köln, Graz, 1955, p. 186–187.

³ Antoni Prochaska, *W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierską Wielkiego*, în „Kwartalnik Historyczny”, VI, 1892, p. 21–22; citat de Paul W. Knoll, *Poland as Antemurale Christianitatis in the Late Middle Ages*, în „The Catholic Historical Review”, LX, 1974, p. 390–391.

⁴ „... interea quidem convenciones et pacta praefatus rex praestito juramento promisit, quod ... gentem Ruthenorum in omnibus tuere debebat ipsosque eorum ritibus, iuribus et consuetudinibus

Înscrierea în titulatura regelui polon a titlului de „*haeres Russie*” nu putea să nu trezească suspiciunea și rivalitatea aliatului său, regele Ludovic al Ungariei, în titulatura căruia se afla de asemenea explicit formulată pretenția de stăpânire asupra cnezatelor ruse apusene: „*Ludovicus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Comaniae Bulgariaeque rex ...*”, moștenire de la dinastia anterioară a regilor arpadieni. Concomitent cu succesul înregistrat de Polonia în Rutenia în 1349, și regele Ungariei și-a orientat privirile și acțiunea în această direcție. În cursul aceluiași an, sursele înregistrează prezența sa prelungită în Transilvania⁵. Mai semnificativă încă, din perspectiva desfășurărilor militare transcarpatice, este hotărârea regelui de a cuprinde și Maramureșul în comandamentul încredințat la începutul campaniei anti-tătare, în 1345, lui Andrei Lackfy în calitate de „*comes Siculorum et de Brassow*”⁶; o diplomă regală din 1349 îl atestă pe același Andrei Lackfy drept „*comes Siculorum, de Brasso et de Maramorosio*”⁷. Promovarea respectivă a anticipat intervenția Ungariei și pe acest front în luptele cu tătarii și apoi cu lituanienii, păgâni încă, hotărâți să nu cedeze Rutenia regatelor catolice; ea a avut însă și scopul de a susține revendicarea regelui Ludovic al Ungariei asupra a ceea ce acesta considera a fi un drept tradițional al coroanei sale.

Acțiunea lui Ludovic și-a atins curând țelul; din considerente atât politice, cât mai ales militare – necesitatea stringentă a concursului ungar pentru a face față presiunii forțelor ostile –, regele Cazimir a rezolvat prin compromis cu omologul său din Ungaria problema cnezatelor Halici și Volânia. Înțelegerea convenită de cei doi monarhi în zilele de Paști din anul 1350 stabilea că cele două cnezate rutene urmau să rămână viager în stăpânirea regelui Cazimir; la moartea acestuia, în cazul în care nu ar fi lăsat urmași legitimi, ele i-ar fi revenit lui Ludovic al Ungariei, care și-a reafirmat cu acest prilej titlul de *rege al Haliciului și al Volâniei*; în sfârșit, în cazul în care regele Poloniei ar fi lăsat un urmaș legitim, Ludovic și-ar fi menținut dreptul de stăpânire, oferind în schimb aliatului său polon o despăgubire bănească

conservare. Nos igitur mandamus – hotăra papa Benedict al XI-lea în 1341 – *quatenus huiusmodi pacta et convenciones illicita per Regem prestitum auctoritate nostra relaxes, injungens ipsi Regi pro dicto juramento temerario penitenciam ...*”; Augustin Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, vol. I, Romae, 1860, p. 434, 628.

⁵ *Documente privind istoria României*, seria C, *Transilvania*, vol. IV, București, 1953, p. 491–520. Pentru participarea lui Ludovic de Anjou la acțiunea militară în spațiul rus apusean, vezi unele indicații sumare la Norman Housley, *King Louis the Great of Hungary and the Crusades, 1342–1382*, în „*The Slavonic and East European Review*”, LXII, 1984, 2, p. 192–208; Dan Ioan Mureșan, *La croisade de 1352–1354. Contributions à la chronologie des campagnes anti-mongoles de Louis I-er de Hongrie*, în *Between Worlds. The Age of the Angevins*, Bucharest, 2011, p. 46–48.

⁶ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. III, ed. Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Hermannstadt, 1897, p. 57.

⁷ Ioan Mihaly, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Maramureș-Sziget, 1900, p. 27; Radu Popa, *op. cit.*, p. 198, consideră că Lackfy a deținut funcția de comite al Maramureșului încă înainte de această primă atestare, afirmație lipsită de temei documentar. Oricum, faptul a coincis cu alte evenimente însemnate în istoria țării.

însemnată⁸. Învoiala realizată de cei doi regi a rezolvat pe termen scurt rivalitatea istorică de lungă durată dintre regatele lor pentru acest teritoriu; ea a lăsat însă deschisă perspectiva reaprinderii ei. În fapt, această concurență avea să devină una dintre trăsăturile constitutive ale cadrului geopolitic al spațiului carpato-danubiano-pontic în deceniile și secolele următoare, cadru în care au fost cuprinse și statele românești, cu precădere Moldova.

Descălecatul transcarpatic al maramureșenilor s-a desfășurat – pe fondul unei puternice expansiuni de populație maramureșeană la răsărit de Carpați – probabil concomitent cu ofensiva anti-tătară a Țării Românești sub comanda lui Alexandru, fiul lui Basarab, și cea a secuilor și sașilor sub comanda lui Andrei Lackfy. În 1349 cel târziu, dacă nu chiar dinainte, din 1344–1345, se constituise o entitate politică pe valea râului Moldova – „*terra Moldavana*” –, asupra căreia, zece ani mai târziu, regele Ludovic afirma că îi fusese *restaurată* stăpânirea⁹, amenințată scurt timp în 1359 de o încercare de înlăturare.

Autonomia Maramureșului și implicit a ariei sale de expansiune transcarpatică fusese considerabil îngustată în 1349, când regele Ludovic le-a subordonat comandamentului încredințat lui Andrei Lackfy. Hotărârea regelui a provocat sau a agravat considerabil sciziunea în rândurile nobilimii maramureșene, divizată între adepții și adversarii politicii regale, grupați în jurul lui Dragoș și, respectiv, al lui Bogdan, eroii eponimi ai începuturilor Moldovei. În cursul aceluiași an 1349, regele îl califică repetat pe Bogdan *infidel notoriu* și îi sancționează pe cei care i s-au asociat, indiciu al constituirii unei grupări nobiliare ostile politicii regale¹⁰.

În fruntea fundației transcarpatice a maramureșenilor, al cărei prim sediu s-a aflat la Baia, pe cursul râului Moldova, regele Ludovic a instalat un membru al comunității fondatoare, posibil chiar de la început, ca împluternicit, pe *fidelul* său Dragoș, urmând în această privință soluția aplicată de regele Cazimir în Rutenia, în fruntea căreia acesta a numit un *căpitan*: „și-ntr-acea începătură a fost domnia ca o căpitănie”, consemnează just Misail Călugăru, interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche¹¹. *Căpitănia* instituită de regele Ludovic și menținută sub supravegherea sa urma să devină una dintre bazele principale ale acțiunii militare a regatului său în cnezatele ruse Halici și Volânia, asaltate de tătari și de lituanieni; de altminteri, în tot timpul menținerii ei în sfera de hegemonie a Regatului Ungar, inclusiv în zilele domniei *infidelului* Bogdan și a succesorului său imediat, Lațcu, direcția de extindere a teritoriului nou-ctitoritei țări a Moldovei a fost spre nord, mai întâi, și spre nord-est ulterior, spre cursul superior al Siretului și, respectiv, al Prutului și al Nistrului.

⁸ A. Prochaska, *op. cit.*, p. 3; Gotthold Rhode, *op. cit.*, p. 187.

⁹ Ioan Mihaly, *op. cit.*, p. 38.

¹⁰ *Ibidem*, p. 26–27.

¹¹ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, ed. a II-a revăzută, București, 1958, p. 72; „Moldova lui Dragoș nu era decât o *căpitănie regală*”; Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, ed. a II-a, vol. III, ed. Victor Spinei, București, 1993, p. 175.

Efortul de a zădărnici această expansiune pornită din inițiativa regelui Ungariei în scopul extinderii stăpânirii sale în Rutenia și nu mai puțin intenția de a recupera teritoriul *pierdut* prin constituirea *căpităniei* Moldovei sub control ungar s-au aflat, cel mai probabil, la originea încercării polone din anul 1359 de a atrage în aria proprie de dominație *țara* de curând creată¹². În cursul acestei grele încercări, în desfășurarea căreia și unii *valahi* localnici s-au răsculat împotriva dominației ungare, s-a manifestat din plin atât fidelitatea lui Dragoș față de coroana ungară, cât și capacitatea sa de a face față primejdiei și de a menține țara, cel puțin pe termen scurt, în sfera de influență a regatului, merit puternic subliniat de o diplomă regală emisă în luna martie a anului 1360, așadar nu mult timp după înfruntarea armată din anul precedent. Diploma regelui Ludovic invocă în chip special „restaurarea țării noastre moldovene” ca urmare a înfrângerii *valahilor* răsculați împotriva coroanei regale¹³.

Satisfacția regelui Ludovic avea însă să fie curând din nou tulburată; înfruntările de interese politice din spațiul intra- și extracarpatic au adus o nouă schimbare a situației voievodatului Moldova, probabil în 1364, când voievodul Bogdan, disident încă dinainte de această dată față de politica regelui Ludovic, și-a transferat *infidelitatea* dincolo de Carpați, preluând pe seama sa conducerea Moldovei¹⁴. Zadarnice au fost încercările regelui Ludovic de a readuce prin forța armelor Moldova în dependența sa directă. Potrivit cronicii ungare, acum, *țara* („*terra*”) a devenit „*regnum*”¹⁵. *Căpitănia* lui Dragoș a lăsat locul *domniei* lui Bogdan, denunțat acum din nou de rege ca *infidel notoriu*.

Bogdan a dat voievodatului Moldovei statut de stat; succesorul său imediat, Lațcu, a introdus noul stat în sistemul relațiilor interstatale europene și a ilustrat hotărârea sa prin inițiative corespunzătoare. Întrucât cadrul internațional în care se afla cuprinsă Moldova a rămas neschimbat – interacțiunea ungaro-polonă în lupta împotriva tătarilor și a lituanienilor și, alternativ, rivalitatea celor două regate catolice pentru teritoriile sustrase sau în curs de sustragere de sub stăpânirea „păgânilor” –, țara și-a adaptat inevitabil politica externă la situația geopolitică dată. Dacă nu sub Bogdan, a cărui domnie scurtă a lăsat puține informații, sub Lațcu, neîndoielnic, Moldova s-a încadrat, dar ca stat autonom, cu inițiative proprii, în direcțiile create de alianța ungaro-polonă, care avea să devină din 1370, anul decesului regelui Cazimir, în temeiul convențiilor anterioare, uniunea personală

¹² Explicația cea mai plauzibilă a acestei expediții militare de inspirație polonă, mult controversată și variat interpretată din pricina impreciziei izvoarelor care o relatează, a fost argumentată de Ilona Csamańska, *Moldavia i Woloszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań, 1996, p. 28–40.

¹³ Ioan Mihaly, *op. cit.*, p. 38; pentru bogata bibliografie consacrată acestui controversat moment din istoria timpurie a Moldovei, vezi Ilona Csamańska, *op. cit.*

¹⁴ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 93–95.

¹⁵ Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, vol. I, *Textus*, ed. Elisabeth Galántay, Julius Kristó, Budapest, 1985, p. 185.

dintre cele două regate, sub conducerea regelui Ludovic al Ungariei. Situația considerabil modificată în urma înfăptuirii uniunii personale ungaro-polone și înțelegerea imposibilității de a readuce Moldova la statutul din vremea lui Dragoș l-au determinat pe regele Ludovic să accepte faptul împlinit și să așeze pe baze noi relațiile cu țara care se aflase în dependența sa. Un acord negociat a intervenit neîndoielnic, acord al cărui text nu s-a păstrat, dar al cărui conținut poate fi reconstituit din informațiile care ne-au parvenit cu privire la acțiunea lui Lațcu pe plan internațional¹⁶.

Condițiile esențiale ale regelui Ungariei, care a renunțat în această fază să domine Moldova, au inclus adoptarea confesiunii catolice de către domnul țării și, concomitent, integrarea acestuia în cruciata împotriva „păgânilor”, prin care se înțelegeau tătarii și, acum tot mai mult, lituanienii, a căror stăpânire s-a extins spre mijlocul secolului al XIV-lea în spațiul rus apusean cu tendința de a ajunge la Marea Neagră. Acceptând inevitabil condiția convertirii la catolicism, act a cărui semnificație concretă avea să o restrângă sensibil în aplicare, Lațcu, făcând dovada unui remarcabil spirit de adaptare la realitățile politice în schimbare în care avea să-și desfășoare domnia, și-a orientat inițiativa direct spre instanța supremă a lumii apusene, papalitatea, semnalând categoric statutul internațional pe care înțelegea să îl impună pentru domnia și țara Moldovei. Concesie indispensabilă în sfera spiritual-ecclesiastică, adoptarea confesiunii catolice, acceptată de domn, a fost astfel echilibrată prin statutul internațional asigurat țării sale. În 1369 sau la începutul anului următor cel mai târziu, Lațcu s-a adresat direct Curiei Papale, vestindu-i intenția sa de a adopta confesiunea romană. Inițiativa domnului Moldovei era însă condiționată de un șir de revendicări, care ilustrează sensul politic autentic, superior, al noii sale orientări.

În primul rând, domnul a cerut papei să acorde reședinței domniei, transferată de el însuși sau de predecesorul său imediat de la Baia la Siret, titlul și calitatea de „*civitas*”, adică de sediu al unei episcopii. Domnul a invocat în sprijinul cererii sale însemnătatea orașului și „multitudinea” locuitorilor săi („*utique insigne ac incolarum multitudine copiosum et alias aptum decorari insignibus civitatis, in civitatem erigere ac civitatis insignire vocabulo ei episcopum preficere catholicum ...*”)¹⁷; cererea a fost aprobată de papa Urban al V-lea în luna iulie 1370, sub rezerva verificării și confirmării intenției lui Lațcu de către ierarhii catolici din regiune însărcinați cu această misiune¹⁸. Semnificativ pentru raportul pe care domnul

¹⁶ Pentru politica externă a lui Lațcu, vezi studiul fundamental al lui Ján Sýkora, *Poziția internațională a Moldovei în timpul lui Lațcu: lupta pentru independență și afirmare pe plan extern*, în „*Revista de istorie*”, 29, 1976, 8, p. 1135–1151.

¹⁷ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol I, pt. a 2-a, 1346–1450, ed. N. Densușianu, București, 1890, p. 216–217.

¹⁸ *Ibidem*; cf. Carol Auner, *Episcopia de Seret (1371–1388)*, în *Restituiri istoriografice*, ed. Ștefan Lupu, Petru Ciobanu, Iași, 2013, p. 214.

înțelegea să-l instituie cu papalitatea este faptul că el a indicat și persoana pe care o dorea în fruntea episcopiei nou-create, anume călugărul franciscan Andrei de Cracovia, cerere de asemenea satisfăcută de conducerea bisericii catolice¹⁹. Tot atât de însemnată este solicitarea adresată de Lațcu papei Urban al V-lea de a scoate „total și definitiv” episcopia de Siret și „toată țara sa sau ducatul Moldovei” de sub autoritatea episcopiei de Halici, „hotărând și poruncind ca aceasta să fie supusă numai și nemijlocit în cele spirituale Sfântului Scaun Apostolic ...”²⁰. Lațcu revendica astfel dependența directă de sursa spirituală a puterii sale – ceea ce Alexandru al Țării Românești solicitase și obținuse de la Patriarhia Constantinopolitană –, condiție esențială a independenței politice față de puterile regiunii, care pretindeau hegemonia asupra Moldovei, anume Ungaria și Polonia. În sprijinul cererilor sau, mai exact, al condițiilor sale, Lațcu a invocat, prin emisarii săi la papă – după cum o afirmă el însuși – lupta neînteruptă pe care conducătorul țării și poporul său o poartă împotriva „dușmanilor crucii”²¹. Argumentul adus de Lațcu în mesajul său către papă nu era o afirmație gratuită. Instalat în noua sa reședință de la Siret, domnul s-a angajat efectiv în lupta împotriva lituanienilor păgâni, extinzând teritoriul țării sale spre nord-est, spre cursul superior al Prutului și al Nistrului, în direcția țării Șipenițului, spre deosebire de predecesorii săi Drăgoșești, care împinseseră hotarele Moldovei spre nord-vest, spre cursul superior al Siretului, până în teritoriul provinciei Pocuția. Angajarea efectivă a lui Lațcu în războiul împotriva lituanienilor a corespuns deopotrivă intereselor Moldovei în curs de constituire și obiectivelor Regatului Ungar în Rutenia, grav amenințate de expansiunea lituaniană. Extinderea țării sub Bogdan și sub succesorul său a fost însoțită de o puternică admigrație de populație, desigur tot maramureșeană, semnalată de cronica ungară („... *crescente magna numerositate Vlahorum in illa terra ...*”)²².

Sursele nu oferă amănunte cu privire la acțiunile armate ale Moldovei lui Lațcu împotriva lituanienilor, a căror putere militară, considerabil sporită în această vreme, se ilustrase și prin marea victorie dobândită asupra tătarilor în lupta de la

¹⁹ „Cum itaque postmodum pro parte dicti Ducis expositum fuerit coram nobis quod, si prefatum oppidum per vos in civitatem erigi et ibidem huiusmodi ecclesiam constitui seu fieri contigat, ut prefertur, dilectus filius Andreas de Cracovia dicti ordinis fratrum minorum professor in sacerdotio constitutus utilis et idoneus esset ad regimen dicte ecclesie ...”, să-l consacre episcop de Siret, recomanda papa ierarhilor din Boemia și Polonia, cărora le încredințase misiunea de a cerceta calificarea celui propus de domnul Moldovei; Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. I, pt. a 2-a, p. 162.

²⁰ „... constituentes et ordinantes quod solum et immediate Sancte Sedi Apostolice in spiritualibus subsit ...”; *ibidem*, p. 160–161.

²¹ „Nos igitur – afirmă papă – ad salutem animarum predictorum ducis et populi contra crucis hostes asserentium iugiter se pugnare ...”, indicând astfel indirect angajamentul asumat de domn în cadrul negocierii cu puterile catolice; *ibidem*, p. 160; Liviu Pilat, *Studii privind relațiile Moldovei cu Sfântul Scaun și Patriarhia ecumenică (secolele XIV–XVI)*, Iași, 2012, p. 19–43.

²² Johannes de Thurocz, *op. cit.*, vol. I, p. 185.

Sinâie Vodî (Apele Albastre) din 1362 sau 1363, care a slăbit considerabil puterea acestora în regiunea Nistrului²³. Din surse de sorginte catolică știm însă că lituanienii au ripostat cu maximă vigoare la acțiunile armate ale domnului Moldovei. În 1378, cel mai târziu, trupele lor au ocupat reședința domnească din Siret, unde, între alte acțiuni de represalii, s-au răfuit și cu exponenții confesiunii catolice, promotoare a cruciatei împotriva lor: „... eodem anno [1378] in Cereth Vualachie Minoris, ab infidelibus arbores adorantibus duo fratres fuerunt sacro martirio coronati.”²⁴ În cursul acestei invazii a lituanienilor, păgâni încă, dacă nu chiar în cursul altor acțiuni anterioare, a dispărut Lațcu de pe scena istoriei. Locul său l-a ocupat conducătorul lituanian Jurg Koriatovici, care foarte probabil a stăpânit în parte teritoriul Moldovei lui Lațcu, până când a devenit la rândul său o victimă a luptelor cu forțele locale, angajate în cruciata anti-lituaniană.

Direcția în care a îndrumat Lațcu politica Moldovei a fost urmată de conducerea țării cât timp a durat conjunctura internațională creată de politica regelui Ludovic, îndeosebi de înfăptuirea în persoana sa a uniunii ungaro-polone și de înfruntarea cu lituanienii, care îi contestau stăpânirea asupra cnezatelor Halici și Volânia. Semnificativă prin consecințele sale asupra evoluției teritorial-statale a Moldovei a fost politica regelui față de cele două cnezate ruse apusene, pe care era hotărât să le desprindă definitiv de Polonia pentru a le aduce în dependența Ungariei.

Primul pas pe calea desprinderii cnezatelor ruse din componența Poloniei a fost constituirea unui guvernământ aparte sub conducerea lui Ladislau de Oppeln, un devotat al regelui Ludovic, instrument asiduu al catolicizării regiunii, în care avea să fie curând înființată o arhiepiscopie cu sediul la Halici²⁵. Statutul superior dobândit de Moldova în urma inițiativelor lui Bogdan și Lațcu se oglindește și în textul acordului încheiat de Ludovic cu rivalul său, împăratul Carol al IV-lea, în martie 1372, în cuprinsul căruia împăratul romano-german se obliga să nu răvnească – „*nunquam aspirare debemus*” – la regatele dependente de regele Ungariei, nominal indicate, și nici la „principatele” sau „ducatele” supuse lui. Menționarea expresă prin nominalizare specială a Moldovei – „*et nominatim Waywodatus Muldawiae*” – indică precauția regelui Ungariei cu privire la eventuale acțiuni independente ale lui Lațcu, întemeiat pe relativa libertate de mișcare pe care o obținuse țara sa, situație cu care regele Ludovic fusese silit să se acomodeze în anii precedenți în funcție de evoluția politicii sale în spațiul extracarpatic²⁶. Și tot pentru

²³ Alexandru V. Boldur, *op. cit.*, p. 12–13; Silviu Miloiu, Florin Anghel, Veniamin Ciobanu, Zigmantas Kiaupa, *Istoria Lituaniei*, Târgoviște, 2011, p. 52.

²⁴ Fr. Marianus a Florentia, *Compendium chronicarum Fratrum Minorum*, în „Archivum Franciscanum historicum”, vol. III, 1910, p. 700; „adorarea arborilor” sau dendrolatria pare a fi fost una dintre opțiunile păgâne ale lituanienilor.

²⁵ Gotthold Rhode, *op. cit.*, p. 233–236; A.M. Ammann, *Storia della Chiesa russa e dei paesi limitrofi*, Torino, 1948, p. 94.

²⁶ Ján Sýkora, *op. cit.*, p. 1150.

a consolida legătura cu statul românesc est-carpatic emancipat de sub puterea sa, dar care urma să devină, spera el, un reazem al politicii sale față de Polonia în problema cnezatelor ruse apusene, Ludovic a recunoscut dreptul Moldovei la teritoriul provinciei Pocuția, situat între cursurile superioare ale râurilor Prut și Ceremuș, obiect de contestație ulterioară de lungă durată în relațiile moldo-polone. Continuator al unei tradiții a politicii externe a Moldovei ale cărei începuturi s-au aflat în vremea „întemeierii” țării, cu un secol și jumătate mai devreme, Petru Rareș îi amintea la 1 noiembrie 1535 lui Ferdinand I de Habsburg, în calitatea acestuia de rege al Ungariei, că „această țară a noastră moldoveană împreună cu sus-zisa țară a Pocuției a fost dăruită de sfânt-răposății regi ai Ungariei predecesorilor domnilor Moldovei”, sub condiția fidelității politice. În numele acestei vechi legături, domnul Moldovei invoca protecția și intervenția regelui Ungariei pentru a obține din partea Poloniei restituirea teritoriului, care, afirma el, îi aparținea de drept²⁷. Textul apelului lui Petru Rareș la regele Ferdinand trimite la un acord moldo-ungar din timpul preluării coroanei polone de către Ludovic de Anjou. Intrată în stăpânirea Moldovei fie în vremea lui Dragoș, fie în cea a succesorilor săi Bogdănești, Pocuția avea să rămână vreme îndelungată un spin în legătura moldo-polonă.

Încetarea din viață a lui Lațcu, dispărut în timpul puternicelor asalturi lituaniene în Polonia, în spațiul rus apusean și în Moldova în anii 1375–1377, nu a modificat orientarea politică a țării. Sub conducerea Margaretei-Mușata, probabil soră a lui Lațcu și tutoare a fiilor ei minori, viitori domni ai Moldovei, țara și-a urmat politica în spiritul legăturii directe cu papalitatea și al sprijinirii confesiunii catolice – între altele prin înălțarea în 1378 a unei mănăstiri la Siret pentru călugării dominicani, care urmau să fie înzestrați și cu venitul cântarului din oraș, sursă importantă de câștig într-un centru comercial însemnat²⁸. Aceleași orientări i se datorează privilegiul spiritual acordat de papa Grigore al XI-lea Margaretei, calificată drept „domina Walachie Minoris”²⁹.

Orientarea internațională a Moldovei sub Petru I, fiul Mușatei, s-a menținut neschimbată timp de câțiva ani până când un fapt decisiv a modificat radical raportul de forțe în Europa Central-Răsăriteană, anume crearea Uniunii Polono-Lituaniene, înfăptuită în urma înțelegerii survenite între conducerile celor două puteri în localitatea Krewo, la 14 august 1385. În baza acestei înțelegeri, lituanienii,

²⁷ „Hoc regnum nostrum Moldaviense et territorium nomine Pokuciense a Sacra corona Angelica et a divis quondam regibus Hungariae praedecessoribus dominorum Moldaviensium haec terra nostra Moldaviensi simul una cum praefata terra Pokuciensi donata est, tali sub conditione, ut nos primum Sacrae coronae Angelicae omni fidelitate esse debeamus, corona autem Sacra Angelica nos sub omni tutela habeat”; Andreas Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I (1468–1540), Budapest, 1914, p. 253–254.

²⁸ Gheorghe I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova până la sfârșitul veacului XIV*, București, 1942, p. 91, 96; Ștefan Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, Cluj, Sibiu, 1944, p. 54.

²⁹ Gheorghe I. Moisescu, *op. cit.*, p. 110.

grav amenințați din nord de asalturile repetate ale Ordinului Teutonic și angajați în expansiunea spre est în confruntare cu cnezatul Moscovei, au acceptat *alipirea* cu Polonia – termenul latin din textul acordului, „*applicatio*”, este susceptibil de interpretări variate, dar indică oricum unirea teritorială și politică –, în cadrul căreia principala lor căpetenie, Jagaillo (Jagiello), urma să adopte, împreună cu poporul lituanian, religia creștină în cultul catolic, să se căsătorească cu Hedviga, moștenitoarea tronului polon, devenind astfel rege al Poloniei, și să restituie noului său regat teritoriile acaparate în trecut de lituanienii săi³⁰. Între teritoriile care urmau să fie restituite – probabil prin intermediul Poloniei – se aflau și cele cucerite sau recucerite de lituanieni de la Țara Moldovei, în cursul luptelor din deceniul anterior, pe cursul superior al Prutului și al Nistrului, între care, deși nenominalizate, erau desigur incluse Șipeniț, Hotin și Orhei. Ulterior, problema acestor așezări avea să revină în raporturile moldo-polone. Sigur Moldova a reintrat curând în stăpânirea teritoriului dintre Prut și Nistru de vreme ce genovezii din Caffa au trimis în vara anului 1386 prin Moncastro (Cetatea Albă) o solie la „Constantin și Petru voievod”, dintre care cel de al doilea e neîndoiește Petru, fiul Mușatei, domnul Moldovei, iar cel dintâi – membru sau nu al dinastiei, eventual Costea menționat de letopiseț – era un înputernicit al domniei în spațiul pruto-nistrian recuperat în contextul acordurilor de la Krewo³¹. Legătura moldo-genoveză stabilită cu acest prilej s-a înscris în încercarea reușită de a statua funcționarea unei însemnate rute comerciale care avea să lege coloniile genoveze din Crimeea cu Europa Centrală prin Moldova și Polonia, componentă de seamă a raporturilor moldo-polone în deceniile și secolele următoare.

La scurt timp după moartea lui Ludovic, eveniment care a pus capăt uniunii personale ungaro-polone, nobilimea polonă a solicitat, în martie 1383, readucerea teritoriilor ruse apusene sub conducerea coroanei polone³². Au mai trecut însă câțiva ani până la împlinirea acestui deziderat; ultima garnizoană ungară din regiune a capitulat în august 1387³³. Și tot în cursul aceluiași an, la 27 septembrie 1387, la Lemberg, Petru, voievodul Moldovei, a încheiat alianța dintre țara sa și Polonia în formula raportului feudo-vasalic instituit cu regele Vladislav Jagiello și regina Hedviga³⁴.

³⁰ Gotthold Rhode, *op. cit.*, p. 316–325.

³¹ Archivio di Stato di Genova, Caffè Massaria, 1386, f. 99; pentru o interpretare diferită din punct de vedere cronologic a integrării spațiului pruto-nistrian în Moldova, vezi Vitalie Josanu, *Monument al civilizației medievale românești la Marea cea Mare: Cetatea Albă – Moncastro*, București, 2014, p. 160–179.

³² Gotthold Rhode, *op. cit.*, p. 240–241.

³³ Constantin Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387–1432)*, în „Revista istorică română”, X, 1940, p. 22 (extras).

³⁴ Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 599–601; data corectă la Gotthold Rhode, *op. cit.*, p. 313.

Textul scris al jurământului de fidelitate prevedea obișnuitul angajament de concurs în toate împrejurările – „*obsequia*” are rolul preponderent de slujbă militară – în numele său și al „întregului nostru popor” („*cum tota gente nostra*”). Este cuprins în acest angajament nu numai poporul, ci și „țara noastră a Valahiei, cetățile și celelalte stăpâniri ...”. Se remarcă menționarea *cetăților* – „*castra*” –, neîndoind referire la teritoriile recuperate de la lituanieni în spațiul pruto-nistean în urma acordului de la Krewo –, și a altor stăpâniri nespecificate, poate viitoare extinderi preconizate ale țării Moldovei. Ruptura față de direcția de politică externă urmată de Moldova până la această cotitură s-a manifestat categoric și pe plan confesional-politic prin consacrarea jurământului de fidelitate din partea domnului Moldovei depus „potrivit ritului și obiceiului bisericii răsăritene”, „în mâinile domnului Ciprian episcop al Kievului”. Politica realistă, concesivă, a Poloniei în problema confesională, în contrast cu cea a Ungariei, a înlesnit considerabil împlinirea țărilor ei politice în spațiul est-european. Pentru domnia Moldovei orientarea spre instanța supremă a bisericii răsăritene – Patriarhia din Constantinopol, prin emisarul ei în spațiul rus apusean – însemna afirmarea hotărârii de a obține consacrarea spirituală a puterii ei fără derogare de la caracterul de sine stătător al acesteia.

A rămas nerezolvată în acest stadiu al raporturilor moldo-polone problema Pocuției, teritoriu la care coroana polonă nu voia sau nu putea să renunțe și pe care Moldova, la rândul ei, nu era dispusă să îl abandoneze. Amânată în 1387, reglementarea ulterioară, formală, a acestui litigiu teritorial avea să se dovedească fragilă, nesatisfăcătoare pentru ambele părți: Pocuția a rămas vreme îndelungată un obiectiv de seamă al politicii externe a Moldovei.

Noua situație geopolitică constituită în Europa Central-Răsăriteană în urma înfipturii Uniunii Polono-Lituaniene la Krewo în 1385 și a aplicării ei efective în anii următori a determinat schimbarea direcției politicii externe a Moldovei. Sprijinită pe alianța cu Polonia, Moldova lui Petru I și-a orientat spre sud împlinirea teritorială, cuprinzând în hotarele ei spațiul cunoscut până atunci în geografia politică a regiunii sub denumirea de Episcopia Milcoviei, fosta Episcopie Cumană, dioceză ecleziastică sub control bisericesc și politic ungar. În urma acestei întorsături de la nord spre sud, *Țara de Sus* și-a alipit *Țara de Jos*. Moldova era acum constituită în hotarele ei istorice.

Premisele acestei noi perspective politice apar încă din deceniul anterior, când o sursă catolică dezvăluie puternica nemulțumire a românilor din cuprinsul Episcopiei Milcovia. Sesizând pericolul creat pentru acțiunea misionară în rândurile românilor din regiune de hiper-zelul confesional asimilator al clericilor unguri, papa Grigore al XI-lea s-a adresat în 1374 direct regelui Ludovic al Ungariei, căruia i-a atras atenția că „o anumită parte a numeroasei națiuni valahe, care locuiește la hotarele Regatului Ungar despre tătari”, se convertise la credința catolică, dar că era nemulțumită de acțiunea clerului unguresc, „pentru deosebirea de limbă, moravuri și alte pricini ...”, situație care era o piedică în calea convertirii tuturor românilor

din regiune. În consecință, papa recomanda numirea unui episcop cunoscător al limbii române în fruntea diocezei Milcoviei, întrucât valahii „nu se împacă cu slujba clericilor unguri”³⁵, reacție pe plan confesional cu substrat etno-lingvistic, care explică integrarea rapidă a regiunii Episcopiei Milcoviei în Moldova. Revolta mocnită a românilor din cuprinsul Episcopiei Milcoviei în 1374 a pregătit desigur integrarea regiunii în Țara Moldovei în deceniul următor.

Cronologic, această evoluție hotărâtoare s-a petrecut între anii 1385–1387 (Uniunea de la Krewo, respectiv omagiul de la Lemberg) și 1389, data încheierii alianței moldo-munteano-polone, eveniment care presupune *întâlnirea* în hotare a celor două state românești³⁶. Înainte de anii 1385–1387, cât timp alianța Moldovei cu Ungaria era încă în vigoare, această evoluție nu ar fi fost posibilă; ea s-a produs probabil după 1387, anul consfințirii noii legături cu Polonia. Singurele rezistențe locale la integrarea în Moldova a entității politico-ecclesiastice ungare organizate între Carpații Răsăriteni și Siret sub denumirea de Episcopia Milcoviei și, implicit, la contopirea Țării de Sus cu Țara de Jos aveau să vină în viitorul imediat, dar și în cel mai îndepărtat din partea grupului de așezări secuiești implantat în regiune de regalitatea ungară.

Formula triumfală inclusă în 1392, în titulatura sa domnească, de fratele și succesorul la domnie al lui Petru al Mușatei, Roman, *domn al întregii țări a Moldovei, din munte până la țărutul mării*, a încheiat ciclul *întemeierii* Moldovei. Pe plan spiritual, consacrarea noului stat și a aspirației sale la independență avea să vină odată cu înființarea scaunului mitropolitan recunoscut de Patriarhia din Constantinopol.

Pornit din nucleul voievodal de la Baia, pe valea Moldovei, cel de al doilea stat românesc s-a constituit teritorial în două etape: cea dintâi, prin expansiune spre nord și nord-est, spre izvoarele râurilor Siret, Prut și Nistru, în cadrul hegemoniei Regatului Ungar și, fundamental, în cooperare cu acesta timp de aproximativ patru decenii (1349–1387); cea de a doua, în cooperare cu Regatul Polon, consolidat în 1385 în urma unirii cu Lituania, prin expansiune spre sud, până la Curbura Carpaților – râul Milcov – și la Limanul Nistrului, proces încheiat în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea.

*

Participarea decisivă a românilor la cruciata împotriva Hoardei de Aur, acțiune inițiată și dirijată de Curia Papală la mijlocul secolului al XIV-lea, a fost expresia hotărârii lor de a-și constitui un cadru de viață politic propriu într-un teritoriu eliberat de supremația mongolă, dar și apărut împotriva tendințelor de dominație ale puterilor care au încercat să i se substituie, îndeosebi Regatul Ungar.

³⁵ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. I, pt. a 2-a, p. 216–217; Carol Auner, *Episcopia Milcoviei în veacul al XIV-lea*, în *Restituiri istoriografice*, ed. Ștefan Lupu, Petru Ciobanu, p. 168–169.

³⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. I, pt. a 2-a, p. 323–324; Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, ed. a II-a, București, 2000, p. 282–284.

Mongolii, ca și celelalte popoare ale stepei care i-au precedat în răsăritul Europei, erau minoritari care mențineau în dependență popoarele supuse, prin raidurile lor devastatoare și alte modalități de terorizare permanentă; nu mai puțin eficace pentru asigurarea dominației lor s-a dovedit starea de fărâmițare politică în care oamenii stepei îi mențineau pe supușii lor mult mai numeroși. În cazul românilor, aceste entități politice formate în epoca migrațiilor erau *cnezatele* și *voievodatele*, integrate progresiv în aria de conducere a celor două centre unificatoare. În cursul acestui proces de integrare s-au alcătuit statele românești, suverane pe plan intern chiar dacă atrase în alianțe cu regatele catolice vecine, în formula raporturilor feudo-vasalice.

Conducerea celor două state a fost asumată de familiile unificatoare, întemeietoare a două dinastii remarcabile – Basarabii și Bogdăneștii –, care le-au asigurat continuitatea în vicisitudinile vremurilor următoare. Titularii conducerii statelor, *voievozi* și *mari voievozi*, recalificați ulterior *hospodari* sau *domni*, expresie terminologică a *suveranității* lor, consacrată pe plan spiritual de legătura nemijlocită cu Bizanțul, după ce încercarea de consacrare la Roma a eșuat, guvernau o societate agrar-seniorială, cu probabil cea mai mare parte a pământului aflată în stăpânirea *boierilor*, parțial însă și în cea a țărănimii neaservite încă. Din această structură socială s-a recrutat o forță militară considerabilă, care a contribuit decisiv la asigurarea continuității statale românești. Un factor însemnat al sursei de putere a domniilor celor două țări au fost ramificațiile marelui drum comercial euro-asiatic controlat de genovezi, itinerare care le străbăteau teritoriul în direcția Europei Centrale. Deși sursele nu permit cuantificarea veniturilor pecuniare oferite de acestea, este sigur că drumul comercial internațional a furnizat conducerilor celor două state mijloace materiale mai eficace decât cele provenite din stăpânirea pământului; rivalitățile permanente pentru controlul și exploatarea celor două drumuri și luptele pe care le-au generat dau măsura însemnătății lor.

Împlinirea actului de voință care a fost întemeierea Țării Românești și a Moldovei a fost însoțită de o manifestare corespunzătoare de conștiință, anume: afirmarea identității etnice a românilor de ambii versanți ai Carpaților – „*olahi romani*” – în raporturile cu papalitatea; apărarea acestei identități prin afirmarea limbii proprii împotriva tendințelor de asimilare, în cazul românilor din Dioceza Milcoviei, în timpul dominației în regiune a Regatului Ungar; recunoașterea identității de origine a popoarelor celor două state – Valahia Mare și Valahia Mică – și a raportului ierarhic dintre ele, atunci când hotarele lor s-au „întâlnit” la sfârșitul secolului al XIV-lea. Tot atât de semnificativ pentru cunoașterea stadiului conștiinței etnice românești în această vreme este avertismentul călugărului franciscan Bartolomeu de Alverna, colaborator de frunte al regelui Ludovic, care denunța conivența dintre schismaticii dinăuntrul regatului – desigur în primul rând românii – cu „cei de o limbă și sectă cu ei” din afara regatului³⁷.

³⁷ Dionysius Lasić, *Fr. Bartholomei de Alverna, Vicarii Bosnae, 1367–1407, quaedam scripta hucusque inedita*, în „Archivum Franciscanum historicum”, I, 55, 1962, 1–2, p. 96–102.

Întemeiat pe logica înlănțuirii faptelor, nu pe izvoare, istoricul ungar Bálint Hóman afirmă cu privire la descălecatul lui Bogdan în Moldova: „Bogdan și-a desfășurat acțiunea neîndoiește cu consensul și cu sprijinul voievodului Valahiei.”³⁸ Cercetări viitoare vor stabili cu siguranță în ce măsură acțiunile factorilor angajați în constituirea statelor românești de la sud și de la răsărit de Carpați au fost concordate în lupta împotriva hegemonismului regalității angevine din Ungaria. Lumea românească din vremea întemeierii celor două state avea conștiința identității ei etnice, independent de spațiul în care își desfășura fiecare fragment al ei existența; dar până la prefacerea acestei conștiințe în *națiune* aveau să se mai scurgă câteva secole.

Așadar, cele două state românești s-au alcătuit într-un spațiu teritorial dominat de Imperiul Mongol al Hoardei de Aur și învecinat la miazănoapte și apus cu regatele catolice Ungaria și Polonia. La capătul procesului de constituire a Țării Românești și a Moldovei, Hoarda de Aur, refulată spre răsărit, dispare ca factor imediat al cadrului lor geopolitic. Factorii principali ai noului cadru geopolitic erau acum, la nord și în vest, Ungaria și Polonia, iar, la sud, hegemonia pontică genoveză. La sfârșitul secolului al XIV-lea și în primele decenii ale secolului al XV-lea, instalarea durabilă a turcilor otomani la Dunărea de Jos avea să dea naștere unui nou cadru geopolitic al istoriei noastre.

HISTORY AND GEOPOLITICS: THE GENESIS OF THE ROMANIAN STATE. II

Abstract

A second Romanian state, Moldavia or *Valachia Minor* – politically distinct from *Valachia Maior* albeit with the same ethnical origin – showed up on the political map of Europe in the second half of the fourteenth century. In terms of geopolitics, the creation of this second Romanian state came as a result of the elimination of the Golden Horde's hegemony from the territory circumscribed by the Carpathians, the Danube, the Dniester and the Black Sea after the successes of the anti-Mongol crusade launched by the Catholic kingdoms of Poland and Hungary starting from the 1340s until the end of the fourteenth century, and effectively supported by the Romanians.

An outstanding role in the anti-Mongol war effort was adopted by the Romanians of Transylvania, more exactly of the province (*voievodat*) of Maramureș, who crossed the Carpathians under voivode Dragoș around 1349–1350 and founded at Baia, on the Moldova river, a new principality under Hungarian suzerainty in the time of Louis I of Anjou. Fifteen years later, another voivode of Maramureș, an

³⁸ Bálint Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290–1403*, Roma, 1938, p. 389.

opponent of Hungary this time, “descended” in Moldavia, which he transformed into a state – “*regnum*,” according to sources –, acknowledged as such by the powers of the time, Hungary included. Under the first voivodes – Dragoș, Bogdan, Lațcu – and in agreement with Hungary’s politics, the new principality expanded northwards, and thus came into conflict with the regional powers. Among these, the Lithuanians, who coveted the same land, were the most dangerous.

The creation of the Polish-Lithuanian Union in 1385 – the *Krewo Union* – brought about a fundamental change in the geopolitics of the region, and tilted the scales in favor of Poland and against Hungary. In 1387 Petru I, the voivode of Moldavia and a descendant of Bogdan, signed a treaty of collaboration – suzerainty-vassalage – with the Polish King Władysław Jagiełło, which enabled Moldavia to expand southwards and incorporate the Bishopric of Milkovia, created by the Hungarian kingdom, and the land between the Prut and the Dniester down to the shores of the *great sea* (the Black Sea or *Mar Majour*). By this twofold territorial expansion – northwards and southwards – Moldavia was able to reach its historical borders. The second Romanian principality, Moldavia or Lesser Wallachia, eventually made territorial contact with its elder, Greater Wallachia, on the Milcov river, which for the next five centuries would stand as a border between the two.

Keywords: Moldavia; Maramureș; Golden Horde; Hungary; Poland; Lithuania; Baia; Siret; Suceava

PUTERE ȘI CONTROL

DREPTUL DIVIN DE A GUVERNA – LEGITIMAREA EXPANSIUNII NEO-ASIRIENE

MIHAI MĂLĂERU*

Imperiul Neo-asirian este numele generic aplicat organizării statale centralizate în partea superioară a râului Tigru care controla, în momentul apogeeului său atins în secolul al VII-lea î.e.n., un teritoriu cuprins între munții Zagros la est și Egipt la vest, la sud limita fiind Golful Persic, iar la nord izvoarele râurilor Tigru și Eufrat. Aceasta era totodată cea mai întinsă organizare statală din vestul Asiei până la acea dată.

Perioada neo-asiriană este o tehnicitate lingvistică, desemnând a treia și ultima perioadă a dialectului asirian al akkadienei. Cu toate că data de la care se poate vorbi despre un imperiu asirian este disputată, este general acceptat că limitele cronologice ale acestui imperiu pot fi stabilite între secolele al X-lea și al VII-lea î.e.n., cu datare aproximativă între 934 și 605 î.e.n., fiind, așadar, cel mai întins imperiu nu doar din punct de vedere geografic, ci și ca durată.

Anterior acestui imperiu mesopotamian, putem observa existența unor imperii care s-au centralizat în spațiul sud-mesopotamian, cu o expansiune teritorială mult mai mică decât a statului aflat în discuție. Prin aceasta avem în vedere Imperiul Akkadian întemeiat de către Sargon I la sfârșitul mileniului al III-lea, precum și cel Babilonian al lui Hammurabi de la începutul celui de-al II-lea mileniu.

Noțiunile de regalitate, de instituții politice sau religioase care au fost utilizate în epoca neo-asiriană pot fi regăsite în cele ale perioadei asiriene mijlocii. De menționat este că regele neo-asirian se afla într-o relație strânsă cu zeul Ashur, divinitatea supremă în imperiu, implementând voința divină¹. Suveranul se bucura de puterea absolută în imperiu, având, totodată, responsabilitatea unei bune cărmuirii a statului, înțelegând aici bunăstarea zeilor și îngrijirea altarelor acestora. Regele era, în același timp, supremul legislator.

Cu toate că regele era ființa umană supremă în gândirea asiriană, era totuși un muritor, civilizația neo-asiriană rezistând tentației de deificare a suveranului, deși această practică era curentă la alte civilizații mesopotamiene, precum cea akkadiană².

* Universitatea din București, Facultatea de Istorie; malaeru.mihai@gmail.com.

¹ Irene Winter, *Touched by the Gods: Visual Evidence for the Divine Status of Rulers in the Ancient Near East*, în *Religion and Power, Divine Kingship in the Ancient World and Beyond*, ed. Nicole Brisch, Chicago, 2008, p. 75.

² Henri Frankfort, *Kingship and Gods. A Study of Near Eastern Religion as the Integration of Society & Nature*, Chicago, 1948, p. 217.

Imperiul Neo-asirian era un stat de natură militară, avându-l în fruntea armatei pe rege, cu toate că suveranul nu comanda întotdeauna în realitate campaniile militare. Armata neo-asiriană poate fi văzută ca o procesiune religioasă, deoarece, în timp ce mășăluia spre bătălie, era condusă de către preoți, care purtau statuile divinităților.

Cunoștințele noastre cu privire la religia neo-asiriană sunt limitate la cultul de stat, ca atare nu deținem informații numeroase cu privire la pietatea personală sau la credințele și practicile religioase ale asirienilor de rând. Fiind o religie politeistă, divinitățile erau organizate în mod ierarhic, cu Ashur în rolul de conducător suprem al ființelor divine. Fiecare dintre zei avea un rol bine definit: Ishtar era zeița războiului, dar și a iubirii, Shamash era zeul justiției. Orașele în care erau adorați cu precădere erau Arbela pentru Ishtar, Kalhu pentru Ninurta și Ashur pentru zeul suprem eponim, dar altare pentru slăvirea acestor zei se regăseau în diverse orașe³. De asemenea, moștenirea babiloniană se manifesta în rândul asirienilor prin intermediul adorării unor zei care proveneau din panteonul respectiv, divinități precum Enlil, Marduk sau Nabu⁴.

În ceea ce privește administrarea acestui vast imperiu, se poate observa o diferențiere între Asiria, provincia inițială – cuprinsă între Ashur, Ninive și Arbela –, și provinciile nord-mesopotamiene, care plăteau taxe sub diferite forme, pe de-o parte, și statele subjugate, care ofereau tribut, pe de altă parte. Totuși existau similități în cadrul administrației, deoarece regele numea la conducerea fiecărei provincii un guvernator, iar în statele clientelare, în special în perioada de început a imperiului sau în teritoriile mai îndepărtate, un membru al familiilor nobiliare regionale cu rolul de a sluji în mod direct casa regală.

Astfel, diferențierea teritoriilor aflate în est și a celor aflate în vest se poate face din punctul de vedere al utilității. Așadar, pe când estul era încorporat imperiului, în vest politica asiriană era cu totul alta. Interesul nu era cel al cuceririi militare, preferându-se stăpânirea tradițională a acelor teritorii, care se aflau sub conducere locală și trimiteau tribut și ofrande administrației centrale, constituindu-se astfel sistemul clientelar.

Textele neo-asiriene timpurii legitimează campaniile expansioniste ale regelui asirian prin intermediul tradiției, argumentând faptul că acele teritorii au aparținut din vechime Asiriei și, ca atare, era necesară recuperarea lor. Dar expansiunea nu s-a oprit la teritoriile deținute anterior secolului al XI-lea, iar o nouă formă de legitimare a fost necesară. Rezolvarea legitimității s-a refugiat în religie, ideologia imperială declarându-l pe Ashur divinitate supremă asupra tuturor zeilor; prin urmare, regele asirian – ca exponent al zeului pe pământ – trebuia să fie recunoscut de către toți oamenii. În acest scop, în momentul încoronării regelui, acesta era însărcinat cu extinderea teritoriului asirian.

³ J. Deshayes, *Civilizațiile vechiului Orient*, vol. II, trad. C. Tănăsescu, București, 1976, p. 40.

⁴ H. Frankfort, *op. cit.*, p. 238.

Conform acestei ideologii imperiale, puterea militară asiriană era o manifestare a voinței lui Ashur, regele având mandatul divin de a aduce teritorii noi sub stăpânirea zeului. Așadar, Imperiul Asirian urmărea să obțină în plan terestru realitatea concepută în planul ceresc: după cum Ashur domnea peste toate ființele divine, tot așa suveranul asirian trebuia să domnească peste ființele umane. Rezistența față de suveranitatea asiriană însemna rezistență față de voința divină, fiind sancționată prin pedepse severe.

Fiind un stat expansionist, Imperiul Neo-asirian își va extinde controlul asupra societăților mai puțin puternice, prin cucerire, constrângere sau diplomatie⁵. În acest sens putem vorbi despre o organizare politică reunind, datorită acestei suprafețe întinse, o diversitate culturală impresionantă. Succesul expansiunii asiriene nu a depins numai de capacitatea Asiriei de a se extinde; poate mai importantă a fost abilitatea sa de a încorpora regiunile cucerite în suprastructura imperială⁶, Asiria fiind caracterizată printr-un regim politic incorporativ⁷.

Pentru a integra popoarele și teritoriile câștigate prin extinderea imperială, asirienii au stabilit sisteme administrative complicate care depășeau politica locală, socială, dar și granițele etnice⁸. Încorporarea în Imperiul Neo-asirian includea astfel cooptarea și crearea de loialitate printre multele grupuri etnice și lingvistice din componența imperiului⁹. Dar, în același timp, Asiria a fost un regim politic exploatare. O mare parte din efortul administrației asiriene a avut ca scop controlul populațiilor locale, extragerea resurselor din teritoriile cucerite, în vederea colectării acestora în centrul imperial, pentru beneficiul economic și menținerea statutului clasei politice¹⁰. Cu alte cuvinte, politica neo-asiriană era menită să creeze o entitate politică armonizată a elitelor inițiate doctrinar și a supușilor loiali și, în același timp, o manipulare a unei mari părți a populației în scopul obținerii de venituri semnificative din toate sectoarele economiei.

Deși ideologia regală neo-asiriană a fost în mare măsură îndreptată spre populația Asiriei, este important să ne amintim că niciun sistem ideologic nu poate funcționa fără cooperarea deplină a două grupuri: o „elită centrală”, responsabilă cu crearea sistemului ideologic și menținerea acestuia în eșaloanele superioare ale societății¹¹ și o „elită provincială” sau ceea ce Mario Liverani numește „agenți de

⁵ B.J. Parker, *Mechanics of Empire: The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*, Helsinki, 2001, p. 12.

⁶ Idem, *The Construction and Performance of Kingship in the Neo-Assyrian Empire*, în „Journal of Anthropological Studies”, 67, 2011, p. 359.

⁷ S. Lumsden, *Power and Identity in the Neo-Assyrian World*, în *The Royal Palace in the First Millennium BC: Regional Development and Cultural Exchange between East and West*, ed. I. Nielsen, Athens, 2001, p. 33–46.

⁸ J.N. Postgate, *The Economic Structure of the Assyrian Empire*, în *Power and Propaganda: A Symposium on Ancient Empires*, ed. M.T. Larsen, Copenhagen, 1979, p. 193.

⁹ S. Parpola, *The Neo-Assyrian Ruling Class*, în *Studien zu Ritual und Sozialgeschichte im alten Orient: Tartuer Symposien, 1998–2004*, ed. T.R. Kämmerer, Berlin, 2007, p. 260.

¹⁰ B.J. Parker, *Mechanics of Empire*, p. 525.

¹¹ J. Baines, N. Yoffee, *Order, Legitimacy and Wealth in Ancient Egypt and Mesopotamia*, în *Archaic States*, ed. G. Feinman, J. Marcus, Sante Fe, 1998, p. 233.

difuzare”¹². Coeziunea acestor două grupuri în crearea și menținerea puterii regale și, prin urmare, a instituției regalității nu trebuie subestimată.

Există dovezi ample în corpusul de texte neo-asiriene referitoare la adoptarea ideologiei regale de către elita centrală și cea provincială. În momentul încoronării regelui asirian, înalți oficiali din ambele categorii i se înfățișau noului suveran. În timpul acestui ceremonial cu siguranță complex, cei care erau considerați loiali primeau daruri și li se acorda permisiunea de a-și păstra funcțiile anterior deținute. Alte exemple de aderare la ideologia neo-asiriană vin prin intermediul rapoartelor guvernatorilor asirieni și ale altor oficiali provinciali, care de multe ori se referă atât la mediul natural, cât și la cel urban ca aparținând regelui.

Fraze precum „*cetățile și țara regelui, domnul meu, sunt bine*” sau „*templele și terenurile regelui, domnul meu, sunt bine*” sau chiar „*mi-aș da viața cu plăcere pentru rege, domnul meu*” sunt comune în formulele de deschidere prezente în aceste texte¹³. Deși este greu de spus dacă respectivele fraze sunt sau nu scrise din obligație sau spontan, ele reflectă totuși o cunoaștere a etichetei asociate cu ideologia regală a Asiriei.

Aceste date sugerează că rolul împăratului Asiriei era de a extinde teritoriul imperiului prin continua descoperire și incorporarea a noi popoare și ținuturi. Astfel, configurația ierarhică a societății asiriene care a așezat un om – pe rege – mai presus de toate celelalte ființe a fost una „naturală”, pentru că regele era, așa cum am arătat, reprezentantul zeului Ashur pe pământ¹⁴. Puterea regelui deriva din poziția sa unică printre oameni. Autoritatea a fost investită în rege nu numai pentru că elita (atât aceea centrală, cât și cea provincială) a crezut – sau a fost făcută să creadă – că regele este reprezentant divin și că acțiunile sale au fost aprobate de către zei¹⁵, ci și, mai important, pentru că ideologia asiriană era un sistem de credințe bazat pe datoria morală a supușilor de a menține, proteja și extinde autoritatea zeului lor.

Majoritatea declarațiilor oficiale promulgate în cuprinsul inscripțiilor aflate pe monumente regale promovează noțiunea că regele asirian era „*rege al universului, fără egal/rival*” („*Sar kiššati la sanan*”), inegalabil nu doar în Asiria, ci și în întreaga lume. Acest element competitiv este extins astfel încât să includă regatele care au precedat în Asiria. Utilizarea unor epitete precum „*rege al universului, fără egal/rival*” și a altora similare poate fi urmărită îndărăt în timp până la conducătorii mesopotamieni din trecut, cei mai importanți fiind suveranii Akkad-ului din mileniul al III-lea î.e.n., regalitatea asiriană fiind pusă în legătură cu conceptele tradiționale ideologice ale autorității¹⁶.

¹² M. Liverani, *The Ideology of the Assyrian Empire*, în *Power and Propaganda*, ed. M.T. Larsen, p. 299.

¹³ B.J. Parker, *Mechanics of Empire*, p. 524.

¹⁴ P. Machinist, *Kingship and Divinity in Imperial Assyria*, în *Text, Artifact and Image: Revealing Ancient Israelite Religion*, ed. G. Beckman, T.J. Lewis, Providence, 2006, p. 153.

¹⁵ B. Trigger, *Understanding Early Civilizations: A Comparative Study*, Cambridge, 2003, p. 82.

¹⁶ B. Cifola, *Analysis of Variants in the Assyrian Royal Titulary from the Origins to Tiglath-Pileser III*, Napoli, 1995, p. 18.

Începând cu sfârșitul secolului al X-lea î.e.n., inscripțiile regale ale regilor asirieni succesivi și cronicile eponime¹⁷ ne oferă informații despre recucerirea teritoriilor asiriene în ultima parte a mileniului al II-lea î.e.n., un proces care a fost încheiat cu succes în timpul domniei lui Shalmaneser al III-lea¹⁸. Ce a cauzat și a permis această recucerire nu este foarte clar, dar ea a fost cu siguranță stimulată și susținută de ideea că toate regiunile în cauză erau foste teritorii asiriene și, prin urmare, domeniul de drept al regelui asirian, care doar lua înapoi ceea ce a fost al lui. În afara acestui domeniu, existența altor regi era recunoscută și acceptată, fie ei dușmani – de exemplu Arrame, regele din Urartu, un inamic înverșunat al lui Shalmaneser al III-lea – sau aliați. Aceștia din urmă au fost tratați fie ca parteneri egali sau „frați” – care, mai degrabă, au primit acest tratament datorită legăturilor tradiționale strânse dintre cele două case regale, decât din cauza importanței politice reale –, fie, mai frecvent, ca vasali.

Legitimitatea, precum ideologia, este imaginată și realizată pentru a construi și menține ierarhia socială inerentă instituției regalității. Pentru ca regele să obțină și să mențină puterea, elitele trebuie să investească autoritate în regalitate, iar în acest sens să se dedice realizării voinței regelui¹⁹. Pentru ca acest set de relații să funcționeze, elitele, ale căror acțiuni creează percepția puterii în rândul masei populației, nu trebuie să aibă nicio îndoială că monarhul sprijinit este singurul rege adevărat. Ca atare, regele trebuie să fie considerat legitim în primul rând în ochii elitei și, în subsidiar, în ochii supușilor de rând.

O metodă comună de a stabili legitimitatea suveranului în perioada Imperiului Neo-asirian a fost aceea de a crea istoriografie²⁰. De fapt, toți monarhii neo-asirieni de la care avem păstrate înregistrări corespunzătoare și-au manipulat, creat sau codificat propriile istorii. Preocuparea de a genera istoriografie este exemplificată prin accentul pus pe compunerea și propagarea analelor regilor asirieni. Acest gen de texte, care nu a cunoscut antecedente directe în literatura sumeriană sau în literatura akkadiană, pare să fi fost o inovație literară creată de intelectualii asirieni²¹.

Deși multe ar putea fi spuse despre utilizarea și menirea analelor asiriene, un lucru este foarte clar: în compunerea analelor monarhilor asirieni, intelectualii, cărturarii și cu siguranță regele însuși considerau că ele consolidau legitimitatea suveranului. Pentru a realiza aceasta, scribii militari înregistrau, atât prin intermediul

¹⁷ A.R. Millard, *The Eponyms of the Assyrian Empire 910–612 BC*, Helsinki, 1994, p. 5–6.

¹⁸ M. Liverani, *Assyria in the Ninth Century: Continuity or Change?*, în *From the Upper Sea to the Lower Sea: Studies on the History of Assyria and Babylonia in Honour of A.K. Grayson*, ed. G. Frame, L. Wilding, Leiden, 2004, p. 215.

¹⁹ J. Baines, N. Yoffee, *Order, Legitimacy and Wealth: Setting the Terms*, în *Order, Legitimacy and Wealth in Ancient States: New Directions in Archaeology*, ed. J. Richards, M.V. Buren, Cambridge, 2000, p. 15.

²⁰ H. Tadmor, *Propaganda, Literature, Historiography: Cracking the Code of the Assyrian Royal Inscriptions*, în *Assyria*, ed. S. Parpola, R. Whiting, Helsinki, 1997, p. 325–328.

²¹ B.J. Parker, *Mechanics of Empire*, p. 31.

cuvintelor, cât și al imaginilor, evenimentele care au avut loc pe câmpul de luptă²². Scribii cu pregătire literară au compilat mai târziu aceste note luate pe teren și au compus anale, care au fost mai apoi modificate, în momente diferite și în diverse scopuri. În cele din urmă au fost răspândite copii de-a lungul imperiului în scopuri propagandistice. În unele cazuri, texte istoriografice au fost înscrise pe pereții templelor și ai altor clădiri înălțate în provinciile asiriene.

De exemplu, într-o scrisoare de la Arrapha adresată lui Sargon al II-lea (721–705 î.e.n.), un funcționar raporta că a primit o scrisoare de la unul dintre subordonați: „*este adevărat că nu ar trebui să punem nicio inscripție pe pereții templului?*”, după care adăuga: „*Eu acum scriu regelui, stăpânul meu: să fie scrisă o inscripție și apoi trimisă către mine (ca model) și ei să scrie restul și să fie pusă pe zidurile templului.*”²³ În alte cazuri, analele asiriene sau alte texte propagandistice au fost îngropate în fundațiile templelor sau palatelor (probabil ca mesaje către zei). Copii au fost, de asemenea, trimise diferitelor capitale provinciale sau centrelor administrative imperiale. Actul de scriere și răspândire a analelor asiriene, precum și a altor texte derivate din ele este, prin urmare, un exemplu excelent de investire a autorității de către elitele interne, deoarece textele istoriografice susțin legitimitatea regelui și astfel se adaugă la percepția puterii regale.

Un alt mijloc puternic de stabilire a autenticității prin intermediul istoriei a fost crearea unei legitimități genealogice. Prin constituirea unei conexiuni reale sau imaginate cu strămoșii regali imediați sau mai îndepărtați, monarhii asirieni își stabileau atât autenticitatea, cât și unicitatea: monarhul curent era autentic, deoarece el era legat de regele anterior și astfel de linia strămoșilor măreți, care, cu ajutorul lui Ashur, aveau datoria de a crea și extinde civilizația pe pământ. Suveranul curent era unic deoarece numai el aparținea acestei descendențe regale. Practica de a crea legitimitate genealogică are rădăcini adânci în istoria Mesopotamiei²⁴.

Vechiul rege asirian Shamshi-Adad (care a guvernat nordul Mesopotamiei la sfârșitul secolului al XVIII-lea) a compilat o versiune timpurie a Listei Regale Asiriene într-un efort de a se conecta la monarhii asirieni, figuri nu numai legendare, ci și istorice²⁵. Importanța acestei legitimări în perioada neo-asiriană este subliniată de faptul că aproape toți regii neo-asirieni pretindeau a avea legături genealogice fie cu regi imediat anteriori, fie cu strămoșii îndepărtați.

Componenta structurală necesară legitimării genealogice a reprezentat o problemă deosebită pentru cei care nu se încadrau într-o linie dinastică. Legăturile

²² J. Reade, *Neo-Assyrian Monuments in Their Historical Context*, în *Assyrian Royal Inscriptions: New Horizons in Literary, Ideological, and Historical Analysis*, ed. F.M. Fales, Rome, 1981, p. 154.

²³ A. Fuchsand, S. Parpola, *The Correspondence of Sargon II*, pt. a III-a, *Letters from Babylonia and the Eastern Provinces*, Helsinki, 2001.

²⁴ G. Beckman, *Inheritance and Royal Succession among the Hittites*, în *Kaniššuwat: A Tribute to Hans G. Güterbock on His Seventy-Fifth Birthday, May 27, 1983*, Chicago, 1986, p. 14.

²⁵ M.T. Larsen, *The Old Assyrian City-State and Its Colonies*, Copenhagen, 1976, p. 36.

genealogice ale uzurpatorilor Tiglat-Pileser al III-lea (744–727 î.e.n.) și Sargon al II-lea (721–705 î.e.n.) sunt absente din inscripțiile lor. În schimb, ambii monarhi au fost nevoiți să se bazeze pe o componentă structurală diferită a legitimării regale, respectiv numirea divină. Cei doi regi mai sus amintiți susțineau, într-un fel sau altul, că au fost înălțați la tron de către Ashur. Expresii precum „*Ashur m-a pus pe tron*”, „*atunci când Ashur a strigat numele meu ... și a plasat în mâna mea arma sa fără de milă*” și „*atunci când Ashur ... a făcut supremă suveranitatea mea*” îi atribuie zeului întreaga acțiune, ca și cum regele nu a avut de ales.

Regii Asiriei nu erau nici liberi de obligații și nici independenți de tradiție²⁶. Fundamentele obligațiilor regelui ne aduc înapoi la discuția despre ideologia regală: ca rege, monarhul asirian a avut răspunderea răspândirii voinței și stăpânirii lui Ashur în cele patru colțuri ale lumii²⁷. Imperativul religios trebuie privit ca un efort nu de a transforma oamenii în adoratori ai cultului lui Ashur, ci de a converti haosul în ordine prin integrarea în imperiu a pământului și a locuitorilor săi. Acest principiu stă la baza faptului că regele asirian avea obligația de a întreprinde o campanie de cucerire în fiecare an. De asemenea, se înțelege că regele era responsabil de efectuarea ritualurilor și de susținerea sacerdoțiului, templului și ritualurilor cultului lui Ashur. Incapacitatea de a îndeplini toate aceste lucruri submina grav legitimitatea regelui.

După cum menționează M. Liverani, războiul a fost privit ca o „*procedură de restaurare a ordinii*”, în care puterea superioară înfrânge una inferioară. Ca urmare a păcatelor inamicilor, divinitățile păcătosului îl abandonează, apoi regele asirian, atacat fără vină, provocat și lezat, trece la represalii și pune în aplicare, fără milă, pedeapsa divină decretată. Marii zei au hotărât că elitele străine și oamenii de rând ar trebui să fie supuși, să plătească tribut sau să fie învinși și înrobiți, fiind datorii regelui asirian de a pune în aplicare această ordine cosmică.

Ideologia imperială se reflectă în percepția asiriană despre război și pace, cu alte cuvinte, politicul este reprezentat prin acte de creație cu menirea de a învinge haosul. Este de remarcat antiteza între termenii *război* și *haos*, iar nu între *război* și *pace*. În acest sens, războiul este un proces creativ continuu și, de regulă, lumea asiriană a fost considerată ca fiind singura modalitate de a realiza pacea în lume, de a crea armonia universală. Pacea exterioară a fost obținută prin tratate, iar pacea interioară prin cucerire.

Deși regalitatea se bazează pe membrii interni pentru a investi autoritate în funcția regelui și pentru a crea un sistem ideologic în care suveranul este legitimat, puterea regală se poate manifesta doar într-o zonă cu atât de mare (legitimare regală, autoritate și putere) cu cât este propagată unui public foarte larg.

Cel mai evident mod în care puterea regelui asirian era făcută cunoscută publicului extern era reprezentat de campaniile regale. Acestea au fost de multe ori

²⁶ G. van Driel, *The Cult of Ashur*, Assen, 1969, p. 190.

²⁷ R. Matthews, *The Archaeology of Mesopotamia: Theories and Approaches*, London, 2003, p. 149.

justificate prin faptul că un dușman a adus un afront lui Ashur²⁸. Deoarece toți tinerii din imperiu erau obligați să presteze serviciu militar în caz de necesitate, armata asiriană era foarte numeroasă. În plus, putem considera că a servit și un rol important în îndoctrinarea unui mare segment al populației imperiului prin răspândirea ideologiei puterii și a legitimității regelui asirian.

O caracteristică esențială a strategiei militare a fost folosirea unei forțe copleșitoare în campaniile regale. Obiective clare erau alese, iar, de cele mai multe ori, orașele și satele aflate pe parcurs rămăneau intacte. Prin intermediul acestei strategii erau atinse mai multe țeluri. În primul rând, armata asiriană părea invincibilă. Magnitudinea distrugerilor provocate de atacul asirian a fost privită cu sentimente amestecate de teamă și venerație, iar știri despre puterea armatei asiriene cu siguranță s-au răspândit pretutindeni. În plus, se pare că scopul campaniilor regale nu a fost de a cucerii teritorii învecinate. În schimb, acestea au fost menite să neutralizeze centrele de opoziție, lăsând disponibilă pentru încorporare și exploatare cea mai mare parte a zonei înconjurătoare și a locuitorilor săi. Odată ce a fost obținută victoria, asirienii demarau o tactică militară macabră, dar eficientă, numită „*război psihologic*” de către Henry W.F. Saggs²⁹.

Această tactică, descrisă de asirieni în analele lor și reprezentată pe zidurile palatelor, includea atrocități precum jupuirea liderilor rebeli și agățarea pielii acestora pe pereții orașului cucerit, arderea adolescenților rebeli, strângerea capetelor soldaților inamici în piramide mari de-a lungul drumurilor și tragerea în țepă a prizonierilor, expuși în jurul orașelor inamice capturate.

Războiul psihologic asirian avea menirea clară de a răspândi frica în rândul populației supraviețuitoare, care era astfel silită să se supună dominației asiriene. Campaniile militare asiriene au fost, prin urmare, nu doar un mijloc prin care asirienii își înfrângeau dușmanii și își sporeau stăpânirea imperială, ci și o cale de a actualiza puterea regelui și de a răspândi teama față de armata asiriană.

La nivel teoretic, motivația pedepselor crude era refuzul străinului „păcătos” de a se supune și de a plăti tribut. În mod similar, ruperea jurămintelor de loialitate a fost socotită a fi un păcat față de zeități. Regele avea dreptul divin de stăpânire a lumii, iar cei care s-au opus înfăptuirii acesteia au fost, prin urmare, considerați păcătoși. Prin situarea împotriva ordinii divine, implementate de regele asirian, viețile lor erau pierdute în ochii zeității, adică în fața creatorilor. Astfel, campaniile militare ale monarhilor neo-asirieni au fost considerate naturale și inevitabile, atâta timp cât inamicii insistau în a se opune planurilor divine și împlinirii unei lumi supuse regilor asirieni.

²⁸ B. Pongratz-Leisten, *The Lying King and the False Prophet: The Intercultural Transfer of a Rhetorical Device within Ancient Near Eastern Ideologies*, în *Ideologies as Intercultural Phenomena: Proceedings of the Third Annual Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project*, ed. A. Panaino, G. Pettinato, Milan, 2002, p. 215.

²⁹ H.W.F. Saggs, *Assyrian Warfare in the Sargonid Period*, în „Iraq”, XXV, 1963, p. 167–170.

Inamicul era întotdeauna vinovat, deoarece, în conformitate cu ideologia de stat asiriană, el s-a opus superiorității puterii divine, iar regele asirian a acționat în autoapărare împotriva pericolului unei „*rebeliuni cosmice*”.

THE DIVINE RIGHT OF GOVERNING – LEGITIMATING THE NEO-ASSYRIAN EXPANSION

Abstract

In the present article, the author looks at how the legitimation and authority of the Neo-Assyrian king were created in relation with his own people and with the countries he considered conquering. Thus, starting out from the existing relation between sovereign and divinity, the author examines the way in which the legitimation of expansion into new territories was decided by the gods as a form of subordinating the newly conquered lands to the supreme god of the Neo-Assyrian pantheon. Concurrently, as an agent of propagation of the divine will, the king was compelled to gather around him a certain elite he could trust and whose main obligation was to attribute power and authority to the royal institution.

Keywords: divine will; legitimacy; elite; ideology; tribute; authority; royalty; Ashur; Neo-Assyrian Empire

PROBLEMA STRÂMTORILOR ÎN POLITICA SULTANULUI BAIAZID I (1389–1402)

VIRGIL CIOCÎLTAN*

POLITICA „IMPERIALISTĂ” A LUI BAI AZID I

Înscăunarea lui Baiazid I în urma victoriei asupra sârbilor la Kosovo Polie în iunie 1398 a inaugurat o epocă cu particularități distincte în istoria statului otoman. Principala caracteristică a acestei etape noi a constat în politica de forță, care a tins să omogenizeze sub control otoman direct moștenirea lăsată de tatăl său, Murad I, bazată preponderent pe un sistem clientelar, în care vasalii musulmani ai Porții din Anatolia sau creștini ortodocși din Europa se bucuraseră de o largă autonomie. În paralel cu consolidarea puterii prin introducerea administrației otomane directe în urma lichidării principatelor turcești din Asia Mică sau a statelor din Peninsula Balcanică, Baiazid a continuat – parcă pentru a-și onora supranumele de *Yıldırım* („Fulgerul”) – în ritm susținut expansiunea, astfel că la sfârșitul domniei sale, în 1402, suprafața imperiului aproape se dublase¹.

Aceste succese i-au sporit faima atât în lumea islamică – fapt care l-a determinat pe califul din Cairo să-i acorde titlul de *sultan al-Rum*² –, cât și în afara ei, el fiind cel dintâi dinast din Casa lui Osman numit de creștinii din Occident „*imperator Turchorum*”³.

Aspirațiile în toată puterea cuvântului imperiale ale lui Baiazid I s-au manifestat categoric și la Strâmtori. Recunoscut de coreligionarii săi ca suveran al Bizanțului – înțelesul expresiei „*sultan ar-Rum*” acesta este –, „împăratul turcilor” nu putea să nu vizeze Constantinopolul, capitală imperială prin excelență, ca sediu al puterii sale. Lunga blocadă a metropolei de pe Bosfor (1394–1402) stă mărturie în această privință.

EXPANSIUNEA ÎN ANATOLIA (1389–1394)

Victoria de la Kosovo Polie a însemnat nu numai restabilirea puterii otomane în Peninsula Balcanică în vechile condiții de hegemonie, ci și o consolidare substanțială

* Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București; virgil.ciociltan@gmail.com.

¹ T. Gemil, *România și otomanii în secolele XIV–XVI*, Constanța, 2008, p. 98.

² *Ibidem*, p. 98 n. 86.

³ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II. Legături cu Turcii și cu creștinismul din Balcani de la lupta de la Cosovo la cea de la Nicopole (1386–96)*, București, 1914 (extras din „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, s. a II-a, 26, 1913–1914), p. 17; T. Gemil, *op. cit.*, p. 98.

a ei într-o formulă directă și fermă. Principalul beneficiar al acestei mutații a fost, desigur, noul sultan Baiazid I, pe care s-au grăbit să-l felicite cu ocazia înscăunării și să-i intre în grații și talasocrațiile italiene, Genova și Veneția⁴. Slăbiciunea cronică a Bizanțului arăta că nici dinspre Constantinopol noul stăpân al Balcanilor nu avea de temut vreo stavilă care să-i zădărnicească aspirațiile spre mărire. Această situație, în care autoritatea Înaltei Porți în Balcani și la Strâmtori nu avea contestatari credibili, i-a dat lui Baiazid libertatea să lătească împărăția în Asia Mică.

Probabil pentru a profita de pe urma dificultăților inerente schimbării la vârf în imperiul care își impusese hegemonia asupra marii majorități a beilicurilor din Anatolia, emirii din Aidân, Menteşe, Saruhan, Teke, Hamid, Germian, susținuți de puternicul principe Ali Alaaddin din Karaman, s-au răsculat simultan și au reușit să se sustragă în bună măsură suzeranității otomane⁵. În toamna anului 1391, Baiazid a intervenit cu oastea otomană, sprijinită de trupe auxiliare ale vasalilor din Serbia și din Bizanț, conduse de fiul său Soliman, în emiratele de pe coasta de vest a Asiei Mici, pe care a reușit să le „normalizeze” în sensul dorit⁶. Următoarea operațiune, menită să taie legătura între principatul Geandar de pe litoralul sud-pontic, condus de Soliman al II-lea, și beilicul lui Kadi Burhaneddin Ahmed din Sivas, interesat comercial de ieșirea la mare, a eșuat însă⁷. Aceeași soartă a avut și încercarea de a lua cu asalt Amastris, port situat în imediata vecinătate a frontierei vestice a emiratului Geandar⁸. Un emisar otoman a adus în iulie 1391 la Pera vestea că Baiazid l-a învins în luptă pe „pașa din Kastmonu” și a alipit teritoriul principatului său⁹.

În primăvara anului 1392, sultanul s-a pregătit pentru a anexa portul Sinope, ultimul centru maritim important al emiratului geandarid, condus de Mûbarizeddin Isfendiar, fratele defunctului Soliman al II-lea. Preconizata acțiune combinată, terestră și navală, în cadrul căreia comanda flotei fusese repartizată împăratului bizantin Manuel al II-lea, nu a mai avut loc, deoarece între timp se activase frontul dunărean în urma deciziei de cooperare împotriva Porții luate de regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, și de domnul Țării Românești, Mircea cel Bătrân¹⁰.

⁴ Vezi mai jos n. 47, 53, 55.

⁵ N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii. I. Politica pontică a lui Bayezid Fulgerul*, în „Revista istorică”, 10, 1999, nr. 1–2, p. 57–84, aici p. 59–60.

⁶ *Ibidem*, p. 60.

⁷ *Ibidem*, p. 62.

⁸ Înainte de noiembrie 1390, Baiazid a intervenit pe lângă autoritățile din Pera pentru eliberarea „turcilor deținuți la Amastris”. Cererea sultanului, anume „*litteris factis Turchis detentis in Samastro et quas litteras debebant solvere dicti Turchi*”, a fost încredințată spre rezolvare notarului Antonio de Castellione (N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, vol. I, Paris, 1899, p. 43); el era probabil rudă cu Pietro de Castellione, consul la Sinope (N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 61 n. 16).

⁹ L.T. Belgrano, *Documenti riguardanti la colonia genovese di Pera*, Genova, 1888, p. 164; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 63 n. 24.

¹⁰ Ș. Papacostea, *Bizanțul și cruciata la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului XIV*, în „Academia Română. Memoriile Secției de științe istorice”, s. IV, XV, 1990, p. 139–154, aici p. 141: „evoluție încheiată la sfârșitul anului 1391”; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 64.

Presiunea exercitată de otomani l-a silit totuși pe emirul din Sinope să accepte suzeranitatea sultanului Baiazid și să-i cedeze orașul Kastamonu, cel mai important centru producător de aramă din Orientul islamic¹¹.

Primejdia profilată în această vreme la orizont, întruchipată de emirul turcoman din Asia Centrală, Timur Lenk, va influența însă tot mai persistent cursul raporturilor lui Baiazid cu potenții asiatici. Anticipând desfășurări ulterioare, sultanul mameluc Barkuk a trimis în martie 1392 o solie la Brusa, care a reușit să dezamorseze tensiunile din Asia Mică și să instaureze concordia între Baiazid, karamanidul Ali Alaaddin și cărmuitorul din Sivas, Kadi Burhaneddin Ahmed¹². În timp ce se aflau la curtea lui Baiazid, ambasadorii au primit instrucțiuni suplimentare încă mai importante, anume să propună încheierea unei alianțe între Cairo, Brusa și Sivas împotriva emirului din Samarcand. Destinatarii acestei inițiative au întâmpinat favorabil demersul diplomatic al suveranului mameluc¹³.

Coaliția tripartită antitimuridă, realizată la sfârșitul anului 1392, a fost lărgită în martie 1394, când au sosit la Damasc din nordul Mării Negre emisarii hanului Hoardei de Aur, Toktamâș, care au solicitat sultanului Barkuk „ajutor și asistență împotriva lui Timur Lenk”. Cam în același timp și-a trimis și Baiazid solii la Cairo, care i-au înmănat suveranului 200.000 de dirhami pentru cheltuieli militare și l-au asigurat că oastea otomană îi va sta la dispoziție când vor începe luptele cu năvălitorii din Răsărit¹⁴.

Închegarea în martie 1394 a mării alianțe între adversarii musulmani ai lui Timur Lenk a avut urmări ample și imediate asupra politicii externe a Înaltei Porți. Neutralizarea Karamaniei și a emiratului de Sivas, principalii inamici micrasiatici ai puterii otomane, și focalizarea interesului lui Timur asupra statului mameluc au însemnat pentru Baiazid pacificarea și securizarea frontierei estice. În același sens a operat și oferta trimisă în toamna aceluiași an de Timur Lenk lui Baiazid, prin care

¹¹ G.G. Musso, *Navigazione e commercio genoveze con il Levante nei documenti dell'Archivio di stato di Genova (secc. XIV–XV)*, ed. Maria Silvia Jacopino, Roma, 1975, p. 249–250; Aceste mutații politice au avut drept consecință economică redeschiderea drumului comercial dintre Kastamonu și Sinope, respectiv reluarea traficului cu acest metal pe ruta maritimă Sinope-Caffa, deservită și exploatată de negustorii genovezi; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 65.

¹² „*Quia potentia Baysit-Bey multum crevit et crescere videtur, ad damnum christianitatis, per terram et per mare, et, per ea que senciuntur, ad presens ipse armarj fecit in partibus Constantinopolis et Salonichi et in alijs diversis partibus sibi subjectis galeas plures et ligna in magna quantitate pro eundo, ut pro maiori parte dicitur, contra Sinopim, sed quia videtur vocasse in suum capitaneum armate predictae maritime dominum Imperatorem Constantinopolim, dubitandum est multum, propter illa que senciuntur de partibus Nigropontis. <...> Quia dominus Imperator Constantinopolis, prout est omnibus manifestum, esset semper paratus ad omnia mandata Baysit*”, Veneția îl timite pe căpitanul Golfului să facă joncțiunea cu galerele din Rhodos, Cipru, Chios și Mitilene pentru a apăra insula Negroponte și a asigura drumul spre Tana (N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II*, p. 37–38, N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 65–66).

¹³ N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 66.

¹⁴ Ibn Tagribirdi *apud* N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 67.

i-a propus partajarea sferelor de influență într-un sistem bipolar, emirul din Samarcand urmând să stăpânească partea răsăriteană a lumii islamice, în calitate de urmaș al ilhanului Hülägü, iar suveranul otoman pe cea apuseană¹⁵. Această inițiativă diplomatică a avut menirea evidentă de a-l decupla pe Baiazid din alianța cu hanul tătar și cu sultanul mameluc. În pofida aprehensiunii pe care a stârnit-o în mod firesc, oferta timuridă a sporit relativa siguranță pentru menținerea controlului în Anatolia, ceea ce i-a permis suveranului otoman să se consacre chestiunilor europene, unde spectrul cruciadei tocmai prindea contur¹⁶. Angajarea lui Timur în anii 1395–1396 în lungă și epuizantă campanie în stepa euro-asiatică împotriva lui Toktamâș¹⁷ a constituit însă elementul principal pentru mutarea câmpului de acțiune din Asia în Europa.

Desprinderea din Anatolia, care îi absorbise până atunci forțele, i-a îngăduit lui Baiazid să se concentreze cu toată energia asupra celor două priorități strategice ale Porții în Europa: Strâmtoarele și Dunărea.

EXPANSIUNEA ÎN EUROPA (1390–1402)

În 1390 au început atacurile turcești asupra Ungariei. Regele Sigismund de Luxemburg a intrat în 1389 în Serbia, a ocupat două cetăți, iar în 1390–1391 a repetat intervenția¹⁸. Contraofensiva otomană a fost lansată în Bulgaria, unde turcii au ocupat în 1393 Târnovo, care le-a deschis calea spre Dunăre și spre Țara Românească, atacată întâia oară în anul următor. Degajat din hățișul chestiunilor anatoliene, Baiazid a fost deosebit de activ în Peninsula Balcanică în anii 1394–1396¹⁹.

Pe aliatul său din nordul Mării Negre, hanul Toktamâș, aflat în plină încheștare cu Timur Lenk, l-a abandonat, întrucât pregătirile cruciadei în Apus deveniseră pentru sultan o preocupare mai presantă. În acest context a avut loc expediția din 1395 împotriva lui Mircea cel Bătrân pentru a scoate Țara Românească din orbita Regatului Ungar și deci pentru a o neutraliza ca bază de lansare a viitoarelor atacuri. Instalarea lui Vlad pe tronul muntean a urmărit acest scop și, totodată, extinderea controlului Înaltei Porți asupra Dunării inferioare, predestinată să redevină frontieră imperială²⁰.

¹⁵ Z.V. Togan, *Timurs Osteuropapolitik*, în „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft”, 198, 1958, nr. 2, p. 279–298, aici p. 294–298.

¹⁶ N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 73.

¹⁷ Pe lângă victoria reputată asupra hanului, emirul din Samarcand a contribuit în mod decisiv la disoluția puterii tătare din stepă ca urmare a distrugerii marilor centre ale comerțului euro-asiatic din Hoarda de Aur (H. İnalcık, *The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans*, în „Archeion Pontou”, 35, 1979, p. 74–110, aici p. 86).

¹⁸ P. Engel, *Ungarn und die Türkengefahr zur Zeit Sigismunds (1387–1437)*, în *Das Zeitalter König Sigismunds in Ungarn und im Deutschen Reich*, ed. T. Schmidt, P. Gunst, Debrecen, 2000, p. 55–71, aici p. 57–58.

¹⁹ N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 72.

²⁰ Șt. Andreescu, *Acte medievale din arhivele străine*, în „Revista de istorie”, 34, 1981, nr. 9, p. 1732–1746, aici p. 1733; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 82.

Ca un prim răspuns la această acțiune, regele Ungariei a încheiat cu domnul muntean în martie 1395 un tratat de alianță la Brașov, prin care cei doi s-au angajat să întreprindă împreună o expediție „în părțile lui Dobrotici”, adică în Dobrogea, ocupată între timp de turci²¹.

În paralel cu acțiunile militare, Sigismund a purtat în 1395 intense tratative diplomatice în vederea campaniei antiotomane în Occident, dar și cu mamelucii din Orient. Venețienilor le-a solicitat prin Ioan de Kanizsa o flotă de 25 de galere ca să blocheze Strâmtorile²². Papa a lansat și el chemarea la cruciadă, căreia i-au răspuns nemți, italieni, boemi și englezi²³.

Vestea apropierei cruciaților de teritoriile otomane din Balcani l-a surprins pe Baiazid în Anatolia. Fără să întâmpine dificultăți din partea galerelor creștine, și-a trecut oastea în grabă peste Dardanele la Gallipoli, iar la 23 septembrie 1396 a zdrobit marea armată condusă de Sigismund de Luxemburg la Nicopole. Această biruință nu a fost urmată de o contraofensivă la nord de Dunăre, sultanul mulțumindu-se să întărească cetățile, în primul rând prin mărirea garnizoanelor care controlau principalele vaduri de pe cursul inferior al fluviului: Silistra, Nicopole, Turnu și Vidin²⁴.

După consolidarea frontierei dunărene, sultanul a renunțat la o politică activă în această regiune. A intensificat în schimb blocada Constantinopolului și a reluat programul expansiv în Anatolia²⁵.

BLOCADA CONSTANTINOPOLULUI (1394–1402)

Veleitățile imperiale ale lui Baiazid I s-au manifestat cu toată tăria în chestiunea Strâmtorilor încă de la începutul domniei acestuia.

Ținta primordială a fost din capul locului Constantinopolul. Ca stăpân *in spe* al capitalei de la Bosfor, Baiazid l-a amenințat în 1390 pe împăratul Bizanțului, Ioan al V-lea, că îl va orbi pe fiul lui, Manuel, dacă nu înceta imediat fortificarea orașului²⁶. Amestecul în treburile interne ale statului bizantin a fost la fel de brutal

²¹ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. III, 1391 bis 1415, ed. F. Zimmermann, C. Werner, G. Müller, Hermannstadt, 1902, p. 135–137; *Documenta Romaniae historica*, seria D, *Relații între țările române*, vol. I, 1222–1456, București, 1977, p. 138–142; în 1388 sau 1389 a decedat Ivanco în urma luptelor cu turcii; de dispariția lui au profitat Mircea cel Bătrân și Baiazid; intervenția domnului muntean în Dobrogea a iscat un conflict cu împăratul Manuel al II-lea (N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 78–79, 82 cu bibliografia aferentă); Sigismund l-a luat sub protectorat pe voievodul muntean și i-a dat ca feude Turnu Severin, Bran, Făgăraș și Amlaș (P. Engel, *op. cit.*, p. 64–65).

²² S. Ljubić, *Listine o odnošajih ismedju južnoga slavenstva i mletačke republike*, vol. IV, *Od godine 1358 do 1403*, Zagreb, 1874 (= *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, în continuare: MSM), p. 340.

²³ P. Engel, *op. cit.*, p. 59.

²⁴ N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 75.

²⁵ *Ibidem*, p. 76.

²⁶ P. Gautier, *Un récit inédit du siège de Constantinople par les Turcs (1391–1402)*, în „Revue des études byzantines”, 23, 1965, p. 100–117, aici p. 103 n. 10; P. Charanis, *The Strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks 1370–1402*, în „Byzantion”, 16, 1942–1943, p. 286–314, aici p. 306.

și în alte probleme, precum în susținerea pretendentului Ioan al VII-lea la tronul imperial în luna aprilie a aceluiași an, acțiune percepută ca uvertură a ocupării capitalei bizantine²⁷. Tot acum sunt semnați în Constantinopol cadii otomani, impuși împăratului de sultan sub cuvânt că „pe musulman trebuie să-l judece un musulman”²⁸. Supremă umilință, prințul Manuel, ostatic la curtea sultanală, a fost silit să participe în 1390–1391 la cucerirea Filadelfiei bizantine pentru otomani²⁹. După decesul lui Ioan al V-lea, Baiazid a arbitrat în februarie 1391 în favoarea lui Manuel disputa cu Ioan al VII-lea, fapt pentru care a fost răsplătit cu încă o achiziție teritorială³⁰. În același an, vara, noul împărat a făcut pace cu suveranul turc, care îl „despoiaze de Salonic și de cetățile Mării Negre”³¹. Cea mai concludentă inițiativă pentru adevăratele aspirații ale tânărului sultan în acești ani a fost un prim asediu al Constantinopolului, organizat la instigația lui Kara Timurtaş, beilerbei al Rumeliei în timpul domniei sale, precum și în vremea tatălui său, Murad I³². Fiul lui Timurtaş, Umur, a participat la asediul orașului în anul de la Hegiră 793 (decembrie 1390 – noiembrie 1391), fiind informatorul cel mai de seamă al cronicarului Aşîkpaşazade despre acest eveniment³³.

Baiazid a sperat și s-a străduit, pe de altă parte, să obțină controlul Strâmtoarelor nu numai prin cucerirea Constantinopolului, ci și – până la împlinirea marii năzuințe – prin fortificarea bazei navale de la Gallipoli, începută în 1390³⁴. Acest punct strategic era destinat să controleze deopotrivă relația nord-sud, adică trecerea de pe un continent pe celălalt³⁵, cât și legătura est-vest prin Dardanele³⁶, anume cu vasele staționate aici, destinate să intercepteze ambarcațiunile care treceau prin dreptul

²⁷ G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1963, p. 452; N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II*, p. 10.

²⁸ Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341–1462)*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 76–77; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 60 n. 12.

²⁹ P. Gautier, *op. cit.*, p. 103 n. 9; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 453.

³⁰ Ruy Gonzáles de Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403–1406*, trad. Guy Le Strange, London, 1928, p. 104, a aflat că basileul a vândut sultanului *Pontoragha*; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 61.

³¹ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II*, p. 11; idem, *Notes et extraits*, vol. I, p. 280 urm.

³² Aşîkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, Istanbul, 1970, p. 64; Mehmed Neşri, *Gihannüma. Die altosmanische Chronik des mevlana Mehmed Neschri*, ed. F. Taeschner, Leipzig, 1951, p. 310; K. Fleet, *The Treaty of 1387 between Murād I and the Genoese*, în „Bulletin of the School of Oriental and African Studies”, 56, 1993, nr. 1, p. 13–33, aici p. 32.

³³ Aşîkpaşazade, *op. cit.*, p. 65; K. Fleet, *op. cit.*, p. 32; Această primă tentativă a fost probabil întreruptă, întrucât obligații mai presante îl așteptau pe sultan în Anatolia.

³⁴ V.J. Parry, *Çanak-kal‘e Bosphazi*, în *The Encyclopedia of Islam*, vol. II, C–G, Leiden, 1991, p. 11–12, aici p. 11.

³⁵ Vezi despre însemnătatea acestui cap de pod și considerațiile lui Guillebert de Lannoy (*Oeuvres de Ghillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moraliste*, ed. Ch. Potvin, Louvain, 1878, p. 161).

³⁶ Trimis de Murad al II-lea să-l înfrunte pe Mustafa, vizirul Baiazid a rostit o cuvântare, evident fictivă, în care apare însă o întrebare retorică extrem de concludentă pentru această funcție de control al traficului maritim: „Sau poate nu știți că Gallipoli și vadul de acolo este cheia dintre Răsărit și Apus, dintre Marea Egee și cea Neagră?” (Ducas, *op. cit.*, p. 188).

portului și să le constrângă să plătească taxa de pasaj. Această misiune a fost încredințată de ambițiosul sultan comandantului escadrei otomane încă din vremea când dispunea doar de 17 galere, care, firește, nu se puteau măsura pe mare deschisă cu forțele republicilor maritime italiene. Baiazid nu a reușit nici mai târziu să reducă semnificativ decalajul numeric și tehnologic față de adversari, dovadă că flota creștină a trecut în 1396 nestingerită spre Marea Neagră și Dunăre, apoi a revenit tot așa pe același traseu după înfrângerea cruciaților la Nicopole; la fel, flota marelui Boucicaud a ajuns în 1399 fără dificultăți la Constantinopol, l-a îmbarcat pe Manuel al II-lea și s-a înapoiat în apele Mării Egee fără să fi fost primejduită serios de ambarcațiunile sultanului³⁷.

Pentru a remedia acest handicap, Baiazid I a depus eforturi susținute. El este pe drept cuvânt considerat adevăratul întemeietor al flotei otomane, deoarece a înființat și a dezvoltat cu perseverență baza navală și arsenalul de la Gallipoli, cel mai important punct de sprijin al otomanilor până la căderea Constantinopolului³⁸. Câteva informații de ordin cantitativ sugerează dimensiunea forțelor navale ale Înaltei Porți în vremea domniei sale. Astfel, Ducas amintește că, după anexarea emiratelor din vestul Asiei Mici, Baiazid a trimis în Chios 60 de vase, care, după ce au jefuit insula, s-au îndreptat cu același țel spre Ciclade, spre Negroponte și spre ținuturile din jurul Atenei³⁹. Este neîndoiește că otomanii au beneficiat de zestrea maritimă, adică de ambarcațiuni și personal navigant experimentat, preluată de la principatele turcești anexate de pe coasta apuseană și de miazăzi a Anatoliei⁴⁰. În drumul său spre Timur Lenk, ambasadorul regelui Spaniei, Ruy González de Clavijo, a trecut în primii ani ai secolului al XV-lea prin dreptul portului Gallipoli și a constatat că în radă se aflau 40 de galere⁴¹. Potrivit declarației lui Tommaso Mocenigo, doge al Veneției (1414–1423), Serenissima se mândrea însă câțiva ani mai târziu cu 45 de galere și alte 300 de vase, fiecare cu un tonaj mai mare de 120 t, la care se adăugau încă 3.000 de ambarcațiuni mai mici⁴². Nu este de mirare că Baiazid a evitat în aceste condiții ori de câte ori a fost posibil luptele pe mare deschisă cu occidentalii și s-a mărginit la incursiuni „furișate”, care mizau pe efectul surprizei în zonele de coastă locuite de creștini. Această prudență a fost pe deplin justificată, după cum arată singura confruntare de anvergură dintre otomani

³⁷ M. Silberschmidt, *Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des türkischen Reiches nach venezianischen Quellen. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Venedigs zu Sultan Bayezid I., zu Byzanz, Ungarn und Genua und zum Reich von Kiptchak (1381–1400)*, Leipzig, 1923, p. 111–112, 145; F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie*, vol. I, Paris, 1958, doc. 881, 896; H. İnalcık, *Gelibolu*, în *Encyclopaedia of Islam*, vol. II, 1960, p. 983–987, aici p. 984.

³⁸ N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 69–70.

³⁹ Ducas, *op. cit.*, p. 74–75; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 69.

⁴⁰ N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 69.

⁴¹ R.G. de Clavijo, *op. cit.*, p. 58; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 69.

⁴² R.-H. Bautier, *Les relations économiques des occidentaux avec les pays d'Orient au Moyen Âge. Points de vue et documents*, în *Sociétés et compagnies en orient et dans l'Océan Indien*, ed. M. Mollat, Paris, 1970, p. 299; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 71.

și creștini din vremea sa: flotila condusă în 1399 de mareșalul Boucicaut a distrus în Dardanele 17 galere turcești, iar apoi alte 20 de vase însărcinate cu blocada Constantinopolului⁴³.

Rostul orașului Gallipoli ca bază militară a fost pus în evidență și de impunătoarele sale fortificații, ridicate din ordinul aceluiași sultan: a fost renovat și consolidat zidul de incintă, în interiorul lui a fost edificat un castru puternic, iar intrarea în portul de pe țărmul unui golf natural a fost întărită cu două fortărețe. Sarcina de protecție a întregului angrenaj și de asigurare a legăturii cu Lampsakos (turcește Lapseki) de pe țărmul Asiei Mici a fost încredințată unui înalt demnitar otoman, Sarâgea Pașa⁴⁴. Controlul ferm al acestui „vad” a permis, într-adevăr, transferul rapid al trupelor otomane de pe un țărm pe altul al Dardanelor, astfel că sultanul Baiazid Fulgerul a reușit să realizeze superiorități numerice în raport cu adversarii atât în Europa, cât și în Asia Mică.

Sultanul nu s-a mulțumit doar cu cele două capete de pod de la Dardanele, Gallipoli și Lampsakos. Mai târziu a ridicat și la Bosfor pe cele două maluri fortărețele-pereche *Rumeli Feneri* și *Anadolu Feneri*⁴⁵.

Politica „imperialistă” a lui Baiazid I, manifestată atât de hotărât la Strâmțori, a dictat și atitudinea acestui sultan față de talasocrațiile italiene. Spre deosebire de toți suveranii otomani, precursori sau urmași ai săi în sute de ani de dinaintea cuceririi Constantinopolului, care au exploatat rivalitatea veneto-genoveză, Baiazid i-a tratat „în pachet”.

Genovezii au încheiat la 26 octombrie 1389 o alianță cu Baiazid I, în al cărei document scris sunt amintite tratatele de prietenie anterioare cu Orhan și Murad I⁴⁶. Semn al bunelor relații, în anul următor este semnalat un cadiu la Pera⁴⁷, în timp ce municipalitatea făcea cheltuieli pentru „domni turci”⁴⁸. Raporturile otomano-genoveze au cunoscut însă curând, din motive necunoscute, o degradare evidentă: conducerea Genovei a ordonat în aprilie 1392 podestă-ului Perei să întărească cu cinci galere paza așezării de la Cornul de Aur⁴⁹. Neliniștiți, coloniștii încercau în aceeași vreme să prindă „o limbă”, capabilă să-i informeze despre mișcările vaselor turcești⁵⁰ și se pregăteau să facă față împreună cu bizantinii unui atac împotriva Constantinopolului⁵¹.

⁴³ R.G. de Clavijo, *op. cit.*, p. 100; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 71.

⁴⁴ H. İnalcık, *Gelibolu*, p. 984–985.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Ambasadorul genovez a jurat în prezența lui *Cassam Bey* (Hasan bei), plenipotențiarul sultanului, că vor fi respectate tratatele încheiate cu Orhan și cu Murad (M. Balard, *Péra au XIVe siècle. Documents notariés des archives de Gênes*, în *Les Italiens à Byzance. Édition et présentation des documents*, ed. M. Balard, A.E. Laiou, C. Otten-Froux, Paris, 1987, p. 9–78, aici p. 33).

⁴⁷ N. Iorga, *Notes et extraits*, vol. I, p. 42.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 41–42, 50–51, 54.

⁴⁹ Dogele recomandă, de asemenea, peroșilor vigilență sporită „per la sicurezza e la tutela di Pera” (L.T. Belgrano, *op. cit.*, p. 168–169; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 69).

⁵⁰ L.T. Belgrano, *op. cit.*, p. 172; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 69.

⁵¹ N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 69.

Evoluția relațiilor otomano-venețiene a fost în același interval de timp identică. Senatul a hotărât la 23 iulie 1389 să-l trimită cu ocazia morții lui Murad I pe Andrea Bembo sol la Poartă pentru a exprima condoleanțele de rigoare și regretele pentru pierderea unui „*precordissimus*” prieten al Republicii. Ambasadorul a fost înzestrat cu scrisori credențiale pentru ambii fii ai sultanului defunct, pentru că încă nu se știa care dintre ei va fi întronat⁵². După limpezirea situației, a fost expedit la 11 ianuarie 1390 un emisar solemn la Baiazid pentru a îl felicita și a îl ruga, totodată, să deschidă porturile pentru exportul de grâne ca în vremea tatălui său și să-i scutească pe negustorii Serenissimei de vamă⁵³. În același an, în octombrie, a sosit la Veneția un ambasador otoman, căruia i s-a făcut cadou în semn de cinstire o haină orientală⁵⁴. Ca și în cazul Genovei, alterarea relațiilor cu Înalta Poartă este sesizabilă din primăvara anului 1392, când guvernul venețian s-a văzut nevoit să pună pe drum un nou trimis, însărcinat să-l înduplece pe sultan să sisteze incursiunile piraților musulmani în Negroponte⁵⁵. În Orașul Lagunelor se lua tot atunci act cu îngrijorare de creșterea puterii turcești pe mare și pe uscat „în dauna creștinătății”⁵⁶.

Baiazid a început blocada propriu-zisă a Constantinopolului în 1394⁵⁷, după pacificarea Anatoliei⁵⁸. Mai multe surse, dintr-o tabără și din cealaltă, au descris lunga înfruntare dintre asediatori și asediații din metropola bizantină „înconjurată dinspre mare și dinspre uscat”⁵⁹. Pentru a diminua proporțiile eșecului final al întreprinderii sultanale, cronicarii otomani au redus la câteva luni durata blocadei⁶⁰. Între cele mai exacte surse se numără o cronică minoră bizantină, care precizează că asediul a început în septembrie 1394 și a luat sfârșit în vara anului 1402⁶¹. Laonic Chalcocondil este mai circumstanțiat: „Când pentru Baiazid a fost lucru

⁵² Emisarul urma să îl viziteze și pe împăratul Ioan al V-lea, să îi amintească de vechea datorie de 13.163 de hiperperi, care împiedicau Serenissima să reînnoiască armistițiul mai mult de cinci ani și să caute o posibilitate de a primi sau de a cumpăra insula Tenedos (N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II*, p. 7–8, 29–31; M. Balard, *op. cit.*, p. 117).

⁵³ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II*, p. 9, 31; cererea a fost reiterată în martie (*ibidem*, p. 31–32).

⁵⁴ *Ibidem*, p. 11.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 12, 36–37.

⁵⁶ N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 69.

⁵⁷ Pentru cea mai circumstanțiată prezentare a blocadei, cu efectele ei asupra populației asediate, vezi capitolul *The First Challenge: Bayezid I's Siege of Constantinople*, în N. Necipoğlu, *Byzantium between the Ottomans and the Latins. Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge, New York, 2009, p. 149–183.

⁵⁸ Vezi mai sus secțiunea *Expansiunea în Anatolia (1389–1394)*.

⁵⁹ Aşıqpaşazade, *op. cit.*, p. 60; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 68.

⁶⁰ Idris Bitlisi vorbește de șapte luni, în timp ce Enveri doar de două (N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 68).

⁶¹ P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, vol. I, *Einleitung und Text*, Wien, 1975, p. 111; vol. III, *Teilübersetzungen, addenda et corrigenda, indices*, Wien, 1979, p. 37; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 68.

lămurit că el [= Manuel al II-lea] nu mai are de gând să vină la Poartă, a pornit asupra Bizanțului și l-a împresurat. Pe unde mergea, pământul îl rădea și jefuia fiecare localitate și, după ce a robît satele din preajmă, deoarece cu cucerirea orașului nu-i mergea deloc, însuși s-a întors acasă. Și an de an, trimițând oaste de jur împrejur, a continuat o lungă împresurare zece ani de zile; în acești ani, Bizanțul a avut multe pierderi din cauza foametei și a trecerii la barbar.”⁶² Din relatarea lui Ducas rezultă că sultanul a încercat să cucerească metropola de la Bosfor mai degrabă printr-o blocadă, decât printr-un asediu propriu-zis: „Asupritorul [= Baiazid] nu a început război contra ei și n-a adus asupra ei nici mașinării de război să distrugă întăriturile și zidurile, nici tunuri să bată orașul de departe, nici alte arme ceva, ci numai oameni peste zeci de mii, stând de departe de jur împrejur și păzind drumurile, ca nimic să nu iasă sau să intre în oraș.”⁶³ Ineficiența flotei în fața puternicelor ziduri ale Constantinopolului a constituit cauza principală a eșecului suferit de Baiazid în fața capitalei bizantine⁶⁴.

Un locuitor al capitalei a înregistrat în scris foametea și demoralizarea din oraș⁶⁵. Și venețienii au constatat același lucru⁶⁶. Împăratul Manuel a intenționat să se imbarce pe un vas al Serenissimei și să plece în Apus. Venețienii l-au deconsiliat, întrucât – erau ei de părere – plecarea lui ar fi însemnat ruina Constantinopolului, pe care l-ar fi cucerit turcii⁶⁷. Probabil pentru a întări blocada, Baiazid a început în 1395 construirea unei fortărețe pe malul asiatic al Bosforului, la nord de punctul vamal Scutari. Potrivit cronicarului otoman Hogeia Saadeddin, intenția a fost „să taie drumul navelor creștine, care vin din Marea Neagră”⁶⁸. După terminarea acestei fortărețe, numită în analele otomane *Güzelce Hisar*, *Yenice Hisar* și *Akça Hisar*, sultanul i-a cerut – după cum relatează Mehmed Neşri – lui Manuel al II-lea să-i predea Constantinopolul. Împăratul a refuzat, dar a făcut noi concesii: a acceptat mărirea tributului, prezența judecătorilor otomani în capitală, precum și amenajarea unui cartier turcesc (*mahala*) cu moschee⁶⁹. Probabil în acest context a trecut prin „înțelegere jurată” și ultima așezare bizantină de pe țărmul Asiei Mici, Ahillea, în proprietatea sultanului⁷⁰. De altminteri, această achiziție teritorială a fost prima dintr-un program mai ambițios, cu a cărui executare Baiazid îl însărcinase pe beilerbeii Rumeliei: el viza înstăpânirea otomanilor asupra tuturor punctelor

⁶² În narațiunea sa, asediul urmează nemijlocit după descrierea luptei lui Baiazid cu Mircea cel Bătrân (Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 66); N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 68.

⁶³ Ducas, *op. cit.*, p. 78–79; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 68.

⁶⁴ N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 68.

⁶⁵ P. Gautier, *op. cit.*, p. 107 n. 1.

⁶⁶ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II*, p. 41.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 16.

⁶⁸ N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 74–75.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 74.

⁷⁰ Aşıqpaşazade *apud* N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 74.

strategice care controlau traversarea de pe un țărm pe altul al Strâmtorilor⁷¹. Este de presupus că presiunile sporite asupra Bizanțului au fost și un efect al campaniei victorioase a sultanului în Țara Românească în 1395. Biruința asupra cruciaților la Nicopole în anul următor a avut cu siguranță același fel de repercusiuni asupra raporturilor otomano-bizantine, doar că, desigur, mai puternice⁷².

Blocada Constantinopolului și acțiunile ofensive ale lui Baiazid la Dunăre au condus la sfârșitul anului 1395 și începutul celui următor la perfectarea unei alianțe între împăratul Bizanțului și regele Ungariei: Sigismund de Luxemburg se angaja prin convenția semnată la Buda să ajungă în iunie 1396 la Constantinopol și să armeze zece galere bizantine, destinate să treacă prin Marea Neagră și să opereze pe Dunăre⁷³. Un sol bizantin, Emanuel Philantropenos, sosit la Veneția la începutul lunii martie 1396, a informat senatul despre intențiile monarhului Ungariei și a precizat că Republicii îi revenea în acest proiect sarcina să blocheze Strâmtorile pentru a-l împiedica pe Baiazid să-și transfere trupele din Asia Mică în Europa⁷⁴. Senatul a luat, pe data de 21 iulie a aceluiași an, decizia de a se angaja în acțiunea cruciată, dar a condiționat îndeplinirea misiunii la Strâmtori de prezența lui Sigismund în regiune⁷⁵.

Venețienii au constatat în august 1395 „cele mai rele intenții” ale lui Baiazid față de Negroponte și de Atena⁷⁶. În 3 decembrie au decis să facă o demonstrație de

⁷¹ Hoca Sadettin Efendi *apud* N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 75 n. 73.

⁷² N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 74.

⁷³ MSM, vol. IV, p. 361; F. Thiriet, *op. cit.*, vol. I, p. 211–212; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 75.

⁷⁴ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II*, p. 19.

⁷⁵ Galerele venețiene trebuiau trimise în Strâmtori „*ad prohibendum transitum Turchis intra strictum*”, dar numai „*casu quod d. rex Hungarie veniat ad partes Constantinopolis*” (MSM, vol. IV, p. 374–376; N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II*, p. 19–20; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 75); Emanuel Piloti, strateg al cruciadei târzii, constata că lupta pentru coasta dalmată între Sigismund de Luxemburg și venețieni „*empêchoit moult l'abilité du strenuissime empereur dessusdit contre lex Turcs, pource que nesun ne peut faire aucune chose del conte, faillant l'ayde et la puissance de la Segnorie de Venise par la voie de la mer*” (*Traité d'Emmanuel Piloti sur le passage en Terre Sainte (1420)*, ed. P.-H. Dopp, Leuven, 1958, p. 9); date fiind perspectivele dezastruoase ale înstăpânirii turcești la Constantinopol, venețienii au fost dispuși în 1396 ca, mai târziu, în 1412 și 1425, să-l sprijine pe Sigismund de Luxemburg, în cazul în care cruciada se punea în mișcare (Ș. Papacostea, *Gênes, Venise et la croisade de Varna*, în idem, *La mer Noire, carrefour des grandes routes intercontinentales, 1204–1453*, București, 2006, p. 276–289 (publicat inițial în „*Balkanica Posnaniensia. Acta et studia*”, VIII, 1997, p. 27–37), aici p. 30–31); ca răspuns la scrisoarea regelui Ungariei din 1 martie 1396, venețienii s-au arătat gata să participe cu galere la întreprinderea comună împotriva turcilor, dar numai într-o anumită proporție și doar atât cât vor rămâne „majestatea sa și ceilalți domni” în misiune în regiunea Strâmtorilor; senatul a formulat condiții cât se poate de concrete: „*<...> si per omnes ponentur XXV galee, nos ponemus sex, si viginti, ponemus quinque et cet., que galee nostre vocabunt et stabunt ad dictum opus tantum, quantum stabunt galee aliorum et quantum maiestas sua et alii domini predicti ad persecutionem et destructionem turchorum stabunt in partibus antedictis [= Strâmtori]*” (MSM, vol. IV, p. 341; M. Silberschmidt, *op. cit.*, p. 145).

⁷⁶ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II*, p. 44.

forță cu un număr mare de galere ca să-l „întărească” pe împăratul din Constantinopol în fața sultanului, să demonstreze că nu se lasă impresionați de flota otomană de la Gallipoli și că sunt hotărâți să vegheze la buna funcționare a legăturii cu Tana și cu Trapezuntul. Pentru apărarea „Golfului”, adică a Mării Adriatice, urmau să armeze zece galere⁷⁷.

Îngrijorați de soarta Constantinopolului, senatorii au trimis emisari în februarie 1396 să facă pace între sultan și împărat⁷⁸. Mandatul lor cuprindea următoarele instrucțiuni concrete: dacă Manuel va obiecta „că este legat de genovezii din Pera”, să i se răspundă că și ei vor fi incluși în acest acord; în eventualitatea în care nu se putea ajunge la o înțelegere cu sultanul din cauza poftelor sale de a distruge imperiul și pe împărat, să i se ceară să nu împiedice vasele venețiene să navigheze spre „Romania superioară” și spre Marea Neagră; galerele Republicii să aibă ordinul să nu treacă dincolo de Tenedos și să nu-i atace pe turci „*intra strictum*”, adică în Marea de Marmara, decât dacă devin agresivi⁷⁹.

Căpitanul general al Golfului a anunțat senatul în iunie 1396 că este pregătit să îndeplinească poruncile acestuia în părțile Romaniei împotriva turcilor⁸⁰ cu cele patru galere încredințate lui. Deoarece Baiazid avea oaste și flotă la Gallipoli, promitea că va lua măsuri de fortificare la Negroponte. Se angaja de asemenea ca, în cazul în care Sigismund va veni la Constantinopol, vasele detașate în Strâmtori să îi stea la dispoziție⁸¹. Ironia sorții a făcut ca regele Ungariei să ajungă, într-adevăr, în capitala bizantină, dar nu în fruntea armatei cruciate, ci pe calea apelor ca biruit și fugăr după înfrângerea de la Nicopole. La începutul anului 1397 erau cunoscute la Veneția măsurile luate de acest monarh, incurabil optimist, în vederea continuării luptei cu turcii în timpul circumnavigării Peninsulei Balcanice la Licostomo, Caliacra și Constantinopol⁸².

După victoria asupra cruciaților în septembrie 1396, Baiazid a revenit la Strâmtori și a întezit blocada ca să-l oblige printr-o criză alimentară pe Manuel al II-lea să abdice și să-l instaleze ca marionetă pe pretendentul Ioan. În aceste condiții, împăratul din Constantinopol și genovezii din Pera au încercat, fără succes,

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Scopul acestei inițiative diplomatice a fost „*ut civitas cum tanta ignominia et damno christianitatis non perveniret ad manum suam [= Baiazid]*” (*ibidem*, p. 45).

⁷⁹ *Ibidem*, p. 19, 44. Senatul a hotărât la 24 februarie 1396: „*[Capitaneus culphi] donec stabit in partibus Romanie, non debeat intra strictum damnificare Turchos, nec ligna sua eundo et redeundo; si damnificassent vel damnificare vellent nostros et nostra navigia poterit facere ad libitum. Non navigabit ultra Tenedum. Comunicabit nova.*” (*ibidem*, p. 47); vezi și Ș. Papacostea, *Gênes, Venise et la croisade de Varna*, p. 30; Fr. Pall, *Considerazioni sulla partecipazione veneziana alla crociata antiottomana di Nicopoli (1396)*, în „*Revue des études sud-est européennes*”, 7, 1969, 1, p. 187–198, aici p. 187–197.

⁸⁰ Venețienii au constatat încă o dată în iulie 1396 că puterea lui Baiazid la Gallipoli a sporit mult (N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II*, p. 47).

⁸¹ *Ibidem*, p. 19–20.

⁸² Este vorba de „*provisiones factas per ipsum serenissimum dominum regem in Licostomo, Caliachera et in Constantinopoli*” (MSM, vol. IV, p. 399); N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 82.

să ajungă la negocieri cu Poarta. În disperare de cauză, bazileul a făcut Veneției propunerea de a-i ceda capitala împreună cu insulele Imbros și Lemnos⁸³.

Din 1396 datează o referire la asediul turcesc al Perei, început, probabil concomitent cu cel al Constantinopolului, în 1394⁸⁴. Locuitorii au încercat să se salveze cu mijloace diplomatice. O solie genoveză a fost trimisă în 18 aprilie 1397 la Baiazid să-l caute „în Rumelia, în Asia Mică și chiar în părțile Mării Negre” pentru a încheia „*paces et concordias*”. Inițiativa diplomatică a eșuat, ca și demersurile similare din octombrie același an și din mai 1398⁸⁵.

Salvarea a venit în mod neașteptat din partea rivalei tradiționale, Veneția, solidarizată cu comuna ligură de aceeași primejdie otomană. Fapt ieșit din comun, dacă nu chiar unic, conducerea Republicii a primit în decembrie 1396 mulțumirile dogelui Genovei, Antoniotto Adorno, pentru sprijinul acordat de galerele Serenissimei, care au făcut ca Pera, Constantinopolul și alte așezări „să nu ajungă în mâna turcilor”. Venețienii au constatat cu acest prilej „buna dispoziție” a genovezilor de a trata cu ei⁸⁶.

Tot ei l-au anunțat în februarie 1397 pe Manuel că cinci galere venețiene și cinci genoveze urmau să plece în apărarea Constantinopolului. În cazul ocupării capitalei bizantine și a Perei de turci, ele aveau misiunea să se retragă la Negroponte și să apere de acolo *Romania*⁸⁷. O escadră formată din cinci corăbii genoveze și una venețiană a patrulet, într-adevăr, în 1397 prin Dardanele și Bosfor⁸⁸. Amenințarea unui atac al flotei otomane asupra capitalei bizantine a continuat și în 1398.

Senatul venețian a ordonat în 7 septembrie căpitanului general al Golfului ca, în cazul în care escadre turcești din Gallipoli s-ar îndrepta spre Constantinopol, să le intercepteze și să le nimicească⁸⁹.

Profitând de presiunea otomană asupra Constantinopolului și a Perei, Veneția a cerut în februarie 1397 Genovei prin ambasada condusă de Pietro Emo să admită, contrar stipulațiilor tratatului de pace de la Torino din 1381, refortificarea Tenedosului, invocând în sprijinul acestei inițiative declarația lui Sigismund de Luxemburg, potrivit căreia dezarmarea insulei a constituit principala cauză a creșterii puterii maritime turcești în Strămtori. Cu fortificațiile refăcute, ea putea

⁸³ Este vorba din nou de „*provisiones factas per ipsum serenissimum dominum regem in Licostomo, Caliachera et in Constantinopoli*” (MSM, vol. IV, p. 399); N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 82.

⁸⁴ L.T. Belgrano, *op. cit.*, p. 371–373.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 175; integral la J.W. Barker, *Miscellaneous Genoese Documents on the Levantine World of the Late Fourteenth and Early Fifteenth Centuries*, în „Byzantine Studies / Études byzantines”, 6, 1979, nr. 1–2, p. 49–82, aici p. 63–69; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 76.

⁸⁶ G. Fedalto, *La chiesa latina in Oriente*, vol. III, Verona, 1978, nr. 387; F. Thiriet, *op. cit.*, vol. I, p. 240.

⁸⁷ F. Thiriet, *op. cit.*, vol. I, p. 216.

⁸⁸ N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 76.

⁸⁹ F. Thiriet, *op. cit.*, vol. I, p. 221.

servi ca bază militară pentru lansarea unor asalturi maritime asupra cetății Gallipoli⁹⁰. Din motive necunoscute, proiectul nu a fost înfăptuit.

În directivele adresate în 7 aprilie 1397 de senatul venețian căpitanului general al Golfului, Benedetto Soranzo, se insista asupra interesului Serenissimei de a descuraja negocierile bizantinilor și genovezilor cu Baiazid. În eventualitatea că preferatul sultanului, Ioan al VII-lea, l-ar fi înlocuit pe Manuel al II-lea pe tronul Bizanțului, ambasadorul era însărcinat să trateze cu noul bazileu reînnoirea acordurilor veneto-bizantine. Dacă sultanul accepta încheierea unui tratat prin care să recunoască achizițiile teritoriale recente ale Republicii, senatul era dispus să respecte pacea pe mare în interiorul Strâmților⁹¹. Corsarii lui Baiazid au prădat în mai 1398 posesiuni venețiene în Negroponte și în Creta, ceea ce a determinat senatul să ia cu toată seriozitatea în calcul un război cu otomanii⁹².

Presiunea a continuat și în anul următor. Venețienii au fost informați în ianuarie 1399 că „*imperator Turchorum*” este foarte puternic, gata de atac mai ales în Morea. În aprilie au luat măsuri contra flotei turcești, care nu îndrăznise până atunci mișcări ofensive de amploare⁹³. În mai au fost observate mari pregătiri ale turcilor pe mare și pe uscat; nu se știa încotro se vor îndrepta, spre Negroponte sau spre Constantinopol⁹⁴. Din cauza pericolului de a fi interceptate de ambarcațiuni otomane, galerele venețiene care făceau voiajul la Tana au fost înlocuite cu un alt tip de vase, *cocca*, cu tonaj superior și viteză sporită⁹⁵. În anul următor a fost necesară întărirea și mai mult a măsurilor de securitate: a fost preconizată fie asigurarea vaselor care treceau prin Dardanele cu arbaletieri, fie trimiterea de galere înarmate în zona Gallipoli sau chiar la Constantinopol⁹⁶.

Un suflu nou a imprimat forțelor care se opuneau agresiunii turcești la Strâmtori schimbarea regimului politic al republicii ligure. Pentru a încheia luptele interne dintre guelfi și ghibelini și pentru a se pune la adăpost de ingerințele ducelui milanez Gian Galeazzo Visconti, dogele Genovei, Antoniotto Adorno, a negociat în toamna anului 1396 cu Carol al VI-lea, regele Franței, punerea republicii sub controlul regatului. Conducerea comunei a fost încredințată unui guvernator francez, cel mai destoinic în seria lor fiind mareșalul Boucicaut⁹⁷. Această mutație

⁹⁰ *Ibidem*, nr. 926; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 76; după ce au pierdut Argosul în favoarea turcilor din Moreea, venețienii au făcut această propunere genovezilor, deoarece marea era infestată de „*ligna Turcorum*”; ei l-au îndemnat, de asemenea, pe împăratul Manuel al II-lea să facă pace „*cum Baysit*” (N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II*, p. 20).

⁹¹ F. Thiriet, *op. cit.*, vol. I, p. 218; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 75.

⁹² F. Thiriet, *op. cit.*, vol. II, Paris, 1959, p. 25; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 76.

⁹³ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II*, p. 21.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 79–80.

⁹⁵ M. Berindei, G. Veinstein, *La Tana-Azaq de la présence italienne à l'emprise ottomane (fin XIIIe – milieu XVIe siècle)*, în „*Turcica*”, 8, 1976, 2, p. 110–201, aici p. 124–125; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 71.

⁹⁶ H. İnalcık, *The Question of the Closing of the Black Sea*, p. 81.

⁹⁷ Boucicaut a preluat conducerea Genovei la 31 octombrie 1401 (J.W. Barker, *op. cit.*, p. 72; date biografice ale mareșalului *ibidem*, p. 80–81).

politică a slăbit legăturile metropolei cu coloniile ei și a angajat Genova pe un curs antiotoman mult mai net⁹⁸.

Cea dintâi și cea mai însemnată dintre acțiunile „cruciate” ale Genovei sub conducere franceză a avut loc în anul 1399, pe când Baiazid bloca de șase luni Constantinopolul cu 40.000 de ostași și 60 de galere⁹⁹, iar împăratul Manuel al II-lea își părăsise capitala „ca un fugar în Apus și cerșetor de subsidii”¹⁰⁰. Este vorba de expediția condusă de mareșalul Boucicaut, la care s-au angajat genovezii din colonii, rămași fără soluție alternativă după eșecul ultimelor tratative cu Baiazid în 1397¹⁰¹.

Pe când se afla la comanda flotei compuse din corăbii genoveze, venețiene și ale cavalerilor iogași din Rhodos, mareșalul a aflat că turcii făceau mari pagube cu 200 de vase la Constantinopol și Pera¹⁰².

În drum spre capitala Bizanțului, corpul expediționar creștin a cucerit de la „sarazinii” otomani un „*chastel de la Rive*” (probabil pe țărmul european al Mării Marmara), pe care l-a dărâmat, apoi a ajuns la „*une bonne ville appelée Girol*” (Hieron?), oraș incendiat de locuitorii săi turci înainte de a-l părăsi în fugă¹⁰³. A avansat apoi până la Selimbria. La Constantinopol a aranjat un acord cu Ioan, nepotul lui Manuel, pe care l-a pus guvernator al capitalei până la revenirea împăratului titular, după care urma să primească Salonicul¹⁰⁴.

Adevărata reușită a flotei conduse de mareșalul Boucicaut a fost însă alta, anume distrugerea în Dardanele a 17 galere turcești, iar apoi a altor 20 de vase însărcinate cu blocada Constantinopolului¹⁰⁵.

Acest deznodământ a constituit un punct de cotitură în raportul general al forțelor angajate în conflict, întrucât l-a constrâns pe Baiazid să-și revizuiască politica față de principalii săi adversari de la Strămtori: bizantinii, genovezii și venețienii. De teama de a nu fi blocat în Asia Mică, față în față cu oastea lui Timur Lenk, sultanul otoman a devenit mai concesiv față de puterile cu interese la Bosfor și la Dardanele. Manifestări incipiente ale acestei noi conduite sunt sesizabile la sfârșitul anului 1400, când a promis împăratului bizantin retrocedarea „cetăților maritime și a teritoriilor avute înainte de război”, adică înainte de 1394¹⁰⁶.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 70–71; M. Nystazopoulou-Pèlèkidis, *Venise et la mer Noire du XIe au XVe siècle*, Venezia, 1970, p. 38.

⁹⁹ Nu a reușit nici de această dată, pentru că turcii sunt „neîndemânatici” la asedii (R.G. de Clavijo, *op. cit.*, p. 89–90).

¹⁰⁰ N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. II*, p. 21; P. Gautier, *op. cit.*, p. 107.

¹⁰¹ Ei au adoptat însă o atitudine de „wait and see”, în speranța că Timur Lenk va rezolva favorabil situația (J.W. Barker, *op. cit.*, p. 70–71, 81).

¹⁰² *Le Livre des faits du bon messire Jehan Le Maingre, dit Boucicault, marechal de France et gouverneur de Jennes*, ed. Denis Lalande, Genève, 1985, p. 147.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 144–147.

¹⁰⁴ Acest nepot a încheiat o înțelegere cu Baiazid, care se pregătea de război: dacă sultanul îl va birui pe Timur, el îi va preda capitala bizantină și îi va deveni vasal. Manuel a aflat la înapoiere de acest angajament și l-a exilat pe nepot la Mitilene (R.G. de Clavijo, *op. cit.*, p. 51–52).

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 100; N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 71.

¹⁰⁶ N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 71–72.

Luând act de această schimbare, senatul venețian l-a însărcinat la 22 martie 1401 pe vicebailul din Constantinopol, Francesco Foscarini, să negocieze un acord între Baiazid, venețieni, bizantini și genovezi ca să evite un război „pentru salvarea cetății constantinopolitane și a altor părți”¹⁰⁷. Pentru bunul mers al tratativelor, căpitanul general al Golfului a primit ordin să nu provoace un conflict naval cu otomanii, dar să culeagă informații despre situația din „Turcia” europeană și despre escadra otomană staționată la Gallipoli, precum și să-l asigure pe Manuel al II-lea de simpatiile Republicii, care va trimite două galere să le înlocuiască pe cele care apărau de multă vreme Constantinopolul¹⁰⁸. Sultanul pare să fi fost receptiv față de această inițiativă diplomatică a Veneției, dovadă că în toamnă a parvenit în Orașul Lagunelor știrea că galerele din Gallipoli nu erau armate, ceea ce a fost interpretat ca o renunțare la intenții agresive¹⁰⁹. O delegație comună, alcătuită din soli bizantini, genovezi și venețieni, a fost în octombrie 1401 la mama lui Baiazid cu scopul de a o convinge să-și îndemne fiul să încheie un acord de pace. Ea a promis că le va susține doleanțele. Peroții i-au comunicat pe de altă parte sultanului că sunt dispuși să-i acorde anual o subvenție bănească substanțială drept cadou, dacă restituie împăratului bizantin toate fortărețele maritime pe care le avusese înainte de începerea ostilităților. Un ambasador a fost însărcinat să meargă la Baiazid, aflat la Sivas, ca să confirme pacea¹¹⁰.

Acest vag optimism nu era deloc împărtășit de locuitorii din interiorul metropolei bizantine, cărora foametea și incertitudinile privitoare la viitor, provocate de lunga blocadă, le zdruncinaseră de tot moralul. Dacă dezertările din oraș, uneori în grupuri numeroase, au fost frecvent semnalate ca remedii salvatoare după 1394¹¹¹, odată cu spulberarea speranțelor legate de ajutoarele din Occident, după care plecase împăratul Manuel în 1399, în rândul asediaților și-a croit drum soluția defetistă radicală¹¹²: predarea capitalei. Cât de mare trebuie să fi fost disperarea reiese și din faptul că autorii inițiativei nu obținuseră niciun fel de garanții din partea sultanului că locuitorilor le va fi cruțată viața și averea, singura pavază rămânând legea islamică¹¹³. Rămas să conducă Constantinopolul în absența împăratului titular plecat în Apus, Ioan al VII-lea a încheiat chiar atunci un acord cu Baiazid, prin care

¹⁰⁷ N. Iorga, *Notes et extraits*, vol. I, p. 105: „pro conservatione civitatis Constantinopolitane et aliarum partium”.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 109.

¹⁰⁹ N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 72.

¹¹⁰ „<...> illi de Pera contenti fuerant dare omni anno yperpera quinque milia turcho, non pro tributo, sed pro dono, et quod imperator Constantinopolis haberet omnia castra maritima et loca que habebat ante guerram” (N. Iorga, *Notes et extraits*, vol. I, p. 112).

¹¹¹ Foametea și mizeria au afectat, firește, mai cu seamă populația săracă a orașului; o parte din protipendadă a prosperat de pe urma afacerilor cu genovezii din Pera și a vânzării alimentelor cu prețuri speculative concitadinilor înfometaji; vezi pe larg N. Necipoğlu, *op. cit.*, p. 150–153, 162, 167, 174.

¹¹² *Ibidem*, p. 180.

¹¹³ P. Gautier, *op. cit.*, p. 108, 110; N. Necipoğlu, *op. cit.*, p. 181.

se angaja să-i predea orașul după anticipata victorie asupra lui Timur¹¹⁴. Cu sau fără știrea locțiitorului, tot atunci s-a îndreptat spre Kütahya un grup de notabili bizantini ca să înmâneze sultanului cheile capitalei. În localitatea din Asia Mică au primit vestea că destinatarul imperial nu-i mai putea primi¹¹⁵.

DEZNODĂMÂNTUL: BĂTĂLIA DE LA ANKARA (20 IULIE 1402)

Expansiunea otomană în Asia Mică în vremea domniei lui Baiazid I a atins în vara anului 1399 extremitatea sa estică prin încorporarea orașelor Malatya, Darend, Behisni și Devriği. După anexarea în același an a emiratului de Sivas, Baiazid a făcut o expediție cu scopul de a lua în stăpânire zona litorală la răsărit de Sinope. Potrivit unui participant la campanie, Johannes Schiltberger, Baiazid a intrat în vara următoare ocupării Sivasului „cu 80.000 de oșteni în provincia Geanik și i-a împresurat capitala Samsun, al cărei cârmuitor era *Simaid*. Sultanul l-a alungat din oraș și populația i s-a supus. Baiazid a introdus administrația sa în oraș și în provincie.”¹¹⁶ Conducerea noii unități administrative otomane a fost încredințată fiului „turcit” al lui Şişman, fostul țar din Târnovo¹¹⁷. Din emiratul Geandar, care constituia de fapt hinterlandul orașului-port Sinope, Baiazid a încercat să cucerească din nou această metropolă pontică, dar a eșuat încă o dată¹¹⁸.

În urma anexării principatului de Sivas, otomanii au devenit vecini nemijlociți cu timurizii și cu mamelucii. Presentimentul, exprimat de sultanul din Cairo, Barkuk, și de savantul arab Ibn Khaldūn, că turcii otomani constituie o primejdie de moarte pentru statul mameluc își are originea în situația creată în 1399¹¹⁹.

Timur Lenk a revenit la începutul anului următor pentru a treia oară în Anatolia orientală. În tabăra sa din Karabagh au sosit – potrivit relatării lui Aşıkpaşazade – emirii din Aidân, Menteşe, Germian, deposezați de Baiazid, însoțiți de solii lui *Mübarizeddin Isfendiyar*, emirul geandarid din Sinope. Toți s-au pus în serviciul „eliberatorului” din Răsărit. Principele Geandarului are însă meritul de a fi înlesnit legăturile lui Timur prin Trapezunt cu împăratul bizantin și cu genovezii din Pera. Aceștia din urmă trebuiau să blocheze Strămtorile în timpul războiului și să asigure mijloacele navele necesare pentru transbordarea trupelor timuride peste Strămtori pentru eventuala urmărire a trupelor otomane refugiate în Europa¹²⁰.

¹¹⁴ R.G. de Clavijo, *op. cit.*, p. 52; N. Necipoğlu, *op. cit.*, p. 182.

¹¹⁵ N. Necipoğlu, *op. cit.*, p. 182.

¹¹⁶ N. Pienaru, *Marea Neagră și otomanii*, p. 77 n. 86: emirul izgonit este *Kubadoghlu Cüneyd*.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 77.

¹¹⁸ Într-o scrisoare sfidătoare, Timur Lenk îi amintește lui Baiazid acest eșec și faptul că nu a fost în stare să țină orașul Malatya; misiva poate fi datată aproximativ, deoarece emirul din Samarcand amintește că se afla în drum spre Sivas, oraș pe care l-a ocupat în august 1400 (*ibidem*).

¹¹⁹ Barkuk ar fi spus: „Eu nu mă tem de Timur, pentru că toți mă vor ajuta împotriva lui. Eu mă tem de Ibn Osman”; aceeași idee la Ibn Khaldūn: „Egiptul poate să se teamă doar de Ibn Osman” (*ibidem*, p. 77 n. 83).

¹²⁰ *Ibidem*, p. 78.

În vara anului 1400, Timur a avansat provocator spre Baiazid și și-a trimis solii la Constantinopol, unde au ajuns în 1401¹²¹. Ei au fost aduși de la Trapezunt de o galere genoveză și au fost transportați înapoi pe aceeași rută maritimă tot de un vas sub același pavilion, aparținător lui Bartolomeo Spinola¹²².

După lansarea campaniei în februarie 1402, emirul din Sinope, *Mübarizeddin Isfendiyar*, l-a întâmpinat pe Timur la Erzingean, apoi l-a însoțit pe drumul care l-a dus spre întâlnirea cu oastea lui Baiazid.

Victoria reputată de timurizi asupra otomanilor la Ankara în iulie 1402 a schimbat complet raporturile de forțe din Asia Mică și din Peninsula Balcanică. În mijlocul lor, Bizanțul și, împreună cu el, Strămtorile au dobândit încă un răgaz salvator. Laonic Chalcocondil este categoric în această privință: „Deoarece cu cucerirea Bizanțului nu-i mergea cu toate atacurile, [Baiazid] l-a blocat cu foamea. Și ar fi cucerit orașul, dacă nu i s-ar fi anunțat că Temir vine cu mare oaste asupra lui; atunci el însuși a fost prins de Temir și partea cea mai mare din împărăția lui din Asia s-a prăbușit.”¹²³

THE ISSUE OF THE STRAITS IN THE POLICY OF SULTAN BAYEZID I (1389–1402)

Abstract

The enthronement of Bayezid I after the victory over the Serbs at Kosovo Polje in June 1398 opened a distinctive era in the history of the Ottoman state. The main element of this new stage was Bayezid's power politics tending to homogenize under direct Ottoman control the legacy of his father, Murad I, based mainly on a clientelary system in which the Moslem vassals of the Porte of Anatolia and the Orthodox Christians of Europe had enjoyed considerable autonomy. Concurrently with the introduction of direct Ottoman administration after the liquidation of the Turkish principalities of Asia Minor and of the states in the Balkan Peninsula, Bayezid continued his sustained expansion and, by the end of his reign, in 1402, his empire had doubled in surface.

The genuinely imperial aspirations of Bayezid I were decidedly seen at the Straits as well. Acknowledged by his coreligionists as the master of Byzantium – this

¹²¹ *Ibidem*, p. 77.

¹²² *Ibidem*, p. 71.

¹²³ Laonic Chalcocondil, *op. cit.*, p. 66; pentru desfășurarea bătăliei din 1402 și urmările acesteia, vezi M. Alexandrescu-Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, București, 1942; K.-P. Matschke, *Die Schlacht von Ankara und das Schicksal von Byzanz*, Weimar, 1981; N. Pienaru, *Timurizii și Marea Neagră*, în vol. *Marea Neagră. Puteri maritime – puteri terestre*, coord. O. Cristea, București, 2016, p. 159–198, aici p. 164 și urm.

is the exact meaning of “*sultan ar-Rum*” –, he could not fail to target Constantinople, the imperial capital *par excellence*, as the headquarters of his power. The lengthy blockade of the Bosphorus metropolis (1394–1402) bears witness to these aspirations.

The sultan’s approach to the Italian thalassocracies stemmed from the same “imperialistic” vocation. Unlike all the other Ottoman rulers who preceded or followed him within the 100 years before the conquest of Constantinople and who capitalized on the rivalry between the Venetians and the Genoese, Bayezid chose to treat them both with indiscriminating hostility.

At the turn of the century, the Bosphorus metropolis was tottering, with its inhabitants tormented by famine and fear, and with voices from all the social strata demanding the capitulation. An unexpected stroke of good luck embodied by Timur Lenk, who crushed the presumptive Ottoman victor in 1402, prolonged the life of the Byzantine Constantinople by another half of century.

Keywords: Bayezid I; Black Sea Straits; Constantinople; Ottomans; Genoese; Venetians; Byzantines; Timurids

EDUCAȚIE ȘI DEZVOLTARE

CONCURSUL, PRACTICĂ DE SELECȚIE A PROFESORILOR SECUNDARI DIN ROMÂNIA (1864–1898)*

RAMONA CARAMELEA**

Una dintre schimbările structurale pe care le-a traversat statul român modern în secolul al XIX-lea a fost înlocuirea unui mod de atribuire a funcțiilor bazat pe titluri nobiliare cu un sistem meritocratic de ascensiune socială, deschis în teorie tuturor. Asumat la nivel de retorică (și nu numai) de un stat în căutare de specialiști pentru nou-înființatele instituții și pentru dezvoltarea diferitelor sectoare ale vieții economice, sociale și culturale, principiul meritocratic avea să condiționeze accesul în anumite funcții și să devină un element identitar pentru reprezentanții diferitelor profesii.

Studiul de față examinează una dintre practicile de selecție a profesorilor secundari: concursul¹. Fără a avea pretenția de a oferi o cercetare exhaustivă asupra unui subiect generos, care se pretează la abordări variate, vom încerca să analizăm concursul și schimbările pe care le traversează în perioada 1864–1898 pornind de la următoarele întrebări: ce practici examinatoare stau la baza acestuia, cum se desfășoară, ce se examinează și de către cine? Demersul nostru propune tratarea subiectului din două perspective: viziunea oficială a autorităților, reflectată și instituționalizată prin intermediul legislației școlare, și practica socială reconstituită pe baza materialului arhivistic (fondul arhivistic al Ministerului Instrucțiunii Publice).

Articolul nostru se axează asupra învățământului secundar în accepțiunea clasică pe care a deținut-o termenul în epocă: licee, gimnazii, școli secundare de fete și școli normale de învățători. Vastitatea materialului documentar ne-a determinat să realizăm o cercetare prin sondaj, alegând fiecare al cincilea an, la

* Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală”, cod contract POSDRU 159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013. Îi mulțumim în mod special domnului Șerban Papacostea pentru corecturile aduse acestui articol. De asemenea, recunoștința noastră se îndreaptă către Ovidiu Cristea, George Lazăr, Bogdan Popa, Marian Coman, Elena Bedreag, Alexandru Ciocîltan și Daniel Cîțirigă pentru întrebările, observațiile și sugestiile extrem de folositoare făcute pe marginea unei prime versiuni a textului.

** Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București; rcaramelea@yahoo.com.

¹ Mecanismele de selecție a profesorilor, însă doar a celor universitari, au fost analizate de Lucian Nastasă, *Intellectualii și promovarea socială (Pentru o morfologie a câmpului universitar)*, Cluj, 2003; idem, „Suveranii” universităților românești. *Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale*, vol. I, *Profesorii Facultăților de Filosofie și Litere (1864–1948)*, Cluj-Napoca, 2007.

care s-au adăugat ani suplimentari atunci când eşantioanele alese nu au fost reprezentative din punct de vedere al materialului arhivistic². Corpusul de surse parcurs a scos la iveală un număr semnificativ de concursuri (aproximativ 300), însă doar câteva dintre acestea beneficiază de o documentație completă care să acopere toate etapele concursului și să reunească toate actele rezultate pe durata competiției. În cele mai multe cazuri avem de-a face cu documente dispartate (anunțuri legate de organizarea competițiilor, fragmente din dosarele de concurs, documente provenind de la candidați). Intervalul cronologic ales se plasează între două legi ale învățământului cu consecințe diferite asupra formei de recrutare analizate. Legea învățământului din 1864 prevedea extinderea rețelei școlare secundare, ceea ce avea să ducă la legiferarea unor criterii de selecție oficiale și la multiplicarea concursurilor publice. Cea de a doua lege (1898) înlocuia concursul cu examenul de capacitate, mijloc de recrutare care menținea ideea selecției pe bază de merit, însă extindea domeniul de evaluare, incluzând, pe lângă discipline de specialitate, cunoștințe de pedagogie.

Cercetarea de față aduce în prim-plan statutul³ și rolul său în profesionalizarea profesorilor secundari, însă fără a vedea profesionalizarea drept un merit exclusiv al celui dintâi. Dimensiunea ideologică a profesiei (educarea viitorilor cetățeni, consolidarea identității naționale), calitatea de funcționar public a profesorului și cooptarea acestuia de către stat în proiectul politic și social sunt doar câteva dintre motivele care au determinat statutul să se implice în construcția și reglementarea profesiei⁴. Una dintre formele implicării a reprezentat-o instituționalizarea sistemului de selecție a profesorilor prin formularea unor cerințe legate de condițiile de acces în funcție și prin înființarea unor instituții în care aceștia puteau să-și desăvârșească pregătirea.

² Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (în continuare: MCIP), dosare concursuri, anii 1864, 1866, 1869, 1874, 1877, 1879, 1884, 1889 și 1894.

³ Rolul însemnat al statului în profesionalizarea unor profesii, fie ele dependente de stat (funcționari publici), fie situate la granița dintre stat și privat (medici) a fost pus în lumină de Andrei Florin Sora, *Servir l'État roumain, le corps préfectoral, 1866–1940*, 2011; Ionela Băluță, *La bourgeoisie respectable: réflexion sur la construction d'une nouvelle identité féminine dans la seconde moitié du XIXe siècle roumain*, București, 2008. O concluzie care se desprinde din studii se referă la faptul că evoluția profesională a grupurilor socio-profesionale s-a suprapus cu modernizarea regatului.

⁴ Pentru rolul statului în profesionalizarea anumitor grupuri socio-profesionale în Europa secolului al XIX-lea amintim trei studii fundamentale pentru cei interesați de problematică. Primul este studiul de sinteză aparținând lui Hannes Siegrist, *The Professions in Nineteenth-Century Europe*, în *The European Way. European Societies during the Nineteenth and Twentieth Centuries*, ed. Hartmut Kaelble, New York, Oxford, 2004, p. 76–78 și urm., volumul *Society and the Professions in Italy, 1860–1914*, coord. Maria Malatesta, Cambridge, 1995, și cercetarea lui Charles McClelland, *The German Experience of Professionalization. Modern Learned Professions and Their Organizations from the Early Nineteenth Century to the Hitler Era*, Cambridge, 1991 (pentru problematica amintită în special p. 35–37, 45–47).

DEFINIREA TERMENILOR: CONCURS, EXAMEN

Legea învățământului din 1864 făcea unele referiri la recrutarea corpului profesoral secundar, instituind patru căi de a obține o catedră: „proponimentele publice”, publicații în domeniu, examen și concurs⁵. Prima cale aducea în discuție experiența didactică drept modalitate de obținere a unui post și se adresa persoanelor cu o experiență de predare de cel puțin doi ani în disciplina scoasă la concurs⁶. Atribuirea funcției pe bază de experiență, reminiscență a unei perioade mai vechi⁷, va dispărea în 1879 odată cu accentuarea tendințelor de profesionalizare a corpului didactic. Ideea de experiență rămânea importantă și valorizantă pentru cel care o deținea, dar nu mai deschidea accesul în funcție.

Cea de a doua cale se referea la contribuțiile aduse în domeniul cunoașterii, concretizate în „publicațiuni de scrieri asupra aceloror și materie”⁸. Formularea vagă și lipsa vreunor norme sau caracteristici cerute publicațiilor dădeau nădejde tuturor doritorilor, de la autori de manuale sau texte științifice la diletanți, autori ai unor texte de popularizare publicate în ziarele locale. Speranțele erau însă temperate de comisia examinatoare, singura capabilă să se pronunțe asupra calității textelor și să decidă în ce măsură autorul era îndreptățit să obțină catedra⁹.

Ultimele două practici examinatoare, examen și concurs, similare ca principiu de organizare și funcționare, se fundamentau pe ideea de verificare și apreciere a pregătirii demonstrate în cadrul unei competiții publice. În timp ce concursul presupunea candidați mai numeroși decât numărul catedrelor, examenul reprezenta varianta terminologică utilizată în cazul unui singur candidat¹⁰. Ideea de merit era, în teorie, consubstanțială concursului public. Primul clasificat, cel care se evidenția prin cele mai bune rezultate, obținea catedra. În plan simbolic, realizarea căpăta semnificațiile unei recompense a meritului demonstrat prin nivelul de cunoștințe și aptitudini deținute de candidat.

CONDIȚII DE PARTICIPARE LA CONCURS

O incursiune în perioada anterioară anului 1865 arată că selecția pe bază de concurs public funcționa și înainte de această dată. Mai mult, este scoasă la iveală o practică socială fundamentată pe reguli mult mai riguroase decât cele instituite prin legea din 1864: participarea la competiție era condiționată, pentru anumite catedre,

⁵ *Lege asupra instrucțiunii a Principatelor-Unite-Române, Edițiune oficială*, București, 1865, p. 59.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Constanța Vintilă Ghițulescu, *Evgheniți, ciocoi, mojici. Despre obrazele primei modernități românești (1750–1860)*, București, 2014, p. 63–64.

⁸ *Lege asupra instrucțiunii, ed. cit.*, p. 59.

⁹ ANIC, fond MCIP, dosar 176, an 1869, f. 686r-v; dosar 179, an 1869, f. 1476.

¹⁰ *Lege asupra instrucțiunii, ed. cit.*, p. 59.

de obligația deținerii de studii superioare¹¹. Aspirații la catedrele de științe naturale și matematică trebuiau să prezinte „titlul de licențiat sau cellu puțin de bacaloret în științe”¹². Studii similare – „licențiat sau cellu puțin de bacaloret în litere” – se cereau și celor interesați de catedrele de limba română și latină, istorie și geografie¹³. Nivelul pregătirii era chiar mai ridicat pentru cei care se orientau spre catedra de filosofie în gimnazii: „titlul de doctorat în philosophie seu cellu puțin de licențiat în litere”¹⁴. Criteriul studiilor superioare nu se aplica întregului corp didactic, iar cerințele variau în funcție de statutul și de istoricul disciplinelor. Pentru profesorii de limbi străine, exigențele erau mai scăzute, înscrierea la concurs fiind condiționată de dovada absolvirii unui gimnaziu¹⁵. Regula nu se aplica profesorilor de limbi clasice, pentru care titlul de licențiat sau cel puțin bacalaureat în litere era obligatoriu. Importanța limbilor clasice, precum și tradiția academică de care beneficiau și care a contribuit la profesionalizarea mai rapidă a profesorilor de limba latină și greacă veche explică standardele mai riguroase aplicate acestora. Mai multă îngăduință s-a arătat maștrilor de desen și caligrafie, obligați să depună la înscrierea la concurs un „atestat că au învățat această artă”¹⁶, certificând astfel pregătirea dobândită în cadrul unei instituții.

Lipsa studiilor solicitate în anunțul concursului conducea la excluderea candidaților și la amânarea competiției. O asemenea situație s-a petrecut la gimnaziul din Craiova, unde candidații la catedra de matematică au prezentat numai „certificate de terminarea classelor gimnasiale, care nefiind ecuivalente cu diplome de licență nici de baccalaureat ce se ceru prin adresa Dvoastre, subsemnații n’amu putut intra în lucrare spre a examina pe aspirații”¹⁷. Probabil numărul mare de exemple similare a contribuit la înlocuirea prevederilor privind studiile superioare cu altele mai adaptate momentului și contextului. Pe această linie, legea învățământului din 1864 nu făcea nicio referire la obligativitatea pregătirii universitare pentru aspirații la catedrele secundare. Condițiile impuse acestora aveau un caracter mai degrabă administrativ și constau în prezentarea „actului de naștere” și declararea „titlurilor” deținute; în plus, profesorii de licee și universități trebuiau să dovedească „absolvirea învățăturilor de liceu”¹⁸.

Cerințele, dincolo de faptul că definesc o etapă administrativă, trimit la începutul unui proces de birocratizare care implica, printre altele, un proces de

¹¹ ANIC, fond MCIP, dosar 101, an 1864, f. 156v, 208r, 209r. Cam în aceeași perioadă (1863), formarea corpului profesoral secundar oferea impulsul pentru înființarea școlilor superioare de științe și litere, predecesoarele Universității din București. Adina Berciu Drăghicescu, Ovidiu Bozgan, *O istorie a Universității din București, 1864–2004*, București, 2004, p. 15–16.

¹² ANIC, fond MCIP, dosar 101, an 1864, f. 156v, 209r.

¹³ *Ibidem*, f. 155r.

¹⁴ *Ibidem*, f. 210r.

¹⁵ *Ibidem*, f. 207r, 405.

¹⁶ *Ibidem*, f. 227r.

¹⁷ *Ibidem*, dosar 111, an 1864, f. 365.

¹⁸ *Lege asupra instrucțiunii*, ed. cit., p. 60–61.

colectare a informațiilor despre profesori care avea să îi transforme pe reprezentanții profesiei în obiect de cunoaștere¹⁹. Atribuim tot acestor cerințe birocratice apariția unei atitudini valorizante față de diploma de studii și față de orice atestat perceput ca dovadă indiscutabilă a reușitei. Indiferent de forma lor, diplomele, certificatele, atestatele sunt asociate cu traseul profesional, cu sporirea șanselor, iar profesorii le vor invoca chiar și atunci când legislația nu o cere. Diplome de studii²⁰, premii școlare²¹, felurite certificate și acte doveditoare²² demonstrând meritele și experiența însoțesc solicitările petiționarilor indiferent de natura acestora (obținerea unor posturi sau a altor favoruri mai puțin însemnate). Varietatea acestor acte, modul în care autorii se raportează la ele și le utilizează trimite la ideea de merit personal și demonstrează, așa cum se și dorea, că posesorii dețin aptitudini intelectuale sau de altă natură necesare meseriei.

În 1879, pregătirea și sistemul de recrutare a profesorilor făceau subiectul unei legi speciale, semnalând interesul statului pentru reglementarea profesiei. Principiul recrutării prin concurs se menținea, dar legea impunea candidatului noi cerințe administrative care aduceau în prim-plan idea formării profesionale. Accesul la competiție era deschis numai celor cu studii superioare dovedite prin prezentarea diplomei de bacalaureat, respectiv a certificatului de absolvire a liceului pentru cei care studiaseră înainte de 1867 și a diplomei de licență sau doctorat²³. Corpul profesoral era departe de a fi omogen: tipul școlii, deosebirile de gen, de materii predate au generat o serie de diferențe în ceea ce privește admisibilitatea, pregătirea și statutul candidaților. Indiferent de tipul școlii, profesorii de limbi străine moderne, precum și maeștrii de gimnastică, muzică și desen au deținut un statut mai puțin atractiv în comparație cu titularii celorlalte discipline, statut

¹⁹ Marianne Larsen a demonstrat într-un studiu foarte convingător cum informațiile despre profesori, reunite în statistici oficiale, au contribuit la transformarea celor dintâi în obiect de cunoaștere. A se vedea Marianne Larsen, *The Making and Shaping of the Victorian Teacher: A Comparative New Cultural History*, Basingstoke, 2011, capitolul 8, *Examining and Documenting the Teacher*.

²⁰ ANIC, fond MCIP, dosar 159, an 1874, f. 63r, 97r.

²¹ Constantin Iorgulescu, secretar la Gimnaziul din Ploiești, aspirant la „uă bursa sau unu postu în Bucuresci”, le amintea autorităților una dintre calitățile care îl recomandau pentru un asemenea post – „diligența” la învățătură – și o proba cu rezultate concrete, depunând la dosar o diplomă de premiu I obținut în timpul gimnaziului. *Ibidem*, dosar 176, an 1869, f. 660r-v, 662r-v, 669r. Alți candidați se rezumau la a aminti diplomele, fără a le atașa la dosar. *Ibidem*, dosar 159, an 1874, f. 155v.

²² L. Cazzavillan atașa, pe lângă diplomele de studii, și brevetele decorațiilor primite. *Ibidem*, dosar 148, an 1877, f. 510. Maria Casabianu, candidată la catedra de pedagogie de la Școala Centrală de Fete din București, prezenta certificatul Institutului Sfânta Maria din București „doveditor de absolvirea cursurilor din acel institut” alături de „certificatul institutului privat Theresia Ascher din Munchen despre studiile urmate cu succes în timp de 2½ ani în diferite obiecte, între care și pedagogia”. *Ibidem*, dosar 161, an 1874, f. 29r-v.

²³ *Legea pentru numirea profesorilor la gimnasil, licee și școli profesionale*, (1879), în C. Lascăr, I. Bibiri, *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor decisiuni și dispozițiuni generale ale acestui minister de la 1864–1901*, București, 1901, p. 34.

reflectat și în condițiile de admitere în funcție, mai puțin riguroase, care nu implicau obligativitatea studiilor superioare.

Legile din 1864 și 1879 au creat un cadru pentru aplicarea criteriului de selecție, au reglementat desfășurarea concursului și au stabilit principiile majore după care se făcea recrutarea. Contextul legislativ nu s-a redus la cele două măsuri, ci a fost completat cu o serie de circulare și decizii care au tratat probleme punctuale precum condiții de admisibilitate²⁴ sau programe pentru disciplinele de concurs²⁵.

Statul a controlat mobilitatea ocupațională prin intermediul criteriilor impuse celor care doreau să intre în profesie. Astfel, pe lângă cerințele referitoare la studii și diplome prevăzute în legislație, participarea la concurs a fost condiționată, în anumite momente, de o serie de criterii legate de cetățenia română, vârstă²⁶, statut marital²⁷ și, uneori, comportament public²⁸.

CE SE EXAMINEAZĂ? DE LA CULTURĂ GENERALĂ LA CUNOȘTINȚE DE SPECIALITATE

Concursul evalua pregătirea și competențele științifice ale candidatului, iar nivelul școlii își punea amprenta asupra domeniului de expertiză solicitat și asupra dificultății probelor: profesorii de gimnaziu erau examinați din disciplinele predate în licee, indicând o înclinație pentru o cultură generală, iar profesorii de licee din „cunoștințele speciali asupra materiei ce are să se propună în vacanța clasă”²⁹. În cazul din urmă, orientarea spre cultura generală era înlocuită cu un interes pentru cunoașterea de specialitate, cel mai probabil explicat prin nivelul mai ridicat de cunoștințe predate în liceu.

Noțiunea de concurs înregistra schimbări semnificative prin legea din 1879. Idealul de profesor deținător al unei culturi generale era abandonat în favoarea

²⁴ Pentru completări aduse criteriilor de admisibilitate a se vedea „Monitorul oficial”, 2 (14) aprilie 1885, nr. 1, p. 19–20.

²⁵ Pentru un exemplu de programă de limba franceză (externatul de fete) a se vedea „Monitorul oficial”, 10 martie 1890, nr. 269; o programă de muzică (gimnaziu) poate fi găsită în „Monitorul oficial”, 28 martie 1882, nr. 291, iar programa de istorie (externatul secundar de fete) în „Monitorul oficial”, 2 (14) aprilie 1885, nr. 1. În acest moment, nu putem încadra cronologic programele respective deoarece nu cunoaștem dacă au suferit modificări la un moment dat sau au funcționat până ce examenul de capacitate a înlocuit concursul.

²⁶ Vârsta minimă pentru a obține o catedră era de 20 de ani pentru profesori („Monitorul oficial”, 2 (14) aprilie 1885, nr. 1, p. 20) și de 19 ani pentru profesoare (ANIC, fond MCIP, dosar 492, an 1894, f. 11r, 204r-v, 213r-v).

²⁷ Profesorii de la școlile de fete trebuiau să fie căsătoriți, o prevedere cel mai probabil de natură să liniștească temerile privitoare la posibile relații sentimentale între aceștia și eleve. „Monitorul oficial”, 2 (14) aprilie 1885, nr. 1, p. 20.

²⁸ Uneori, candidatului i se solicita un certificat de bună conduită, eliberat de comunitate, dar până în acest moment nu am putut corela cerința cu un anumit tip de școală. ANIC, fond MCIP, dosar 489, an 1894, f. 100r.

²⁹ *Lege asupra instrucțiunii*, ed. cit., p. 60.

unuia mai adaptat timpurilor, în care practicantul excela prin cunoștințe de specialitate. În acord cu această tendință, se instituia un nou principiu de examinare, omogen indiferent de tipul școlii, care presupunea evaluarea candidatului „numai asupra materiei din care face parte catedra vacantă”³⁰. Ideea de specializare era susținută și de altă prevedere legislativă: principiul corespondenței între studiile efectuate (licență sau doctorat) și catedra ocupată. Înscrierea la concurs pentru catedre diferite³¹ în funcție de interesele și strategiile personale ale candidaților nu mai era posibilă, profilul studiilor condiționând acum opțiunea. O explicație pentru noua turnură constă în numeroasele progrese din domeniul cunoașterii care făceau tot mai greu de atins idealul de cultură enciclopedică. Cunoștințele științifice, tot mai vaste, structurează domeniile de activitate și, inevitabil, au drept consecință generalizarea ideii de specializare.

Formularea criteriilor de selecție a condus, invariabil, la enunțarea practicilor examinatoare codificate în reguli și probe. Tipul de examinare bazat pe probe scrise și orale a funcționat pe tot parcursul perioadei studiate și părea că răspunde cel mai bine selecției, testând simultan cele mai importante dimensiuni ale profesiei: cunoașterea, exprimarea scrisă și cea orală. În schimb, numărul probelor și materiile de concurs au variat în timp în funcție de tipul școlii. La 1864, examinarea profesorilor de liceu consta în „trei probe scrise și trei lecțiuni” din disciplina viitoare catedre, iar cea a profesorilor de gimnazii și școli secundare de fete într-„o probă scrisă și câte o lecțiune făcută înaintea comisiei”³² din materiile de liceu. Legislația nu oferea detalii în privința materiilor respective, ambiguitatea generând dileme printre membrii comisiilor și ducând uneori la interpretări divergente. Potrivit dosarelor de concurs, candidații la cursul inferior de liceu³³ și gimnazii susțineau probe din limbile română, greacă, latină și franceză, matematică, științe fizice și naturale, istorie, geografie și filosofie³⁴. Asimilate ca statut gimnaziilor, școlile secundare de fete se supuneau parțial aceleiași logici examinatoare, cu diferența că probele se susțineau din materiile școlilor de fete (religie, limbile română, franceză, italiană, istorie și geografie, științe naturale, științe matematice)³⁵,

³⁰ *Legea pentru numirea profesorilor la gimnazii*, ed. cit., p. 34.

³¹ Un „bacalaureat în științe” (semnătură indescifrabilă) își exprima în 1864 dorința de a fi înscris „concurrentu pentru catedra de științe naturale și matematici, și pentru catedra de limba franceză, la Școala de Comerț din București anunțate ca vacante în Monitorul de la 4/16 septembrie trecut, sub n. 1 și n. 16”. ANIC, fond MCIP, dosar 101, an 1864, f. 134. Gr.N. Grandea opta pentru catedra de filosofie de la Liceul Sf. Sava din București și cea de zoologie de la Universitatea din Iași. Alegerea părea la prima impresie neobișnuită; în realitate, numitorul comun era dat de prestigiul celor două școli. *Ibidem*, dosar 175, an 1869, f. 437.

³² *Lege asupra instrucțiunii*, ed. cit., p. 61.

³³ În intervalul cronologic studiat, învățământul secundar prezenta următoarea structură: gimnazii, școli secundare de fete echivalente gimnaziilor și licee. Acestea din urmă erau împărțite în curs inferior echivalent gimnaziului și curs superior în continuarea gimnaziului/cursului inferior. Atât gimnaziile, cât și cursurile inferioare de liceu funcționau după o programă comună.

³⁴ ANIC, fond MCIP, dosar 176, an 1869, f. 102v; dosar 180, an 1869, f. 106.

³⁵ Concurs pentru ocuparea catedrei de limba italiană de la Școala Centrală de Fete din Iași. *Ibidem*, dosar 105, an 1866, f. 571v.

la care se adăuga o examinare minuțioasă a disciplinei scoase la concurs. La concursul pentru catedra de limba italiană de la Școala Centrală din București, comisia decidea „conformu cu spiritul Legii a se supune numita-a [candidată, n.n.] la cercetare den tote obiecte-le Școle-ei centrali de fete, dera cu preferența den Limba-a Italiana”³⁶. În unele cazuri, concursurile pentru școlile de fete s-au abătut de la principiile examinatoare de mai sus, în urma deciziei comisiei examinatoare de a pune școlile secundare de fete pe o poziție similară liceelor de băieți și de a stabili probele după tiparul celor din urmă (trei încercări scrise și trei orale). Ambele excepții datează, poate deloc întâmplător, din anul 1874, dar provin din spații geografice diferite: Iași (concursurile pentru ocuparea catedrei de religie și limba română de la Externatul de Fete, a celei de limba română și limba italiană de la Școala Centrală de Fete)³⁷ și București (concursul de pedagogie de la Școala Centrală de Fete)³⁸.

Începând cu anul 1879, stabilirea numărului probelor și elaborarea subiectelor pentru toate școlile au fost lăsate la decizia comisiei examinatoare³⁹, ceea ce s-a tradus, în practică, într-o mai mare diversitate în funcție de exigența juriului; unii au găsit suficiente două probe scrise și una orală⁴⁰, iar alții s-au oprit la patru încercări scrise, respectiv patru încercări orale⁴¹.

Scopul probelor „din diferitele obiecte de studiu” era a demonstra că aspiranții îndeplinesc cele două cerințe obligatorii pentru a face parte din profesie: dețin cunoștințe și aptitudini⁴². Testate în cadrul probelor „scripturistice”, cunoștințele constituiau o miză esențială pentru obținerea catedrei potrivit unei comisii examinatoare: „condițiunea principală cerută de la aspiranți este de a posseda mai întâiu cunoștințele ce legea impune ca indispensabile pentru professoratu”⁴³. Cât de vaste erau aceste cunoștințe aflăm din prevederile legislative care defineau gradul de dificultate a probelor astfel: „tema fie cării probe scrise și lecțiuni nu va putea fi, sub pedeapsă de nulitate, mai coprinzătoră de cât subiectul unei lecțiuni de clase”⁴⁴. În 1879 nu se mai făcea referire la dificultatea probelor, dar presupunem că introducerea obligativității studiilor superioare și renunțarea la examinarea din mai multe discipline au condus la o creștere a nivelului cunoștințelor de specialitate solicitate candidaților.

³⁶ *Ibidem*, dosar 177, an 1869, f. 216r.

³⁷ Cele două catedre au făcut subiectul unui singur concurs organizat la Iași pe 10 septembrie 1874. *Ibidem*, dosar 161, an 1874, f. 204r-v, 205.

³⁸ Concurs desfășurat la București pe 2 septembrie 1874. *Ibidem*, dosar 161, an 1874, f. 28r–30v, 31.

³⁹ *Regulament de aplicarea legii pentru numirea profesorilor la gimnazii, licee și școli profesionale*, (1879), în C. Lascăr, I. Bibiri, *op. cit.*, p. 351.

⁴⁰ ANIC, fond MCIP, dosar 54, an 1889, f. 165, 167.

⁴¹ *Ibidem*, dosar 53, an 1889, f. 174, 180.

⁴² *Ibidem*, dosar 178, an 1869, f. 658v.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Lege asupra instrucțiunii*, *ed. cit.*, p. 61.

În privința aptitudinilor, ne-am confruntat cu dificultăți în reconstituirea sensurilor atribuite conceptului, dosarele concursurilor remarcându-se printr-o tăcere desăvârșită sub acest aspect. În practică, testarea aptitudinilor se realiza în cadrul probelor orale⁴⁵ și urmarea selecția celor înzestrați cu o serie de calități intelectuale și morale cerute de profesie.

Recomandările comisiilor examinatoare arată că proba orală se situa în alt registru decât cea scrisă și trebuia tratată din perspectiva metodelor de predare, a adaptării cunoștințelor la particularitățile elevilor: „s’a pus în vederea candidaților că comisiunea înțelege a se convinge mai ales de însușirile didactice ale candidaților și că vor avea a trata materiile conformu cu inteligența copiilor din clasa în care se învață materia respectivă”⁴⁶. Așteptările comisiei trimit la un profesor care stăpânește cunoștințe din domeniul științelor educației, capabil să construiască strategii didactice, să adapteze cunoștințele și să aplice metodele de predare în funcție de vârsta și particularitățile elevilor. Din păcate cele mai multe procese-verbale se rezumă la a consemna notele concurenților fără alte mențiuni. În cazul câștigătorului, evaluările comisiilor, aproape standardizate, țin să confirme că acesta posedă cele două cerințe necesare pentru a profesa. Extrem de rar, comisiile renunță la formulările generale, detaliind meritele sau eșecurile candidaților. În asemenea cazuri, rapoartele consemnează nivelul de cunoaștere, dicția, claritatea expunerii, judecata, dar și metoda de expunere, „ideile juste”, „critica personală”⁴⁷, care implicau facultăți intelectuale variate. Pregătirea și experiența membrilor comisiei aveau un cuvânt decisiv în stabilirea a ceea ce se considera important sau definitoriu pentru profesie, dictând ceea ce urma să fie evaluat.

Candidații care nu cunoșteau materia și nu posedau aptitudinile necesare unui dascăl nu obțineau posturile. G. Arghirovulo, aspirant la un post de profesor de limba franceză, este depunctat de comisie deoarece „n’a dat teselor sale întinderea unei lecțiuni orale, după cum cere legea Instrucțiunii publice și apoi că aceste tесе sunt lipsite de cuprins științific”⁴⁸. Insuficienta cunoaștere a domeniului, dicția „defectuoasă”, expunerea „nemetodică și nesuficient clară”, precum și „lipsa de metodă”⁴⁹ figurează printre minusurile candidaților respinși.

Competițiile aduceau în atenție trăsăturile de comportament și examinau, pe lângă cunoștințele și aptitudinile candidaților, corectitudinea și moralitatea acestora. Dimensiunea etică explică interesul autorităților pentru acest mijloc de selecție, care echivala cu o probă de moralitate și funcționa, până la un anumit punct, ca un indiciu al unui tip de comportament dezirabil pentru un funcționar public.

⁴⁵ ANIC, fond MCIP, dosar 178, an 1869, f. 658v.

⁴⁶ *Ibidem*, dosar 457, an 1894, f. 85v.

⁴⁷ Aprecieri făcute de comisie lui Frederic Dame și Ștefan C. Ioan, candidați la catedra de limba franceză, Liceul din Focșani. *Ibidem*, dosar 455, an 1894, f. 58r, 59r-v.

⁴⁸ *Ibidem*, dosar 162, an 1874, f. 249r.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar 455, an 1894, f. 58r, 59r.

COMISII EXAMINATOARE

Profesorii secundari și universitari „judecau titlurile și aptitudinea” candidaților⁵⁰. Ierarhizarea cunoștințelor a determinat o stabilire a ierarhiei examinatorilor: pentru profesorii de gimnazii „trei profesori de clase superioare ai liceului celui mai apropiat, trași la sorți, trei delegați din partea municipalității și directorul liceului”⁵¹; pentru profesorii cursului superior de liceu, directorul liceului și doi profesori „trași la sorți din corpul profesoral al Facultăților din București, pentru partea de dincoace de Milcovu, și din Iași, pentru cea de dincolo de Milcovu, de litere și de științe, și doi sau trei membri, dupe trebuință, spre completarea numărului de șapte, delegați din partea primăriei locale din sânul seu, sau dintre particulari numiți de ministru”⁵². Nu am întâlnit nicio sugestie referitoare la profesia sau specializarea delegaților desemnați de primăriile locale, acestora lăsându-li-se, cel mai probabil, libertate deplină în selecția persoanelor; opțiunile lor s-au îndreptat de cele mai multe ori către membri ai corpului didactic⁵³, dar și către medici⁵⁴ sau membri ai Curții de Casație⁵⁵.

După alte reguli, nespecificate în legislație, se stabileau comisiile pentru disciplinele desen, caligrafie și muzică. În 1869, cu prilejul organizării concursului pentru catedrele de caligrafie și desen de la școlile secundare din România, directorii Școlilor de Belle Arte din București și Iași primeau ca sarcină din partea Ministerului Instrucțiunii să formeze din „comitetul școlii” „o comisiune de 4 membri sub președința sa, să procedă la examinarea aspiranților”⁵⁶. O sarcină similară i se trasa și directorului Conservatorului din București⁵⁷. Se pare că algoritmul de selecție s-a perpetuat și în anii următori (1877 și 1889), când regăsim membri examinatori recrutați tot din corpul didactic al celor două conservatoare și școli de belle arte⁵⁸. Cooptarea corpului profesoral superior poate părea la prima vedere neobișnuită, mai ales dacă ținem cont de statutul mai puțin atractiv al celor două discipline (muzica și desenul). El indică nevoia unor specialiști bine pregătiți, capabili să evalueze și care într-o primă fază nu puteau fi găsiți decât în conservatoare

⁵⁰ *Lege asupra instrucțiunii, ed. cit.*, p. 59.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ ANIC, fond MCIP, dosar 105, an 1866, f. 563; dosar 176, an 1869, f. 1021r; dosar 177, an 1869, f. 367r.

⁵⁴ Doctorul Panait Iatropol era delegat în 1866 de către Primăria București să o reprezinte în comisia pentru concursul de limba franceză de la Școala Comercială din Galați. *Ibidem*, dosar 104, an 1866, f. 71.

⁵⁵ Grigore Lahovari (președinte al Curții de Casație) era desemnat alături de doctorul Iatropol în aceeași comisie. *Ibidem*, f. 71, 88.

⁵⁶ *Ibidem*, dosar 175, an 1869, f. 169r.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 178r.

⁵⁸ Pentru anul 1877 a se vedea: *ibidem*, dosar 147, an 1877, f. 40r; dosar 148, an 1877, f. 302r-v; dosar 148, an 1877, f. 295v. Pentru anul 1889 a se vedea: *ibidem*, dosar 57, an 1889, f. 136r-v; dosar 52, an 1889, f. 204, 205.

și școli de belle arte. Pe măsură ce catedrele de desen și muzică din școlile secundare au fost ocupate prin concurs, iar acești profesori au căpătat experiență și au devenit profesori definitivi, aceștia au fost cooptați în juriile examinatoare alături de profesori din conservatoare și școli de belle arte.

Legea din 1879 schimba procedura de numire a comisiei examinatoare. Indiferent de tipul școlii, comisia era alcătuită din trei membri: doi trași la sorți de rectorul universității unde se ținea concursul „din facultatea și materia corespunzătoare”, iar unul, președintele comisiei, desemnat de ministrul Instrucțiunii⁵⁹. Ideea unei comisii specializate, capabilă să ofere expertiză devenea o necesitate în noul context marcat de introducerea obligativității studiilor superioare și de sporirea cunoștințelor de specialitate cerute unui profesor. Regulile de mai sus nu se aplicau comisiilor examinatoare pentru disciplinele muzică, desen, caligrafie, gimnastică, limbi străine, religie, medicină, economie politică, componența acestora fiind decisă sau trasă la sorți fie de ministru, fie de Consiliul Permanent⁶⁰.

DESFĂȘURAREA CONCURSULUI „ÎN CONFORMITATE CU DISPOZIȚIILE LEGII ȘI REGULAMENTULUI RESPECTIV”

Procesul de selecție se deschidea cu anunțarea publică – în „Monitorul oficial” și alte periodice mai importante – a catedrei disponibile, a datei la care avea să se desfășoare competiția și a criteriilor solicitate candidaților. Urma desemnarea comisiei evaluatoare și desfășurarea concursului, alcătuit din mai multe etape. Ideea de examinare constituia nota comună a etapelor: de la studiile (titlurile) candidaților la actele care indicau pregătirea și experiența și în final la cunoștințele deținute. Odată finalizate aceste etape, documentația (probele scrise, procesele-verbale și rapoartele comisiei examinatoare) lua drumul Ministerului Instrucțiunii⁶¹, unde era supusă controlului Consiliului Permanent⁶², care, după o analiză prealabilă, propunea ministrului validarea sau anularea rezultatelor competiției.

Etapetele concursului au rămas neschimbate pe durata intervalului cronologic analizat, iar procedura a devenit în timp mai clară și mai detaliată. În 1879 se aducea un element de noutate la nivel de procedură, instituindu-se obligația ca membrii comisiei examinatoare să întocmească un proces-verbal după fiecare etapă și probă, procese-verbale care, pe lângă notele obținute, consemnau informații suplimentare despre desfășurarea competiției. Așadar, un dosar de concurs includea câte un proces-verbal pentru fiecare etapă parcursă: analiza titlurilor, desfășurarea probelor, notarea și întocmirea clasamentului, alături de cataloagele examenului și

⁵⁹ *Legea pentru numirea profesorilor la gimnasilor, ed. cit., p. 34.*

⁶⁰ *Ibidem, p. 35–36.*

⁶¹ *Legea asupra instrucțiunii, ed. cit., p. 62.*

⁶² Numit de ministru dintre profesori sau foști profesori, Consiliul Permanent avea atribuții judiciare și rol consultativ în probleme legate de învățământul public și privat. Pentru atribuțiile sale detaliate a se vedea *ibidem, p. 5–6.*

„probele scripturistice” ale candidaților. Pe deasupra, fiecare decizie a comisiei era expusă și argumentată în scris și inclusă în dosarul concursului. Începând cu 1879, documentele produse în urma concursurilor cunosc o creștere numerică semnificativă⁶³, reflectând un proces de birocratizare care avea să devină cu timpul tot mai pregnant și indicând interesul autorităților centrale de a controla învățământul și modul în care se aplica principiul meritocratic.

Procesele-verbale referitoare la desfășurarea concursurilor subliniază parcurgerea tuturor etapelor specificate în legislație. Indiferent de veridicitatea lor, insistența cu care amintesc respectarea „prescripțiilor Legei instrucțiunii publice” reprezintă în fapt un indiciu al preocupării comisiilor examinatoare pentru transmiterea unor semnale legate de legalitatea concursurilor. De exemplu, în dosarul concursului pentru catedra de religie de la Gimnaziul din Roman și nu numai, invocarea textelor legislative ocupa un loc însemnat în economia proceselor-verbale. Titlurile candidaților, analizate de comisie, „sunt conforme cu publicațiunea din Monitorul Oficial N. 149 de la 8 Octombrie 1888”, iar membrii juriului au procedat „conform art. 9 din Regulamentul de aplicarea legii pentru numirea profesorilor din 17 martie 1879 la determinarea numărului probelor înscrise”. Supravegherea în timpul probelor scrise s-a realizat de membrii juriului prin tragere la sorți așa cum prevedea „art. 11 din regulamentul pentru numirea profesorilor”; rezultatele – lucrările scrise – au fost „culese de la aspiranți, punindule în plic și sigilându-le conform art. 13 din Regulament”. Clasificarea aspiranților în urma examenelor scrise și eliminarea celor care nu au obținut nota pentru susținerea examenelor orale a respectat „art. 17 din Regulament”, iar „determinarea probelor orale” a fost făcută de comisia examinatoare „conform art. 19 din Regulamentul de aplicarea legii pentru numirea profesorilor din 17 Martie 1879”⁶⁴. Trimiterile repetate la articolele legii sau la documentele oficiale legitimau acțiunile comisiei examinatoare. Invocarea articolelor de lege se face și în cazul întocmirii subiectelor și reprezintă o bună modalitate de a elimina suspiciunile de posibilă fraudă. La concursul pentru catedra de matematică de la Liceul din Botoșani, juriul, conformându-se articolului 379 din legea instrucțiunii, a „împărțit toată materia obiectului de matematică în 27 bilete, care verificându-se s’a pus în urnă, și aducându-se unu copilu conform art. 378 al. ult. s’a trasu tema pentru proba I în înscrisu, precum și pentru lecțiunea I orale”⁶⁵.

Sediile Universităților din Iași și București au găzduit în majoritatea cazurilor concursurile. Întruchipând autoritatea supremă în domeniul cunoașterii, opțiunea alegerii lor dădea greutate și prestigiu competițiilor, dar și o oarecare garanție în privința corectitudinii lor. Probele orale se desfășurau în prezența publicului, iar „onorata audiență” devenea astfel un martor prețios al reușitei sau eșecului, putând fi invocată la nevoie de candidat.

⁶³ Dosarele înregistrează o creștere de la 1–4 procese-verbale la 8–12 procese-verbale, cărora li se alăturau probele scrise.

⁶⁴ ANIC, fond MCIP, dosar 53, an 1889, f. 172, 174–180.

⁶⁵ *Ibidem*, dosar 162, an 1874, f. 177.

Respectarea regulilor, disciplina și implicit validitatea concursului necesitau supravegherea permanentă a candidaților și a spațiului de examinare de către un reprezentant al juriului. Chiar și așa, vigilența supraveghetorilor putea fi ușor înșelată. Candidat la Seminarul din Huși, domnul Anghelescu se dovedește mai abil decât supraveghetorul, reușind să se inspire dintr-o „carte cu titlul «dialogu francesu-romănu», pe care se vede a introdus-o sub haină în camera de lucru”⁶⁶. Însă nu reușește să-i păcălească pe ceilalți membri ai comisiei, care îl sancționează, eliminându-l din competiție.

NEREGULI REALE ȘI IMAGINARE

Deși cele mai multe competiții se desfășurau fără incidente, susținând ipoteza aplicării normelor și a legislației, întâlnim și excepții. Cea mai frecventă disfuncționalitate este provocată de neprezentarea membrilor comisiei în ziua destinată competiției, ceea ce conducea invariabil la amânarea acesteia, așa cum s-a întâmplat la concursurile pentru catedrele de limba franceză de la Liceul Matei Basarab și de la Liceul din Craiova⁶⁷. De asemenea, concursul de limba italiană de la Școala Centrală de Fete din Iași, programat pe 20 septembrie 1866, a început abia pe 14 noiembrie din cauza deselor absențe ale membrilor juriului⁶⁸. La sfârșitul secolului al XIX-lea, participarea în comisii examinatoare (la examenele elevilor de final de an școlar sau la cele ale profesorilor de ocupare a unei catedre) devenea obligatorie prin lege și, în teorie, mult mai dificil de evitat⁶⁹.

Erorile de natură administrativă afectau și ele desfășurarea competițiilor. La 1 septembrie 1874, comisia examinatoare pentru catedrele de gimnaziu nu s-a putut întruni pentru că doi reprezentanți ai primăriei „n-au primitu această însărcinare”⁷⁰. În același an, concursul pentru catedra de pedagogie de la Școala Centrală de Fete se amâna din cauza a ceea ce am putea numi o eroare birocratică. Comisia se afla în imposibilitatea de a-și îndeplini atribuțiile din pricina lipsei unei programe⁷¹ din care să examineze concurenții, cea veche fiind abrogată, iar cea nouă nepublicată în „Monitorul oficial”⁷². Se mai invoca și confuzia provocată de o „dispozițiune” a Ministerului Instrucțiunii pe care membrii comisiei nu știau să o interpreteze⁷³.

⁶⁶ *Ibidem*, dosar 177, an 1869, f. 371v.

⁶⁷ *Ibidem*, dosar 162, an 1874, f. 239.

⁶⁸ În actele concursului am identificat cinci amânări generate de neprezentarea comisiei, dar o referire la dese absențe ale acesteia ne face să credem că numărul a fost mai mare. Îngrijorat de consecințele negative ale absențelor – „lucrarea comisiunii se paraliza totu mereu” – unul din membri propunea renunțarea la prevederile legislative care impuneau prezența întregii comisii, pronunțându-se pentru adoptarea deciziilor de către majoritatea membrilor. *Ibidem*, dosar 105, an 1866, f. 567r.

⁶⁹ *Lege asupra învățământului secundar și superior*, (1898), în C. Lascăr, I. Bibiri, *op. cit.*, p. 84.

⁷⁰ ANIC, fond MCIP, dosar 161, an 1874, f. 185r.

⁷¹ Programele cu tematica disciplinei se publicau în „Monitorul oficial” cu ceva vreme înainte de concurs.

⁷² ANIC, fond MCIP, dosar 159, an 1874, f. 33r-v.

⁷³ *Ibidem*.

Inevitabil, examenele aduc în discuție tentativele de fraudare, însă materialul arhivistic cercetat confirmă mai degrabă caracterul excepțional al acestei practici. Vinovaților li se aplica cea mai severă sancțiune: excluderea, deoarece concursul testa în egală măsură moralitatea participanților. Fauru Constantin, bacalaureat al Universității din Iași și aspirant la o catedră de gimnaziu, „a fost surprinsu traducându-și tesa dintr-o carte în care textul latinei este în alăturare tradus în limba franceză. Pentru aceasta numitulu a fostu esclusu de comisiune dela concursu.”⁷⁴

Candidații puneau uneori sub semnul întrebării modul în care se desfășurau concursurile. O privire critică relevă faptul că nu toate neregulile semnalate erau reale, însă stabilirea veridicității relatărilor nu a constituit unul dintre obiectivele articolului de față. Ne-a interesat mai degrabă ce argumente construiesc profesorii și ce ne spun ele despre cei care le folosesc. Reale sau imaginate, neregulile aduc în prim-plan aspiranții care ratează concursul. Cel mai frecvent, ele fac referire la nerespectarea legislației, care, implicit, ar fi atras nulitatea competițiilor. Pentru I. Tufescu, aspirant la o catedră de istorie, neregulile proveneau din nerespectarea regulamentului, dar și din acțiunile săvârșite de comisie care nu figurau în niciun regulament: „*La teze s'au permis unora din candidați să intre în sală cu cărți contra regulamentului; am cerut comisiunei să aplice regulamentul, dar n'am fost ascultat. După cetirea tezelor o listă de note a fost pusă în circulațiune și îndată tot Iașul a fost înștiințat despre numele candidaților cari au să fie scoși: eu eram pus în coada listei cu media 7. Îngrijit de aceste svonuri, am întrebat pe Dl președinte al comisiunei dacă crede că e legal să se divulge secretul notelor înainte de oral, spre a discura pe unii candidați și Dsa, foarte iritat, mi-a respuns că interpelarea mea este o insultă la adresa comisiunei, că lista cunoscută nu e adevărată și că eu sunt clasat printre cei dintâi! Am crezut și am dat oralul; dar la urmă am văzut că lista era autentică și rezultatul final a fost întocmai.*”⁷⁵

Acuzele lui I. Tufescu nu au stârnit interesul ministrului. O notiță făcută de cel din urmă pe marginea petiției recomanda ca plângerea să fie pusă „la dosarul concursului”, fără a lua alte măsuri, iar validarea rezultatelor echivala cu admiterea corectitudinii competiției. Neregulile aduc în discuție justetea competițiilor. Probabil același I. Tufescu amintit mai sus își exprima dezamăgirea față de concursuri („toate sunt la fel”, nota candidatul) și pune sub semnul întrebării utilitatea lor: „nu constată știința și capacitatea concurenților ci totul alte lucruri.”⁷⁶ Contestând corectitudinea competițiilor, candidații nu cereau, așa cum ne-am așteptat, anularea lor, ci schimbarea rezultatelor nefavorabile, acordarea unor note mai mari sau a postului dorit, ceea ce ne îndreptățește să afirmăm că invocarea justetei servea drept pretext pentru o strategie al cărei țel era obținerea postului.

Într-un singur caz, un aspirant (Marin Șeineanu), neizbutind să ocupe postul dorit, contesta nota mică obținută (6,75) și solicita anularea concursului. Candidatul

⁷⁴ *Ibidem*, dosar 161, an 1874, f. 185v.

⁷⁵ *Ibidem*, dosar 457, an 1894, f. 72r.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 72v.

își construia petiția invocând lăitmotivul contestațiilor: nerespectarea procedurii. Aflăm că probele s-au terminat a treia zi, nu a doua, iar corectarea tezelor nu s-a făcut imediat; juriul nu a prezentat rezultatele prin proces-verbal „motivată” și a declarat candidații „respinși”, când de fapt nu trebuia să se pronunțe decât asupra celor cu note mari⁷⁷. Autorul face trimitere în cadrul fiecărei nereguli semnalate la articolul de lege încălcat, ceea ce demonstrează o excelentă cunoaștere a legislației și dă greutate plângerii sale. Faptul că toate disfuncționalitățile sunt săvârșite de juriu ar putea sugera foarte bine o posibilă tentativă de falsificare în favoarea altui candidat.

În practică, existența unei proceduri de concurs nu excludea cazuri particulare care adaptau prevederile oficiale sau nu le aplicau⁷⁸, fără ca legalitatea competițiilor să fie afectată. Aceste cazuri, percepute ca abateri de la regulamente sau de la un mod de a face lucrurile, erau invocate de candidați în interesul lor, pentru a contesta un rezultat, pentru a obține o mărire de notă sau un alt post. Același Marin Șeineanu reclama ministerului ceea ce el considera o abatere de la procedura concursului: contopirea a două probe într-una singură și reducerea timpului de lucru. Amplifica gravitatea faptei, atribuindu-i nota mică obținută (6,75), insuficientă pentru a obține catedra de limba franceză de la Liceul din Focșani⁷⁹. Comasarea celor două probe apare consemnată în procesul-verbal înaintat ministerului și elimină o potențială intenție de tănuire din partea comisiei, pe care am presupune-o în cazul unei fraude. Îndreptându-ne privirea spre legislație, constatăm că se acorda comisiei libertatea de a stabili calendarul și tipul probelor și nu regăsim nicio interdicție vizând o potențială comasare a acestora.

Acuzațiile candidaților referitoare la incorectitudinea competițiilor nu presupuneau întotdeauna săvârșirea unor ilegalități, ceea ce ar putea explica lipsa de reacție a autorităților, dat fiind că Ministerul Instrucțiunii își asumase ipostaza de garant al aplicării și respectării principiului legalității în sistemul școlar. De altfel, interesul ministerului pentru legalitate predomină chiar și atunci când își favorizează protejată. În 1906, directoarea unei școli de menaj purta o corespondență cu fostul ministru Spiru Haret pe tema unui concurs la care participase ca examinatoare. Interlocutoarea îl informa pe Haret că persoana care obținuse postul era, deloc întâmplător, cumnata Ministrului Instrucțiunii de atunci, Mihail Vlădescu. Îi relatează, de asemenea, ingineriile menite să dea câștig de cauză protejatei: o competiție atent concepută, departe de a fi socotită corectă, dar a cărei legalitate nu putea fi pusă sub semnul întrebării⁸⁰. Analiza situațiilor și neregulilor arată că avem de-a face cu

⁷⁷ *Ibidem*, dosar 456, an 1894, f. 106r-v.

⁷⁸ De pildă, regulamentul de aplicare a legii din 1879 recomanda comisiei examinatoare să întocmească proces-verbal „motivată” la fiecare concurs, dar de cele mai multe ori prevederea nu a fost respectată fără ca acest lucru să împiedice validarea concursurilor. *Regulament de aplicarea legii pentru numirea profesorilor*, ed. cit., p. 352.

⁷⁹ ANIC, fond MCIP, dosar 456, an 1894, f. 216. Pentru procesele-verbale ale comisiei examinatoare a se vedea *ibidem*, f. 203, 205r-v, 206, 207r-v.

⁸⁰ Condițiile de concurs au fost stabilite cu intenția clară de a o declara câștigătoare pe protejata ministrului și de a elimina competiția. Neregulile nu s-au oprit aici; câțiva membri ai

un tip de reprezentare a concursului construită în jurul noțiunilor de legalitate și corectitudine, însă candidații conferă semnificații și înțelesuri diferite celor două noțiuni în funcție de scopurile urmărite sau de formația culturală a fiecăruia.

Denunțarea incapacității comisiei examinatoare de a furniza expertiza necesară ridică și ea un semn de întrebare asupra corectitudinii competițiilor. Ilie Gherghel atribuia notele mici obținute incapacității și slabei pregătiri a juriului. Deși probele sale s-ar fi remarcat prin supremația cunoașterii, dovezile de excelență aduse nu au fost apreciate la adevărata lor valoare din cauza unui juriu aflat în imposibilitatea de a le înțelege și evalua. Interesante sunt elementele invocate de candidat pentru a sublinia caracterul meritoriu al performanței sale: avea cunoștințe vaste, în tratarea subiectelor arătase interes pentru metodă, pentru stabilirea unei analogii cu limba română și nu se rezumase la reproducerea informațiilor din manual, ci recursese la studii germane. Candidatul dovedește pe lângă cunoștințe, spirit critic, fiind capabil să identifice în propriile lucrări aptitudinile și cunoștințele invocate și valorizate de examinatori. Gherghel aduce ca argument suplimentar pentru nivelul său aprofundat de cunoaștere a limbii germane studiile (secundare, universitare, doctorat) îndelungate săvârșite în spațiul germanic⁸¹.

Nu sunt excluse cazurile în care peste termenul semantic (fraudă/neregulă) se suprapune o incontestabilă realitate socială⁸². Atunci când fraudele vizează avantajarea unor protejați sau rude ale unor politicieni cu influență fie nu apar consemnate în arhive, fie darea în vileag nu produce niciun efect. Întâlnim și situații în care, odată descoperite de autorități, neregulile conduc la sancționarea comisiei examinatoare⁸³ și la repetarea concursurilor. Infrațiunea era agravată de faptul că avantajarea unui candidat însemna defavorizarea altuia și principiul egalității accesului în funcții era astfel amenințat. Un candidat pune sub semnul întrebării validitatea competiției, construind o întreagă poveste în jurul comisiei examinatoare și a capacității acesteia de a evalua. Din petiția sa aflăm că niciunul dintre membrii comisiei „nu era special în științele matematice, fisio-chimice și naturale, încât din astă cauză probele înscris de la aceste obiecte s-a dat altor persoane pentru a le examina”⁸⁴, ceea ce ar fi condus la punctarea eronată a tezelor. Consiliul Permanent, însărcinat cu analiza dosarelor și rezultatelor concursurilor, verifică plângerea reclamantului și, în urma recorectării tezelor, o găsește fondată:

comisiei, apropiați ai ministrului, au favorizat protejata declarând-o câștigătoare. Legătura cu un politician important, între altele ministru al Instrucțiunii, a inhibat orice tentativă de protest din partea contracandidatelor sau a membrilor onești din comisie. Idem, fond Spiru Haret, dosar 8, anii 1905–1912, f. 54r-v, 55r-v.

⁸¹ Nu cunoaștem reacția comisiei prezidate de Ioan Bogdan, dar o adnotare a ministrului pe marginea petiției arată că nu s-a efectuat vreo anchetă pentru cercetarea plângerilor. Idem, fond MCIP, dosar 456, an 1894, f. 106r.

⁸² A se vedea, pentru neregulile săvârșite la concursurile din universități, studiul lui Lucian Nastașă, „*Suveranii universităților românești*, vol. I, p. 364–418.

⁸³ ANIC, fond MCIP, dosar 159, an 1874, f. 60r-v.

⁸⁴ *Ibidem*, dosar 148, an 1877, f. 420r.

„notele nu sunt date de juriu după adevărata valoare a probelor”, tezele mai slabe fiind punctate mai mult decât cele bune⁸⁵.

ATRACTIVITATEA CONCURSULUI

Până la organizarea concursurilor, catedrele libere erau ocupate provizoriu de către suplinitori. Legislația recomanda ca aceștia să fie recrutați dintre absolvenții facultăților „dupe natura catedrei vacante și cari vor fi trecut cele mai multe examene”⁸⁶. În practică, aria de selecție apare mult mai extinsă, incluzând profesori ai școlii respective, doritori care-și puneau la dispoziție serviciile, persoane recomandate de inspectorii școlari, studenți sau absolvenți recomandați de rectorii celor două universități, de directorii școlilor de belle arte și de cei ai conservatoarelor. Nu excludem ca unii suplinitori să provină dintre prietenii sau rudele oamenilor politici, de vreme ce practica recompensării celor fideli cu funcții nu era neobișnuită⁸⁷.

Suplinirea unei catedre se obținea prin desemnare directă sau în urma unei simple cereri, fără ca doritorul să fie nevoit să treacă prin „*furcile caudine*” ale unei examinări publice, cum plastic se exprima un concurent. Deși salariul unui suplinitor era mai mic în comparație cu cel al unui profesor definitiv, ceea ce la prima vedere părea o soluție neatractivă financiar se dovedea în fapt a fi foarte avantajoasă căci suplinitorul mai deținea de obicei o slujbă care îi rotunjea semnificativ veniturile.

Conform statisticilor oficiale ale Ministerului Instrucțiunii⁸⁸, suplinitorii au ocupat, în intervalul cercetat, o pondere însemnată din corpul didactic. În 1876–1877, primul an documentat statistic, ei reprezentau 21,67% din totalul profesorilor secundari, în comparație cu ponderea de 42,61% a profesorilor definitivi și de 35,71% a celor „provisori”. Aceștia din urmă dobândiseră o catedră prin concurs, dar timp de trei ani de la câștigarea postului dețineau statutul de „profesor provisoriu”, care presupunea o anumită instabilitate a funcției și un salariu mai scăzut în comparație cu colegii definitivi. Obținerea statutului mult mai atractiv de profesor definitiv/titular devenea posibilă la finalul celor trei ani, dar era condiționată de respectarea eticii profesionale și de îndeplinirea obligațiilor didactice. Numărul suplinitorilor cunoaște o evoluție crescătoare, atingând punctul maxim în anii 1890 (38,74% în 1893–1894 și 42,73% în 1895–1896) și înregistrează

⁸⁵ *Ibidem*, f. 418r.

⁸⁶ *Legea pentru numirea profesorilor la gimnasia*, ed. cit., p. 35.

⁸⁷ Pentru astfel de cazuri datând de la începutul secolului XX, a se vedea ANIC, fond Spiru Haret, dosarele 2, 5, 7, 8, 10, 11, 15, 16.

⁸⁸ Caracterul fragmentar al datelor seriale explică discontinuitățile temporale. De asemenea, nu excludem posibile inadvertențe în raportările serviciului statistic al ministerului. Despre raportările statistice eronate făcute de corpul didactic vorbește și Leonida Colescu în introducerea la cartea sa *Recensământului general al populației României. Rezultatele definitive precedate de o introducere cu explicațiuni și date comparative*, București, 1905, p. IX.

o scădere puternică la începutul secolului XX (15% în gimnazii și 11% în licee în anul 1910–1911)⁸⁹ ca urmare a eforturilor ministrului Spiru Haret de a organiza periodic examene de capacitate pentru ocuparea posturilor vacante.

Tabelul 1. Corpul profesoral din școlile secundare în anii 1876–1883⁹⁰

Anul	Profesori			Total
	definitivi	provizorii	suplinitori	
1876–1877	168 (42,64%)	140 (35,53%)	86 (21,83%)	394
1877–1878	195 (42,12%)	159 (34,34%)	109 (23,54%)	463
1878–1879	205 (42,89%)	160 (33,47%)	113 (23,64%)	478
1879–1880	241 (47,91%)	136 (27,04%)	126 (25,05%)	503
1880–1881	233 (46,88%)	119 (23,94%)	145 (29,18%)	497
1881–1882	243 (45,42%)	131 (24,49%)	161 (30,09%)	535
1882–1883	229 (42,64%)	130 (24,21%)	178 (33,15%)	537

Tabelul 2. Corpul profesoral din școlile secundare în anii 1893–1898⁹¹

Anul	Profesori			Total
	definitivi	provizorii	suplinitori	
1893–1894	369 (41,55%)	175 (19,71%)	344 (38,74%)	888
1894–1895	368 (40,31%)	181 (19,82%)	364 (39,87%)	913
1895–1896	384 (39,06%)	179 (18,21%)	420 (42,73%)	983
1896–1897	417 (41,74%)	178 (17,82%)	404 (40,44%)	999
1897–1898	432 (42,73%)	145 (14,34%)	434 (42,93%)	1011

⁸⁹ *Statistica învățământului public și particular pe anii școlari 1909–1910 și 1910–1911 urmată de tablouri grafice comparative pentru învățământul public din perioada anilor școlari dela 1906–1907 până la 1910–1911*, București, 1915, p. XII.

⁹⁰ *Statistica din Romania. Statistica învețământului pe anul școlar 1876–1877*, București, 1878, p. 11, 13, 16, 18. Pentru anul 1876–1877 numărul total de profesori de gimnaziu consemnat în statistica ministerului este greșit, ceea ce explică diferențele între cifrele din tabelul nostru și cele din statistică (p. 13). *Statistica din Romania. Cultele pe anu 1878 și învețământul pe anu școlar 1877–78*, București, 1879, p. 24, 27, 32, 36; *Statistica din Romania. Învețământul pe anul școlar 1878–79*, București, 1883, p. 17, 21, 28, 31; *Statistica din Romania. Învețământul pe anul școlar 1879–80*, București, 1883, p. 11, 14, 19, 23; *Statistica din Romania. Învețământul pe anul școlar 1880–81*, București, 1883, p. 11, 14, 19, 23; *Statistica din Romania. Învețământul pe anul școlar 1881–1882*, București, 1884, p. 19, 23, 30, 33; *Statistica din Romania. Învețământul pe anul școlar 1882–83*, București, 1884, p. 19, 23, 30, 33. Și pentru anul 1882–1883, constatăm o eroare în statistica ministerului: pentru școlile secundare de fete totalul a fost calculat greșit (p. 30).

⁹¹ *Statistica învățământului secundar public pe anul școlar 1897–1898 în comparație cu datele anilor 1893–94, 1894–95, 1895–96 și 1896–97*, București, 1899, p. VI.

În stadiul actual al cercetării, avansăm ca principală explicație pentru procentul ridicat de suplinitori una de natură sistemică, generată de un sistem de recrutare care nu se suprapunea peste realitățile instituționale, la care s-au adăugat efectele dezvoltării sistemului de învățământ secundar. Într-un raport oficial elaborat la mijlocul anilor 1880, Spiru Haret atrăgea atenția asupra consecințelor grave provocate de discrepanțele dintre sistemul de recrutare impus de legea din 1879, care accepta numai absolvenți de facultăți, și realitățile instituționale, respectiv numărul redus de licențiați produs de universitățile din România – principale surse de recrutare a corpului profesoral din școlile de stat⁹².

Tabelul 3. Raportul dintre catedrele vacante și licențiații celor două universități din țară deveniți profesori⁹³

	Până la 1879	1879	1880	1881	1882	1883	1884
Catedre secundare vacante (care necesitau studii superioare)	-	58	70	78	77	76	80
Licențiați deveniți profesori	9	1	4	4	7	2	5

Tabelul 4. Rețeaua de școli secundare la sfârșitul secolului al XIX-lea⁹⁴

	1876– 1877	1880– 1881	1882– 1883	1893– 1894	1894– 1895	1895– 1896	1896– 1897	1897– 1898
Licee	7	7	7	11	13	14	14	17
Gimnazii	19	18	18	30	28	29	28	27
Școli secundare de fete*	7	8	10	12	12	13	12	12
Școli normale de băieți	7	9	8	6	6	6	6	6
Total	40	42	43	59	59	62	60	62

* Categoria școli secundare de fete include externate și școli normale de fete, deși ea nu se suprapune peste cea din statistica ministerului, care include și școlile profesionale.

În anii 1890, deși numărul licențiaților crescuse comparativ cu deceniile anterioare, efectele pozitive asupra sistemului de recrutare au fost anulate de extinderea rețelei secundare. Această extindere a generat într-un termen scurt o nevoie de persoane cu studii superioare pentru posturile create care a putut fi doar

⁹² Spiru Haret, *Raport general asupra învățământului secundar prezentat dlui ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor. București, 1884*, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, *Oficiale. 1884–1888, 1897–1899*, ed. a II-a, ed. Constantin Schifirneț, București, 2009, p. 157–165.

⁹³ Tabelul se găsește *ibidem*, p. 159.

⁹⁴ *Statistica din Romania. Statistica învățământului pe anul școlar 1876–1877*, p. 10, 11, 15, 17; *Statistica din Romania. Învățământul pe anul școlar 1880–81*, p. 10, 12, 18, 22; *Statistica din Romania. Învățământul pe anul școlar 1882–83*, p. 18, 21, 29, 32; *Statistica învățământului secundar public pe anul școlar 1897–1898*, p. VI, IX.

parțial⁹⁵ acoperită de numărul de licențiați ai celor două universități din țară. Conform Tabelului 4, numărul școlilor secundare a crescut de la 40 în 1876–1877 la 43 în 1882–1883, ajungând la 62 în 1897–1898, sporul semnificativ datorându-se în principal înființării gimnaziilor și liceelor. În mod firesc, o tendință similară a fost înregistrată de corpul profesoral, dar mai ales de populația școlară, al cărei salt a fost mult mai pregnant: de la 4.845 de elevi în anul 1876–1877 la 18.457 de înscriși în 1898–1899 (Tabelul 5).

Tabelul 5. Numărul profesorilor și al elevilor în anii 1876–1899⁹⁶

Anul	Număr profesori	Număr elevi		
		Statut neprecizat	Înscriși	Promovați
1876–1877	394	4845		
1882–1883	537	6546		
1893–1894	888		14505	8753
1898–1899	1000		18457	13181

Tabelul 6. Repartizarea profesorilor definitivi și suplinitori în anii 1890⁹⁷

Profesori definitivi	1893–1894	1894–1895	1895–1896	1896–1897	1897–1898
Licee clasice	173	180	183	196	196
Gimnazii clasice	57	60	63	64	74
Liceu și gimnazii reale	15	14	11	16	17
Școli normale de învățători	36	25	32	36	35
Școli secundare de fete (externate și școli normale)	88	89	99	105	110

Profesori suplinitori	1893–1894	1894–1895	1895–1896	1896–1897	1897–1898
Licee clasice	113	123	153	150	178
Gimnazii clasice	70	82	95	92	94
Liceu și gimnazii reale	72	79	80	81	78
Școli normale de învățători	36	32	37	40	40
Școli secundare de fete (externate și școli normale)	55	48	55	41	44

⁹⁵ Petru Rășcanu, *Școalele secundare în anul școlar 1895/96. Raport prezentat Domnului Ministru al Instrucțiunii*, București, 1896, p. 6–7; *Anuarul persoanelor cari au obținut titluri universitare în țară în timpul celor 40 ani de domnie ai Majestății Sale Regele Carol I 1866–1906*, București, 1906.

⁹⁶ *Statistica din Romania. Statistica învățământului pe anul școlar 1876–1877*, p. 10–13, 16–18; *Statistica din Romania. Învățământul pe anul școlar 1882–83*, p. 18, 19, 22, 23, 29, 30, 32, 33; *Statistica învățământului secundar pe anii școlari 1893–94 și 1894–95 publicată din ordinul D-lui Spiru C. Haret Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice*, București, 1898, p. 70–71; *Statistica învățământului secundar, profesional și special pe anul școlar 1898–1899*, București, 1899, p. 78–79, 82–83.

⁹⁷ *Statistica învățământului secundar public pe anul școlar 1897–1898*, p. VI, XI.

Pentru anii '90 ai secolului al XIX-lea, sursele statistice arată că segmentul suplinitorilor este cel mai bine reprezentat în licee și gimnazii. Coroborând informațiile din tabelul de mai sus cu cele oferite de anuarele Ministerului Instrucțiunii Publice⁹⁸ obținem o imagine mult mai nuanțată și observăm două tipare de distribuție a suplinitorilor: în liceele și gimnaziile nou-înființate⁹⁹ și în clasele divizionare¹⁰⁰ – clase paralele apărute ca urmare a sporului populației școlare secundare. Legislația școlară admitea maximum 40–50 de elevi într-o clasă secundară¹⁰¹, elevii care depășeau această cifră urmând să formeze o clasă divizionară. Deși în practică prevederea a suferit adaptări la contextul socio-economic și numărul elevilor din primele două clase a depășit uneori normele ministerului, atractivitatea tot mai mare a studiilor secundare a condus la înființarea divizionarelor menționate în legislație. Astfel, divizionare au apărut mai întâi în liceele și gimnaziile din marile orașe; în 1883, Gimnaziile G. Lazăr și Mihai Bravul din București, Alexandru cel Bun din Iași, Liceul Sf. Sava, Liceul Matei Basarab din București, Liceul din Iași, Liceul din Craiova aveau fiecare câte o clasă divizionară, cu doi profesori, unul pentru partea științifică, iar celălalt pentru cea literară¹⁰². La sfârșitul secolului al XIX-lea, toate liceele și opt gimnazii din țară aveau una sau mai multe divizionare¹⁰³ mult mai dezvoltate sub raportul numărului elevilor și al profesorilor în comparație cu situația din anul 1883.

Procentul însemnat de suplinitori nu are o explicație monocausală, iar pe lângă factorii deja menționați, credem că în anumite situații și-au mai spus cuvântul factorul uman (opțiunile personale, dificultatea competiției) și cel politic. În legătură cu ultimul aspect, nu excludem interesul anumitor miniștri de a menține din rațiuni politice sistemul suplinirilor, dar o cercetare viitoare rămâne să confirme sau să infirme ipoteza noastră. De asemenea, Spiru Haret amintea refuzul unor miniștri de

⁹⁸ Frederic Damé, *Anuarul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, anul 1893*, București, 1893, p. 23–64; idem, *Anuarul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, anul 1894*, București, 1894, p. 34–103; *Anuarul oficial al Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor, anul al patrulea 1896*, București, 1896, p. 67–156; *Anuarul oficial al Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor, anul al cincilea 1897–98*, București, 1897, p. 53–115.

⁹⁹ Gimnaziul real din Slatina (1884), Gimnaziul real din Turnu Măgurele (1889), Gimnaziul real din Târgu Jiu (1890), Gimnaziul real din Vaslui (1890), Gimnaziul clasic din Constanța (1896), Gimnaziul clasic din Tulcea (1898). A se vedea *Anuarul oficial al Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor anul al cincilea 1897–98*, p. 53–115.

¹⁰⁰ În 1897–1898 divizionarele adunau 142 de suplinitori și 20 de profesori numiți prin concurs. *Anuarul oficial al Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor, anul al cincilea 1897–98*, p. 53–115.

¹⁰¹ Legea învățământului din 1864 fixa la 50 numărul de elevi dintr-o clasă, iar cea din 1898, admitea în clasele de gimnaziu 50 de elevi și în cele de liceu 40. *Lege asupra instrucțiunii*, ed. cit., p. 21 și *Lege asupra învățământului secundar și superior*, ed. cit., p. 80.

¹⁰² *Anuarul oficial al Ministerului Instrucțiunii Publice și al Cultelor pe anul 1883*, București, 1883, p. 84–94.

¹⁰³ Gimnazii cu divizionare găsim în orașele București (2), Iași, Bacău, Giurgiu, Râmnicu Vâlcea, Tulcea, Piatra Neamț. *Anuarul oficial al Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor, anul al cincilea 1897–98*, p. 53–115.

a mai organiza concursuri ca urmare a conștientizării inconvenientelor sistemului de recrutare¹⁰⁴. Însă dincolo de faptul că introduce în discuție o posibilă explicație de natură politică, Spiru Haret construiește o grilă argumentativă pentru a arăta utilitatea noului criteriu de selecție pe care el îl propunea (examenul de capacitate). Ipoteza noastră, susținută de documentația consultată până în acest moment, este că niciunul dintre cei doi factori, uman și politic, nu a contribuit într-o manieră semnificativă și mai ales constantă la procentul ridicat al suplinitorilor. O analiză minuțioasă a suplinitorilor care ar putea scoate la iveală amănunte interesante despre grupul profesorilor și despre funcționarea instituțiilor la sfârșitul secolului al XIX-lea rămâne în sarcina unei cercetări viitoare.

REFUZUL CONCURSULUI

Încercare dificilă, concursul implica eforturi intelectuale, emoții și temeri, iar tentativele de a-l eluda nu lipsesc. Pentru a obține dispensarea de o potențială evaluare, doritorii, suplinitori sau persoane fără experiență didactică, invocau o serie de argumente atent construite, cât mai plauzibile și convingătoare. Experiența didactică deținută constituia un argument frecvent adus în discuție de cei care aspirau la o catedră, dar ocoleau concursul. O candidată refuza concursul, motivând că acesta i-ar pune sub semnul întrebării prestația profesională: „la vârsta mea și după atâtea timpuri de servire, o socotesc ca o neîncredere în trecutul meu celui constată atestatele ce le am la mână.”¹⁰⁵ Alt solicitant își construia pledoaria cât mai solid cu putință, dublând argumentul experienței – 9 ani în serviciul învățământului secundar – cu asigurări temeinice referitoare la profesionalismul de care va da dovadă odată numit la catedră: „voi pune toată activitatea spre a da cursurilor mele știința, spiritul și gustul necesare la progresul învățământului și alu creșterii”¹⁰⁶. Petru Rășcanu, institutor la o școală din Iași, solicită să fie numit la catedra de matematică de la Școala Comercială din Galați și aducea în sprijinul cererii sale „probe eclatante”, care demonstau, în opinia sa, mai eficient decât orice concurs „că sub raportul științific meritul acea catedră și poate și mai multu”¹⁰⁷. Probele nu erau nimic altceva decât „20 de esamene” la care fusese supus pe durata studiilor, toate încununate de succes: „În 10 ani, Domnule Ministru, amu datu 20 de Esamene și n’a fostu o singură dată cându să nu am Eminența la toate obiectele.”¹⁰⁸

Un suplinitor la catedra de științe naturale de la Școala Centrală din Bolgrad cerea anularea concursului sau măcar amânarea lui. În sprijinul solicitării sale

¹⁰⁴ Ministrul avansa, în preajma legii din 1898, cifra de 600 de catedre vacante din totalul de 1.300. Spiru Haret, *Raport la Rege asupra activității Ministerului de Instrucție*, București, 1903, în *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. II, *Oficiale, 1901–1904*, ed. a II-a, ed. Constantin Schifirneț, București, 2009, p. 325.

¹⁰⁵ ANIC, fond MCIP, dosar 112, an 1864, f. 217.

¹⁰⁶ *Ibidem*, dosar 175, an 1869, f. 10.

¹⁰⁷ *Ibidem*, dosar 105, an 1866, f. 285v.

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 285r.

amintea o examinare anterioară, dar mai ales lipsa de timp care îl adusese în imposibilitatea de a se pregăti și prezenta la competiție. Temător ca argumentul invocat să nu fie perceput de autorități, așa cum am fi tentați și noi la prima impresie, drept o consecință a indolenței, autorul propune o interesantă grilă de lectură. Devotamentul său față de profesie, demonstrat prin faptul că își dedicase tot timpul școlii, explica lipsa timpului necesar pentru a se pregăti pentru concurs. Argumentul, dacă nu convingea ministerul, cel puțin era de natură să-l situeze pe profesor într-o lumină extrem de pozitivă prin faptul că pune bunul mers al școlii mai presus de interesul personal. La Școala Centrală din Bolgrad, *„Științele Naturale se predă în limba bulgară fiindu majoritatea elevilor bulgari, cari nu cunosc limba Română, amu debuitu să lucreziu seriosu până să facu pe elevi a asculta, și a înveția în limba Română, această ocupațiune earăși mi'a răpitu cea mai mare parte din timpulul destinatu a me ocupa pentru prepararea de concursu.”*¹⁰⁹ Strategia petiționarului, bazată pe aducerea în discuție a unui subiect delicat cu o însemnată miză politică și pe evidențierea contribuției sale la importanta problemă națională, era menită să sporească șansele de reușită ale profesorului din Bolgrad. Oricât de solid ar părea, niciun argument nu convinge ministerul să abdice de la acest model de recrutare, care va deveni, în teorie, literă de lege în dobândirea funcțiilor publice. Alți concurenți au adoptat o strategie mai puțin drastică și cu mai multe șanse de reușită și au solicitat ministerului un concurs în conformitate cu propriile așteptări: cât mai simplu, bazat pe o evaluare din disciplina pe care aveau să o predea, nu din toate materiile de liceu cum recomanda legea¹¹⁰.

Atenți la propria carieră și la relațiile cu autoritatea, temători ca refuzul de a participa la concurs să nu fie perceput drept o contestare a unei practici oficiale de selecție promovate de stat și structurate pe principii meritocratice, candidații reacționează în consecință. Construiesc justificări publice pentru opțiunea refuzului și dezvoltă o strategie discursivă manipulatorie care preamărește utilitatea concursului public și pe care o invocă într-o varietate de cazuri: când solicită să fie dispensați de concurs, când își exprimă resentimentul față de pierderea unei catedre mult râvnite sau când cer anularea concursurilor din varii motive. Angel Demetrescu și I. Periețeanu de la Gimnaziul Mihai cel Mare solicitau anularea concursurilor, dar nu înainte de a asigura emfatic ministerul că acest lucru nu reprezenta o contestare a unui mod de a face lucrurile: *„Nu venimu, Domnule Ministru, a protesta în contra concursului; nimeni altulu nu a aplaudatu cu mai multă sinceritate de câtu noi acea publicațiune. Voimu numai a Ve arăta că în privința noastră, casulu fiindu excepționale, publicarea la concursu a numiteloru catedre ne face uă mare nedreptate.”*¹¹¹ Nesatisfacerea cererii lăsa petiționarului două căi

¹⁰⁹ *Ibidem*, dosar 174, an 1869, f. 96r.

¹¹⁰ La concursul pentru limba greacă modernă, organizat pentru Școala Comercială din București, concurenții au solicitat ca examinarea să se realizeze doar la obiectul catedrei, cerând să fie dispensați de alte probe. Cererea a pus comisia examinatoare în imposibilitatea de a lua o decizie și a condus în final la repetarea concursului. *Ibidem*, dosar 176, an 1869, f. 937, 938, 939r-v.

¹¹¹ *Ibidem*, dosar 175, an 1869, f. 3r.

de acțiune: fie se mobiliza și participa la concurs, fie se orienta spre altă slujbă, în care accesul nu se realiza prin concurs.

CONCLUZII

În finalul studiului nostru trebuie subliniat că în perioada 1864–1898 s-a creat, la nivel legislativ și instituțional, un sistem de selecție a corpului profesoral secundar fundamentat pe meritocrație și pe instituirea unor competiții publice, care urmăreau recrutarea celor mai buni candidați, ai celor cu o pregătire solidă, atestată prin diplomă de licență sau de doctorat. În practică se constată prezența unui procent semnificativ de suplinitori, care indică, în anumite perioade, absența recrutării prin concurs și sugerează unele decalaje între dimensiunea instituțională a sistemului și aplicarea sa. Încercările de a impune criterii de recrutare riguroase, menite să conducă în opinia reformatorilor la un corp profesoral mai bine pregătit, s-au lovit de limitele sistemului universitar românesc. La aceasta s-a adăugat presiunea generată de extinderea rețelei secundare și de creșterea rapidă a corpului profesoral, ceea ce s-a tradus prin necesitatea unui număr sensibil mai mare de absolvenți cu studii superioare. Alți factori precum acceptarea tacită de către autorități a unui sistem care aparent funcționa, opțiunile personale ale candidaților sau deciziile politice s-au suprapus în unele cazuri peste contextul de mai sus.

Concursul a cunoscut în intervalul 1864–1898 transformări care indică interesul pentru selecția unui corp profesoral bine pregătit, dar și faptul că noțiunea de bună pregătire nu este imuabilă, ci una în schimbare. Astfel, într-o primă fază, s-a arătat un interes pentru cultura generală a candidatului, pentru ca după 1879 să dobândească importanță cunoștințele de specialitate certificate printr-o diplomă de studii superioare, ceea ce indică o abandonare a idealului de profesor cu o erudiție generală în favoarea unuia cu o temeinică pregătire de specialitate. La un corp profesoral bine pregătit trimite și introducerea obligativității studiilor superioare drept condiție impusă aspiranților la profesorat începând cu anul 1879. Însă transformările la nivelul sistemului de recrutare nu trebuie cercetate din perspectiva unui traseu ascendent, iar cel mai bun exemplu îl reprezintă criteriul obligativității studiilor superioare care a funcționat cu intermitențe în intervalul amintit.

Coborând la nivelul candidatului, studiul a intenționat să surprindă cum s-a raportat acesta la concurs. Din păcate, sursele documentare nu consemnează opiniile personale ale candidaților, dar participarea la competiții sugerează o acceptare a mijlocului de selecție. Mai vizibili au fost candidații care s-au străduit să evite trecerea prin „furcile caudine” ale competițiilor și care, în încercarea de a convinge autoritățile de justetea dispensării de concurs, au construit argumente elaborate, uneori cu conotații politice.

THE CONTEST, A SELECTION PROCEDURE FOR SECONDARY SCHOOL TEACHERS IN ROMANIA (1864–1898)

Abstract

Structural changes in modern Romania during the nineteenth century included the introduction of the principles of meritocracy in the attribution of functions, tributary until then to the possession of nobility titles. Social advancement was thus made open to all, at least in theory. The present paper looks at examination procedures and the organization of contests for secondary school teachers from the perspective of the authorities and of social practice, based on school legislation and respectively on material from the archives of the Ministry of Public Instruction.

Like in other European countries, the state became involved in institutionalizing the selection process for teachers; access requirements for various positions were issued, and institutions for further training were created. The ideological dimension of the teaching profession (in educating future citizens and consolidating national identity), the teachers' status of public servants, and their involvement by the state into the political and social project were as many reasons motivating the state to structure and regulate the profession.

Keywords: meritocracy; contest; secondary school teachers; professionalization; knowledge

TOWARDS A NEW LAW ON EDUCATION: SOME REFLECTIONS REGARDING THE COMMUNIST EDUCATIONAL POLICIES UNDER THE CEAUȘESCU REGIME*

CRISTIAN VASILE**

At the end of the Gheorghe Gheorghiu-Dej era one can notice the communist authorities' greater focus on both economic efficiency, and professional training. The educational system had to adapt to such goals by changing its profile. Various governmental agencies have resorted to imports of modern technologies preeminently from capitalist western countries.¹ Therefore, Romania needed skilled and highly qualified workers. In this context, by the mid-1960s some representatives of the ideological sections of the Central Committee of the Romanian Workers' Party (RWP) also had to admit the option of shutting down those craftworks and handicrafts schools which produced ill-prepared graduates.

TOWARDS A NEW INDUSTRIAL PROFILE?

Following the Council of Ministers' ordinance no. 762/1963, the Ministry of Education decided to close down 50 schools starting with 1965/1966. The ideological department of the CC annulled the decision only in one case.² In a way, the governmental representatives recognized that the country had a super-sized industry. They were also aware that the educational system was providing cadres for handicrafts and professions which were no longer needed.³ However, the goal of industrialization remained essential, generating growing tensions between Romania and the USSR within the Council for Mutual Economic Assistance (COMECON).⁴

* This work was supported by a grant of the Romanian Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2014-4-2922.

** “Nicolae Iorga” History Institute, Bucharest; cristivasile2002@yahoo.com.

¹ Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață*, Bucharest, 2000, pp. 209–211; Alexandru Bârlădeanu, *Despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, in Lavinia Betea, *Partea lor de adevăr*, Bucharest, 2008, p. 116.

² Arhivele Naționale Istorice Centrale, Bucharest (hereafter: ANIC), fund CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, file no. 5/1965, p. 1.

³ Trond Gilberg, *Nationalism and Communism: The Rise and Fall of Ceaușescu's Personal Dictatorship*, Boulder, San Francisco, Oxford, 1990, p. 149.

⁴ Stelian Tănase, *Elite și societate: Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948–1965*, Bucharest, 1998, p. 190 sqq; Brîndușa Costache, *Activitatea României în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, 1949–1974*, Bucharest, 2012, p. 43 sqq.

The Soviet dominance in Central and Eastern Europe had also evolved following a pattern which promoted, within the COMECON, education, scientific research and technology development as a way of highlighting the preeminence of the society based on communist ideology.⁵ But in order to maintain the communist ideology neither Gh. Gheorghiu-Dej, nor Nicolae Ceaușescu needed any longer the Soviet political guardianship, regardless of the name of the Kremlin's leader, Nikita Khrushchev or Leonid Brezhnev. An expression of this urge for the liberation from the Kremlin's tutelage was the *April 1964 Declaration*.⁶

On the occasion of the matriculation examinations, among the topics thereupon that the prospective students had to answer was also *Socialist Industrialization*. The candidates received the suggestion to refer to the *April 1964 Declaration* of the Central Committee concerning the position of the Romanian Workers' Party with regard to the problems of the international communist and workers' movement.⁷ But this goal of industrialization seemed to be followed and implemented at least in these years more rationally. Further developments, especially the focus on heavy industry would soon stop the aforementioned trend towards a possible new industrial profile.

But regardless, in 1965 it was clear that communist Romania's drive was toward a new educational system. This drive is also confirmed by several documents issued at the beginning of 1965 which pleaded for the functioning of the handicrafts and apprenticeship schools.⁸ It was a significant sign, announcing a greater transformation in the educational system.⁹

The changing of the official list of professions in Romania also meant the revision of the inventory of the curriculum taught in Romanian schools because according to the official point of view "at the present moment we are training pupils for occupations which will go out of use."¹⁰ In 1965 the communist authorities had to admit that obsolete laws and instructions regarding technical and foremen's schools (*școlile de maiștri*) blocked the development of education.

CEAUȘESCU AND A NEW LAW ON EDUCATION

In this context, the idea of changing the 1948 law on education came out for the first time through studies and analyses drafted mainly by the Ministry of

⁵ Brîndușa Costache, *op. cit.*, p. 107.

⁶ Vladimir Tismaneanu, *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism*, Berkeley, 2003; Florian Banu, Liviu Țăranu, *Aprilie 1964. "Primăvara de la București": Cum s-a adoptat "Declarația de independență" a României*, Bucharest, 2004.

⁷ ANIC, fund CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, file no. 9/1965, p. 8, *Informative Note regarding the Training Level of the Middle School Graduates*, 20 January 1965.

⁸ *Ibidem*, file no. 5/1965, p. 7.

⁹ One of the archival documents issued on 11 January 1965 by the Education Section of the RWP's Central Committee is even entitled *Observations regarding the Blueprint of the New Educational System*; *ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 10.

Education's experts. On 3 August 1948 the Romanian communist authorities adopted the law concerning the education reform which eradicated the private schools and abandoned the "reactionary" pedagogical heritage. After 1948 based on this education reform massive communist propaganda was spread in the educational system; the school textbooks were rewritten to reflect the Marxist-Leninist view. The communists altered the design and purpose of universities and other higher-education institutions and academic organizations.¹¹ The real goal of the communist education reform was the creation of a new spiritual countenance among the Romanian children, and students while the communist society needed a more docile and obedient "new man." The autonomy of the universities was suppressed and many students and pupils were expelled from their faculties and schools especially in 1952–1953.¹² After 1964 both officials and various categories of experts in education sciences suggested the necessity of a new education law. Once he took over power in March 1965, Nicolae Ceaușescu turned to his advantage such signals conveying the faults of the 1948 law on education. But Ceaușescu used the occasion in order to distance himself from Gheorghiu-Dej's rule (a period of both abuses, and dominance of Russian language within schools).

Such a disavowal of the 1948 law was also reverberating in the historiographical discourse: it was a sort of repudiation of the 1948 law. It is significant what happened immediately after N. Ceaușescu became the successor of Gh. Gheorghiu-Dej as secretary general of the Romanian Communist Party. A document of the Education and Health Section (*Sectorul de Învățământ și Sănătate – SIS*) of the RWP's Central Committee from 29 March 1965 regarding the main issues which would be on the SIS' agenda in the first semester of the year mentioned the necessity of drafting a study concerning the development of the education in Romania in 1965–1970 and in the future, suggesting that such an analysis announced in fact a new law on education.¹³ The study had to be drafted by the Ministry of Education, together with the State Committee on General Economic Planning, and the State Committee for Labor and Salaries.

THE LACK OF PERSONNEL FOR LOWER ACADEMIC POSITIONS

Obviously, the planners who were responsible for the changing of the education law also aimed at the functioning of the higher education. Besides the curriculum for students, the duration of the studies, and the division of some departments and faculties, there was another important issue to be solved by both the communist government, and the ideological departments of the Communist Party's Central Committee. Its origins are to be found in the 1950s: many positions

¹¹ Walter Rüegg, Jan Sadlak, *Relations with Authority*, in *A History of the University in Europe*, vol. IV, *Universities since 1945*, ed. by Walter Rüegg, Cambridge, 2011, p. 86.

¹² Cristian Vasile, *Imposing Control and Mechanisms of Escape: Education in Communist Romania during the Stalinist Period*, in "Historical Yearbook," 3, 2006, pp. 215–226.

¹³ ANIC, fund CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, file no. 8/1965, p. 15.

such as those of assistant professors and course assistants or even lecturers were not covered with needed personnel.¹⁴ Due to massive purges carried out after 1947–1948 and the increasing number of faculties and polytechnic institutes of higher learning the number of unoccupied academic positions grew. Periodically, throughout the entire decade, very scrutinizing verifications of the cadres' files of the candidates delayed the employment of those who aspired to tenure in faculties. An exception – in the case of social sciences faculties – is to be found in the mid-1950s (for example, philosophy graduate Mircea Flonta and other of his cohort colleagues became assistant professors or course assistants).¹⁵ The dreaded conditions (Stalinist-inspired political and ideological criteria) for admission to the professorial body were relaxed. But the lack of personnel was not filled up because some faculties did not receive the promised subsidies (so the positions were not budgeted anymore). Besides this, old resentments and internal conflicts within universities and departments blocked the competitions in the higher learning institutions for the positions of teaching assistants, course assistants, and assistant professors. Sometimes, directly or not – through the agency of malicious petitions, charges, denunciations, and accusations –, the Ministry of Education, the Section (or the Department) for Schools of the RWP's Central Committee, the party organization of the universities, and the political police (*Securitate*) blocked academic contests or the effective admission of candidates (for academic staff). There were also complaints signed by rivals of both the deans or rectors who wanted to hire such candidates, and the candidate himself. The filling up process in the universities was also hindered by Stalin's decision of re-militarization of communist Romania, especially after 1951 while many young men (including course assistants and teaching assistants) were conscripted for service in the armed forces. For instance, the young literary historian Romul Munteanu was such a case of teaching assistant drafted into the army and constrained to leave the Department of Philology from the "Victor Babeș" University of Cluj.¹⁶ When such young men returned to their universities, they had the unpleasant surprise to notice that their academic positions had been blocked or lost.¹⁷

For this phenomenon there were multiple causes: job cuts ordered by the government or budget cuts made by the university's administration; the rectors' indolent behavior or indifference, as well as political reasons. Another element of equal importance must be added, namely a sort of a *caste system* (a very restricted admission system full of barriers for new comers), which appeared within many faculties and departments.¹⁸ Some rectors, deans, and heads of departments did not show any interest in employing additional staff. They could count upon few

¹⁴ Cristian Vasile, *Din viața universitară. Chestiunea posturilor vacante: ieri și azi*, in *Lapunkt.ro*, 7 October 2013, <http://www.lapunkt.ro/2013/10/07/din-viata-universitara-chestiunea-posturilor-vacante-ieri-si-azi/>, retrieved on 13 January 2014.

¹⁵ Interview with prof. Mircea Flonta, 5 March 2011.

¹⁶ Romulus Munteanu, *O viață trăită, o viață visată*, Bucharest, 1996, p. 47.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ ANIC, fund CC al PCR – Direcția Cadre, L/262, p. 12.

assistants; in some cases the latter were engaged in a form of academic vassalage (that would block new comers); instead one had a discretionary distribution of resources: more salaries, bonuses, and other payments to fewer people. For these university networks it was not very profitable to share some resources with other employees (that is, other wage earners). Therefore, the academic co-opting process stagnated. The reason was simple. The wages allocated for the lower academic positions (teaching assistants, course assistants, and lecturers) could be forestalled. Some university professors and even associate professors not only fulfilled their monthly required number of teaching hours (the amount of work legally required) but supplemented it either by doubling the number of teaching hours, using the lower academic functions' salaries, or even by payments per hour (they taught courses and lectures previously allocated to others). Even for the ideological departments the situation was very complicated because they were dealing in some cases with communist dignitaries and party intellectuals. Other professors took up positions as diplomats, ministers, undersecretaries of state, in addition to their full-time teaching posts at the universities, such as Miron Constantinescu, Athanase Joja, Ilie Murgulescu, Jean Livescu, Ștefan Bălan, Alexandru Balaci, and Mihai Ralea.¹⁹

It is interesting to notice how the ideological departments of the Central Committee of the Communist Party came to confront this issue represented both by such sinecures, and the phenomenon of vacancy within the teaching staff of universities. In the mid-1960s their instructors from the Schools' Department conducted an examination of the grades, the marks obtained by the students, which were far from being satisfactory. So the first step was an in-depth analysis of the students' academic profiles. Then, the second step followed, namely the evaluation of the real structure of the teaching staff. And the next step was the discovery of a huge vicious circle because almost 30% of the total number of teaching positions in universities and institutions of higher learning were vacant – 28%, to be more precise, in November 1965.²⁰ But the sanctions were hard to be applied for rectors and the other heads of the universities. For the latter it could be very easy to invoke the previous political interventions and other nefarious governmental interferences which had blocked the genuine attempts to hire valuable graduates as assistant professors or lecturers.

THE EDUCATION REFORM BLUEPRINTS, 1965–1968

In fact, the post-1965 experts and the communist legislators could not find out a solution to this problem of lack of academic personnel. Instead, the focus was shifted towards the standards of curriculum contents. In September 1966 a study withheld from general circulation was drafted in order to list the improvements

¹⁹ Cristian Vasile, *Some Financial and Legislative Aspects of the Communist Cultural Policies, 1953–65*, in “Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane ‘Gheorghe Șincai’,” 14, 2011, pp. 270–290.

²⁰ ANIC, fund CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, file no. 20/1965, p. 114.

with regard to the curriculum of higher education.²¹ Its landmark was the *April 1964 Declaration* of the Plenum of the RWP. The study also focused on the courses taught whose contents were distorted and falsified after 1948 under the impact of the Soviet-like education law: history, history of Romanian literature, theory of literature, and introduction to literature. According to the 1966 study, the history taught after 1948 was characterized by approximation, very close to falsehood. However, those responsible were not mentioned,²² probably due to the fact that some of them (Leonte Răutu, for example) were still ideological supervisors of the Ministry of Education. However, the top communist leadership changed the aforementioned “historiographical” trend and amended the curricula in order to better reflect the socialist construction in Romania.

Another study concerning the development of the educational system in post-war Romania (issued in December 1966 only for the communist nomenclature) took a more radical stand regarding the 1948 law, while criticizing the “mechanical imitation of other countries’ [i.e. Soviet] experience” and pleading for the adoption of another set of rules for the Romanian education system.²³ The authors were also probably inspired by the top leaders’ political discourse; immediately after March 1965 some trends clearly showed Ceaușescu’s influence. For example, the “correct” content of party education shifted from the classics of Marxism-Leninism to “concrete problems” of socialist construction, and from theory to practice.²⁴ The December 1966 study had to get the approval of the same Leonte Răutu; in fact, it was annotated by Răutu, who filled out the document with irritating comments and question marks. The education reform blueprint delineated by this study was too radical, too “liberal,” and Western-oriented in the eyes of L. Răutu and comp. Between 1965 and 1968 many Romanian delegations including education sciences experts, representatives of both the Ministry of Education and the Education and Health Section (SIS) of the Central Committee of the Romanian Communist Party (RCP) traveled in Western Europe and even in the USA with the goal of studying the organization of schools and legislation regarding the educational system. These officials observed both the decentralization process and the institutional autonomy of universities. Afterwards their timid attempts to suggest the adoption of those two features – even partially – could not be implemented due to the opposition of the party bureaucracy.²⁵

These efforts to achieve the connection with the western world were tempered especially by the instructors of the Education Section of the CC of the RCP. They accused such blueprints that they “are not suited to the requirements of our communist economic, political, and socio-cultural development, but seem to assume, without

²¹ *Ibidem*, file no. 40/1966, p. 60.

²² *Ibidem*, pp. 60–61.

²³ *Ibidem*, pp. 67–68.

²⁴ Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu: A Study in Political Leadership*, Boulder, London, 1989, p. 72.

²⁵ ANIC, fund CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, file no. 10/1967, p. 40.

discernment, organizational forms preeminently from France.”²⁶ In fact, the activists from the RCP’s Central Committee showed both ideological opposition, and resilience motivated by budgetary reasons. However, Ceaușescu was keen to associate his name with fundamental laws such as a new penal code, and new laws regarding the administrative reorganization and education – all of them adopted in 1968. He urged the SIS and the government to draft the education law until April 1968.²⁷

Without any access to archival documents of the SIS and underestimating the importance of both official ideology, and one-party structures, some scholars alleged that the intervention of education sciences experts *persuaded* the communist authorities to adopt a new education law in 1968. Also according to them, through the agency of the new law it was ensured both the return to the pre-communist traditions of the Romanian school, and the absorption of the last achievements of the European pedagogical system.²⁸ But the historical sources indicate something else: the initiative of changing the education law belonged to the political power; the experts tried through some blueprints put forward to connect Romanian education to the European and worldwide trends sometimes without success. Moreover, the critique of the 1948 law was initiated by the top communist leadership, except for L. Răutu. On the other hand, it is true that the 1968 law was less politicized but any overstatement must be avoided. Allegedly the text of the 1968 law did not mention anywhere the interference of the Communist Party within the delineation of the fundamental goals of the educational process.²⁹ But this seems to be an exaggeration because one of the provisions of the law stated that the schools “had to ensure and facilitate the formation of the citizen’s dialectical materialist conception about nature and society.”³⁰ However, the subordination to the Communist Party’s leadership is implicit, unlike in the 1948 and 1978 laws. The 1968 law on education was probably one of the last reform-oriented acts adopted under the Ceaușescu regime. During his term as minister of Education, Ștefan Bălan achieved³¹ the transition from excessive Soviet-type industrialization- and polytechnization-oriented education to a balance between natural sciences and humanities. Such a transition was obvious especially at the high school level. The 1968 law also endorsed the teaching of French, English, and even German,³² while Russian language courses were restrained.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, file no. 16/1968, p. 4.

²⁸ Dan Constantin Rădulescu, *Învățământul românesc, 1948–1989: Între derivă și recuperare instituțional-funcțională*, in “Calitatea vieții. Revistă de studii și cercetări,” 2006, 3–4, p. 307, <http://www.revistacalitateavietii.ro/2006/CV-3-4-06/6.pdf>.

²⁹ Mariana Momanu, *Educație și ideologie. O analiză pedagogică a sistemului totalitar comunist*, Iași, 2005, p. 128.

³⁰ “Buletinul oficial al Republicii Socialiste România,” 13 May 1968, p. 484.

³¹ Between April 1963 and August 1969.

³² In 1968 Jean Livescu, professor of German literature, served as deputy minister of Education and his main task was to prepare the law on education; Dorina Rusu, *Jean Livescu*, in *Membrii Academiei Române. Dicționar, 1866/2003*, Bucharest, 2003, p. 89.

The impact of these educational policies changes was huge. It is confirmed by some contemporaries who discovered: "... a 'new' pedagogical climate completely liberated from Stalinism in the 1960s and 1970s. Such a climate was established rapidly even within an insignificant country high school."³³

But soon after the adoption of the new law (in May 1968) Ceaușescu noticed that such legislation did not allow an efficient party control over the academic system. In fact, Ceaușescu's "July Theses" from 1971 foreshadowed the change of the 1968 law on education. In December 1978 almost by sheer force N. Ceaușescu imposed another law – The Education and Public Instruction Law –, whose aim was to enforce the party indoctrination system.

ATTEMPTS TO CHANGE THE 1968 LAW ON EDUCATION

After 1968 the law was modified by some amendments. In fact such amendments were not minor changes. What happened after May 1968? Probably the incidents of 24–25 December 1968 contributed decisively to the hardening of N. Ceaușescu's ideological tone regarding the functioning of the educational system.³⁴ Due to two communist ideologues, Paul Niculescu-Mizil and Leonte Răutu, one can partially retrace what happened. On 30 December 1968 at a party gathering Niculescu-Mizil stated that six days earlier "the activity of the Students' Culture House, lacking proper control and direction by those who must control and direct it, turned from a customs recalling event into a religious event related to the celebration of Christmas ... After all the religious incitation [*sic!*], a group of hooligans roamed the streets at 2:00 in the night and disturbed the public order. The Ministry of Education does not get involved either."³⁵ December 1968 was a turning point in rethinking the control methods applied to the culture houses and students' clubs, and several measures were devised to develop the activity of the amateur art groups among students, which were easier to control. Leonte Răutu's account of the same incidents of 24–25 December 1968 showed "a lot of shortcomings in the educational work of ideological information of the students"; he continued by adding that "the Ministry of Education was severely criticized by the party leadership, by our Propaganda Department, for the shortcomings in the ideological field, in the educational process, and the shortcomings of our leadership organs were criticized as well. What happened also points to shortcomings in our educational activity; this is what happened, in short. Christmas was coming. A few days before Christmas, carols were being sung in students' homes, demonstratively, with nobody taking heed of it. On 24 December, in the evening, carols were sung at

³³ Ion Negreț, *Catastrofa pedagogică. Explorări subiective asupra destinului școlii românești la sfârșit și început de mileniu*, Bucharest, 1995, p. 54.

³⁴ Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu, 1965–1989. Geniul Carpaților*, Bucharest, 2011, pp. 131–132.

³⁵ ANIC, fund CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, file no. 28/1968, pp. 54–55.

an institute. We are all for maintaining tradition, undoubtedly ... But whoever had this idea to organize this event on the night of the birth of Jesus Christ? A similar thing happened at the Bucharest Students' Culture House, unfortunately, the secretary for the University Center of Bucharest knew about this and attended rehearsals, and nobody ever questioned the political aspect of such activity. And during the night, a group of 200–300 students went from one student's home to another to sing carols; and they started roaming the streets of Bucharest at 3:00 in the night.”³⁶ Actually, taking advantage of the fact that 24 December 1968 was somehow considered a “national folkloric holiday,” several hundred students (2,000 in some reports) left the official “artistic” gatherings and, carrying candles, went to sing carols – for several hours – in students' homes and in the center of Bucharest (Grozăvești – The Law School – University Square – Magheru Boulevard – Romană Square). Some students were arrested.

The measures taken by the authorities included a greater focus on political education, ideological control, restrictive interpretation of the law on education and even a modification of this law, the limitation of students' events unless organized directly by the Union of the Romanian Students' Associations (*Uniunea Asociațiilor Studentești din România* – UASR) and involving the participation of recognized students' artistic groups. Even the name of the department was changed in December 1971: the Ministry of Education became the Ministry of Education and Public Instruction (*Ministerul Educației și Învățământului*). The political ideological motivation of this change was obvious and it was revealed even by the text of the decree on the organization and functioning of the new governmental department: “the educational factor constitutes one of the basic functions of public instruction and the fundamental task of the ministry is put into practice preeminently by displaying the political and educational activities in all schools and universities.”³⁷ In 1978 the name of the law was changed, too, becoming the law on education and public instruction – *education* meant in fact communist education. The 1978 law insisted on both the formation of a “new man,” and polytechnization in order to encourage the heavy industry. The law also included many obligations for the teaching staff as regards its political training.³⁸ Finally, by establishing both the Education and Enlightenment Congress and the Superior Council of Education, Nicolae Ceaușescu tried to identify new political levers for controlling the educational system.³⁹ On the other hand, this law did not contribute to the growth of the number of students in universities in the 1980s.⁴⁰

³⁶ *Ibidem*, pp. 77–78.

³⁷ “Buletinul oficial al Republicii Socialiste România,” part I, 7, 30 December 1971, no. 163, p. 1245.

³⁸ *Ibidem*, part I, 14, 26 December 1978, no. 113, pp. 1–2.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Albert Henry Halsey, *Admission*, in *A History of the University in Europe*, vol. IV, ed. by Walter Rüegg, pp. 208–209.

Between 1965 and 1971 due to the decrease of political interferences, the universities' leadership teams succeeded in hiring a significant number of young scholars. But after 1971 N. Ceaușescu's focus on the increasing role of education in the strengthening of the citizens' political loyalty hindered again the occupation of lower academic positions. The 1978 law failed as well to solve this problem.

The aim of this paper was to shed more light on the educational policies of the Ceaușescu regime, bearing in mind the idea that public instruction and enlightenment are illustrative indicators of the (de)radicalization of the communist regime in Romania. Especially, in the mid-1960s, one could foresee a negotiation process in the rewriting of the education law (the political power seemed willing to listen to experts). In 1968 – after Nicolae Ceaușescu took over the leadership of the Romanian Communist Party – the Ministry of Education advanced a law that tried to connect the Romanian educational system with the western world. However, after 1968 N. Ceaușescu decided to urge the modification of the May 1968 law, ignoring some experts' reservations concerning the negative consequences. At the end of the eighth decade, in 1978 N. Ceaușescu adopted radical political initiatives including a new law on education.

TOWARDS A NEW LAW ON EDUCATION: SOME REFLECTIONS REGARDING THE COMMUNIST EDUCATIONAL POLICIES UNDER THE CEAUȘESCU REGIME

Abstract

This article emphasizes the main reasons why by the mid-1960s the 1948 law on education was challenged and brought up for discussion by a chosen few, *i.e.* the communist nomenclature, the Ministry of Education's experts, and the instructors of the Education and Health Section of the Romanian Communist Party's Central Committee. Romania needed highly qualified workers and as a consequence the governmental authorities had to admit the option of shutting down many craftworks and handicrafts schools which produced ill-prepared graduates.

In 1965 the communist authorities had to concede that obsolete laws and instructions regarding technical and foremen's schools blocked the development of education. The planners who were responsible for the changing of the education law also analyzed legislative solutions for the lack of personnel for lower academic positions. Using preeminently archival sources drafted by the Education and Health Section, the present paper tries to follow Nicolae Ceaușescu's intentions regarding the content of the education law.

Keywords: communism; educational policies; education law; academic positions; Nicolae Ceaușescu; Romania

REPREZENTĂRI ALE DACIADEI ÎN ZIARUL „SPORTUL”^{*}

BOGDAN RENTEA^{**}

Daciada a constituit cea mai mare competiție sportivă internă organizată în România, care a apărut nu din dorința factorilor sportivi, ci ca o manifestare a elementului politic. Prin acest studiu mi-am propus analizarea modului în care Daciada a fost prezentată în ziarul „Sportul” și care era rolul ei preconizat în societate. Demersul meu urmărește în același timp să stabilească dacă felul în care a fost înfățișată Daciada a coincis cu scopul și obiectivele oficiale. Analiza de față ne ajută totodată să înțelegem forma și fondul mesajului pe care regimul dorea să îl transmită populației prin intermediul competiției. De asemenea, vom putea observa dacă existau obiective propagandistice pe care Daciada trebuia să le îndeplinească și, în cele din urmă, care erau laturile educației fizice și sportului pe care regimul comunist pune accentul.

Pentru atingerea acestor obiective voi folosi o serie de articole apărute în ziarul „Sportul” în intervalul 1976–1989, acest cotidian fiind principala formă de informare sportivă. Având în vedere faptul că perioada analizată este destul de extinsă și că Daciada a constituit o prezență aproape zilnică în paginile ziarului, am decis realizarea unei selecții de articole care să acopere în special perioada de început a competiției, precum și ultimul an al existenței acesteia, cu accentuarea etapelor finale.

*

Anunțată public de către Nicolae Ceaușescu la 19 august 1976, în cadrul discursului de premiere și decorare a sportivilor medaliați la Jocurile Olimpice de vară desfășurate la Montréal¹, Daciada avea să fie oficial aprobată la data de 16 noiembrie 1976, în urma ședinței Comitetului Politic Executiv al CC al PCR². Noua competiție avea un caracter național înțeles în sens teritorial, urmarea să ajungă până în cele mai îndepărtate zone ale României și să atragă cât mai mulți participanți. Daciada era concepută după tiparul olimpiadelor cu etapă/ediție de vară (martie–octombrie) și de iarnă (noiembrie–februarie), tocmai pentru a se putea

^{*} Acest articol a fost finanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, cod contract POSDRU/159/1.5/S/140863, *Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE)*.

^{**} Universitatea din București, Facultatea de Istorie; bogdan.rentea@yahoo.com.

¹ *Cuvântarea tovarășului Nicolae Ceaușescu*, în „Sportul”, an XXXII, 20 august 1976, nr. 8346, p. 1–3.

² Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond CC al PCR, secția Cancelarie, dosar nr. 103/1976, f. 12.

organiza competiții pe durata întregului an calendaristic. Întrecerile aveau să se încheie cu câte un concurs național, susținut o dată la fiecare doi ani pentru fiecare etapă.

Expunerea detaliată a Daciadei în „Sportul” nu trebuie să ne mire, deoarece una dintre cele mai importante și răspândite surse de informare din România anilor 1976–1989 a fost reprezentată de presa scrisă, iar „Sportul” constituia principala publicație sportivă din acea perioadă. Chiar dacă apărea sub egida Consiliului Național de Educație Fizică și Sport (CNEFS), „Sportul” era apreciat de către cititori tocmai datorită faptului că pe lângă articolele propagandistice și referirile la comunism, avea și un conținut care nu putea fi denaturat total, precum cronicile diverselor întreceri sportive și rezultatele acestora. Desigur, și în cadrul acestor articole puteau fi inserate trimiteri la beneficiile și realizările comunismului, iar la o primă analiză a ziarului se observă un ridicat grad de politizare a conținutului. Astfel, pe prima pagină apăreau în dese rânduri informații despre programul oficial al cuplului conducător în vizitele efectuate atât în țară, cât și în străinătate. În plus, existau numeroase cazuri în care activitățile sportive erau folosite pentru promovarea diferitelor aniversări și activități organizate de către partid. Cu toate acestea, flexibilitatea oferită de domeniu permitea jurnaliștilor o oarecare libertate care nu putea fi regăsită în multe sectoare ale presei scrise și transforma ziarul într-unul destul de căutat în epocă.

Pe lângă relatarea competițiilor și a evoluției sportivilor români în întrecerile interne și internaționale, un spațiu important din presa sportivă era rezervat prezentării sportului de masă cu eforturile depuse de către partid pentru ca mișcarea sportivă să beneficieze de tot ceea ce era nevoie pentru a se desfășura în bune condiții. Se dorea extinderea sportului de masă, astfel încât întreaga populație a României să aibă acces la avantajele oferite de practicarea sportului și implicit să se bucure de binefacerile sistemului comunist. În acest context, ziarul „Sportul” a înfățișat încă de la început competiția națională Daciada, iar spațiul care îi era alocat era unul însemnat, culminând cu evenimentele majore din cadrul ei, când aceasta reprezenta subiectul central al edițiilor. Pe parcursul celor 13 ani de competiție propriu-zisă au existat o serie de episoade sub titlul cărora apăreau unele articole: *Sub genericul Daciadei*, *Spiritul Daciadei în acțiune*, *Daciada*, *Sub egida Daciadei*, *Sportivi de performanță în întrecerile finale ale Daciadei* etc. Aceste serii de episoade au avut rolul de a populariza diversele activități și de a promova competiția în rândurile cititorilor.

În perioadele în care existau întreceri în cadrul Daciadei, fie ele de masă sau de performanță, știrile referitoare la competiție erau nelipsite din paginile ziarului. Din cauza acestui fapt și a volumului foarte mare de informații am decis realizarea unei selecții de articole tocmai pentru a putea acoperi cât mai bine aspectul reprezentării competiției în presa scrisă. În acest sens, am analizat articole din prima parte a perioadei, precum și câteva din perioada de final a competiției și regimului. Această împărțire a fost efectuată pentru a putea observa care a fost imaginea Daciadei în perioada de început și felul în care aceasta a evoluat de-a lungul

timpului. Am ales în special anii în care se desfășurau finalele pe țară tocmai pentru a evidenția mai ușor eventualele diferențe ori asemănări dintre ediții, dar și pentru a observa mai bine modul în care ziarul se raporta la acestea.

Sportul de masă în cadrul Daciadei a avut un rol foarte important și a fost reprezentat pe larg de către presa de specialitate, dar nu trebuie uitat nici sportul de performanță, care a devenit parte integrantă în cadrul competiției prin trecerea în subordinea Daciadei a majorității întrecerilor naționale din diferitele sporturi. Însă nu voi insista foarte mult asupra acestui aspect pentru că articolele tipărite în presă erau în general relatări ale finalelor campionatelor naționale ori ale diverselor cupe organizate în toate sporturile în care exista o componentă de performanță.

Relatările referitoare la Daciadă sunt prezente încă dinainte de startul oficial al întrecerilor competiției. Astfel avem o serie de articole prin care se pregătea întrecerea din punct de vedere organizațional. Este vorba despre lansarea publică și popularizarea concursurilor privind alegerea unui marș al competiției, precum și a însemnelor și materialelor vizuale (trofeu, afiș, insignă și medalie). Articolele referitoare la lansarea apelului public pentru marș³ și pentru materialele vizuale⁴ reprezentau practic publicarea regulamentelor celor două concursuri aprobate cu câteva zile înainte de către CNEFS. Prin intermediul acestor regulamente se făcea și o descriere generală și scurtă a Daciadei, iar prin tipărirea lor se oferea posibilitatea informării publicului despre noua competiție. Deși au fost adoptate împreună, este interesant faptul că s-a decis publicarea acestor două concursuri în zile diferite. Fără a putea spune cu exactitate care a fost raționamentul care a stat la baza acestei decizii editoriale, există posibilitatea ca această împărțire să fi fost făcută pentru a nu se pierde mesajul celor două concursuri și pentru a nu se crea confuzie între ele. Probabil se urmărea și obișnuirea cititorilor cu ideea noii competiții și pregătirea lor pentru întrecerile care aveau să vină.

Pe aceeași direcție se înscrie și un interviu realizat de jurnalistul Jack Berariu⁵ cu compozitorul Aurel Giroveanu⁶. În cadrul acestui articol era promovat concursul național pentru desemnarea imnului Daciadei și se prezenta interesul stârnit în rândul compozitorilor amatori și profesioniști. Acesta era contextul în care era plasată discuția cu Aurel Giroveanu, „autor apreciat și al multor cântece cu tematică sportivă” și premiat cu diploma de onoare a CNEFS pentru „valoroasa și permanenta sa colaborare la popularizarea activității sportive”, deci un apropiat al sistemului sportiv și politic. Acesta și-a mărturisit interesul pentru concursul organizat de către CNEFS, precizând că avea în lucru trei materiale. De altfel,

³ *Daciada. Concurs organizat de C.N.E.F.S. pentru un marș al competiției sportive naționale*, în „Sportul”, an XXXIII, 9 februarie 1977, nr. 8472, p. 2.

⁴ *Daciada. Concurs organizat de C.N.E.F.S. pentru modele de trofee, afiș, insignă și medalie*, în „Sportul”, an XXXIII, 10 februarie 1977, nr. 8473, p. 2.

⁵ Jack Berariu, jurnalist format în perioada interbelică.

⁶ *Interviul nostru cu compozitorul Aurel Giroveanu. „Daciada” va avea marșul ei inspirat!*, în „Sportul”, an XXXIII, 26 februarie 1977, nr. 8487, p. 1.

Aurel Giroveanu a fost unul dintre compozitorii cu cele mai multe piese care au ajuns în etapele finale. Din punctul său de vedere, marșul trebuia să „exprime frumusețea și dinamismul sportului, prin forța și căldura sa melodică el trebuind să facă să vibreze inimile tinerilor și chiar și ale celor vârstnici, să îndemne la practicarea sportului întregul tineret, masele largi de oameni ai muncii de la orașe și sate”. Astfel, avem practic expus țelul competiției.

În încheierea scurtului interviu, Giroveanu își manifesta încrederea că autorii români de muzică și text urmau să participe în număr cât mai mare la acest concurs, mai ales că majoritatea erau pasionați ai sportului. De asemenea, aflăm că pe lângă apelul lansat de către CNEFS a existat și unul venit din partea președintelui Uniunii Compozitorilor, muzicologul Petre Brâncuși, care îi invita pe toți creatorii de muzică să contribuie la succesul concursului. Din această referire a lui Aurel Giroveanu la apelul oficial și instituțional putem deduce faptul că înscrierea la concurs nu reprezenta tocmai o prioritate pentru majoritatea compozitorilor, pentru unii fiind mai degrabă o necesitate, un act impus decât o participare benevolă. Realizarea unui asemenea material, la comandă, putea constitui o formă de obținere a unui câștig financiar și a unui statut privilegiat în ochii regimului, așa cum se putea deduce și din prezentarea făcută în interviu lui Aurel Giroveanu.

Existența unui astfel de articol promova concursul și competiția și întărea ideea necesității participării unui număr cât mai mare de compozitori, mai ales în condițiile în care interesul în rândul specialiștilor nu era unul foarte ridicat, dovadă fiind și prelungirea termenului de înscriere a materialelor în concurs⁷ cu mult după startul întrecerilor Daciadei.

Chiar dacă Daciada debutase oficial de câteva luni, articolele referitoare la adoptarea regulamentului de funcționare și cele legate de popularizarea acestuia în rândurile cititorilor intrau tot în cadrul acestei etape de pregătire a competiției. Astfel, la șapte zile de la adoptarea regulamentului de către Comitetul Politic Executiv al CC al PCR constatăm publicarea acestuia în paginile ziarului „Sportul”⁸, alături de un scurt articol nesemnlat prin care se reamintea originea competiției, precum și faptul că aceasta se încadra într-o etapă „de un deosebit avânt al societății românești în toate domeniile de activitate”⁹.

De asemenea, era prezentat succesul și interesul cu care fusese primită competiția de către „milioanele de tineri, de către toți cetățenii patriei, care au văzut în ea o nouă și grăitoare grijă a partidului față de dezvoltarea multilaterală a tinerei generații, față de întărirea continuă a sănătății și capacității de muncă a întregii populații, prin practicare sistematică și organizată a exercițiilor fizice, sportului și turismului”.

⁷ *Concursul organizat de CNEFS pentru un marș al Daciadei*, în „Sportul”, an XXXIII, 11 mai 1977, nr. 8549, p. 2.

⁸ *Regulamentul competiției sportive naționale „Daciada”*, în „Sportul”, an XXXIII, 16 august 1977, nr. 8632, p. 4–5.

⁹ *Regulamentul „Daciadei” – călăuza mării noastre competiții sportive naționale*, în „Sportul”, an XXXIII, 16 august 1977, nr. 8632, p. 1–2.

Conform acestui articol, în cele câteva luni de când debutase, Daciada atrăsese deja milioane de participanți și era apreciată de întreaga țară. Există posibilitatea ca succesul competiției să fi fost unul real chiar din primele luni de existență, dar cifrele foarte mari vehiculate combinate cu modul vag în care erau menționate *milioanele* de participanți pun sub semnul întrebării veridicitatea acestora. Această formulare ar trebui văzută ca fiind o exagerare evidentă și o formă clară de încercare de propagandă.

În continuarea articolului se evidențiază însemnătatea acestui document, care era „de o deosebită importanță, cuprinzător, un veritabil îndreptar, călăuză a întregii activități actuale și de perspectivă”. Totodată, se făcea un scurt rezumat al regulamentului, se recomanda popularizarea acestuia în rândurile tinerilor și oamenilor muncii și se menționa faptul că întreaga activitate sportivă de masă și de performanță urma să se desfășoare sub genericul Daciadei, conform regulamentului. În același articol era înfățișat principalul obiectiv pe care autoritățile și reprezentanții mișcării sportive trebuiau să-l întreprindă pentru buna desfășurare a competiției: manifestarea unui larg spirit de inițiativă la orașe și sate astfel încât peste tot în țară să apară noi întreceri și să fie descoperite noi talente pentru sportul de performanță. Avem deci o primă formă de promovare a competiției ca sursă de recrutare a sportivilor pentru sportul de performanță, discursul public începând să se îndrepte către evidențierea principalului obiectiv al Daciadei. Conform obiectivelor oficiale, Daciada se adresa maselor în primul rând pentru a le atrage către mișcare în vederea îmbunătățirii sănătății și creșterii productivității, iar în plan secund pentru identificarea și recrutarea tinerilor pentru sportul de performanță. În realitate, vedem că are loc un transfer de valoare între cele două obiective, iar acest lucru se produce prin intermediul presei, vocea publică a statului.

Activitatea de popularizare a competiției și a regulamentului a continuat în paginile ziarului „Sportul”. Astfel, la câteva zile de la materialele publicate cu ocazia aprobării regulamentului, apărea un nou articol legat de acest subiect¹⁰. Este vorba despre un text care făcea o descriere generală a competiției și a obiectivelor acesteia. Fie că se vorbea despre comparația dintre Daciadă și Olimpiadă, fie că se discuta despre depistarea de talente și pregătirea sportivilor pentru Jocurile Olimpice, totul părea să se învârtă în jurul Jocurilor Olimpice. Este o nouă evidențiere a funcției de lărgire a bazei de recrutare pentru sportul de performanță care ajunge să eclipseze funcția de îmbunătățire a sănătății maselor.

Totodată, se accentua faptul că Daciada nu trebuia privită ca o haină nouă, mai frumoasă, a sportului, ea presupunând un salt calitativ al activității de depistare și formare a talentelor. Această atenționare trădează unele probleme care apăruseră în primele luni de competiție, cauzate cel mai probabil de modul superficial în care erau privite întrecerile de către unii organizatori sau sportivi. Pentru atingerea obiectivelor competiției era necesară remedierea acestor deficiențe, iar un semnal de alarmă trebuia tras încă de la început.

¹⁰ *Să cunoaștem Regulamentul „Daciadei”. „Daciada” – o primă poartă spre olimpiadă ...*, în „Sportul”, an XXXIII, 2 septembrie 1977, nr. 8645, p. 2.

Pe lângă materialele de promovare a competiției și cele de pregătire a acesteia, s-a putut trece și la prezentarea primelor mari întreceri organizate în cadrul Daciadei. Ele au debutat de Ziua Tineretului (2 mai 1977) și au fost amplu relatate în paginile ziarului „Sportul” din 3 mai 1977. Acest eveniment sportiv de anvergură națională a fost redat în paginile ziarului ca un prilej pentru tânăra generație de a-și exprima „dragostea și atașamentul față de secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, a cărui viață se leagă indisolubil față de viața organizației de tineret din patria noastră, de lupta PCR pentru eliberarea socială și națională, pentru făurirea socialismului și comunismului pe pământul României”¹¹. Exista de această dată o recunoaștere venită din partea întregului tineret al țării pentru realizările din tinerețea lui Nicolae Ceaușescu. Iar cum tineretul și sportul erau doi termeni care puteau fi foarte ușor asociați, manifestările de acest gen erau cele mai potrivite pentru marcarea grațitudinii față de Ceaușescu. Această unire reprezenta doar o formă evidentă de propagandă prin care erau alăturate elemente care puteau contribui la efortul de manipulare și la cel de creare a cultului personalității, neexistând nicio dovadă a faptului că atitudinea descrisă în articol constituia o stare de fapt.

De asemenea, aflăm din paginile ziarului că prima întrecere de anvergură din cadrul Daciadei a fost organizată tot cu ocazia zilei de 2 mai, dar aceasta nu a fost singurul eveniment despre care s-a scris. Conform informațiilor din „Sportul”, se desfășuraseră concomitent câteva mari competiții: finala pe țară a Crosului Tineretului (care reunise în cadrul etapelor de masă un foarte mare număr de participanți, 3.000.000) și finala Crosului Independenței (care avusese un total de 1.200.000 de pionieri participanți). Pe lângă acestea mai avuseseră loc: Festivalul Sporturilor Tehnico-Aplicative, Crosul Veteranilor și concursuri de ciclism și motociclism, toate cuprinse în programul omagial desfășurat în București¹².

Ceea ce este interesant în cadrul acestor materiale este starea de confuzie cu privire la Daciadă și la evenimentele care intrau sub egida acesteia. Termenul de Daciadă este folosit doar de două ori în întreg articolul, odată în titlu și a doua oară în partea de început a acestuia. De asemenea, nu este făcută nicio legătură directă între Daciadă și restul competițiilor organizate. După cum aminteam, pe lângă referirea din titlu mai avem o menționare a denumirii în partea de început unde aflăm că „în capitală s-a desfășurat prima mare întrecere din cadrul «Daciadei», competiție polisportivă de mare amploare, cu caracter național, și Cupa Tineretului: finala pe țară a «Crosului Tineretului»”. Din această frază ne dăm seama că Daciada și Cupa Tineretului erau percepute, cel puțin la acel moment, ca două evenimente distincte, iar în același mod erau văzute și restul competițiilor sportive organizate. Această viziune neclară în care erau înfățișate lucrurile de către presă își are probabil originile tocmai în faptul că regulamentul competiției nu era gata la acel moment și

¹¹ *Entuziastă participare de Ziua Tineretului, în capitală o mare sărbătoare sportivă*, în „Sportul”, an XXXIII, 3 mai 1977, nr. 8542, p. 1–3.

¹² *Primele ample întreceri din cadrul „Daciadei”*, în „Sportul”, an XXXIII, 3 mai 1977, nr. 8542, p. 1–2.

nu a fost aprobat și publicat decât la mijlocul lunii august. Aceeași neclaritate exista probabil și în teren, iar organizarea acestor evenimente sportive era făcută din inerție.

Dacă startul competiției a fost marcat de anumite ambiguități generate tocmai de lipsa informațiilor și de faptul că era vorba despre prima ediție, deschiderile celorlalte ediții au fost acoperite mai clar și mai coerent de către presă. Începând cu etapa de iarnă a primei ediții se poate observa o îmbunătățire a felului în care era expus startul competiției, în special în ceea ce privește informațiile oferite. În paginile numărului care preceda deschiderea oficială a etapei de iarnă erau înfățișate stadiul pregătirilor din diferite zone ale țării și eforturile pe care autoritățile le făceau în vederea bunei desfășurări a întrecerilor¹³. Toate aceste relatări aveau în centru acțiunile referitoare la sportul de masă. Pe lângă acestea, erau prezentate și calendarul competițional al etapei de iarnă pentru sportul de masă¹⁴ și regulamentele competițiilor sportive de masă pentru aceeași etapă¹⁵. Se poate afirma în acest caz că „Sportul” avea ca rol principal promovarea competiției și în special a etapei de masă, lucru care poate fi înțeles având în vedere că masele constituiau publicul țintă al Daciadei.

În același timp, nu se poate observa o atenție similară acordată deschiderilor întrecerilor pentru sportul de performanță din cadrul Daciadei. Situația respectivă poate fi explicată și prin faptul că acestea erau deja incluse în cadrul calendarului sportiv de performanță, iar activitățile lor erau în general mai cunoscute publicului larg și se adresau unui grup mai restrâns de participanți. Aceste evenimente sportive ofereau maselor posibilitatea de a participa în număr mai mare, dar doar în calitate de spectatori. Există pentru această situație o exemplificare a modului în care regimul dorea să promoveze activitățile și latura pe care dorea să o accentueze.

Deși se dăduse startul etapei de iarnă, lipsa unei baze materiale adecvate pentru practicarea sporturilor specifice sezonului rece lăsa autoritățile la mâna naturii și era necesară adaptarea întrecerilor la condițiile meteorologice¹⁶. În consecință, în numeroase zone ale țării, lipsa zăpezii și vremea caldă impuneau organizarea altor întreceri decât cele prevăzute în regulamentul competiției pentru etapele de iarnă, cel puțin temporar. Astfel, erau organizate întreceri la fotbal, handbal, atletism etc.¹⁷, mai important pentru responsabilitățile mișcării sportive fiind ideea practicării sportului,

¹³ *Măine, startul ediției de iarnă a „Daciadei”*, în „Sportul”, an XXXIII, 5 noiembrie 1977, nr. 8700, p. 1.

¹⁴ *Calendarul competiției sportive naționale „Daciada” pentru sportul de masă 1978*, în „Sportul”, an XXXIII, 5 noiembrie 1977, nr. 8700, p. 3.

¹⁵ *Regulamentele competițiilor sportive de masă din cadrul „ediției de iarnă” 1977–1978*, în „Sportul”, an XXXIII, 5 noiembrie 1977, nr. 8700, p. 3.

¹⁶ Așa poate fi explicată până la urmă și lipsa de rezultate pe plan internațional a sportivilor români în cadrul sporturilor de iarnă. Fără o bază materială adecvată practicării acestor sporturi de către mase era restrânsă și aria de selecție pentru sportul de performanță. Activitățile sportive de iarnă erau sezoniere și în special limitate la zonele montane.

¹⁷ *O duminică plină de sport, tinerețe și voieșie!*, în „Sportul”, an XXXIII, 7 noiembrie 1977, nr. 8701, p. 1, 3.

lucru care în cele din urmă trebuie apreciat. Dar această situație trădează o mare problemă a sistemului sportiv din perioada studiată și anume aceea a bazei materiale precare, care nu permitea la urma urmelor nici buna desfășurare a competițiilor interne. Această problemă a constituit una dintre marile nereușite ale sistemului sportiv comunist și a fost confirmată inclusiv de cei implicați direct.

Startul întrecerilor primei etape de iarnă a Daciadei a fost prezentat prin relatări din diverse colțuri ale țării (Piatra Neamț, Craiova, Miercurea-Ciuc, Reșița, Vulcan, București, Sf. Gheorghe, Târgu Jiu, Satu Mare, Brașov și Ploiești)¹⁸. Pe lângă expunerea activităților propriu-zise, era amintit în deschiderea articolului și faptul că totul pornise de la ideea lui Nicolae Ceaușescu. Un leitmotiv al articolelor de presă referitoare la Daciadă, acesta a fost inclus în multe alte materiale scrise cu ocazia diferitelor evenimente naționale ori în relatarea fazelor Daciadei și consta în reluarea momentului în care Ceaușescu a anunțat înființarea competiției, precum și a indicațiilor pe care le trasase.

De asemenea, prin mai multe exemplificări și trimiteri se încerca demonstrarea succesului competiției, acesta fiind direct proporțional cu numărul de participanți, lucru care în teorie are sens. Însă ar trebui să existe anumite rețineri atunci când vedem cifrele prezentate în presa vremii, pentru că acestea nu pot fi verificate și par artificiale. Numerele înaintate pot fi puse sub semnul întrebării doar dacă analizăm exemplele relatate în ziar. Astfel, referirile la zecile de mii de participanți la întrecerile sportive din diversele puncte ale țării pot părea, pe bună dreptate, exagerări. Aceste cifre par greu de atins în condițiile în care întrecerile au avut loc pe parcursul unei singure zile și existau limitări legate și de baza sportivă. Acest lucru este confirmat și de către jurnalistul Ovidiu Ioanițoaia, care oferea ca exemplu Daciada pentru modul în care erau raportate cifrele: „... era Daciada și în loc de 300.000 spuneai că au fost 500.000 sau erau 6.000 la un cros și spuneai 15.000, că nu-i număra nimeni.”¹⁹ Care erau cifrele reale de participare la aceste manifestații este imposibil de estimat, mai ales că datele nu erau colectate, fiind raportate direct informațiile finale.

Însă pe lângă aceste manifestări reușite existau și momente în care modul de coordonare și implicarea responsabililor erau puternic criticate pentru proasta organizare a întrecerilor ori pentru prezența nesatisfăcătoare a participanților. Elementele de critică au fost prezente în relatările din țară care s-au succedat imediat festivității de deschidere, dar s-au regăsit și în cadrul articolelor mai târzii. Astfel, la câteva zile de la deschidere, aflăm „că pe alocuri startul ediției de iarnă a fost amânat (din motive mai mult sau mai puțin obiective) ori nu s-a ridicat la nivelul posibilităților, cum a fost – de pildă – la Constanța”, iar în continuarea articolului se recomanda permanența manifestărilor sportive²⁰.

¹⁸ *Pretutindeni afluență, tinerețe și voioșie la startul ediției de iarnă a „Daciadei”*, în „Sportul”, an XXXIII, 7 noiembrie 1977, nr. 8701, p. 2–3.

¹⁹ Interviu realizat cu jurnalistul Ovidiu Ioanițoaia.

²⁰ *Să nu ne oprim la deschiderea festivă. Ediția de iarnă a „Daciadei” în fiecare duminică, în fiecare zi!*, în „Sportul”, an XXXIII, 10 noiembrie 1977, nr. 8704, p. 1–3.

Atitudinea presei sportive față de momentele de deschidere a diferitelor ediții ale competiției ori a finalelor nu s-a deosebit de modul în care a fost expusă deschiderea etapelor de vară și de iarnă din cadrul primei ediții. Astfel, prin mai multe articole și reportaje din țară erau reluate principalele aspecte specifice și primei ediții a Daciadei: succesul competiției la nivel național, prezentarea acțiunilor desfășurate, critica pentru lipsa rezultatelor așteptate, exagerarea numărului de participanți, activitatea sportivă continuă de masă și înființarea Daciadei la sugestia lui Nicolae Ceaușescu²¹.

Un alt aspect important al înfățișării competiției în presa de specialitate a fost reprezentat de festivitatea de închidere a primei ediții de vară a Daciadei. Evenimentul în sine a avut loc pe 23 septembrie 1978, dar manifestările dedicate acestui moment s-au întins pe mai multe zile, atât înainte, cât și după spectacolul care a avut loc pe Stadionul „23 August” din București. Ziarul „Sportul” a acoperit toate aceste manifestări și le-a expus pe larg în paginile sale.

Cum din programul evenimentului făcea parte o ștafetă a Daciadei care trebuia să pornească din mai multe puncte ale țării și să sosească în București în ziua marelui spectacol, o serie de articole au prezentat traseul acestei ștafete și au evidențiat punctele cele mai importante. Această serie de materiale a debutat odată cu startul ștafetei și au fost descrise principalele activități care au avut loc sau care urmau să se desfășoare pe durata tuturor celor cinci trasee²². În primul articol, pe lângă menționarea punctelor de început ale traseelor și a faptului că ștafeta urma să străbată toate județele, erau relatate pe scurt și anumite manifestări locale care se desfășurau cu ocazia acestui eveniment. Erau prezentați o parte dintre participanți, care erau fie „sportivi frunțași ai județului”, fără a fi numiți, fie campioni mondiali ori naționali ai Daciadei. Până la sosirea ștafetei în București articolele au continuat, mai ales că pe parcursul traseelor erau organizate diferite întreceri și spectacole pentru a sărbători evenimentul²³. Pe lângă descrierea diverselor manifestații organizate,

²¹ Ieri, în întreaga țară, a fost inaugurată ediția a II-a a mării competiții sportive naționale. Un start entuziast și bogat în participanți, o adevărată zi a sportului, cum așteptăm să fie fiecare zi a „Daciadei”, în „Sportul”, an XXXIV, 6 noiembrie 1978, nr. 9008, p. 1–3; Duminică, în „premiera” bucureșteană a „Daciadei” de vară, 200000 de tineri în întreceri!, în „Sportul”, an XXXIX, 1 aprilie 1983, nr. 10360, p. 1; Într-o atmosferă de entuziasm tineresc, start în etapa de vară a „Daciadei”!, în „Sportul”, an XXXIX, 2 aprilie 1983, nr. 10361, p. 1; Inaugurarea etapei de vară a „Daciadei” – un succes care se cere continuat!, în „Sportul”, an XXXIX, 4 aprilie 1983, nr. 10362, p. 1; „Daciada” la cel de-al 4-lea start!, în „Sportul”, an XXXIX, 12 noiembrie 1983, nr. 10550, p. 1–3.

²² Azi, mâine și marți, start în ștafeta „Daciadei”, în „Sportul”, an XXXIV, 16 septembrie 1978, nr. 8965, p. 1.

²³ Într-o atmosferă de entuziasm tineresc „Ștafeta Daciadei” își continuă traseele spre București, în „Sportul”, an XXXIV, 20 septembrie 1978, nr. 8968, p. 1; Momente sărbătorești punctează trecerea mesagerilor tineretului sportiv cu „Ștafeta Daciadei” spre inima patriei, în „Sportul”, an XXXIV, 21 septembrie 1978, nr. 8969, p. 1–3; Pretutindeni pe traseele străbătute, tinerii purtători ai „Ștafetei Daciadei” întâmpinați cu multă însuflețire, în „Sportul”, an XXXIV, 22 septembrie 1978, nr. 8970, p. 1–3; La capătul unui traseu care a străbătut toate județele țării „Ștafeta Daciadei” sosește azi în capitală, în „Sportul”, an XXXIV, 23 septembrie 1978, nr. 8971, p. 1.

aceste articole au avut ca scop promovarea ideii conform căreia competiția era deja un succes și se bucura de susținerea maselor, fiind primită peste tot cu entuziasm. De asemenea, era accentuat și faptul că această ștafetă a străbătut toate județele și se transmitea un mesaj de unitate și importanță egală tuturor zonelor țării, fiind în același timp promovată competiția.

Odată ajunși la ziua desfășurării spectacolului final, întreaga primă pagină a ziarului era dedicată festivității care urma să aibă loc în seara respectivă, fiind practic un preambul al evenimentului, cu articole de mulțumire pentru partid, expunerea programului ori oferirea unor informații cu privire la numărul și calitatea participanților²⁴. Dar aceste articole au constituit practic doar deschiderea pentru materialele din zilele următoare, care au inclus mesajul lui Ceaușescu de felicitare adresat participanților la Daciadă, mesajul adresat lui Ceaușescu de către reprezentanții „Ștafetei Daciadei” ori jurământul sportivilor. Un alt articol de mulțumire, *Ca doi dragi părinți*²⁵, era adresat soților Ceaușescu. Descrierea evenimentelor a continuat cu expunerea detaliată a desfășurării festivității de pe Stadionul „23 August”.

Articolul *Finala Festivă a „Daciadei” – ediția 1978, impresionabil tablou al dezvoltării mișcării sportive românești*²⁶ a început prin prezentarea liderilor politici importanți prezenți în tribunele stadionului și prin încă o serie de mulțumiri pentru Ceaușescu și Partidul Comunist pentru sprijinul acordat pentru „creșterea nivelului general al activității sportive de masă și de performanță, pentru integrarea tot mai deplină a educației fizice și sportului în ansamblul muncii educative, în formarea omului nou – preocupare ridicată la rang de interes național”. De asemenea, s-a realizat un scurt bilanț al primei ediții a competiției, care prin cele peste șase milioane de participanți a avut „ca nobil țel atragerea maselor largi de oameni de la orașe și sate în practicarea sistematică a exercițiilor fizice și sportului, în vederea întăririi sănătății, călirii fizice, creșterii capacității lor de muncă și creație, făcând mai activă și mai eficientă participarea cetățenilor în amplul proces de edificare socialistă a patriei”. A mai fost menționat și rolul Daciadei în activitatea de recrutare pentru sportul de performanță. În continuarea articolului, într-o manieră descriptivă, a fost redat spectacolul pe fiecare episod în parte al acestuia și s-a prezentat reacția de susținere a publicului în momentul intrării în arenă a cuplului Ceaușescu.

Festivitatea a fost relatată în ziarul „Sportul” inclusiv pe 26 septembrie, când apare o nouă rememorare a acesteia²⁷, în cadrul căreia au fost reluate temele și

²⁴ *Fierbinte omagiu, dragoste și recunoștință față de partid și patrie*, în „Sportul”, an XXXIV, 23 septembrie 1978, nr. 8971, p. 1–3.

31000 de tineri vor demonstra frumusețea și utilitatea educației fizice și sportului, în „Sportul”, an XXXIV, 23 septembrie 1978, nr. 8971, p. 1–3.

²⁵ *Ca doi dragi părinți*, în „Sportul”, an XXXIV, 25 septembrie 1978, nr. 8972, p. 3.

²⁶ *Finala festivă a „Daciadei” – ediția 1978, impresionabil tablou al dezvoltării mișcării sportive românești*, în „Sportul”, an XXXIV, 25 septembrie 1978, nr. 8972, p. 4–5.

²⁷ *Prima ediție a „Daciadei” cu litere de aur, în istoria sportului românesc*, în „Sportul”, an XXXIV, 26 septembrie 1978, nr. 8973, p. 1–3.

mulțumirile pentru conducătorii comuniști. Au fost adresate mulțumiri organizatorilor spectacolului, iar cu această ocazie se poate observa faptul că fiecare episod a avut echipe diferite de organizare, ceea ce arată dimensiunea și complexitatea acestei manifestări.

Pe lângă toate aceste relatări ale festivității de închidere, ziarul a inclus și o declarație a lui Juan Antonio Samaranch, președintele Comisiei de Presă, șef de protocol al Comitetului Olimpic Internațional și viitorul președinte al acestui for. Prezent la festivitate la invitația Comitetului Olimpic Român, Samaranch s-a declarat impresionat, apreciindu-l ca fiind cel mai mare și mai important eveniment din câte văzuse²⁸. Modul amplu în care a fost abordată de presă festivitatea dovedește atenția pe care regimul i-a acordat-o și dorința de a o promova la nivel național.

Pentru toată perioada analizată, un rol cheie în cadrul articolelor de presă l-a avut sportul de masă, manifestat sub diferite forme. Astfel, prin intermediul acestor articole era propagată ideea importanței sportului de masă atât pentru societate, cât și pentru autoritățile sportive și mediul sportiv. Se întârea astfel punctul de vedere al reprezentanților sistemului sportiv, care prevedea accentuarea laturii sportive de masă, menită să aducă în cele din urmă o serie de beneficii pentru stat: lărgirea bazei de recrutare pentru sportul de performanță, consolidarea sănătății populației, distragerea atenției de la anumite probleme sociale cu care se puteau confrunta oamenii prin oferirea unei alternative relativ ieftine de relaxare. Se poate observa faptul că erau expuse și promovate în principal obiectivele centrale ale competiției, existând un oarecare echilibru în această privință.

O parte dintre aceste beneficii reieșeau și din materialele de presă în care erau expuse activitățile sportive de masă. În această situație sunt numeroase articole prin care erau prezentate activitățile sportive de masă organizate în mai multe fabrici și întreprinderi ori diferitele campionate și cupe muncitorești. Acțiunile sportive din aceste sectoare erau redată ca forme practice și accesibile de consolidare a sănătății și de întărire a corpului, care în cele din urmă aveau ca efect indirect îmbunătățirea productivității muncii. Totodată, sportul putea constitui și o formă plăcută de petrecere a timpului liber și de relaxare a oamenilor. În acest sens erau promovate întrecerile sportive de masă care aveau un caracter de divertisment și de relaxare, astfel de evenimente având loc în special duminicile ori cu ocazia diverselor sărbători naționale.

S-a putut observa tendința regimului de a organiza acțiuni cu caracter sportiv de masă la sfârșitul săptămânii și în special în zilele de duminică. Acest fapt poate avea două explicații, ambele valide și care se pot completa reciproc. În primul rând se poate susține că aceste evenimente aveau loc în zilele în care populația putea participa pentru că nu era o zi lucrătoare. În același timp, deoarece duminica era și o sărbătoare religioasă putea apărea tentația mersului la biserică, un lucru pe care

²⁸ J.A. Samaranch, membru al C.I.O.: „Festivitatea de închidere a «Daciadei» – un spectacol extraordinar!”, în „Sportul”, an XXXIV, 27 septembrie 1978, nr. 8974, p. 4.

regimul nu-l dorea, cunoscut fiind caracterul ateist al comunismului. Această tentație putea fi mai mare în mediul rural, acesta fiind poate unul din motivele existenței destul de multor exemple de activități sportive susținute duminica la sate. Însă această practică nu era o consecință directă a Daciadei, având loc dinaintea înființării competiției, când se organizau, de exemplu, „duminicile cultural-sportive”²⁹. În această situație Daciada ajunge doar să fie folosită în procesul de îndepărtare de religie a populației și de deșrădăcinare față de tradiție.

Reportajele din ziarul „Sportul” aveau ca scop promovarea activității sportive în astfel de sectoare de activitate, dar nu puține au fost cazurile în care articolele se transformau în acțiuni de critică la adresa responsabililor pentru lipsa de interes și preocupare pentru dezvoltarea mișcării sportive de masă și atragerea populației către sport. De altfel, tema criticării a fost una destul de prezentă în presa epocii. Erau relativ dese articolele și anchetele jurnaliștilor prin care erau examinate varii aspecte ale mișcării sportive. Unul dintre cele mai atacate subiecte a fost felul în care diversele instituții ale statului alegeau să se implice și să organizeze Daciada. Astfel, au fost mustrate diferite organizații sportive, așa cum este cazul Federației Române de Atletism³⁰, care era atenționată pentru că reprezentanții săi lipsiseră de la finala pentatlonului athletic școlar organizat la Arad, eveniment care ar fi permis descoperirea de noi talente. Toată această atitudine era pusă în antiteză cu laudele acordate UTC-ului, organizațiilor sportive locale, pionierilor și profesorilor de educație fizică pentru reușita organizării manifestării respective.

Un alt exemplu de organism sportiv criticat a fost Consiliul Municipiului București pentru Educație Fizică și Sport – alături de organizațiile direct subordonate acestuia –, care, în cadrul etapei de iarnă a Daciadei, nu avea un calendar competițional bine pus la punct, deși întrecerile trebuiau să fi început deja³¹.

Pe lângă criticarea forurilor sportive erau vizate și celelalte organisme implicate în organizarea Daciadei. În această situație se află UTC-ul din Satu Mare, care a fost muștrat din cauza „aportului încă insuficient [...] la mobilizarea tinerilor”³². De asemenea au fost blamate atât sindicatele, cât și organizațiile locale pentru lipsa de acțiune în cadrul întrecerilor Daciadei, dar și autoritățile pentru indiferența arătată față de anumite talente remarcate în cadrul finalelor competiției, ceea ce a dus la ratarea procesului de integrare a tinerilor cu potențial în sportul de performanță. Această acuzație se baza pe un exemplu de neintegrare în sportul de performanță a

²⁹ *Cum organizăm și popularizăm duminicile cultural-sportive*, în „Sportul popular”, an XXII, 26 iulie 1966, nr. 5033, p. 1–2.

³⁰ *Finala pentatlonului athletic școlar, o reușită manifestare sportivă de masă sub semnul „Daciadei”*. 500 de tineri câștigați pentru atletism, în „Sportul”, an XXXIII, 18 iulie 1977, nr. 8607, p. 1–3.

³¹ „Daciada” de iarnă, întâia zăpadă, primele întreceri, în „Sportul”, an XXXIV, 12 decembrie 1978, nr. 9039, p. 1–3.

³² *Sub puternicul impuls al „Daciadei”, mai multe ramuri de sport practicate, mai mulți practicanți la concursuri și o valoroasă inițiativă la „Unio” Satu Mare*, în „Sportul”, an XXXIII, 11 august 1977, nr. 8628, p. 1–3.

„talentelor remarcate de finalele Daciadei” din cauza pierderii acestora „printre dosarele cu foile de rezultate ale competiției”³³.

Toate aceste acțiuni de critică reprezentau în cele din urmă și o poziție oficială venită din partea CNEFS, care controla în mod direct presa sportivă, articolele respective preluând viziunea oficială asupra diverselor subiecte. Totodată, nu se poate spune că aceste articole, reportaje și anchete constituiau o formă reală de critică la adresa anumitor foruri și organizații pentru neîmplinirile ori eșecurile avute în desfășurarea activității sportive în general și în special a Daciadei. Mesajele transmise nu erau foarte dure și aveau ca scop atât evidențierea defectelor și criticarea lor, cât și realizarea unei *critici constructive*, menite să asigure premisele remedierii problemelor semnalate.

O altă temă prezentată de către presa de specialitate acoperea sectorul Daciadei prin care copiii erau implicați în manifestările competiției. Astfel, încă din primii ani ai întrecerilor, copiii erau o parte importantă a activităților Daciadei, fie că vorbim de participarea directă a acestora în cadrul etapelor de masă ori de prezența lor în diferitele manifestări desfășurate sub egida competiției.

Majoritatea acestor articole înfățișau activitatea sportivă a copiilor ca pe o joacă a acestora, în care competiția era pe plan secundar și în care prima idee de ludic și recreere, fiind o întoarcere la funcțiile de bază ale sportului. O parte dintre întreceri erau organizate prin intermediul instituțiilor de învățământ, iar organizațiile de șoimi și pionieri aveau un rol central în cadrul acestor manifestări, majoritatea având loc în cursul anului școlar. Sub egida Daciadei intrau și competițiile susținute cu ocazia festivităților de început și sfârșit de an școlar. Un astfel de exemplu a fost reprezentat de manifestările desfășurate cu ocazia sfârșitului de an școlar de la Pitești din 1977³⁴. În cadrul acestui eveniment au fost acordate premii și trofee diferitelor unități de învățământ pentru promovarea și dezvoltarea mișcării sportive. De asemenea, a avut loc o paradă impresionantă, formată din 9.000 de tineri, urmată de demonstrații sportive și întreceri în cadrul probelor de atletism. Aceste manifestări deveniseră tradiționale cu ocazia festivităților de închidere a anului școlar, dar putem observa că fuseseră deja inserate și sub egida Daciadei.

Totuși, era necesară organizarea de evenimente și pe timpul vacanțelor școlare, în special în cadrul celei de vară. În acest context o serie de articole chiar din primul an al Daciadei relatează diferitele activități pregătite pentru copii în timpul vacanțelor. Majoritatea acestor evenimente nu erau noi, generate de Daciadă, ci mai degrabă pur și simplu intraseră sub sfera de acoperire a competiției. În această categorie erau incluse taberele școlare desfășurate în cursul verii în diverse locuri din România, așa cum a fost tabăra de parașutism din complexul „23 August”, tabără „cu profil aviatic organizată de către CC al UTC și federația de specialitate,

³³ *O idee curajoasă, care se cuvine finalizată*, în „Sportul”, an XXXIX, 19 martie 1983, nr. 10349, p. 3.

³⁴ *La Pitești, cu prilejul încheierii anului sportiv școlar. O veritabilă zi a sportului de masă*, în „Sportul”, an XXXIII, 11 iulie 1977, nr. 8601, p. 1–3.

una din multele la nivel național. Având în vedere faptul că era un sport tehnico-aplicativ”, tabăra era adresată elevilor din „formațiunile de pregătire pentru apărarea patriei, amplă acțiune care, începând cu acest an, se înscrie sub mobilizatorul generic al «Daciadei»”³⁵. Cum sporturile tehnico-tactice jucau un rol important în cadrul tuturor sistemelor sportive comuniste, era logic ca și în cazul românesc să găsim astfel de exemple, cu atât mai mult cu cât această categorie intrase sub umbrela Daciadei.

Dacă tabăra prezentată făcea parte din complexul pentru apărarea patriei și, odată cu intrarea acestuia sub egida Daciadei, era normală și trecerea taberei în sine sub umbrela noii competiții, lucrurile se schimbă puțin când vorbim despre tabăra pionierească Arbănași³⁶. Organizată în județul Buzău, tabăra a găzduit 450 de pionieri din Argeș, Dâmbovița, Buzău și București și avea ca principal scop recreerea copiilor. Acest lucru avea să se întâmple prin drumeții și activități turistice, dar și prin întreceri sportive care intrau *sub semnul Daciadei*.

O situație similară a fost expusă într-un articol din 20 august 1977, când a fost prezentată tabăra de tir a CC al UTC organizată la Gura Văii, județul Mehedinți. În cadrul acesteia trebuiau pregătiți 120 de tineri (băieți și fete) veniți din 12 județe pentru a deveni buni trăgători. Programul de tragere era dublat de activități cultural-sportive susținute după-amiaza, care intrau sub genericul Daciadei³⁷. Conform acestui articol, componenta de relaxare și divertisment avea un rol foarte important în cadrul taberei, iar tinerii aveau parte de un program adaptat perioadei de vacanță și vârstei lor.

Trecerea unor asemenea tabere sub egida Daciadei trebuie înțeleasă și prin prisma faptului că era necesară organizarea de acțiuni permanente prin care să se poată acoperi calendarul de activități și totodată să crească cifrele raportate, precum și să se promoveze ideea succesului competiției în rândul maselor, dar în special în cel al tinerilor și copiilor.

Astfel de tabere, unele cu tradiție, altele ocazionale, trebuiau să le ofere copiilor și tinerilor o formă de relaxare, dar în același timp să contribuie la atingerea obiectivelor stabilite de către regim pentru Daciada. De cele mai multe ori, întrecerile apar prezentate ca un lucru distractiv și cel mai probabil așa era, pentru că în cadrul acestor mari comunități de copii era nevoie de activități antrenante. Pe lângă acestea, erau organizate și diferite acțiuni specifice taberelor, așa cum sunt focurile de tabără, drumețiile ori concertele de folk ad-hoc. Intrarea unor astfel de tabere sub egida Daciadei poate părea exagerată, tocmai prin prisma faptului că unele dintre ele trebuiau să reprezinte o formă de relaxare a participanților, iar competițiile organizate în interiorul acestora nu erau întrecerile clasice desfășurate în cadrul Daciadei. Însă poate că tocmai ideea de practicare a sportului și a exercițiilor fizice

³⁵ *Sub însemnul „Daciadei”. Neuitatele zile fierbinți din tabără – reportaj la 86 de metri înălțime*, în „Sportul”, an XXXIII, 13 august 1977, nr. 8630, p. 2.

³⁶ *În tabăra mugurilor de lumină*, în „Sportul”, an XXXIII, 3 septembrie 1977, nr. 8646, p. 1.

³⁷ *În tabăra de la Gura Văii*, în „Sportul”, an XXXIII, 20 august 1977, nr. 8636, p. 3.

în moduri cât mai neconvenționale a dus la aceste înregimentări de formă, iar presa avea datoria de a prezenta acest aspect, mai ales că era și o alternativă plăcută de petrecere a timpului liber și se dorea promovarea și extinderea activităților în rândul maselor.

În urma acestor câteva exemple se poate observa că articolele care relatau activitatea sportivă a copiilor în cadrul Daciadei pot fi împărțite în două categorii principale. Prima este aceea a copiilor care participau la diferite acțiuni adaptate vârstei lor și care presupunea un grad mai ridicat de ludic, fiind vorba în special despre copii cu vârste mai fragede. A doua categorie este aceea a activităților care implicau mai mult sporturi tehnico-tactice și în care participanții, pe lângă latura sportivă, erau pregătiți și pentru aplicarea și folosirea în practică a cunoștințelor și abilităților dobândite. În ambele categorii erau incluse, însă, și elementele amuzante și distractive, astfel încât copiii să nu perceapă aceste activități ca pe niște obligații.

Articole în care copiii erau în centrul atenției au fost prezente pe durata întregii perioade în care s-a desfășurat Daciada și pot fi explicate tocmai prin prisma faptului că ei constituiau una dintre principalele ținte ale regimului, care avea convingerea, corectă de altfel, că este mult mai ușor să creezi un sportiv dacă pornești cu recrutarea și antrenamentul încă de la cele mai fragede vârste. De asemenea, spre deosebire de adulții fără un oarecare trecut sportiv, copiii și tinerii erau mult mai ușor de convinși în practicarea mișcării fizice ca formă de întreținere a sănătății și consolidare fizică, iar obiceiurile create la aceste vârste aveau să fie păstrate mai ușor peste ani, fapt care determina o stare de sănătate bună și o productivitate a muncii crescută. Această situație reprezintă un exemplu de gândire strategică pe termen mediu din partea autorităților. Existența unor astfel de articole, în care era descrisă activitatea copiilor, venea să popularizeze acest mod de gândire, dar era în același timp o formă de propagandă menită să evidențieze atât beneficiile pe care statul le crea din punct de vedere material, cât și oportunitățile pe care le oferea copiilor și tinerilor, în primul rând pentru relaxare și divertisment.

Unul dintre dezideratele regimului comunist a fost reprezentat de modernizarea satului românesc, iar sportul constituia o modalitate care putea contribui la atingerea acestui scop prin atragerea populației și îndepărtarea acesteia de diferitele elemente tradiționale sau religioase, așa cum am discutat și mai sus. Întrecerile sportive organizate sub egida Daciadei în zonele rurale au fost foarte mediatizate de către presă, dar nu am găsit o legătură directă între articole și scopul regimului. Ceea ce poate fi urmărit este faptul că Daciada trebuia să fie competiția tuturor românilor, iar în acest sens era necesară redarea tuturor tipurilor de competiții desfășurate peste tot în țară. Sportul la sate existase și înainte de apariția Daciadei și fusese înfățișat în presă, însă de această dată a fost o competiție sportivă națională care avea o etapă parțial dedicată acestei secțiuni a sportului, iar reprezentarea lui era un lucru necesar.

Etapele locale ale Daciadei erau expuse pe larg în diverse articole, în cadrul cărora erau subliniate succesul competiției și numărul foarte mare de participanți la

startul întrecerilor. Aceste manifestări sportive organizate în mediul rural, deși la o primă vedere constituiau un succes al competiției – sau, cel puțin, așa erau prezentate de către presă –, erau totuși unele dintre punctele sensibile ale Daciadei. Organizatorii și regimul se așteptau la activități mai diversificate și mai multe, cu un număr de participanți mai mare, iar acest aspect era semnalat și de către presa de specialitate prin intermediul discuțiilor cu diferite oficialități. Două astfel de interviuri au avut ca invitați doi reprezentanți județeni ai mișcării sportive din Maramureș (Iona Pop, prim-vicepreședinte al Consiliului Județean de Educație Fizică și Sport)³⁸ și Suceava (Mihail Clim, președintele Consiliului Județean de Educație Fizică și Sport și șeful secției organizatorice a Comitetului Județean Suceava al PCR)³⁹, iar ambii au identificat mișcarea sportivă din mediul rural ca aspectul Daciadei care necesita cele mai multe îmbunătățiri.

Prezentarea activităților și competițiilor sportive organizate la sate ori cu sportivi din mediul rural aflate sub egida Daciadei a constituit un element permanent pe durata întregii competiții, presa relatând astfel de evenimente chiar în ultimele zile ale regimului, așa cum este cazul finalei Concursului Național de Popice, Cupa Uniunii Naționale a Cooperativelor Agricole de Producție (UNCAP), competiție desfășurată în luna decembrie 1989 la Drobeta-Turnu Severin⁴⁰.

Cum Daciada avea o etapă de masă și o etapă de performanță, reprezentarea celor două pare egală în presa de specialitate, însă trebuie avut în vedere că prin articolele referitoare la sportul de performanță în general se făcea informare și propagandă. În ceea ce privește materialele despre întrecerile de masă, pe lângă aceste două funcții, se urmărea și atragerea maselor către sport prin popularizarea activităților la care puteau participa toți cetățenii, prin stimularea și aprecierea inițiativelor și prin vizarea anumitor domenii de activitate care se aflau în planul de dezvoltare al autorităților sportive.

CONCLUZII

Așa cum am arătat, materialele referitoare la Daciadă erau o componentă importantă a ziarului „Sportul”, iar temele abordate erau dintre cele mai diverse, accentul căzând în special pe latura de masă a competiției. De asemenea, articolele nu identificau nicio problemă de fond a Daciadei, fiind vorba despre o competiție perfectă, cu atât mai mult cu cât fusese creată la inițiativa lui Nicolae Ceaușescu, iar acest lucru era amintit ori de câte ori apărea ocazia. Desigur, existau anumite sincope în organizarea competiției, pe anumite niveluri, domenii ori în diferite zone

³⁸ „Daciada”, ediția de vară, în atenția organelor sportive: muncitorii și familiile acestora – împreună și pe terenurile de sport, în „Sportul”, an XXXIV, 14 aprilie 1978, nr. 8835, p. 1–3.

³⁹ Educația fizică, o formă de educare a maselor de tineri și oameni ai muncii, în „Sportul”, an XXXIV, 5 iunie 1978, nr. 8877, p. 1, 4–5.

⁴⁰ Finala pe țară a Concursului Național Sătesc de Popice, „Cupa U.N.C.A.P.”. Pe locul I – județul Timiș, în „Sportul”, an XLV, 18 decembrie 1989, nr. 12435, p. 2.

geografice ori sociale, dar toate acestea erau prezentate ca ținând de o administrare defectuoasă venită din partea factorului uman. Problemele nu afectau însă mersul general al competiției, care, conform presei de specialitate, își demonstrase valoarea și succesul în rândul maselor încă de la primele întreceri.

Din punct de vedere propagandistic, în articolele analizate întâlnim o propagandă politică, dar și o propagandă sportivă menită să atragă populația de toate vârstele și din toate sectoarele socio-economice către sport și educație fizică, Daciada fiind doar o formă de a duce la bun sfârșit aceste obiective.

Această expunere a competiției a reprezentat o bună colaborare între autoritățile sportive și presă. De asemenea, pe lângă activitățile sportive relatate, au existat și elemente clare de propagandă și de folosirea a sportului și a Daciadei în atingerea obiectivelor regimului.

Modul în care competiția a fost înfățișată în presă și temele care au fost abordate se aflau în concordanță cu obiectivele acesteia și cu ceea ce dorea regimul comunist. Toate aceste teme erau practic doar o expunere publică a țelurilor regimului întrucât presa constituia până la urmă un canal de comunicare. Faptul că a fost accentuată componenta sportului de masă adresată tinerilor și copiilor dovedește interesul pe care regimul îl acorda acestei categorii sociale. Daciada a fost pentru sportul românesc un fenomen care a contribuit la transformarea importantă a acestuia, iar modul în care a fost reprezentată în presa scrisă trebuia să atragă atenția publicului asupra acestor modificări.

DACIADA REFLECTED IN THE “SPORTUL” NEWSPAPER

Abstract

Daciada, the national sports competition initiated by Nicolae Ceaușescu, was a central event of Romanian society in the communist era mirrored lavishly in the specialized newspaper “Sportul,” which was published under the direct control of the National Council of Physical Education and Sport and promoted the official view of the communist regime. The author shows the newspaper’s approach to this competition, highlights the major themes dwelled upon, and illustrates the elements which the regime wished to promote among the general population and the means by which such purpose was accomplished.

Information about Daciada was predominant in the newspaper, with special focus on its mass character. The competition was perfect in every way, owing to Ceaușescu’s contribution, and all the organizational problems were the strict effect of the human factor provoking mismanagement. In addition to sport activities proper, the newspaper covered clear issues of political propaganda. The accent laid on the mass sport for children and the youth shows the interest of the communist regime in

this social category. The Daciada phenomenon caused a profound transformation of the Romanian sports, which was meant to be shown to the general public by the press.

Keywords: Daciada; history of sport; mass sport; high performance sport; communism; propaganda

MINORITĂȚI – ASPECTE ȘI PROBLEME

EMANCIPATION AND MODERNIZATION: MINORITIES IN ROMANIAN TRADE DURING THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY*

CĂTĂLIN TURLIUC**

INTRODUCTION

A key issue in the development of a society in modern times, and not only, is its capacity to provide prosperity and economic security for the greatest majority of its members, who enjoy a whole set of civil and politic liberties. Capitalism in the way in which it evolved was connected with the modernization process and social engineering leading to a type of society in which a flexible balance between individual and collectivity, and between human rights and reason of state was established.

In the present paper I shall address the topic of the minority presence in Romanian trade activities during the second half of the nineteenth century as a barometer for the degree of modernization and democratization of our society as well as an important marker for the emancipation process and interethnic relationships. In order to deal with this subject one has to set a theoretical background by briefly discussing the concepts of minority, emancipation and modernization and afterwards analyzing the role and status of the minorities in the society as a whole focusing on the example offered by commercial activities.

In this paper I shall use the example offered by the Jewish minority, by far the most important minority – numerically speaking – during that period, an ethnic group with a considerable presence in all economic domains, trade included. The most widely accepted explanation for the occupational preferences displayed by the Jewish people in the modern times used to be the restrictions argument according to which this ethnic group did not engage in direct agricultural occupations because they were prohibited from owning land in many locations including Romania. Starting from the fact that by the end of the nineteenth century an overwhelming proportion (95% to 99%) of the Jews in Eastern Europe and North America were engaged in urban, skilled occupation, Simon Kuznets suggested that this was a result of an endogenous choice.¹ New theories regarding this topic recently emerged

* This paper was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS-UEFSCDI, project number PN-II-ID-PCE-2011-3-0655.

**“A.D. Xenopol” Institute of History, Iași; cturliuc@yahoo.com.

¹ Simon Kuznets, *Economic Structure and Life of the Jews*, in *The Jews: Their History, Culture and Religion*, ed. by Louis Finkelstein, Philadelphia, 1960.

which argued that this transition away from agriculture into trade and crafts was the outcome of a widespread literacy prompted by a religious and educational reform in Judaism which offered the Jews a comparative advantage in urban skilled occupations.² Apart from this ongoing debate I shall try to assess the role and place of the Jewish presence in the commercial activities during the second half of the nineteenth century.

THEORETICAL BACKGROUND

Modernization and the spread of capitalism determined since a few centuries ago the establishment of a system of nation-states which until the present time is the dominant reality of the international system. One of the consequences of this situation is the fact that different ethnic groups found themselves in a new position known nowadays as ethnic or national minorities, or in other cases – determined by massive immigration and colonization – as indigenous peoples. New forms of reinforcing ethnicity were created through local or regional economic and cultural change and, of course, through migration. Up until nowadays, ethnic groups encapsulated in different nation-states remained distinctive in a plethora of ways despite efforts undertaken by the institutions or agencies of the nation-state to integrate them economically, culturally or politically – or, in other cases, they might try to become integrated as equal citizens, but are kept separate through different policies of segregation.

Various criteria are used to define and classify ethnic or national minorities, generally known today as ethnic groups. I shall mention just statistics, political and cultural criteria. It is worth noting that an ethnic or national minority can be defined as a group which is numerically inferior to the rest of the population in a society, which is politically non dominant and which is being reproduced as an ethnic category.³ As forged by historical realities the concept of minority is relative and relational. Whenever a border is changed in the modern world, a new situation may occur and a certain minority can become majority and vice versa.

It is common throughout the world and through history to find ethnic minorities playing prominent roles in commerce or even monopolizing it. The Chinese in Southeast Asia, the Asians in East Africa, the Armenians in Turkey, the Parsis in India, the Jews in Medieval Europe or even Modern Central Eastern Europe provide the best known instances. One of the main peculiarities of these groups is the economic role they play. Almost always they occupy an intermediate

² Maristella Botticini, Zvi Eckstein, *Jewish Occupational Selection: Education, Restrictions, or Minorities?*, in “The Journal of Economic History,” 65, 2005, no. 4, pp. 922–948.

³ See, among other sources: Minority Rights Group, *World Directory of Minorities*, London, 1990, p. XIV; Thomas Hylland Eriksen, *Ethnicity and Nationalism*, 2nd ed., New York, 2002, p. 121; Cătălin Turliuc, *Organizarea României moderne. Statutul naționalităților 1866–1918*, vol. I, *Identitate și comunicare socială*, Iași, 2004, pp. 63–88 etc.

rather than low-status position. They tend to concentrate in certain occupations, notably trade and commerce, but also in other “middleman” lines such as agent, labor contractor, rent collector, money lender and broker. They play the role of middleman between producer and consumer, employer and employee, owner and renter, elite and masses.⁴ That was generally the case of the Jewish minority living in Romania during the second half of the nineteenth century.

Emancipation – in its modern sense – evolved as an astringent demand for many societies at the beginning of the nineteenth century in Central Eastern Europe. Civil and political emancipation was among the most important demands of every progressive and revolutionary movement recorded from the eighteenth century and up to the second half of the nineteenth century in this part of the continent and not only. Emancipation is definitely a wide concept and in modern times it is a prerequisite for certain individuals, social and ethnic groups in order to “melt” into the social fabric and finally to get citizenship status at least in some parts of Europe. Political emancipation illustrates the different effort to access political rights or equality generally for a disenfranchised category of individuals or, sometimes, social and/or ethnic groups. Emancipation is connected in modern time with the Enlightenment, which has molded the moral universe in the West and partially in Central Eastern Europe before laying down the foundations of a massive social and political movement.

On the territory of present-day Romania the Enlightenment and its principles were certainly not enough assimilated in terms of institutional and civic aspects. Emancipation was more about nation than about the individual. In this context I shall further discuss, briefly, the Jewish emancipation in modern Romania. It is commonly known that for the Jews modern times begin with the French revolution when their history data completely changed. The French revolutionary wars and the subsequent military campaigns initiated by Napoleon destroyed the walls of the ghettos and many of the Jews took the long and difficult way to emancipation. The impact of the outside world upon the Jews was directly and also indirectly responsible for the great changes that occurred in the history of this ethnic group after that event. Haskalah⁵ meant the beginning of a new history. Giving up relatively late their medieval way of life, the Jews suddenly found themselves pushed into the modern world and consequently, during one century alone – the nineteenth –, they had to go through all the currents that relentlessly molded the modern European world: Humanism, Renaissance, the Reformation, nationalism, and socialism.⁶ The attempt to reduce and skip over periods was specific not only to the Jews, but also to many other peoples and communities in Central and Eastern Europe, including Romania, but of course, it had different dimensions and finality.

⁴ Edna Bonacich, *A Theory of Middleman Minorities*, in “American Sociological Review,” 38, 1973, no. 5, pp. 583–594.

⁵ Jewish Enlightenment.

⁶ Josy Eisenberg, *O istorie a evreilor*, Bucharest, 1993, p. 245.

Nevertheless, we have to point out that the Jews' fate in Western Europe was considerably different from the fate of their co-religionaries living in Eastern Europe because the two communities evolved differently and in opposed directions: integration for the Western Jews and emigration for the Central and East European Jews. On a smaller scale, the situation was similar in the Jewish communities living on the present territory of Romania in the nineteenth century. The Jews from Transylvania, influenced by the Haskalah, tried to integrate into the dominant political class (the Hungarians) while the largest majority of the Jews living in the Old Kingdom tried to solve their problems by ostentatiously displaying the Hasidic traditionalism or by affirming Jewish nationalism under the form of Zionism. The Jewish religious reform, started in the early nineteenth century, was considered a bridge between the European Jews and Christians, an avant-garde of their emancipation.

Nevertheless, the Jewish Enlightenment hardly penetrated the community life especially in the Old Kingdom and in its evolution it came up against many obstacles. The first and most important was modernization because it put forward the national question. There is an incontestable connection between modernization and the national element that cannot be ignored. There is a plethora of contradictions between the Haskalah and the modernizing process as they occurred and developed in Romania in the second half of the nineteenth century. It would be as if vehicles of the eighteenth century had been used at the end of the nineteenth century. How could the Jews even consider obtaining Romanian citizenship, it was said at that time, when they keep praying every day for the restoration of the Zion and for the return to their ancient homeland? The interval between the setting up of the Romanian national modern state and the end of the First World War was the period of general and institutional modernization of the Romanian state. Social mobilization, homogeneity and assimilation became the essential features of this process, which set up new relations and created new realities within the Romanian society. Finally, a large scale political emancipation for the Jewish population living inside Romania was achieved late only in the context of the WWI.⁷

One of the most debated problems in the second half of the last century by the social scientists was the modernization process.⁸ The modernization theory with roots in the nineteenth century British socio-political milieu was highlighted again especially after the Second World War in direct connection with the decolonization and development processes. For many, modernization represents all the transformations of the society and culture beginning with the European Renaissance and still continuing on a world scale. The modernization concept and theory are in strong opposition to the cyclic theory in history; it is positivistic and

⁷ Cătălin Turliuc, *Interwind Destinies. Modern Romania and Its Ethnic Groups*, Iași, 2003, pp. 73–84.

⁸ I reiterate here the line of argumentation which I have used in different other papers in which I dealt with the modernization process.

regards human history as a history of forms of progress. The time for instance is perceived as a coherent matrix of changing. Nature is seen as having an inherent internal order that can be interpreted by the human mind. Scientific research is ultimately concerned with the penetration of this inherent order and technology has to be developed in order to transform nature according to human needs. The role of science and technology is to change the place of the human being through social engineering and division of labor. Perceived like this, the modernization process is a comprehensive, ethically neutral concept. Unfortunately, the interpretation of modernization, its diffusion and uniformity creates large dark areas that constantly generate debates and strong disagreements.

For historians, modernization was a valuable tool in discussing the great changes marked by the Renaissance, the Reformation, and the Enlightenment and so on. For economists, modernization is the path to be followed in order to build the market economy and to industrialize society. For law scholars, modernization means the moment in time when the contract replaced statutory rights as the principle of social order and discipline. Historians of culture – and not only them – considered secularization to be the main feature of modernity. Sociologists and social anthropologists talk about the disappearance of the extended family as a sure sign of modernization. Finally, political scientists point to the bureaucratization of societies, to mass politics, the disappearance of empires and the emerging of the nation state when they argue about modernization. All these aspects – and many more – are true, but in daily life all of the above mentioned features are mixed in varying degrees. As far as I am concerned, for the present study, I interpret modernization as meaning industrialization, rationalization, secularization, individualism, homogenization and bureaucratization.

The concept of “multiple modernities” developed in the recent years will further illuminate my theoretical approach.⁹ Usually, the most visible side of the theory of modernization was the one related to the social and economic aspects, which came to overshadow its political as well as its cultural/spiritual components. The theory of modernization has mostly been associated with the theory of development and deemed the precise opposite of the theory of dependence, at least in the manner in which it was devised by scholars like Immanuel Wallerstein and his followers. Among the theorists of modernization we find the so-called “evolutionists” (Walt Rostow, Alex Inkeles, Myron Weiner, etc.) and another significant group of theorists, who claim that full imitation is not the way to modernization because there are substitutes, “shortcuts,” alternatives, or the possibility to “condense” modernization or to “cut corners.” David McClelland approached the issue of modernization from the vantage point of social psychology and motivation theory.¹⁰ It is quite clear that modernization involves an intellectual, technological, and social revolution altering the fundamental relationship between

⁹ *Multiple Modernities*, ed. by Shmuel N. Eisenstadt, New Brunswick, 2002.

¹⁰ David McClelland, *The Achieving Society*, New York, 1967.

the human individual and time, nature and humankind. However the interpretation of modernization, its dissemination and uniformity did raise a number of questions and led to disputes and arguments. Consequent to the debate about economic globalization, the comparative analysis of civilizations, and the post-colonial perspectives of “alternative modernities,” Shmuel Eisenstadt introduced the concept of “multiple modernities.” Modernity as a “plural condition” is the central concept of this sociological approach and perspective, which broadens the definition of modernity from exclusively denoting Western European culture to a cosmopolitan definition. Gerard Delanty bluntly underlined in various instances that modernity cannot be reduced to westernization, and its key processes and dynamics can be found in all societies.¹¹

MINORITIES AND TRADE

As I already mentioned, it is common throughout the world and through history to find different ethnic groups playing important roles in commerce or even monopolizing it. That was the case with the Jewish minority living in Central Eastern Europe in the nineteenth century and in the first decades of the twentieth century. As a consistent number of scholars, in the footsteps of Fredrik Barth, have pointed out, ethnic categories provide individuals with identities with respect to which social interaction is organized. Of course, one had to keep in mind the fact that not only the content of traders’ culture is important but also the ethnic difference itself is a relevant factor. The ethnic differences play an obvious role in freeing traders from the constraints of the host society and also in reducing stress inherent in face to face commercial transactions.¹² It is often a reality that middleman minorities are strangers. They keep themselves apart from the societies in which they dwell, engage in liquidable occupations, are thrifty and organized economically. Hence, they often come into conflict with the surrounding society yet are bound to it, usually, by economic success.¹³

From a historic point of view, the second half of the nineteenth century was an exclusively *dynamic age of change*. In the Romanian Principalities, the historic initiative was taken by the logic of capitalist modernization, which entailed the manifestation and consolidation of certain fundamental institutions – the bourgeois laic state, the free market and the civil society. In the terms of the philosophy of culture, one could say that, over a brief period of time, the institutions of the country had to cover the distance from the Byzantine hieratic organicist horizon to the Carolingian individualistic contractual constraints. It was a distance of a few centuries. Yet, the gap was bridged due to the activity of the 1848 generation.

¹¹ Gerard Delanty, *Social Theory in a Changing World: Conceptions of Modernity*, Cambridge, 1999.

¹² See an excellent study dealing with this topic: Brian L. Foster, *Ethnicity and Commerce*, in “American Ethnologist,” I, 1974, no. 3, pp. 437–448.

¹³ Edna Bonacich, *op. cit.*, p. 593.

At the time, 90% of the Romanians were peasants. At the end of the nineteenth century, Romanian villagers lived in an age that Lucian Blaga named – somewhat metaphorically – “prehistoric,” and that Mircea Eliade defined – from an ethnological and religious point of view – as “neo-lithic.” Economically speaking, the autistically family-centered household needed to be replaced by free-market exchange-based economy. From a political standpoint, a population of atemporal peasants needed to be metamorphosed into a historic nation of citizens. In other words, the village was to be turned into a state. In psychological terms, the Romanian collective mentality, predominantly rural and patriarchic, had to be transformed into a typically bourgeois mentality, in agreement with the new germinating relationships. Commerce had to be liberated from the social constraints of an anti-commercial peasant society that would have otherwise hugely impeded commercial enterprises.

By the middle of the nineteenth century there also appeared the first signs of important demographic changes in the Romanian Principalities and, later on, in Romania. The theory of demographic transition maintains that the beginnings of demographic transition processes in every country are probabilistically connected with the level of its social-economical development, with the beginning of its modernization. Thus, the first stage of demographic transition started circa 1850–1870, when the rate of demographic growth oscillated around zero (up to 1878). After 1878, a systematic increase of the rate of demographic growth can be observed up to 1885. The second stage started around the year 1885, when a plateau period is recorded, during which the rate was maintained at its maximum levels (between 10 and 15 per thousand), and which would last until 1930. Demographic transformations were also influenced by migration. The most numerous immigrants in Romania were the Jews. Their number increased by 132,424 between 1859 and 1899. The tendencies of demographic evolutions and the modifications of the demographic structure influenced the whole process of transformation of modern Romanian society and controlled the social-economical and political development.¹⁴

During the interaction of two groups (or persons), the domination of one group (person) is established. The more influential of the two is met with an ambivalent feeling that depends on whether the influence is aimed at the majority or the minority. The influential majority generates in the minority public admiration associated with private hostility or reserve, whereas an influential minority is generally faced with public hostility and irritation associated with secret admiration or envy.¹⁵ Among the resident foreigners that had great influence over the majority and played an important part in the Romanian economic and social

¹⁴ See for all the data the comprehensive book: Cătălin Turliuc, Mihai-Ștefan Ceașu, Dumitru Vitcu, *Izvoare statistice privind mutațiile demografice la est de Carpați în secolele XIX–XX*, Iași, 2011, *passim*.

¹⁵ *Psihologia socială a relațiilor cu celălalt*, coord. by Serge Moscovici, Iași, pp. 120–121.

life, the Greeks and the Jews were perceived by politicians, at a certain moment, as a major problem. The “Greek problem,” which had been quite acute during the eighteenth century, would be replaced by the “Jewish problem” by the middle of the nineteenth century.¹⁶

The Jews became thus the most numerous and the most important minority in nineteenth-century Romania, representing almost 5% of the total population. Their number went as high as 45 per thousand, which brought Romania on the second place in the world, after Austria-Hungary.¹⁷

Insofar as their distribution over the territory is concerned, we have to emphasize the fact that the area of maximum concentration of Jews was in northern Romania, in Moldova. The Jews represented – in the late nineteenth century – approximately 10.6% of the population of this region.¹⁸ In Moldova, the Jews crowded in the north; near the borders they had crossed to enter the country. They had mainly settled in urban areas and played an important part in the urbanization of Moldova. Traian Bratu affirmed that: “the Jews constituted the majority of the population living in the cities and small towns of Moldavia of the Old Kingdom; as they were not allowed to settle in the countryside, Jews concentrated and multiplied in cities, where they controlled almost exclusively the trade, the small and big industry, from the middle class, the bourgeoisie and part of the poor population, while the Romanians did not have access yet to any position but in administration and they lived mainly in slums and led a rural way of life. All the towns have a special Jewish-Romanian character.”¹⁹

Commerce became one of the most important components of economy, especially after the establishment of the new relations of open market. Statistics of the time demonstrate that a large segment of the Jewish population was involved in commercial activities. By commercial activities I understand both merchants and traders. Merchants differ from traders in that they act as intermediaries between different producers and consumers.²⁰ Documents attest that many of the Jewish artisans and manufactures (over 70%) sold themselves their products, being also involved in commercial activities.²¹ The Jews were an important presence in almost every Moldavian town, and practically controlled commercial activities there. In

¹⁶ Leon Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism: The Case of the Romanian Intellectuals in the 1930s*, Oxford, 1991, p. 5.

¹⁷ Cătălin Turliuc, *Organizarea României moderne. Statutul naționalităților 1866–1918*, vol. II, *Dilemele conviețuirii*, Iași, 2004, p. 97.

¹⁸ Leonida Colescu, *Analiza rezultatelor recensământului general al populației României din 1899*, Bucharest, 1944, p. 24.

¹⁹ Traian Bratu, *Politica națională față de minorități. Note și observațiuni*, Bucharest, n.d., p. 21.

²⁰ The merchants differ from traders not by the goods they deal in but by their role as commercial and cultural middlemen who enable strangers to exchange commodities and services by acting as their intermediaries. See for this interesting topic: John Middleton, *Merchants: An Essay in Historical Ethnography*, in “The Journal of the Royal Anthropological Institute,” 9, 2003, no. 3, pp. 509–526.

²¹ Cătălin Turliuc, *Organizarea României moderne*, vol. II, p. 124.

1889, 60.8% of commercial entities in Moldova were owned by Jews compared with 34.66% in Wallachia. Out of 31 major towns situated in Moldova, in eight (Fălticeni, Botoșani, Dorohoi, Vaslui, Roman, Bacău, Iași, Piatra Neamț) more than 80% of the commercial entities were in Jewish hands. In Galați the percentage was 53.8%. According to commercial statistics drawn up at the beginning of the twentieth century (1902), the Jews constituted 21% of the tax-paying traders, *i.e.* out of a total number of 107,332 traders more than 22,690 were Jewish. Most of them, as we have seen before, lived in Moldova, mainly in Iași county (where 75.3% of the total number of traders were Jewish), Botoșani county (75%), Dorohoi county (72.9%), Tecuci county (65.9%), Neamț county (60.7%), Vaslui county (56.5%), Fălciu county (55.7%) and Bacău county (52.5%).²² Despite the proportions, many of the traders did not possess big capital assets nor did they use modern methods of commerce. What seems to be really relevant for my topic is that many Jews sought to take up new, modern commercial trades such as wholesaling (about 30% of the wholesalers were Jewish). By the end of the nineteenth century there were 1,696 commercial agents of Jewish origin, representing almost 39% of the total number of the people involved in this activity.²³

The extended commercial Jewish network was quite often integrated with the financial sector of the economy also dominated by Jews. Indeed, the Jews were a dynamic element often interposed between land owners and peasants, and forming a “strange” bourgeoisie, an incomplete middle class which was allogenic, strong, little acculturated, competing with the emerging Romanian bourgeoisie. It is easy to demonstrate that the Jews held an economic position that was completely disproportionate to their number, on the one hand, and to the economic weight of the Romanians on the other. For example, the ratio between Jewish craftsmen, artisans and manufacture owners and their Romanian counterparts was about 4.4 times higher than their proportion within the total population of Romania.²⁴ In trade, as already pointed above, the presence of the Jewish element was quite remarkable. In 1860, in Iași, 3,160 of the tradesmen were Jews, 665 were foreign subjects (many of them also Jews) and 524 Romanians.²⁵ Many Jews were also involved in financial business, they were money lenders or bankers. Therefore, the main area of Romanian export – the cereal export – was controlled, to a great extent, by Jewish banks. Insofar as agriculture was concerned, the Jews represented an important proportion of tenants. The bitter discontent of Romanian peasants with their tenants was basically caused by the fact that most tenants were Greek or Bulgarian in Wallachia, and Jewish in Moldova.

²² *Ibidem*, p. 126.

²³ *Ibidem*, p. 127.

²⁴ Avram Rosen, *The Contribution of the Jews to the Industrial Development and Modernization of Romania 1900–1938: The Case of Bucharest*, in “Shvut. Studies in Russian and East European Jewish History and Culture,” Tel Aviv, 16, 1993, p. 237.

²⁵ Cătălin Turliuc, *Organizarea României moderne*, vol. II, p. 126.

We can conclude that modernization in the commercial sector of the Romanian economy had been strongly influenced by the Jewish minority.

From a diachronic point of view, the relationships of the majority with the Jewish minority were fluctuating. A positive attitude prevailed at times – for example during the reign of Mihail Sturdza (1830–1848), when large numbers of Jews settled in Moldova, where they found an atmosphere that was favorable to their activity. At other moments, the negative attitude was predominant, which resulted in a tense relationship, as it happened in 1866–1870. At that time, immediately after the Constitution was adopted, especially Article 7 (which forbade non-Christian aliens, including the Jews, to acquire Romanian citizenship), the Warrant Powers wielded great pressure in order to obtain the guaranty of civil rights for the Jews, rights they had only recently granted themselves. A relatively small number of Jews had Romanian citizenship; a few others were foreign citizens enjoying the protection of powerful states, while the great majority were *foreign citizens with no protection*. This status equaled, in terms of public rights, that of collective marginality. The latter is defined as a subordinated social position in which a minority group is placed when domination finds its expression in the denial of political rights, the limitation of access to social positions available only to the favored majority. The Jews had no access to a political career, they had no right to acquire real estate, to live in the countryside, to practice certain professions, etc. As a matter of fact, we must say that the great majority of Romanians were also denied many of these rights by the political elite on account of their poverty.

Nevertheless, the Jews were allowed to develop their own network of community institutions, covering a wide range of areas – from religious institutions to educational or social assistance ones.

Towards the end of the nineteenth century there were a few moments of tension in the relationships of the Romanian majority with the Jewish immigrants. Conflicting interests became extreme as the Romanian bourgeoisie, and implicitly the Romanian state saw their initiative blocked by the powerful Jewish capital.

It is easy to demonstrate that the Jews held an economic position that was completely disproportionate to their number, on the one hand, and to the economic weight of the Romanians on the other.

CONCLUSIONS

Few conclusive general remarks are necessary:

- a. Both internal and external Romanian trade was largely dominated in the second half of the nineteenth century by the Jews involved in commercial activities.
- b. The modernization process developed unevenly and consequently was differently experienced by the Romanian society and also by its Jewish minority, who underwent slowly what is known as the Haskalah movement.

c. The emancipation process was a complex and gradual one. Many of the difficulties encountered were due to the competing atmosphere between the nascent Romanian middle class and the Jewish minority. Moreover, the political elite felt insecure when the complete emancipation of the Jewish minority was on its agenda.

d. Historians still have to investigate further and assess the role played by Jewish merchants in the process of interlocking Romanian economy with its regional counterparts.

e. In spite of being an alleged agent of modernization, the Jewish minority was itself deeply affected by this process and not in every case with positive results. In this context, historians still have to explain why the areas in which the Jewish minority was highly concentrated remained underdeveloped compared with other regions of Romania during the second half of the nineteenth century.

EMANCIPATION AND MODERNIZATION: MINORITIES IN ROMANIAN TRADE DURING THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

Abstract

The present article addresses the place and role of minorities in Romanian trade in the second half of the nineteenth century. The representative ethnic group chosen were the Jews, as the largest minority in the Old Kingdom. Moreover, it is well known that in the chronotopic sequence under scrutiny this ethnic group only scarcely enjoyed the status of Romanian “citizens,” as the Jews were overwhelmingly prevented from exercising political rights. Thus, they cannot be considered a middle class in the full sense of the word (as they often are in the relevant literature), but rather an “incomplete” middle class, frequently reduced to the status of middlemen. The first part of the study is devoted to theoretical and conceptual clarifications, which have become highly necessary due to the multiple approaches (varying in scope and quality) to the topic. Thus, concepts such as minority, emancipation and modernization are briefly analyzed and presented. The second part is devoted to a short but relevant analysis of the place and role held by the Jews in trading activities. The study ends with a series of punctual and concise conclusions.

Keywords: minority; trade; emancipation; modernization; Jews; Romania

PARTICULARITĂȚI ÎN APLICAREA LEGII DE EMANCIPARE A ȚIGANILOR DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ (8/20 FEBRUARIE 1856)*

VENERA ACHIM**

Emanciparea Țiganilor¹ în Țara Românească a fost un proces complicat, desfășurat timp de mai bine de un sfert de veac și ale cărui repere principale au fost cele trei legi de dezrobire: legea de dezrobire a Țiganilor statului, în 1843; a celor mănăstirești, în 1847; și a celor particulari, în 1856. În total a fost vorba de aproximativ 150.000 de oameni². Ultima lege de dezrobire, *Legiuirea pentru emanciparea tuturor Țiganilor din Prințipatul Țării Românești*³, întărită prin ofis domnesc de Barbu Știrbei la 8/20 februarie 1856, a însemnat desființarea completă a robiei din punct de vedere juridic. Acest act, ca și legea similară din Moldova (*Legiuire pentru desființarea sclaviei, regularea despăgubirii și trecerea emancipaților la dare*, din 10/22 decembrie 1855⁴), a stârnit entuziasmul elitei intelectuale și politice românești.

După ultimele legi de emancipare, din decembrie 1855 și februarie 1856, arhimandritul Iosafat Snagoveanu rostea în biserica românească din Paris: „Să ne bucurăm dară ca niște frați și se binecuvântăm pe Dumnezeu c-a alungat o așa nedreptăție din conștiința noastră și a patriei noastre. Să ne bucurăm ca creștini, pentru că sclavia este contrară legii lui Hristos, care au poruncit să ni iubim unii pre alții. Să ne bucurăm ca oameni, căci sclavia este biciul familiilor: ea schimbă inima și corumpe moravurile fiilor noștri. În fine, să ne bucurăm ca Români, căci astfel, după cum au zis principele Ghica: «În momentul când Europa mărturisește așa de viu interesul pentru principate și cugetă la îmbunătățirea soartei lor, este de datoria patriei noastre ca de la sine să facă și ea un pas înainte.»”⁵

* Studiu realizat cu sprijinul financiar al Consiliului Național al Cercetării Științifice, CNCS-UEFISCDI, cod proiect PN-II-ID-PCE-2011-3-0655.

** Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București; veneraachim@hotmail.com.

¹ Pentru dezrobirea Țiganilor din Principatele Române, vezi îndeosebi Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, București, 1998, p. 76 și urm.; Venera Achim, *Dezrobirea Țiganilor – prima reformă socială în Principatele Române în epoca modernă*, în *Schimbare și devenire în istoria României. Lucrările Conferinței Internaționale „Modernizarea în România în secolele XIX–XXI”, Cluj-Napoca, 21–24 mai 2007*, coord. Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan, Cluj-Napoca, 2008, p. 241–248.

² În Moldova lucrurile s-au petrecut cvasi-simultan, din cele trei legi principale de dezrobire două fiind date în 1844, iar ultima în decembrie 1855, cu doar două luni înaintea celei din Țara Românească, fiind eliberați, astfel, aproximativ 100.000 de robi.

³ „Buletinul oficial”, 13 februarie 1856, nr. 13, p. 49.

⁴ „Buletin. Foaea publicațiilor oficiale”, XXIII, 18 decembrie 1855, nr. 100, p. 397–398.

⁵ „Zimbrul”, IV, 31 ianuarie 1856, nr. 22, p. 2.

Primită cu însuflețire în societatea românească, *Legiuirea pentru emanciparea tuturor ȝiganilor din Prințipatul Țării Românești* s-a dovedit a fi greu de pus în practică în cazul unor grupuri de foști robi. La aceasta au contribuit unele prevederi rigide ale legii și faptul că rezolvarea laturii sociale și economice a fost lăsată pe seama proprietarilor de moșii și a autorităților locale.

În acest articol vom analiza o astfel de prevedere rigidă a legii de dezrobire – anume legarea foștilor robi de moșia pe care i-a prins promulgarea legii pentru cel puțin două perioade catagrafice – și vom arăta greutatea prin care au trecut unele grupuri de ȝigani până la intrarea *de facto* în rândul oamenilor liberi, dificultăți cauzate de această prevedere. Vom folosi câteva dosare din Arhivele Naționale Istorice Centrale, din fondul Ministerul de Interne – Diviziunea rural-comunală, Ministerul de Interne fiind instituția care, alături de Ministerul de Finanțe (Vistieria), s-a ocupat de punerea în aplicare a acestei legi.

Iată ce prevedea legea la articolul 7: „ȝiganii câți să află astăzi statorniciți cu case de locuință sau bordeie prin sate, vor rămânea tot acolo unde se află, înscriindu-se la tablele dajnicilor acelor proprietăți. Iar cei care sunt preumblători fără locuință statornică, să se așeze prin sate unde ei chiar vor voi a-și alege locuința; cu îndatorire a-și face lăcașe statornice. Asemenea să se ia măsuri și pentru câți se află prin curțile proprietarilor lor, a se statornici de administrație ori prin orașe, ori prin sate, după libera lor voință, îndatorându-se a le fi știută chezășuită locuința, spre a nu se preumbla ca vagabonzii aducând vătămare în soțietate. Cu această orânduială așezându-se odată toți ȝiganii liberați, după această legiuire, nu se vor putea strămuta de la lăcașurile lor respective timp de două perioade catagraficești, conform paragrafului 14 de la art. 143 al legiurii din anul 1851.”⁶

În practică, cel mai adesea, fostul proprietar de robi a fost interesat de obținerea despăgubirii legale pentru eliberarea robilor (în final, statul a plătit despăgubiri pentru 47.063 de robi din cei 49.435 emancipați), dar și de rămânerea foștilor robi pe moșie. El nu voia să piardă mâna de lucru pe care, poate, cu greu reușise să o statornicească și să o lege de ocupația agricolă în epoca anterioară, după 1831, când statul a dezvoltat un program de sedentarizare a ȝiganilor nomazi. În multe locuri autoritățile i-au înscris pe acești ȝigani, în mod automat, printre dajnicii satului în care se afla moșia fostului stăpân.

Au existat însă cazuri în care ȝiganii nu locuiau pe niciuna dintre proprietățile fostului lor stăpân. Ei erau nomazi, adică își practica meseria prin țară, în mod itinerant. În baza articolului 7 al legii de emancipare, acești robi aveau posibilitatea să-și aleagă locul în care să se stabilească și unde erau înscriși printre dajnici. Dacă acest loc nu era moșia fostului stăpân, pe care deja figurau ca dajnici, comunitatea celui de-al doilea sat era împovărată cu dajdia acestor dezrobiți, căci, în sistemul fiscal al acelei epoci, răspunderea dajdiei era colectivă. Și de aici au pornit problemele, cu reclamații, jalbe, petiții, iar în unele cazuri chiar procese.

⁶ Trimiterea este făcută la „așezământul din 1851” al lui Barbu Știrbei, care modifica durata unei perioade catagrafice de la șapte la cinci ani.

Iată modul particular în care au fost rezolvate câteva cazuri. Menționăm că toate exemplele de care ne ocupăm sunt din anul 1856 și din prima jumătate a anului 1857, adică din intervalul în care foștii stăpâni și-au precizat poziția în privința despăgubirilor, s-au întocmit cataografiile emancipațiilor pentru fiecare proprietar în parte, iar ȝiganii dezrobiți și cei care în acel moment se aflau în altă parte decât pe moșia fostului stăpân au putut opta pentru un loc de statornicire.

La început vom prezenta două cazuri pe care autoritățile le-au rezolvat conform voinței dezrobiților. Ambele au ca protagoniști foști robi ai Casei Zoiei Brâncoveanu, nereclamați de fostul proprietar.

Într-un raport al Administrației districtului Romanăți către Ministerul din Interior, din 29 aprilie 1856⁷, se arată că patru familii de ȝigani, cu un total de 15 indivizi, au fost înscrise la emancipare în catagrafia generală a satului Izlaz, plasa Oltu de Jos, din districtul Romanăți, moșie a Casei Brâncovenești, unde au fost găsite urme ale locuințelor lor, abandonate de mai multă vreme. În acel moment emancipații se aflau în satul Dăbuleni, plasa Balta, din districtul Dolj, proprietatea Spitalului Brâncovenesc, unde se stabiliseră începând din toamna anului 1855 și până în primăvara anului următor. La dezrobire, ei au fost înscrși și în catagrafia satului Dăbuleni. Administrația districtului Dolj a luat în considerare cererea lor de a rămâne la Dăbuleni, căci la Izlaz, „aflându-se multe familii [de ȝigani] grămădite, nu ș-ar putea agonisi existența, pe când cel dintâi [satul Dăbuleni] este sat mare și privat de alte familii ȝigane”. Prin urmare, raportându-se situația creată, s-a cerut scăderea acestor ȝigani din catagrafia satului Izlaz și recunoașterea domiciliilor lor în satul Dăbuleni. Raportul a fost trimis la Ministerul Finanțelor pentru rezolvare.

În al doilea caz, Administrația districtului Romanăți raportează Ministerului de Interne, la 23 noiembrie 1856⁸, că 24 de indivizi emancipați, foști robi ai Casei Zoiei Brâncoveanu, care în vara și toamna anului 1846 fuseseră duși pe moșia de la Izlaz pentru lucru sezonier (decî ei nu au avut niciodată locuințe statornice în acel loc), au fost descoperiți în satul Morunglavu, plasa Olteț, din același district. Administrația arată că, după cum au cerut, li s-a îngăduit statornicirea în acest din urmă sat. Se mai spune că subadministrația plasei Olteț s-a îngrijit ca ei să-și ridice case și să se apuce de muncă, dar ȝiganii, „datorită miseriei, nu și-au făcut case, abia își pot asigura existența și plăti dajdia către stat, încât și pe vreme de iarnă stau tot în corturi”. Cum Morunglavu era proprietatea schitului Șerbănești, care avea o pădure întinsă, administrația „plecat îi recomandă la indulgență Onor. Minister, ca pentru iubirea de umanitate să binevoiască a lua dispoziții să li se sloboază trebuincioasele lemne din pădurea proprietății, care trage foloase și de la dânșii”. Rezoluția Ministerului de Interne propunea aducerea la cunoștință Ministerului Credinței, pentru a se da respectivele lemne de casă din pădure.

⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), fond Ministerul de Interne – Diviziunea rural-comunală, dosar 28/1856, f. 201–202.

⁸ *Ibidem*, dosar 30/1856, f. 220–221.

Cu totul altfel s-a rezolvat cazul a 18 țigani, foști robi ai marelui ban Emanuil Băleanu⁹. În toamna anului 1855 boierul a cerut Ministerului Interior să-i găsească un număr de țigani pe care îi avea în proprietate și care, spunea el, fugiseră de pe moșia sa din satul Varnița, districtul Prahova. Cei 18 țigani au fost găsiți în satele Vâlsănești și Costești din plasa Argeș, districtul Argeș și au fost trimiși înapoi la stăpânul lor. Acestor țigani li s-a stabilit domiciliul la Varnița, unde, odată cu publicarea legii de emancipare, au fost înscrși în rândul contribuabililor. Țiganii însă, la aflarea veștii eliberării din robie, au fugit din nou, în aceleași locuri, satele Vâlsănești și Costești. S-au făcut noi cercetări și s-a constatat că ei locuiau acolo de mai bine de 20 de ani, aveau bordeie și chiar 110 pruni într-o grădină din Costești. Proprietara moșiei, Marghioala Mănescu, la începutul anului 1856 i-a înscris pe acești țigani în catagrafia emancipaților satului Costești, neștiind că sunt înscrși și la Varnița. Cum marele ban Emanuil Băleanu a insistat ca țiganii să fie trimiși înapoi la moșia sa de la Varnița, Administrația districtului Argeș anunța Ministerul Interior, în aprilie 1856, că „s-au luat măsuri ca să se întoarcă negreșit la urma lor”.

Un caz asemănător, rezolvat tot în defavoarea foștilor robi, este cel al țiganilor spoitori turci¹⁰ statorniciți, la dezrobire, și trecuți în catagrafie în satul Dobreni, din districtul Ilfov, sat aflat în proprietatea prinților Constantin și Dimitrie Ghica¹¹. Dintre ei, 11 familii au cerut la începutul anului 1856 bilete de voie să meargă prin țară cu meșteșugul lor, dar nu s-au mai întors nici după un an. Satul a rămas astfel împovărat cu plata dajdiei lor. În urma cercetărilor, ei au fost găsiți „alimăniți în diferite locuri”, anume Ploiești, Brăila, București și satul Singureni. Administrația districtului Ilfov a cerut Ministerului din Năuntru să-i aducă înapoi, motivând: „cu ale noastre mijloace nu s-au putut aduce, arătând împotrivire nu numai pomeniții [țigani], ci și chiar domni proprietari ai acestor locuri.” Opoziția proprietarilor se explică prin faptul că în Ilfov, ca și în alte părți, aceștia erau interesați să aibă pe moșia lor meșteșugari țigani. Nu s-a ținut însă seamă de împotrivirea țiganilor și nici de interesul proprietarilor. Printr-o circulară („poruncă slobodă”), Ministerul de Interne a cerut dregătoriilor administrative locale să colaboreze pentru „găsirea acestor individe și aducerea la urmă-le”.

Dramatică a fost și situația emancipatului bucătar Sandu sin Nicolae și a familiei sale¹². Conform raportului Administrației districtului Ialomița către Departamentul Financiar din 14 aprilie 1856, cei trei erau foști sclavi ai paharnicului Barbu Slătineanu și au rămas la acesta și după emancipare „pentru un an de zile sau și mai mult [cu] slujbă cu simbrie”, stabilită la trei galbeni pe lună. Adică bucătarul rob a devenit lucrător salariat, rămânând să-și facă munca în același loc. Prin urmare, țiganul a fost înscris în tabla dajnicilor la satul Alexeni, proprietatea fostului stăpân.

⁹ *Ibidem*, dosar 28/1856, f. 203–209.

¹⁰ Aceștia sunt țigani de religie musulmană, sosiți relativ recent în Țara Românească din Imperiul Otoman, în anii '30 ai secolului al XIX-lea.

¹¹ ANIC, fond Ministerul de Interne – Diviziunea rural-comunală, dosar 9/1857, p. 35–36.

¹² *Ibidem*, dosar 28/1856, f. 237–240.

Paharnicul s-a mutat însă în București, și-a luat sluga cu sine, dar apoi, dintr-un motiv pe care nu îl știm (poate pentru că nu își mai permitea să plătească un bucătar), a abandonat-o. Bucătarul și familia lui nu s-au mai întors la Alexeni, iar Administrația districtului Ialomița a cerut găsirea lor și plata dajdiei și a celorlalte obligații. Povestea spusă de bucătar, în jalba adresată domnitorului Barbu Știrbei, sună însă altfel: în ziua emancipării, adică în februarie 1856, el și familia lui au fost luați cu forța, dezbrăcați de hainele lor, duși pe câmp, lăsați acolo și forțați să accepte să rămână mai departe slugi. El mai spunea că și alte familii au fost supuse aceluiași tratament, una dintre acestea aflându-se încă la Alexeni. În jalba sa, bucătarul solicita să i se facă dreptate, adică să fie ajutat să-și recupereze bunurile rămase în Alexeni și să aibă dreptul să se stabilească acolo unde va găsi de lucru. Cerea dreptate și pentru familia de ȝigani rămasă în sat. Dosarul din arhivă este incomplet și nu ne dezvăluie finalul acestei probleme.

În cazul următor este vorba de un abuz material¹³. În martie 1857, doi emancipați rudari statorniciți în satul Rovinari, plasa Jiului, districtul Gorj, doreau să se mute cu obligațiile fiscale și cele proprietărești din satul Corcova, din districtul Mehedinți, proprietatea marelui logofăt Ioan Bibescu, unde au fost înscrși după dezrobire, în satul Rovinari. Ei se aflau în acest din urmă sat de trei ani, de la 1 martie 1853, aveau aici locuințe și își căsătoriseră copiii. Deși după 1 martie 1853 nu mai locuiseră în Corcova, își plătiseră acolo toate obligațiile față de proprietarul moșiei, inclusiv pentru anul 1855. Li se luaseră și bani în plus ca „dobândă” și chiar „porumbul de rezervă”, deși nu mai beneficiau de pământ din acea moșie. Și-au plătit apoi dajdia și la Corcova și la Rovinari. Administrația districtului Gorj a recunoscut că a fost greșeala unor slujbași ai săi că ȝiganii au fost trecuți în catagrafiile ambelor sate și a cerut cuvenita rectificare. Jalba emancipaților, precum și limbajul folosit de ei impresionează. Țiganii refuzau să mai plătească pentru anii 1856–1857, adică din momentul emancipării, dările la Mehedinți și să se întoarcă la Corcova și argumentau astfel: „suntem creștini, prea Înălțate Doamne, este un păcat ca și acum în zilele Mării Voastre să fim în această pradă și jaf și să fim târâți ca dobitoacele din loc în loc.” Ei îi solicitau domnitorului (în realitate caimacamului Alexandru Dimitrie Ghica) să ordone administrațiilor din Mehedinți și Gorj să se înțeleagă în legătură cu acest caz, iar ei să rămână în Rovinari. Cereau, de asemenea, să fie „despăgubiți de jafurile ce ni s-au făcut peste legiuita noastră capitație”. În finalul jalbei, ȝiganii afirmau că „suntem mult mai mulțumiți ca să ne facem moarte spre a scăpa odată de asemenea silă și jafuri, dacă dreptate nu mai există în lume, decât să ne întoarcem”. Rezoluția caimacamului cerea Departamentului din Năuntru să ia măsuri pentru „covenita punere la cale”.

Pentru cei care voiau să ocolească legea exista, însă, o altă modalitate. Este cazul a doi frați fierari, statorniciți după dezrobire în satul Rudari din districtul Dolj, care voiau să-și cumpere un lot de casă în orașul Calafat și să își exercite

¹³ *Ibidem*, dosar 9/1857, f. 178–182.

acolo meseria¹⁴. Cum rezultă din documentele aflate în acest dosar, orașul Calafat avea mare nevoie de fierari, singura piedică pentru mutarea celor doi fiind dispoziția legii din februarie 1856 privitoare la trecerea a două perioade catagrafice (în total zece ani) de la emancipare pentru ca mutarea să fie acceptată. Soluția a fost găsită și pusă în aplicare cu ajutorul magistratului orașului Calafat și al Administrației districtului Dolj: frații fierari, cu stare materială bună, au plătit în avans „dările proprietății” și capitația până la sfârșitul perioadei catagrafice, după care s-au putut muta. Mai mult, ei și-au lăsat în sat toate bunurile agonisite până atunci. Aceste bunuri au fost preluate probabil de arendașul moșiei, care înainte se opusese plății în avans a obligațiilor față de proprietar.

Nevoia de meșteri fierari era așa de mare, încât un alt fierar, Dimitrie Galiciu, înscris printre dajnicii din Ștefănești, districtul Ilfov, a fost cerut de locuitorii din satele Cosmina de Sus și Cosmina de Jos, districtul Prahova¹⁵. Ministerul de Interne a trimis o adresă la Vistierie în care a cerut ca fierarul să fie șters din tabla dajnicilor satului Ștefănești și trecut în aceea a satelor Cosmina de Sus și Cosmina de Jos.

Analizând dosarele de mai sus, observăm că unele prevederi ale legii de emancipare a robilor particulari din Țara Românească din februarie 1856 au fost interpretate, uneori, în funcție de persoanele implicate în aplicarea legii și că au existat diferențe locale. Atunci când a fost vorba de înscrierea dublă în tablele dajnicilor, unele situații au fost rezolvate în favoarea foștilor robi, altele, deși având aceleași coordonate, în favoarea foștilor proprietari, aflați în poziții de putere în societatea românească. Documentele de arhivă menționează încercările unor foști proprietari de a-și exercita mai departe stăpânirea asupra foștilor robi, chiar prin forță fizică, și abuzurile materiale ale acestor proprietari și ale autorităților locale. Sunt surprinse, nu în ultimul rând, încercări ale Țiganilor emancipați de eludare a legii în privința strămutării înaintea celor două perioade catagrafice legale, prin plata în avans a obligațiilor pe care le aveau față de proprietarul moșiei și mituirea autorităților, dar și cereri ale unor comunități de a se aproba strămutarea în acel loc a Țiganilor care practicau o meserie de care era nevoie, îndeosebi fierăria.

În rezolvarea unor situații care decurgeau din aplicarea articolului 7 al legii de emancipare, Ministerul de Interne a ținut seama, de multe ori, de interesele petenților. Aici avem în vedere mai multe aspecte.

În primul rând, contau interesele *foștilor proprietari*, care căutau să-i țină pe Țiganii emancipați pe moșie, în calitate de clăcași sau servitori, sau să-i readucă pe moșie pe foștii robi care trăiau în altă parte. Avem aici cazul celor doi foști proprietari, marele ban Emanuil Băleanu, proprietarul moșiei Varnița din districtul Prahova, și al prinților Constantin și Dimitrie Ghica, proprietari la Dobreni, districtul Ilfov, care, cu ajutorul autorităților, i-au găsit pe foștii lor robi fugiți în alte părți și i-au adus înapoi pe moșie. Trebuie să menționăm însă că au fost și proprietari care, la anunțarea legii de dezrobire, i-au alungat pe Țigani de pe moșie, deoarece nu mai

¹⁴ *Ibidem*, f. 130–133, 139–140.

¹⁵ *Ibidem*, f. 152r-v.

aveau nevoie de ei. Probabil că aceasta a fost situaȝia celor 39 de foști robi din Izlaz, districtul Romanaȝi, care, după cum am văzut, nu au fost revendicaȝi de Casa Zoiei Brâncoveanu. Autoritȝile au rezolvat situaȝiile respective în favoarea petenȝilor, ȝiganii care ȝi-au ales moșii unde s-au stabilit, Dăbuleni ȝi, respectiv, Morunglavu.

Vorbim apoi de interesele *administraȝiei locale ȝi centrale*, care avea nevoie de stabilitate fiscală. Aceasta însemna ca foștii robi particulari, intraȝi acum în rândul contribuabililor, să fie stabiliȝi într-o localitate unde să fie trecuȝi în tablele fiscale ȝi unde să fie taxaȝi anual. Doar în cazuri excepȝionale, bine motivate, se accepta strămutarea acestor noi contribuabili în alt loc.

Au existat ȝi interese ale *comunitȝilor rurale, dar ȝi urbane*, care, aș a cum am văzut, aveau nevoie de meșteșugari ȝi uneori erau dispuse să ofere facilitȝi acestor oameni. Aș a se explică faptul că unele sate ȝi oraș e au cerut Ministerului de Finanȝe să facă excepȝie de la lege ȝi să aprobe statornicirea unor ȝigani în locul respectiv.

Am arătat că aplicarea legii de dezrobire din februarie 1856 cu diferenȝe locale mari s-a aflat în legătură cu unele prevederi rigide ale ei ȝi cu implicarea proprietarilor de moșii ȝi a autoritȝilor locale, care aveau interesele lor. Aici am discutat numai articolul 7 al legii. Greutȝile pe care le va ridica acest articol în interpretarea ȝi aplicarea legii au fost sesizate de contemporani chiar la apariȝia acesteia. Într-un amplu comentariu la legea pentru emanciparea robilor particularilor din Țara Românească, Mihail Kogălniceanu arăta: „... prea atta regretăm adop-tarea despoziȝiilor cuprinse în urma art. 7, despoziȝii care lipind ctr pământ pre desrobiȝi pe un termen mai mult sau mai puȝin lung, nu fac dect a prelungi sclveia lor în tot cursul acestor ani. O libertate care lipește pre individ de pământ, întocmai ca copaciul înfipt prin rădăcină, nu se chiamă libertate. Vagabondagiul care a servit de pretext pentru această dispoziȝie ce disfigureaz frumuseȝia legiurii ȝi nobleȝia faptei ar fi putut a se stavila prin o altă măsură mai potrivită ȝi mai conform spiritului legiuitorului, decât prin acea de a crea ș erbi lipiȝi pmntului.”¹⁶

Pus în faȝa a sute de reclamaȝii ȝi petiȝii ȝi în condiȝiile investigaȝiilor ȝi proceselor care erau demarate, Consiliul Administrativ al Țării Românești s-a văzut obligat să vină cu precizări în privinȝa strămutării ȝiganilor eliberaȝi. La 15 martie 1858, printr-un ordin circular al Ministerului din Lăuntru adresat administraȝiilor din judeȝe, a fost făcută publică hotrrea Consiliului Administrativ privind calcularea celor două perioade catagrafice în care emancipaȝii erau legaȝi de locul unde fuseseră nșcriș i la dezrobire. Se preciza că acest calcul are ca punct de pornire anul 1851, anul promulgării aș eazmntului domnitorului Barbu Ș tirbei, iar nu momentul emancipării robilor în cauz¹⁷.

¹⁶ în „Steaoa Dunării”, an II, 23 februarie 1856, nr. 19, p. 74. Comentariul continua cu o comparaȝie a legilor de dezrobire din cele două principate, Kogălniceanu socotind că: „n acest punct de privire, trebuie să recunoaștem că legea din Moldova a nales mai bine decât legea de piste Milcov ce însemnează cuvntul: emanciparea ȝiganilor.”

¹⁷ „ȝiganii cei slobozi vor începe a se bucura de acest drept de strămutare după do catagraficești perioade ce s-au început de la anul 1851, de când adică s-a promulgat zisa legiuire ȝi că prin urmare tot d-atunci urmeaz a se socoti ȝi pentru aceast clas de oameni, iar nu de la a lor emancipare.” „Anunȝtorul romn”, an V, 22 martie 1858, nr. 24, p. 1.

PARTICULARITIES IN THE APPLICATION OF THE LAW OF
EMANCIPATION OF THE GYPSIES IN WALLACHIA
(8/20 FEBRUARY 1856)

Abstract

The present paper examines several particularities in the application of Article 7 of the Law of Emancipation of the Gypsies of private landlords from Wallachia of 8/20 February 1856. The said article bound the former slaves, at least for two census periods, to the estate on which they resided at the time of the promulgation of the law. The paper looks at some groups of emancipated Gypsies, who, following the enforcement of this article, suffered considerable hardship before being able to attain the condition of free individuals *de facto*. The files employed by the author are preserved at the Central National Historical Archives, more specifically in the fund of the Ministry of Internal Affairs, which, together with the Ministry of Finance (Treasury), dealt with the enforcement of the Law of Emancipation.

Keywords: slaves; slavery; Gypsies; emancipation law; private landlords; Wallachia

SURSE ȘI IZVOARE

„CUBA – DA, YANKEII – NU!” ATACUL ASUPRA LEGAȚIEI SUA DE LA BUCUREȘTI DIN 19 APRILIE 1961 (SURSE AMERICANE)

RADU TUDORANCEA*

Evenimentul reprezentat de atacarea Legației SUA la București, pe 19 aprilie 1961, a rămas unul prea puțin cunoscut, deși aparține unei perioade care corespunde, pe fond, unei reale îmbunătățiri a relațiilor româno-americane, față de tensiunile din epoca anterioară. Sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60 marcaseră, așadar, o oarecare revitalizare a relațiilor româno-americane, dacă ar fi să menționăm semnarea acordului financiar bilateral care reglementa chestiunea pretențiilor financiare existente între cele două țări (30 martie 1960) și asumarea unei declarații comune cu privire la dezvoltarea relațiilor comerciale bilaterale. Finalul anului 1960 (9 decembrie) înregistra o altă premieră, anume semnarea la Washington a primului program cultural româno-american postbelic, sub titlul *Memorandum of Understanding*, care avea drept obiective coordonarea unor acțiuni comune în sfera educației și cercetării. Acordul cultural era cu atât mai important cu cât se constituia în primul program de acest tip încheiat între SUA și o țară comunistă din Europa de Răsărit, după război¹.

De altfel, chiar și retorica generală anti-occidentală și accentele profund anti-americane, atât de prezente în presa românească în perioada anterioară, începuseră să se diminueze în intensitate, chiar dacă nu dispăruseră cu totul. În fruntea Legației SUA de la București se afla, în calitate de însărcinat cu afaceri *ad interim*, unul dintre experții Departamentului de Stat în probleme est-europene, Frederick T. Merrill. Preocupările principale, analizele și proiecțiile personalului misiunii americane de la București în primăvara anului 1961 aveau legătură cu evoluțiile noului guvern al României, dar mai ales cu personalitatea și activitatea anterioară ale lui Ion Gheorghe Maurer și ale noului ministru de Externe, Corneliu Mănescu, ambii aflați în centrul unor ample evaluări elaborate de *Bureau of Intelligence and Research* al Departamentului de Stat².

* Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București; radutud2002@yahoo.com.

¹ Pentru contextul general al relațiilor româno-americane, precum și pentru reperele fundamentale ale acestora în perioada postbelică, una dintre cele mai semnificative contribuții rămâne Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Tweaking the Nose of the Russians: Fifty Years of American Romanian Relations, 1940–1990*, Boulder, Colorado, 1991.

² Vezi, în acest sens, National Archives and Records Administration, Washington, D.C. (în continuare: NARA), RG 84 Romania, Classified General Records 1944–1964, box 42 (old box 9),

Într-un asemenea context, survenea, la mii de kilometri distanță, pe plajele cubaneze, operațiunea de desant din 17 aprilie 1961. Orchestrată și susținută de SUA, acțiunea – în fapt o tentativă de invazie, care vizase răsturnarea lui Fidel Castro de la putere – a eșuat rapid, cauzând aproape instantaneu semnificative prejudicii de imagine administrației americane³. Probabil cea mai bună evaluare a operațiunii în sine aparține tot istoricilor și analiștilor americani, care au catalogat episodul drept un fiasco, în primul rând pe fondul reacției puternice din partea forțelor lui Castro și al eșecului în a declanșa o insurecție în Cuba⁴.

Primul val de proteste împotriva SUA a survenit încă din ziua de 17 aprilie, în cadrul Comitetului Politic al ONU, prin discursul ministrului de Externe al Cubei, Raul Roa⁵, urmat de intervenții de condamnare venite din partea altor state, inclusiv din partea reprezentantului României, Silviu Brucan. De altfel, pe lângă alocuțiunea lui Silviu Brucan de condamnare a operațiunilor din 17 aprilie 1961 și de solidarizare cu poporul cubanez, delegația română a înaintat chiar și o propunere de rezoluție a ONU, care se referea la operațiunile militare din Cuba ca la o amenințare la adresa păcii și securității generale, cerând încetarea imediată a intervenției militare în Republica Cuba și stoparea oricărui ajutor acordat agresorilor⁶. Este de subliniat faptul că o poziție fermă de condamnare a operațiunii din Cuba a fost asumată de URSS, prin intermediul reprezentantului său la ONU, Valerian Zorin, abia în dimineața zilei următoare, pe 18 aprilie, atunci când acesta a dat citire mesajului adresat de N.S. Hrușciiov președintelui SUA, precum și *Declarației guvernului URSS în legătură cu invazia armată împotriva Cubei*⁷.

La nivel oficial însă, o reacție fermă din partea guvernului RPR cu privire la intervenția militară în Cuba a venit abia în ziua de 20 aprilie. Textul în sine făcea referire la acțiunile agresive îndreptate împotriva Cubei, condamnând rolul SUA, în

Biographic Report, *Corneliu Mănescu – New Romanian Minister of Foreign Affairs*, analiză elaborată de Bureau of Intelligence and Research, 28 martie 1961, Washington DC, USA.

³ Între contribuțiile existente referitoare la operațiunea din Golful Porcilor în ansamblu și la efectele ei, sunt de menționat cele aparținând lui Tad Szulc, *The Cuban Invasion: The Chronicle of a Disaster*, New York, 1962; Trumbull Higgins, *The Perfect Failure: Kennedy, Eisenhower, and the CIA at the Bay of Pigs*, New York, 1987; Piero Gleijeses, *Ships in the Night: The CIA, the White House and the Bay of Pigs*, în „Journal of Latin American Studies”, 27, 1995, nr. 1, p. 1–42.

⁴ Vezi, în acest sens, evaluarea lui Thomas G. Paterson, J. Garry Clifford, Kenneth J. Hagan, *American Foreign Policy. A History (1900 to Present)*, Lexington, Massachusetts, 1988, p. 539–542. Autorii vorbesc, bunăoară, despre efectele eșecului, în primul rând de risc, sesizat imediat în rândul oficialilor americani ai epocii, ca Moscova să perceapă SUA doar ca pe simpli *paper tigers*.

⁵ Intervenția oficialului cubanez la ONU a fost reflectată în presa românească a epocii. Vezi, în acest sens, Raul Roa, *Agresiunea împotriva poporului cubanez este sortită eșecului*, în „Scânteia”, an XXX, 18 aprilie 1961, nr. 5138.

⁶ *Cuvântarea reprezentantului R.P. Române la ONU* (Silviu Brucan), în „Scânteia”, an XXX, 19 aprilie 1961, nr. 5139, p. 4.

⁷ Declarația guvernului sovietic se încheia amenințător, ducând cu gândul la o potențială intervenție militară. Concret, în text se menționa că în situația în care intervenția armată în treburile poporului cubanez nu înceta, guvernul sovietic își rezerva dreptul să ia împreună cu alte țări toate măsurile pentru a se acorda Republicii Cuba ajutorul necesar.

ansamblul operațiunii de desant⁸. În mod așteptat, documentul arăta clar că guvernul RPR era pe deplin solidar cu declarația sovietică din 18 aprilie, înscriindu-se în nota de condamnare în care fusese redactată și declarația guvernului sovietic, inclusiv în privința deciziei de a se acționa pentru susținerea poporului cubanez în lupta de apărare a suveranității naționale.

La momentul declarației guvernului RPR, în București și în mai multe orașe mari din România fuseseră deja organizate manifestări de amploare de condamnare a invaziei din Cuba și de solidaritate cu poporul cubanez. Era vorba de mitinguri, adunări de protest sau marșuri, pe lângă luările de poziție, mesajele și telegramele adresate guvernului cubanez și ONU de diferite entități din RPR, de la Consiliul Național al Femeilor, până la Consiliul Central al Sindicatelor din RPR și Consiliul Asociațiilor Studenților din RPR.

În capitală, cele mai importante acțiuni de protest, care au prefigurat atacul asupra Legației SUA, au fost reprezentate de *Mitingul Oamenilor de Știință*, *Mitingul Tineretului și Studenților din București*, precum și de *Mitingul Oamenilor de Artă și Cultură din Capitală*. Toate aceste mitinguri și adunări de protest au fost reflectate în presa românească a timpului ca fiind acțiuni absolut spontane, îndreptate împotriva agresiunii armate din Cuba și de susținere a Cubei și poporului cubanez.

Primul miting de amploare din București a fost cel al oamenilor de știință, desfășurat la 18 aprilie, la care condamnarea operațiunilor de debarcare din Cuba a revenit unor academicieni și personalități științifice precum academicianul Iorgu Iordan (vicepreședintele Academiei RPR), academicianul Andrei Oțetea (directorul Institutului de Istorie al Academiei RPR) și academicianul Traian Ionașcu (directorul Institutului de Cercetări Juridice al Academiei RPR)⁹. Ulterior, în timpul *Mitingului Oamenilor de Artă și Cultură din București*, desfășurat pe 19 aprilie 1961, la Teatrul Național din capitală, mesaje similare de condamnare a invaziei din Cuba și de solidaritate cu poporul cubanez au fost exprimate de personalități artistice și scriitori români, începând cu academicianul Mihai Beniuc, prim-secretar al Uniunii Scriitorilor din RPR, și continuând cu scriitorii Ion Brad și Eugen Jebeleanu, pictorul Corneliu Baba, artistul poporului Ion Finteșteanu, artista de operă Arta Florescu, poetul Cicerone Theodorescu și alte personalități din domeniul teatrului, muzicii și artelor plastice¹⁰. Manifestațiile de protest din capitală păreau să se desfășoare într-o notă pașnică, până la momentul *Mitingului Tineretului și Studenților din București*, care a avut loc în ziua de 19 aprilie. Acesta din urmă a

⁸ Declarația guvernului Republicii Populare Române cu privire la acțiunile agresive împotriva Cubei, în „Scânteia”, an XXX, 21 aprilie 1961, nr. 5141, p. 1.

⁹ Vorbitorii au insistat în discursurile lor (afișând o notă de revoltă mai mult sau mai puțin reală) asupra fățărniciei guvernului american, care nu putea tolera existența unui regim democratic în Cuba, unde poporul își construia o viață nouă. Vezi, în acest sens, *Mitingul Oamenilor de Știință din capitală* (Agerpres), în „Scânteia”, an XXX, 19 aprilie 1961, nr. 5139, p. 3.

¹⁰ Reflectarea evenimentului respectiv, sub titlul *Mitingul Oamenilor de Artă și Cultură din capitală*, în „Scânteia”, an XXX, 20 aprilie 1961, nr. 5140, p. 1, 5.

reunit cel mai mare număr de participanți¹¹, fiind de altfel evenimentul care a condus, prin escaladare, la atacul având drept țintă Legația SUA de la București, din după-amiaza zilei de 19 aprilie 1961. Desfășurat în Piața Universității, mitingul a reunit coloane de studenți și tineri aparținând tuturor instituțiilor de învățământ superior din București și nu numai. Având loc în aceeași notă de indignare, protest și condamnare a acțiunilor militare din Cuba, mitingul a inclus participarea studenților străini din București, majoritatea provenind din state ale Asiei, Africii și Americii Latine. De altfel, mitingul a căpătat treptat accente mai dure, mai ales după intervențiile și discursurile unor studenți cubanezi aflați la studiu în universități românești, care au agitat și mai mult spiritele. În acest context a fost lansată, aparent spontan¹², din rândul manifestanților, propunerea unui marș către sediul Legației SUA de la București, pentru ca o delegație de studenți să înmâneze o notă de protest către guvernul american, în legătură cu evenimentele din Cuba.

De partea americană, diplomații de la București erau deja în alertă în legătură cu probabilitatea ridicată a unor manifestări și acțiuni violente împotriva Legației, cu atât mai mult cu cât apăruseră deja informații în legătură cu demonstrații de protest de amploare care avuseseră loc la Moscova și Belgrad. Cele dintâi măsuri de precauție au fost luate de misiunea americană de la București încă din ziua de 18 aprilie, atunci când s-a decis dublarea personalului de pază și folosirea autovehiculelor private în locul celor care purtau însemnele oficiale ale Legației¹³. În ziua de 19 aprilie, un prim semnal venit din partea oficialităților române a provocat oarecare neliniște în rândul diplomaților americani, întrucât o vizită a însărcinatului cu afaceri *ad interim*, programată la o uzină din București în acea zi, a fost contramandată de partea română, invocându-se unele probleme tehnice apărute la uzină. Ulterior, informații provenind de la angajați ai reprezentanței diplomatice a SUA, precum și de la studenți americani și italieni din București au confirmat faptul că în capitală urma să se desfășoare o amplă manifestație de protest în legătură cu operațiunea de debarcare din Cuba. Potrivit unor informații oferite Legației de studenți italieni ai Facultății de Litere, toți studenții de la Litere și, foarte probabil, studenții întregii universități fuseseră convocați la o demonstrație în acea zi și, mai ales, prezența tuturor studenților era obligatorie¹⁴.

¹¹ Numărul mare de participanți, de câteva mii de studenți și elevi, a fost determinat de prezența obligatorie a studenților de la facultățile bucureștene, fapt reliefat mai târziu inclusiv de analizele americane referitoare la atacul asupra Legației SUA de la București. Reflectarea evenimentului, din prisma autorităților române, a apărut sub titlul *Mitingul Tineretului și Studenților din capitală*, în „Scânteia”, an XXX, 20 aprilie 1961, nr. 5140, p. 1, 5.

¹² Autoritățile române au încercat să acrediteze ideea, puțin credibilă, a unor evoluții spontane, lipsite de orice premeditare, în legătură cu deplasarea grupurilor de manifestanți către sediul reprezentanței diplomatice americane.

¹³ NARA, RG 84, Romania, US Legation, Bucharest, General Records 1940–1963, (1959–1961), box 135, Raportul nr. 204 al Legației SUA de la București, din 26 aprilie 1961, intitulat *Pro-Castro Demonstrators Damage US Legation*, semnat Frederick T. Merrill, *chargé d'affaires a.i.*, f. 1.

¹⁴ *Ibidem*, f. 2.

Mai mulți membri ai Legației americane, care se aflau în oraș pentru a obține informații în legătură cu evenimentele aflate în desfășurare, se întorceau la sediul reprezentanței diplomatice a SUA către orele 15, anunțând apropierea de imobilul acesteia de pe strada Dionisie Lupu a unor coloane de manifestanți. Într-o astfel de situație, prima măsură luată a fost aceea de închidere și obturare dinspre interior a porților principale ale Legației, pe măsură ce, potrivit informațiilor obținute, în capitală existau deja mai multe puncte de întâlnire unde se formaseră coloane de manifestanți, tot mai agitați, care înaintau spre misiunea americană.

Aceste evoluții au determinat luarea deciziei ca, din rațiuni de securitate, toți angajații români ai reprezentanței diplomatice a SUA, cu excepția unor șoferi, să fie eliberați din tură. Către orele amiezii, deși nu fuseseră dispuse forțe suplimentare de miliție în jurul Legației, personalul diplomatic american rămas în clădirea acesteia a putut constata prezența în zonă a unor autovehicule folosite în mod obișnuit în operațiuni de supraveghere de către Securitate, precum și a unei ambulante, staționată în apropierea imobilului misiunii americane. Mai mult decât atât, doi membri ai Legației observaseră, dintr-un apartament al unui coleg israelian situat vizavi de imobilul acesteia, prezența a peste 40 de agenți ai forțelor de ordine, care erau dispuși în jurul clădirii. Valul de manifestanți, evaluat la aproximativ 7.000 de persoane, avea să ajungă în preajma sediului Legației în jurul orelor 17:30, cei mai mulți dintre ei purtând pancarte cu mesaje anti-americane și pro-cubaneze, precum și portrete ale liderului cubanez Fidel Castro¹⁵.

Ajunși în fața Legației, manifestanții au devenit tot mai turbulenți, impulsionați fiind de un grup de agitatori. Primele acțiuni au fost acelea de a forța gardul imobilului și de a agăța pancarte și portrete ale lui Castro de acesta și de copacii din zonă.

Momentul de declin al atacului propriu-zis a avut loc (la 17:35) odată cu spargerea geamurilor de la biroul șefului misiunii americane. Pe parcursul următoarelor ore, atacul inițial, aparent sporadic, s-a transformat într-unul concertat, astfel încât aproape toate ferestrele imobilului au fost sparte de manifestanți, care au folosit de la pietre și bucăți de bordură la bare de fier, sticle și cărămizi pentru atacarea clădirii. Momentul culminant al atacului a survenit însă odată ce unii manifestanți, care păreau că alcătuiesc un nucleu dur și compact, format din 60–100 de persoane, după ce încercaseră fără succes să forțeze porțile din față ale Legației, au reușit să escaladeze gardul împrejmuitoare, sub privirile îngăduitoare ale milițienilor, ale căror acțiuni de descurajare au fost extrem de limitate¹⁶.

Pătrunși în curtea Legației, atacatorii s-au îndreptat spre catargul pe care era arborat steagul SUA, pe care l-au doborât, l-au sfâșiat și aruncat apoi către mulțime. Ulterior, în locul steagului american, pe catarg a fost amplasat un imens portret al lui Castro. În același timp, un alt grup de atacatori a reușit să pătrundă în perimetrul acesteia, prin înlăturarea unui segment de sârmă ghimpată din gardul din spate al

¹⁵ *Ibidem*, f. 3.

¹⁶ *Ibidem*. De altfel, milițienii i-au însoțit pe atacatori pe teritoriul Legației, inițial fără să intervină cu fermitate în stoparea acestora.

clădirii. În minutele următoare aceștia din urmă, deși erau însoțiți de patru agenți de miliție, au trecut la vandalizarea autovehiculelor oficiale ale Legației, prin răsturnarea, spargerea geamurilor și lovirea caroseriei acestora. Este de amintit că, la un moment dat, la acțiunea de distrugere a altor două jeepuri oficiale, aflate în curtea misiunii americane, a participat, potrivit unui membru al Legației, inclusiv un agent de miliție. Într-un final, toate vehiculele aflate în curtea acesteia, fie ele oficiale sau private, au fost vandalizate, prin spargerea geamurilor, lovirea caroseriei și răsturnarea acestora¹⁷.

Într-o asemenea situație, convins că pătrunderea atacatorilor în imobilul Legației devenea iminentă și că viețile diplomaților americani erau în pericol, însărcinatul cu afaceri *ad interim* a dispus ca un membru al misiunii, vorbitor de limba română, să apeleze atât la sediul miliției capitalei, cât și la Ministerul român de Externe, pentru a cere de urgență protecția autorităților române și pentru a protesta în legătură cu situația apărută. Apeluri telefonice disperate au fost astfel inițiate, în mai multe rânduri, către reprezentanți ai autorităților române, care au refuzat să-și declare identitatea, iar după un timp personalul Legației a putut constata că intensitatea acțiunilor atacatorilor scăzuse.

Potrivit estimărilor unor membri ai reprezentanței americane, care se aflau adăpostiți în apartamentul unui alt diplomat străin și putuseră observa mai bine evenimentele, în intervalul critic al atacului 17:45–18:10, numărul celor care pătrunseseră în perimetrul Legației, distrugând steagul SUA și vandalizând autovehiculele și bunurile întâlnite, era în jur de 65 de atacatori¹⁸. Între aceștia, cei mai mulți fuseseră identificați ca tineri străini, fiind menționați bărbați cu trăsături asiatice, dar și africani și cubanezi¹⁹, ale căror acțiuni rapide și hotărâte nu au întâmpinat decât o reacție timidă din partea miliției, cel puțin într-o primă fază.

Între timp, ca urmare a apelurilor disperate către autoritățile române venite dinspre membrii misiunii SUA, efectivele de agenți de miliție din zonă au fost sporite, iar în ultimă instanță aceștia au intervenit mai ferm în stoparea atacatorilor și în înlăturarea celor deja aflați în curtea Legației²⁰. O nouă tentativă de asalt

¹⁷ *Ibidem*. De-a lungul perioadei în care grupul de atacatori s-a aflat pe teritoriul Legației, aceștia au fost aproape permanent însoțiți de patru soldați (probabil milițieni) în uniformă. În textul raportului sunt menționați „four uniformed soldiers”.

¹⁸ *Ibidem*. Evaluările oficialilor americani variază în acest sens, oscilând între 60 și 100 de atacatori (într-un alt document se face referire chiar la 200 de atacatori) care s-au aflat, efectiv, pe teritoriul diplomatic al Legației SUA, de-a lungul atacului propriu-zis.

¹⁹ Existența unui număr însemnat de atacatori de origine străină (studenți străini la București) poate explica faptul că manifestația și apoi atacul, fie ele și premeditate de autoritățile române până la un anumit punct, au degenerat pe fondul lipsei de reacție sau al refuzului de supunere al acestora din urmă (spre deosebire de studenții și tinerii români) la ordinele și dispozițiile forțelor de ordine.

²⁰ NARA, RG 84, Romania, US Legation, Bucharest, General Records 1940–1963, (1959–1961), box 135, Raportul nr. 204 al Legației SUA de la București, din 26 aprilie 1961, intitulat *Pro-Castro Demonstrators Damage US Legation*, semnat Frederick T. Merrill, *chargé d'affaires a.i.*, f. 4. Raportul diplomatic consemnează faptul că, pe fondul intervențiilor telefonice repetate din partea personalului Legației, s-a putut constata, la un moment dat, că agitatorii și coordonatorii atacatorilor

asupra imobilului, inițiată de un grup redus numeric de manifestanți, a fost respinsă de această dată de forțele de ordine.

Ultimii manifestanți, care fuseseră afectați între timp și de o furtună cu ploaie și tunete violente, au putut fi dispersați mai ușor din zona Legației, către orele 18:30²¹, însă nu mai înainte ca aceștia să arunce înspre zidurile imobilului și în curtea interioară toate pancartele, portretele și obiectele contondente pe care le mai aveau asupra lor.

Reacția SUA a venit aproape imediat și, ca urmare a evenimentelor din ziua de 19 aprilie, însărcinatul cu afaceri *ad interim* al SUA la București, Frederick T. Merrill, a solicitat o întrevedere la Ministerul român al Afacerilor Externe. Întâlnirea dintre Frederick T. Merrill și adjunctul Ministrului român de Externe, Alexandru Lăzăreanu a avut loc la două zile după atacul asupra Legației (21 aprilie 1961), ocazie cu care partea americană a înaintat o notă oficială de protest în numele guvernului american²², însoțită și de o cerere de despăgubire către autoritățile române pentru distrugerile provocate imobilului propriu-zis, autovehiculelor oficiale sau private și altor obiective din incinta reprezentanței diplomatice. Demersurile pentru obținerea despăgubirilor pentru daunele provocate Legației americane au început în aceeași zi de 21 aprilie și s-au derulat inițial prin intermediul Biroului de Servicii pentru Corpul Diplomatic.

În argumentația părții americane, elementul principal era că manifestația din ziua de 19 aprilie condusese la intruziunea ilegală și violentă în spațiile diplomatice și pe proprietatea Legației Statelor Unite de la București a 200 de demonstranți și agitatori, care cauzaseră daune importante („*extensive damage*”) prin folosirea de pietre, borduri, cărămizi, băte și răngi metalice, în timpul atacului²³.

În susținerea punctului lor de vedere, diplomații americani au înaintat o listă a daunelor provocate în urma asaltului, însoțită de fotografii sugestive, pentru obținerea de compensații din partea guvernului român sau pentru înlăturarea efectelor distrugerilor. De altfel, partea americană a insistat că absența victimelor în rândul membrilor misiunii se datorase doar unei decizii inspirate a diplomaților – aceea ca ușile de acces ale imobilului să fie baricadate, iar diplomații și personalul tehnic rămăși în clădirea Legației să se adăpostească la ultimul etaj al clădirii, cât mai departe de zona ferestrelor.

De partea cealaltă, poziția oficială a guvernului român a fost aceea că evenimentele din 19 aprilie au reprezentat doar o demonstrație de solidaritate față de poporul cubanez și că escaladarea situației a fost una spontană, fiind provocată de

au început să își liniștească manifestanții: „[...] it became evident that professional agitators were passing the word along for the crowd to slacken its activities.”

²¹ Practic, grupul de atacatori s-a aflat pe teritoriul Legației timp de 25–30 de minute.

²² NARA, RG 84, Romania, US Legation, Bucharest, General Records 1940–1963, (1959–1961), box 135, Raportul nr. 204 al Legației SUA de la București, din 26 aprilie 1961, intitulat *Pro-Castro Demonstrators Damage US Legation*, semnat Frederick T. Merrill, *chargé d'affaires a.i.*, f. 5.

²³ *Ibidem*, *Memorandum of Conversation* cu titlul *Damage to American Legation*, din data de 21 aprilie 1961, semnat Owen Lee și William Mc Govern, f. 2.

valul de indignare din rândul manifestanților față de evenimentele recente din Cuba²⁴. De altfel, de-a lungul întrevederii, partea română a adus constant în discuție evenimentele din Cuba ca fiind la originea revărsării de resentimente, dificil de controlat, existente în rândul manifestanților, încercând să minimalizeze atât atacul asupra Legației, cât și distrugerile provocate clădirii reprezentanței diplomatice și proprietății americane oficiale și private. Mai mult, până și lista de daune, întinsă pe trei pagini, înaintată de către partea americană, a fost respinsă de către Biroul de Servicii pentru Corpul Diplomatic, autoritățile române insistând că demersul trebuia inițiat direct prin intermediul Ministerului Afacerilor Externe²⁵.

Este aproape de prisos de menționat că nicăieri în presa românească a vremii nu au fost făcute referiri la atacul propriu-zis asupra misiunii americane și cu atât mai puțin la daunele provocate. În același timp, evenimentele legate de mitingul studenților din capitală din 19 aprilie, deși reflectate într-o oarecare măsură, au fost prezentate doar până la momentul marșului de protest al manifestanților către Legația SUA, în fața căreia mulțimea ar fi fost indignată de faptul că o delegație de manifestanți nu fusese primită pentru a înmâna o moțiune de protest. Concret, singurele mențiuni firave din presă privind evenimentele se refereau la faptul că mulțimea acoperise gazonul din curtea reprezentanței diplomatice cu pancarte și că unii demonstranți indignați arboraseră, în ramurile castanilor din jurul imobilului, pancarte cu mesaje: „*Agresorilor, nu vă jucați cu focul!*” și „*Cuba, da, Yankeii, nu!*”

Ulterior, procesul propriu-zis de despăgubire și/sau reparare a distrugerilor suferite de misiunea americană avea să se dovedească unul îndelungat, care s-a încheiat abia la sfârșitul lunii august același an. În septembrie 1961, însărcinatul cu afaceri *ad interim* la București, Frederick Merrill, notifica Departamentul de Stat că daunele provocate de atacul asupra Legației din 19 aprilie fuseseră deja înlăturate, prin reparare sau despăgubire, de către partea română²⁶. De altfel, revenirea spre o oarecare normalitate în ansamblul relațiilor bilaterale fusese prefigurată încă din iunie același an, odată cu vizita în SUA a lui Alexandru Moghioroș, în fruntea unei delegații din care avea să facă parte și Gheorghe Rădoi, ministrul adjunct al Metalurgiei și Construcțiilor de Mașini, alături de soția sa, Lica, fiica lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. La momentul plecării delegației românești către SUA, Frederick Merrill a considerat util să însoțească oficialii români pe peronul Gării de Nord²⁷.

Revenind la mitingul din 19 aprilie din capitală, care a evoluat către un atac asupra Legației SUA de la București, ar fi de adăugat că deși au mai existat manifestări și reacții ostile față de reprezentanțele diplomatice americane și în alte state

²⁴ *Ibidem*, f. 3.

²⁵ *Ibidem*, f. 3–4.

²⁶ *Ibidem*, Raportul Legației SUA nr. 48, intitulat *Romanian Government Repairs Damage to Legation Resulting from April 19 Attack*, din 12 septembrie 1961, semnat Frederick T. Merrill, *chargé d'affaires a.i.*, f. 1.

²⁷ *Ibidem*, box 42, Raportul nr. 333, din 14 iunie 1961, intitulat *Moghioroș Visit to US*, semnat Frederick T. Merrill, *chargé d'affaires a.i.*, f. 1–2.

comuniste, evenimentul desfășurat la București a fost unic atât prin amploare, cât mai ales prin evoluția violentă a situației. Bunăoară, cu doar o zi înainte de evenimentele de la București, adică pe 18 aprilie, avusese loc la Moscova o amplă manifestație de solidaritate, legată de evenimentele din Cuba, dar în ciuda numărului mare de participanți, aceasta nu a degenerat în acte de violență sau într-un atac propriu-zis asupra Ambasadei SUA la Moscova. Este drept că un episod oarecum asemănător avusese totuși loc, însă în Argentina, la Buenos Aires, unde participanții la o demonstrație atacaseră cu pietre și sticle un imobil american.

În concluzie, se poate afirma că evenimentele de la București par să fi fost inițiate, încurajate și controlate de autoritățile române, până la un anumit punct. Convocarea studenților din întreg centrul universitar București, cărora le-au fost anulate cursurile din ziua respectivă și li s-a impus prezența obligatorie la manifestație, participarea agitatorilor și agenților în civil, amplasarea unei ambulante în vecinătatea misiunii americane, precum și acțiunile timide sau chiar lipsa de intervenție a forțelor de ordine, cel puțin în prima fază a atacului, duc la această concluzie. Totodată, faptul că o parte din studenți au venit direct în fața sediului Legației, deși regimul de la București a prezentat deplasarea în acea direcție ca fiind una spontană, propusă și acceptată în timpul demonstrației studențești, sugerează faptul că destinația finală a manifestației – anume clădirea reprezentanței diplomatice a SUA – fusese hotărâtă dinainte. Este de presupus că a existat un segment semnificativ de populație care dezaproba evenimentele din Cuba (tentativa de invazie) și care blama SUA, dar cei mai mulți dintre participanți au venit din obligație.

În privința atacului în sine, evoluțiile au fost scăpate de sub control, în primul rând pe fondul angrenării unor importante grupuri de studenți străini, care au reușit să pătrundă în perimetrul Legației. Potrivit surselor diplomatice americane, manifestații care au atacat propriu-zis imobilul erau, cei mai mulți dintre ei, străini: asiatici, africani și sud-americani. După ce aceștia – al căror număr este evaluat între 65 și 200 de persoane – au doborât și sfâșiat steagul american, au vandalizat toate vehiculele oficiale sau private americane aflate în spațiul din curtea reprezentanței diplomatice și au spart geamurile sediului Legației, părea iminentă și pătrunderea în interiorul imobilului și escaladarea violențelor, de această dată, față de membrii personalului misiunii diplomatice, care se baricadaseră la ultimul etaj al clădirii. Abia din acel moment critic, autoritățile române, alertate și de apelurile insistente și disperate ale personalului Legației, au decis să intervină în forță pentru calmarea spiritelor și evacuarea manifestațiilor aflați în perimetrul diplomatic al sediului Legației și, implicit, pentru a oferi protecția necesară unei reprezentanțe diplomatice străine.

Reglementarea chestiunii despăgubirilor cauzate de manifestație și de atacul asupra Legației, dar mai ales așteptările americane legate de noul guvern de la București făceau ca, în toamna aceluiași an, tensiunile generate de atacarea misiunii SUA din aprilie să fie aproape complet uitate. De altfel, la sfârșitul lunii noiembrie 1961, sosea la București, în calitate de ministru plenipotențiar și trimis extraordinar

al SUA în România, William Crawford, diplomat de carieră, care activase anterior ca director al Biroului pentru Analize și Cercetări al Departamentului de Stat. În timpul mandatului său, Legația avea să fie ridicată la rang de ambasadă.

“CUBA – YES, THE YANKEES – NO!” THE 19 APRIL 1961 ATTACK ON THE
US LEGATION IN BUCHAREST (US SOURCES)

Abstract

The mid-April 1961 American operation (CIA-trained commandos) conducted against Castro's government – an attempt to overthrow the new Havana regime (which confiscated American property and displayed a mixture of nationalistic anti-Americanism and communism) – failed at the Bay of Pigs and, very soon, stimulated anti-Americanism in various nations around the world, especially in Latin America and Eastern Europe. Romania (at that time, the People's Republic of Romania) was among the Eastern European (Communist) countries which exhibited certain levels of hate, discontent and anti-Americanism, due to the Bay of Pigs operation, which was perceived as a clandestine, *reckless* and *provocative threat to world peace*. The Romanian Communist regime initiated and directed several actions in order to condemn the American operation in Cuba, including meetings and populist rallies of various significance. Among these, the one organized by the Bucharest youth and students, on 19 April, evolved into an open attack on the US Legation in Bucharest. Based on the existing archival documents, it seems that although the regime in Bucharest had encouraged and initiated the above mentioned meeting, the events got out of hand, particularly due to the involvement of various foreign students (Cuban and Asian, and, to a lesser extent, Romanian students). However, the rather tardive intervention of Romanian authorities managed to reinstall order, by pushing back the attackers, thus releasing the diplomatic perimeter of the Legation. The attack itself had caused serious damage to the US Legation and endangered the life of the American diplomatic personnel. As expected, the event generated significant tension within the framework of the Romanian-US relations, which lasted for a few months, until the complete solving of the financial issues concerning the damage caused to the building. This new approach was also favored by the US political expectations regarding the new head of the Romanian Government, Ion Gheorghe Maurer.

Keywords: diplomacy; Romanian-American relations; Cold War; Communism; Romania; US

Figura 1. Începutul atacului împotriva Legației SUA (București, 19 aprilie 1961). Sursa fotografiilor: National Archives and Records Administration, Washington, D.C., RG 84, Romania, US Legation, Bucharest, General Records 1940–1963, (1959–1961), box 135, pagini nenumerate.

Figura 2. Un grup de manifestanți, însoțiți de milițieni, pătrund în curtea Legației.

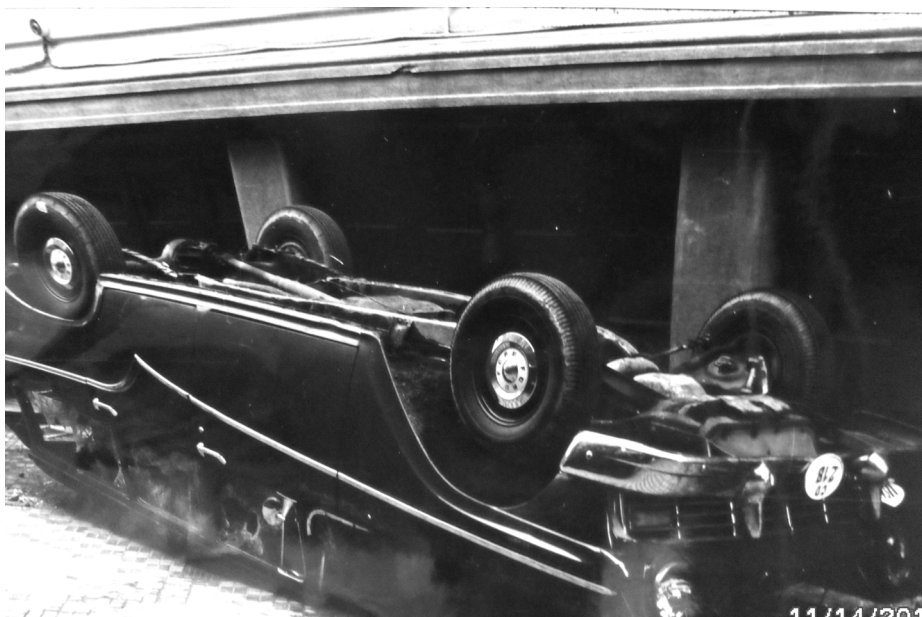

Figura 3. Vandalizarea unuia dintre automobilele oficiale ale Legației SUA la București.

Figura 4. Alt automobil oficial al Legației SUA la București cu urme vizibile ale actelor de vandalism.

Figura 5. Dispersarea, într-un final, a ultimilor manifestanți, după intervenția forțelor de ordine.

Figura 6. Cadru surprins în interiorul Legației, imediat după atac.

Figura 7. Daune produse la parterul imobilului, la una dintre intrările în Legație.

ANALIZE ȘI DEZBATERI

DEVELOPMENTAL IDEOLOGY OR REGENERATIVE NATIONALISM? COMPETING STRANDS OF THE ROMANIAN RIGHT BEFORE WORLD WAR II. I. CORPORATISM BETWEEN LIBERALISM AND THE RIGHT

VICTOR RIZESCU*

A survey of the interwar East European radical Right advanced with a view to delineate systematically its basic regional specificities discovered it as displaying features closer to the Italian than to the German case. An emphasis upon the somewhat large space allowed by the local ideologies and policies of the kind for the corporatist design pointing to a developmental breakthrough went together with this assessment, which also vindicated the need and legitimacy of using the label of fascism such as to cover a variety of rightist movements and political experiments exhibiting only some of the trappings of the generic phenomenon.¹ Other approaches to the topic were more concerned to identify fascism as one strand of the regional Right, by the same token disclosing corporatism as an autonomous political and ideological trend, competing for the same constituencies with the populist and revolutionary right-wing vision of nationalist regeneration.² None of these views ever took issue, however, with the theory of generic fascism as essentially a developmental ideology patterned around the corporatist conception of political reordering for the purpose of accelerated growth, paradigmatically embodied by the Italian case, blatantly falsified in the German milieu and widely rediscovered – although circulating under various names – throughout the XXth century – and outside the interwar setting – in various contexts of delayed development.³

* University of Bucharest, Faculty of Political Sciences; v_rizescu@yahoo.com.

¹ Robert Bideleux, Ian Jeffries, *A History of Eastern Europe. Crisis and Change*, 2nd ed., London, 2007, pp. 372–399. An earlier survey in *Native Fascism in the Successor States, 1918–1945*, ed. by Peter F. Sugar, Santa Barbara, 1971. A recent discussion in Constantin Iordachi *et al.*, *Debate. Fascism in East-Central and South-Eastern Europe*, in “East-Central Europe,” 37, 2010, nos. 2–3, pp. 331–371.

² Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others. A History of Fascism in Hungary and Romania*, Stanford, 1970, pp. 345–376; Andrew C. Janos, *The One-party State and Social Mobilization: East Europe between the Wars*, in *Authoritarian Politics in Modern Society. The Dynamics of Established One-party Systems*, ed. by Samuel P. Huntington, Clement H. Moore, New York, 1970, pp. 204–236; Andrew C. Janos, *East Central Europe in the Modern World. The Politics of the Borderlands from Pre- to Post-Communism*, Stanford, 2000, pp. 166–217.

³ A. James Gregor, *The Ideology of Fascism: The Rationale of Totalitarianism*, New York, 1969; idem, *Mussolini's Intellectuals. Fascist Social and Political Thought*, Princeton, 2005; idem,

The Romanian record could tentatively be claimed on behalf of this conception, being described as marked by an evolution away from the rhetoric of a nationalist traditionalist revolution and leading to a firm adoption of corporatism as a watchword of the right-wing program of change.⁴ By contrast, a recent comparative undertaking meant to measure the influence exerted by the corporatist view upon the process of authoritarian “hybridization” in interwar Europe – and drawing on older approaches stressing the compatibility between the same view and a large welter of political regimes, of the democratic variety including⁵ – discovered that “corporatism was a minor ideological component” of Romanian fascism.⁶ Taking account of such (mainly implicit) disagreements, the present article is accordingly intended to check the validity of the interpretation of Romanian fascism as sustained by a corporatist advocacy and, beyond this, to disclose the full scope of corporatist ideas throughout the spectrum of interwar Romanian Right (and even outside this ideological camp, as it will emerge in the following).

When recast as part of a debate of the 1970s regarding the characterization of fascism in the framework of modernization theory, the interpretation targeted above set itself against a competing one – formulated primarily on the basis of evidence provided by Nazism – maintaining the view of the anti-modern and backward-looking nature of fascist ideology.⁷ Instead, it drew heavily on the Mussolinian discourse and regime in order to argue for an understanding of the radical Right as a modernizer and forward-looking project conceived for redressing the shortcomings of unequal development.⁸ Conceptualizing fascism as a developmental ideology based on the technocratic wisdom of corporatism has not been, however, the only way of describing it as something different from a retrogressive utopia. By placing itself in continuity to approaches stressing this retrogressive dimension of the fascist discourse (and focused on the German case),⁹ an influential work placed a new emphasis on the wide Nazi appeal to technological rationality for traditionalist ideological purposes, thus redefining the package of

Marxism, Fascism and Totalitarianism. Chapters in the Intellectual History of Radicalism, Stanford, 2009.

⁴ Idem, *Faces of Janus. Marxism and Fascism in the Twentieth Century*, New Haven, 2000, pp. 176–178.

⁵ Philippe C. Schmitter, *Still the Century of Corporatism?*, in “The Review of Politics,” 36, 1974, no. 1, pp. 85–131.

⁶ Antonio Costa Pinto, *Fascism, Corporatism and the Crafting of Authoritarian Institutions in Interwar European Dictatorships*, in *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*, ed. by Antonio Costa Pinto, Aristotle Kallis, Basingstoke, 2014, p. 105.

⁷ Henry A. Turner, *Fascism and Modernization*, in “World Politics,” 24, 1972, no. 4, pp. 547–564.

⁸ A. James Gregor, *Fascism and Modernization: Some Addenda*, in “World Politics,” 26, 1974, no. 3, pp. 370–384.

⁹ Fritz Stern, *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of the Germanic Ideology*, Berkeley, 1961; George L. Mosse, *The Crisis of German Ideology. Intellectual Origins of the Third Reich*, New York, 1964; H.A. Turner, *op. cit.*

ideas promoted by the interwar “conservative revolution” as a form of “reactionary modernism.”¹⁰ In a similar way, the Italian case has been revisited on the basis of renewed attention paid to the emergence of fascist ideas from within the national avant-garde modernist culture.¹¹ Both these strands of interpretation were brought together and refashioned by a recent theory that proceeded by first depicting fascism as a form of “palingenetic ultranationalism”¹² in order to then claim it on this basis as the privileged ideological and political manifestation of the European-wide culture of modernism¹³ (and even claiming to forge thus a new consensus in the field¹⁴ around a “culturalist” interpretation of the fascist phenomenon which vindicates its autonomy as a forward-looking ideology of social regeneration¹⁵). Once again, the case of Romania could be invoked as providing supportive evidence for the new vision,¹⁶ interventions of the kind stressing – in a way relevant for the present discussion – the highly qualified acceptance of corporatism by the Romanian fascists, otherwise shown as seeking “to align Romania with the modernizing, industrializing drive of western European fascism.”¹⁷ This vindication will be considered in the following (in continuation to a previous engagement with the topic, advanced as part of an effort of relating the reinterpretation of Romanian pre-communist ideological change to the interplay between cultural trends – together with their international connections – and historical representations in the post-communist period¹⁸), alongside a general investigation regarding the place occupied by the strand of regenerative nationalism as against the one of the developmental corporatist discourse within the various and interconnected components of the right-wing Romanian interwar ideological spectrum (as also with a view to deepen an all-encompassing typological approach to the local ideological development over the long run of history, built concentrically around the historical

¹⁰ Jeffrey Herf, *Reactionary Modernism. Tehnology, Culture and Politics in Weimar and the Third Reich*, Cambridge, 1984.

¹¹ Walter L. Adamson, *Avant-garde Florence. From Modernism to Fascism*, Cambridge, Mass., 1993; Emilio Gentile, *The Struggle for Modernity. Nationalism, Futurism and Fascism*, Westport, 2003.

¹² Roger Griffin, *The Nature of Fascism*, New York, 1991.

¹³ Idem, *Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*, Basingstoke, 2007; idem, *A Fascist Century*, ed. by Matthew Feldman, Basingstoke, 2008.

¹⁴ Idem, *The Primacy of Culture. The Current Growth (or Manufacture) of Consensus within Fascist Studies*, in “Journal of Contemporary History,” 37, 2002, no. 1, pp. 21–43.

¹⁵ Idem, *Fascism and Culture: A Mosse-Centric Meta-Narrative (or How Fascist Studies Reinvented the Wheel)*, in *Rethinking the Nature of Fascism. Comparative Perspectives*, ed. by Antonio Costa Pinto, Basingstoke, 2011, pp. 85–116.

¹⁶ Idem, *Modernism and Fascism*, pp. 356–358.

¹⁷ Mircea Platon, *The Iron Guard and the “New State.” Iron Guard Leaders Vasile Marin and Ion I. Moja and the “New European Order,”* in “Fascism. Journal of Comparative Fascist Studies,” 1, 2012, no. 1, p. 65.

¹⁸ Victor Rizescu, *Fascismul: modernizator, antimodern sau modernist?*, in *Tranziții discursive. Despre agende culturale, istorie intelectuală și onorabilitate ideologică după comunism*, Bucharest, 2012, pp. 359–373.

typology of local liberalism and pointing to a comparative understanding of the typology of ideological dynamics across the lags of development¹⁹).

1

As an autonomous ideological trend, corporatism featured in pre-communist Romania as embodied by the National-Corporatist League headed by Mihail Manoilescu, served by the latter's doctrine and sustained by the journal "Lumea nouă." Founded in November 1933²⁰ and anticipated by the first elaborate programmatic piece coming from its leader over the same year²¹ – in order to be broadened in 1934 into expositions by the same author addressed to both internal²² and international audiences²³ (the latter set in continuity to an advocacy for economic protectionism started earlier²⁴) and in 1935 into a proposal for a "system of corporative politics" for the use of the Romanian society issued by his disciple I. Joldea-Rădulescu²⁵ –, the league was meant to promote ideas announced since the inception of the periodical in April 1932.²⁶

Several months before that moment, however, the same corporatist design of social reform had been taken as an ideological watchword by the newspaper "Calendarul," inaugurated in January 1932, headed by Nichifor Crainic and conceived as a vehicle for translating into sustained ideological pleading the cultural traditionalist vision articulated since 1921 in the journal "Gândirea" (the latter taking firmly this stance in 1924, after a period of eclectic experimentation, being joined by Crainic in 1922 but coming under his control in 1926) – and acting as such much more emphatically than "Cuvântul" (launched in 1924 and dominated since 1926 by Nae Ionescu, established as a director in 1929) and "Curentul"

¹⁹ Idem, *Historical Canons and Eccentric Voices: A Typological Approach to Romanian Ideological Development*, in *Ideology, Nation and Modernization: Romanian Developments in Theoretical Frameworks*, Bucharest, 2013, pp. 201–274. See also the unpublished dissertation *Debating Modernization as a Debate on the Modernizing Elite: An Approach to the History of Social and Political Thought in Romania, 1868–1947*, Budapest, Central European University, Department of History, 2003 and *Canonul și vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*, forthcoming.

²⁰ *Manifestul Ligii Național-Corporatiste*, in "Lumea nouă," 2, November 1933, no. 11, pp. 698–701; Mihail Manoilescu, *Liga Național-Corporativă*, in "Lumea nouă," 2, December 1933, no. 12, pp. 719–721.

²¹ Mihail Manoilescu, *România, stat corporativ: de ce și cum trebuie transformat statul nostru*, Bucharest, 1933; second expanded edition: idem, *România, stat național-corporativ. Programul de reformă al statului român formulat de Mihail Manoilescu și adoptat de Liga Național-Corporativă*, Bucharest, 1934.

²² Idem, *Filozofia și doctrina corporatistă*, Bucharest, 1934.

²³ Idem, *Le siècle du corporatisme: doctrine du corporatisme intégral et pur*, Paris, 1934.

²⁴ Idem, *Théorie du protectionnisme et de l'échange international*, Paris, 1929.

²⁵ I. Joldea-Rădulescu, *Sistem de politică corporativă*, Bucharest, 1935.

²⁶ Mihail Manoilescu, *Anticipare*, in "Lumea nouă," 1, April 1932, no. 1, pp. 1–9.

(founded in 1928 by Pamfil Șeicaru) –, to the same extent as an attempt at the unification of nationalist forces.²⁷

Between August and November 1932, Mihail Polihroniade – a fresh convert to the Iron Guard²⁸ and presented by his associates as “the emerging political mentor of the young generation” precisely in reference to the politicization of “Gândirea”’s cultural advocacy,²⁹ after pronouncing himself in the latter journal to this extent³⁰ – published in “Calendarul” a series of 20 articles offering an engaged presentation of fascism.³¹ Largely confined to the Italian example, the inquiry had nevertheless been preceded by a friendly look at the Nazi campaign for the elections of 31 July³² – underlined by the evaluation that national-socialism had to face at the time “much greater setbacks than those staying in the way of fascism ten years beforehand”³³ –, and still earlier by pleadings in favor of the Iron Guard, seen as “the Romanian counterpart of fascism and of national socialism.”³⁴ This came at the same time with three other Romanian explorations of the topic reviewed in the journal by the same author, when focusing upon the most representative of them, coming from the fascist leader Vasile Marin.³⁵ It is worthwhile to note that, while one of the other two books – authored by the young writer Sandu Al. Tzigara Samurçaș – could be easily appropriated by the journalist due to its advertizing of the “fascist doctrine” as “a new tendency of the human thought in the field of politics and society, with an innovative character of universal relevance,”³⁶ the other one – belonging to the sociologist Constantin Enescu – was mentioned despite being sustained by a comparative critical approach to the political experiments of fascism and communism alike (in a manner reasonably anticipating the perspective of totalitarianism), from which the author could only draw a vague indication that mankind was moving towards economic dirigisme based on “the social primacy of the group over the individual.”³⁷

²⁷ Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, ed. by Nedic Lemnaru, vol. I, Bucharest, 1991, pp. 228–232.

²⁸ *Ibidem*, p. 237.

²⁹ Emil Cioran, “Gândirea,” in “Calendarul,” 1, December 1932, no. 238, p. 2.

³⁰ Mihail Polihroniade, *Necesitatea politică a reformei morale*, in “Gândirea,” 12, September–November 1932, nos. 9–11, pp. 319–321.

³¹ The series opened with idem, *Fascism*, in “Calendarul,” 1, 25 August 1932, no. 138, pp. 1–2. It was drawn to and end with idem, *Concluziuni*, in “Calendarul,” 1, 10 November 1932, no. 215, pp. 1–2.

³² Idem, *Hitler ante portas*, in “Calendarul,” 1, 25 July 1932, no. 107, p. 1. See also Nichifor Crainic, *Germania, ceasornicul Europei*, in “Calendarul,” 1, 27 July 1932, no. 109, p. 1.

³³ Mihail Polihroniade, *Între Hitler și Mussolini*, in “Calendarul,” 1, July 1932, no. 113, p. 1.

³⁴ Idem, *Rostul Gărzii de Fier*, in “Calendarul,” 1, 18 June 1932, no. 100, pp. 1–2.

³⁵ Vasile Marin, *Fascismul. Organizarea constituțională a statului corporativ italian. Doctrină. Realizări. Legislație*, Bucharest, 1932; Mihail Polihroniade, *Vasile Marin: Fascismul*, in “Calendarul,” 1, 15 December 1932, no. 247, p. 1.

³⁶ Sandu Al. Tzigara-Samurçaș, *Fascismul. Doctrină și realizări sociale*, Bucharest, 1932, p. 96.

³⁷ Constantin Enescu, *Statul sovietic și statul fascist*, Bucharest, 1932, p. 73.

All these explorations into the achievements of Mussolini's regime – only the one hosted in the pages of "Calendarul" farsightedly adumbrating the upcoming victory of Nazism – devoted large space to analyzing the corporatist component of fascism. While Enescu's dull presentation of the matter did not amount to an explicit rejection of the system, it has to be read in light of his latter clarifications – sustained by a peasantist ideological stance – to the extent that Romania's desired adoption of a path of evolution marked by a "planned economy" and an "organizing state"³⁸ had to avoid both "the military camp spirit of communism and the exasperating spirit of bureaucratic regulation characteristic of corporatism."³⁹ It also has to be related, for sure, to his still later anxious contemplation of the Iron Guard and National Christian Party advances in the dramatic elections of December 1937 as announcing large dislocations of the existing Romanian political and social environment, leading him to envision "the growth of ever larger strata of the people as conscious participants to political life," together with "the emergence of new political elites, conceiving their rule over the nation in a different way than older, prewar and postwar parties."⁴⁰ It is significant, however, that even in such circumstances the fascist experience was to provide him with tools of sociological interpretation, in so far as we find him describing his country as a "proletarian nation" and acknowledging that "Mussolini was right when transposing the conflict between capital and labor onto the international plane and asserting that the world is divided between bourgeois-capitalist nations and proletarian nations."⁴¹

Polihroniade, on his part, approves of the Italian fascist corporatist design⁴² by paying special attention to its dedication for statist-led social development and maintaining that "the corporatist system allows for disciplining and harmonizing social life and economy under the direct control of the state."⁴³ In this connection, he also points to the revolutionary anti-capitalist implications of fascist politics, underscoring how wrong it is to consider fascism as "non-innovative in the economic field, as a political regime based on capitalism or even as a capitalist reaction."⁴⁴ Besides distinguishing here the mere rejection of the Marxist interpretation

³⁸ Idem, *România, țară săracă*, in "Prezentul economic, financiar, social," 2, 3 February 1936, no. 301, p. 8, making reference to such other interventions as Virgil Madgearu, *Economia dirijată*, in "Viața românească," 26, 15 April 1934, no. 7, pp. 2–18.

³⁹ C-tin Enescu, *România, țară săracă*.

⁴⁰ Idem, *Semnificația alegerilor din decembrie 1937 în evoluția politică a neamului românesc*, in "Sociologie românească," 2, November–December 1937, nos. 11–12, p. 526.

⁴¹ Idem, *România, țară săracă*. See also idem, *Justificările politicii de românizare*, in "Prezentul economic, financiar, social," 1, 28 March 1935, no. 47, p. 1. Otherwise, such statements stood in conjunction with a peasantist and left-wing Romanian tradition of center-periphery theorizing: see C. Stere, *Social-democratism sau poporanism?* [1907–1908], in idem, *Scrisori politice și filozofice*, ed. by Victor Rizescu, Bucharest, 2005, pp. 169–353.

⁴² Mihail Polihroniade, *Premisele statului corporativ*, in "Calendarul," 1, 18 September 1932, no. 162, pp. 1–2.

⁴³ Idem, *Sindicate și corporații*, in "Calendarul," 1, 22 September 1932, no. 166, p. 2.

⁴⁴ Idem, *Economia fascistă*, in "Calendarul," 1, 29 September 1932, no. 173, p. 1.

of fascism as an instrument of decaying capitalism, we have to relate such statements to Polihroniade's conviction – expressed earlier in the journal and consonant with the opinion prevailing in the periodical against the economics of free trade⁴⁵ – that the depression underway can not be approached on the basis of the palliatives of monetary policies, and hence that the way out of the dire predicament can only consist in “a rationalization of production and consumption, to be accomplished at both the national and the world levels, by restricting the scope of anarchic private initiative and by international cooperation.”⁴⁶ We shall come back to the author's commitment to statist policies below. For the time being, let us retain his remark that, in the local context, “none [...] of the ‘quiet’ parties” – a category including the non-fascist political organizations with a nationalist orientation – “raises appropriately the problem of the state,” something that indicates the role that the Iron Guard is expected to play, in so far as “within the nationalist camp, it is the only [party] that raises the problem of the state.”⁴⁷

Ideas of the kind feature widely in the pages of the periodical. The opposition to democracy as a “dead body,”⁴⁸ together with its characterization as opposed to genuine politics in the service of the people,⁴⁹ is very rapidly translated into a defense of the corporatist view, seen as an alternative to parliamentary democratic procedures.⁵⁰ The pleading is sustained by a denunciation of political parties as parasitic bodies and a corresponding assertion of the professional organizations as the only possible cure for “political parasitism and chaotic incertitude,”⁵¹ only them being able to replace the current party-parliamentary disease with the “moral, intellectual, economic and social values of the nation.”⁵² This goes together with a departure from the socialist understanding of syndicalism as a preserve of proletarian class struggle, intended to help the workers to intimate the conception that “only together with all the other professional organizations they will manage to obtain an effective representation of their interests, and only in such circumstances

⁴⁵ Dragoș Protopopescu, *Anglia și moartea liber-schimbismului*, in “Calendarul,” 1, 12 March 1932, no. 48, p. 1.

⁴⁶ Mihail Polihroniade, *Între finanțe și economie*, in “Calendarul,” 1, 28 June 1932, no. 78, p. 1.

⁴⁷ Idem, *Rostul Gărzii de Fier*, p. 2.

⁴⁸ Idem, *Ideologie și democrație*, in “Calendarul,” 1, 3 February 1932, no. 10, p. 1.

⁴⁹ Nichifor Crainic, *Democrație și demofilie*, in “Calendarul,” 1, 14 March 1932, no. 49, p. 1.

⁵⁰ Dragoș Protopopescu, *Cerem votul breslelor*, in “Calendarul,” 1, 5 March 1932, no. 41, p. 1; Ion V. Gruia, *Statul corporativ. Rechizitoriu împotriva democrației*, in “Calendarul,” 1, 13 August 1932, no. 126, p. 2; Nichifor Crainic, *Spre corporatism*, in “Calendarul,” 1, 11 September 1932, no. 155, p. 1; Roger F. Nicolescu, *Liberalism, socialism, corporatism*, in “Calendarul,” 1, 14 September 1932, no. 158, p. 1; I.D. Enescu, *Spre corporatism*, in “Calendarul,” 1, 24 October 1932, no. 198, p. 1.

⁵¹ Nichifor Crainic, *Falimentul partidelor*, in “Calendarul,” 1, 9 February 1932, no. 16, p. 1. See also idem, *Lichidarea politicianismului parazitar*, in “Calendarul,” 1, 6 March 1932, no. 42, p. 1; idem, *Partide și bresle*, in “Calendarul,” 1, 14 March 1932, no. 49, p. 1.

⁵² I.D. Enescu, *Școala ticăloșiei*, in “Calendarul,” 1, 25 July 1932, no. 107, p. 1.

true syndicalism will prevail.”⁵³ Maintaining that “over the short run, the new form of public life can only come from replacing the state of the parties with the state of the guilds,”⁵⁴ “Calendarul” takes political parties as “reflecting in the field of politics the atomistic tendencies of the century which brought them into being” and as “facing, now, the socially productive categories which participate, together with the monarchy, in the work of integration and unification absorbing all the viable and living organisms in society.”⁵⁵ Asserting that “the parliament has to be the institution of the producers and of the professions, not of the political parasites,”⁵⁶ Radu Dragnea – whose otherwise eccentric position within the cultural trend led by Crainic will be considered below – urges the professional groups to stop acting as “mere annexes of the parties” and to “build their own civic consciousness, such as to become the true public opinion in the country.”⁵⁷ In light of the above mentioned stance of the journal to the extent that the politics of the guilds is conducive to enthroning real democracy instead of the one falsified by the regime of party politics, one has to mention its acceptance of feminist demands,⁵⁸ involving a commitment to full women enfranchisement as an integral part of the corporatist worldview.⁵⁹

When delivering in “Calendarul” a series of five articles dealing extensively with the topic of corporatism and expanding upon the Italian model, between May and June 1933,⁶⁰ Polihroniade does not add anything significant to the previous pleading of the journal in the field. Otherwise, when issuing another series of 15 articles on the topic of the “national revolution,” between July and October of the same year,⁶¹ he shows himself less interested in underscoring the corporatist system as the core of nationalist politics than in disclosing the unbreakable connection between democracy and the capitalist economy, predicated on the fact

⁵³ Radu Dragnea, *Muncitorii și organizațiile profesionale*, in “Calendarul,” 1, 9 February 1932, no. 16, p. 1.

⁵⁴ Nichifor Crainic, *Spre statul breslaș*, in “Calendarul,” 1, 25 February 1932, no. 32, p. 1.

⁵⁵ Radu Dragnea, *Întregimi sociale și fracțiuni politice*, in “Calendarul,” 1, 3 March 1932, no. 39, p. 1.

⁵⁶ Idem, *Mistificarea reprezentanței profesionale*, in “Calendarul,” 1, 21 February 1932, no. 28, p. 1.

⁵⁷ Idem, *A doua opinie publică*, in “Calendarul,” 1, 28 February 1932, no. 35, p. 1.

⁵⁸ Eugenia Dem. Constantinescu, *Feminismul și drepturile politice*, in “Calendarul,” 1, 5 March 1932, no. 41, p. 3.

⁵⁹ Radu Dragnea, *Femeia și statul breslaș*, in “Calendarul,” 1, 22 March 1932, no. 58, p. 1.

⁶⁰ Mihail Polihroniade, *Corporatism*, in “Calendarul,” 2, 19 May 1933, no. 372, p. 1; idem, *De la syndicate la corporații*, in “Calendarul,” 2, 25 May 1933, no. 372, p. 1; idem, *Mecanismul corporativ*, in “Calendarul,” 2, 11 July 1933, no. 390, pp. 1–2; idem, *Corporatism. Magistratura muncii și reprezentanța politică*, in “Calendarul,” 2, 18 June 1933, no. 396, pp. 1–2; idem, *Concluzie*, in “Calendarul,” 2, 24 June 1933, no. 401, p. 1.

⁶¹ The series opened with idem, *Revoluția națională*, in “Calendarul,” 2, 22 July 1933, no. 426, pp. 1–2 and ended with idem, *Mondial și național*, in “Calendarul,” 2, 28 October 1933, no. 510, pp. 1–2.

that “economic, social and political individualism is the conservative force which survives within the cradle of the democratic state.”⁶² Capitalism is then rejected as “a lethal germ within the body of the nation,” with the implication that “modern nationalism has to be hostile to capitalism,”⁶³ and economic dirigisme is indicated as the basic goal of the nationalist ideological camp in the economic domain, on account of the fact that “the powerful state, the planned economy, social solidarity and ethnic purity are the essential ideas and the common traits of European nationalisms.”⁶⁴ This resonates with his belief that a revolution of the Right can only have chances of success if “it approaches in deep the social problem.”⁶⁵ It undeniably goes against other interventions of the period which are keen to promote the design as squaring well with both capitalism and individualism, alongside the ideal of increasing social equity, thus arguing that corporatism “will take inspiration from the collective aims of the society based on social justice and fellow feeling, without curbing personal initiative and individual gain”⁶⁶ and pointing to the fact that “if the bourgeoisie does not understand that it can only maintain capitalism within a corporatist order, this capitalist system will always be threatened to be engulfed by communism.”⁶⁷ However, the vision of corporatism as emerging against the basic foundations of individualism and leading beyond the horizons of capitalism is dominant in the journal over the last stage of its existence,⁶⁸ before being suspended on 31 December 1933 – together with “Cuvântul” – under the accusation of instigating the assassination of the liberal Prime Minister I.G. Duca on 29 December.⁶⁹ After two years, Polihroniade would contribute to “Lumea nouă” in order to point to the death of capitalism as a precondition for the victory of national revolutions.⁷⁰ The journal of Manoiilescu would never subscribe, however, to the same conception. This can only be taken as an indication of the various ideological roles performed by the corporatist idea in interwar Romania.

⁶² Idem, *Ce înseamnă revoluție*, in “Calendarul,” 2, 27 July 1933, no. 430, p. 2.

⁶³ Idem, *Capitalism și revoluție*, in “Calendarul,” 2, 9 September 1933, no. 468.

⁶⁴ Idem, *Statul tare*, in “Calendarul,” 2, 27 September 1933, no. 483, p. 1. See also idem, *Economia dirijată*, in “Calendarul,” 2, 30 September 1933, no. 486, p. 1.

⁶⁵ Idem, *Revoluția politică și revoluția socială*, in “Calendarul,” 2, 19 June 1933, no. 274, p. 1; idem, *Formalism juridic și realism politic*, in “Calendarul,” 2, 23 March 1933, no. 327, pp. 1–2.

⁶⁶ A.C. Cusin, *Capitalismul și orizonturile lui actuale*, in “Calendarul,” 2, 2 January 1933, no. 261, p. 1.

⁶⁷ Idem, *Infirmitatea statului individualist*, in “Calendarul,” 2, 15 January 1933, no. 271, p. 2.

⁶⁸ Nichifor Crainic, *Marxism și corporatism*, in “Calendarul,” 2, 19 March 1933, no. 324, p. 1; Roger Nicolescu, *Corporatism. Organizarea și coordonarea producției*, in “Calendarul,” 2, 26 March 1933, no. 330, pp. 1–2; Constantin Săndulescu-Godeni, *Corporație și fascism*, in “Calendarul,” 2, 3 October 1933, no. 488, pp. 1–2.

⁶⁹ N. Crainic, *Zile albe, zile negre*, pp. 253–255.

⁷⁰ Mihail Polihroniade, *Moartea capitalismului și revoluțiile naționale*, in “Lumea nouă,” 4, October–November 1935, nos. 10–11, pp. 455–459.

2

By the time Crainic and his associates embarked on their campaign for corporatism at “Calendarul,” the idea had already been entrenched as the core of a political creed by another periodical: “Drum nou,” launched in October 1930 and issued – “under the direction of a committee” – by the General Confederation of Professional Associations, itself founded on 15 June of the same year⁷¹ but delivering a fully articulated program only in March 1932.⁷² The architect Ion D. Enescu, president of the Society of Romanian Architects, served as the secretary general of the Confederation. A collaborator to Crainic’s newspaper with articles on the topic,⁷³ while at the same time hosting in his journal interventions of the same kind signed by the theorist of traditionalism,⁷⁴ Enescu was to be acknowledged by the latter as “the first militant for the corporatist idea in Romania, acting within the movement of the free professions.”⁷⁵ In the autumn of 1932, the Confederation and “Calendarul” organized together a series of conferences on the problem of corporatism,⁷⁶ in which Enescu participated with a lecture presenting the system envisioned as “not belonging to the Right, the Left or the Center” but instead acting as “a means to get crystallized and consecrated the organic realities, liberated by all parasitism,”⁷⁷ provided that “the nation can only obtain its definitive and complete expression through corporatism.”⁷⁸ This was only a sequence of a longer series of events with the same content promoted by the professional organizations,⁷⁹ later indicated by Enescu (in 1941) as having been initiated in 1929.⁸⁰

Enescu’s strictures regarding the irrelevance of the Left-Right opposition for describing the ideological identity of the corporatist doctrine was definitely contradicted by the actual politics of the Confederation of Professional Associations. Indeed, the latter had as an outgrowth the Citizens Block for the Salvation of the Country (*Blocul Cetățenesc pentru Mântuirea Țării*), founded in June 1932,⁸¹ led

⁷¹ *Crezul nostru* and *Spre drumuri noi în viața politică a țării*, both in “Drum nou,” 1, 4 October 1930, no. 1, pp. 1, resp. 4.

⁷² *Programul Confederației Asociațiilor Profesionale*, in “Drum nou,” 3, 1 March 1932, no. 5, pp. 3–4.

⁷³ See again I.D. Enescu, *Școala ticăloșiei* and *Spre corporatism*.

⁷⁴ Nichifor Crainic, *Spre corporatism*, in “Drum nou,” 3, 15 September 1932, no. 19, p. 1.

⁷⁵ Idem, *Programul statului etnocratic*, Bucharest, n.d. [1937], p. 7.

⁷⁶ Idem, *Conferințele noastre despre corporatism*, in “Drum nou,” 3, 28 November 1932, no. 24, p. 2; the same article in “Calendarul,” 1, 29 November 1932, no. 225, p. 1.

⁷⁷ I.D. Enescu, *Corporatism și partidism*, Bucharest, 1932, p. 30.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 29.

⁷⁹ *O mare întrunire meșteșugărească. Manifestație pentru statul corporativ*, in “Drum nou,” 2, 1 May 1931, no. 9, p. 3; *Statul politicianist și statul corporativ. Conferința d-lui arhitect I.D. Enescu*, in “Drum nou,” 2, 31 May 1931, no. 11, p. 2.

⁸⁰ I.D. Enescu, *Tradiția corporatistă în lumina actualității*, Bucharest, 1941, p. 20.

⁸¹ Grigore Forțu, *Blocul Cetățenesc pentru Mântuirea Țării. Chemare*, in “Drum nou,” 3, 15 June 1932, no. 12, p. 2.

by the schoolteacher Grigore Forțu, served by Enescu as a vice-president and making a common anti-government front with the right-wing parties over the period 1932–1937 in the name of “civic resistance” against the entrenched venality of the political system.⁸² The Block assumed the corporatist idea as a rubric of its program from the very beginning, in the same way as the Confederation, “Drum nou” and Enescu himself subscribed immediately to the program in question, presenting the newcomer as “in fact the block of the guilds acting for the salvation of all laboring and productive people.”⁸³ Nevertheless, Forțu and his followers imparted a marked tendency towards politicization to the discourse of the professional organizations, also propelling it on a rapid course of radicalization. Indeed, one can easily measure the difference between Enescu’s mere claim that “the Citizens Block for the Salvation of the Country is the corporatist block intended to redeem the fatherland from the leprosy of politics”⁸⁴ and the official statement of Forțu’s organization to the extent that “the present slogan of the Block is that of taking over state power and ruling away immediately all political parties.”⁸⁵ In spite of such differences of emphasis, the two intertwined bodies could issue together a statement harmonizing their tasks by the clarification that “the Block cleans the field of the heather of politics [...] such as to allow the Confederation to build the state of tomorrow on this ground.”⁸⁶

Staying in close connection with the Block, the Confederation gradually adopted itself a political identity of the Right (a process of ideological conversion to which we shall come back later). For now, let us underline that, when using the pages of “Drum nou” in order to condemn the “persecution unleashed [...] against the youth, which took its worst form with respect to the Iron Guard,” Nichifor Crainic⁸⁷ sets himself in plain resonance with other articles of the journal. A collaborator can thus oppose “the Right, to which we [the Confederation and “Drum nou”] belong, together with the Citizens Block, the Iron Guard and the League of National Christian Defense,” to “the Left, that comprises the communists, the social-democrats and – according to circumstances – virtually all historic or governmental parties,” further defining the Right as “founded on the ideal of infusing morality to public life.”⁸⁸ In the same way, Enescu himself can assert that “people of the Right defend their work, integrity and human dignity, while those of

⁸² *Politics and Political Parties in Romania*, London, 1936, pp. 238–240; Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România, 1919–1940*, Bucharest, 1976, pp. 53, 59, 86, 88; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. 2, 1933–1940, Bucharest, 1988, pp. 320–322; I. Scurtu et al., *Enciclopedia de istorie a României*, 3rd ed., Bucharest, 2002, p. 240.

⁸³ I.D. Enescu, *O constatare*, in “Drum nou,” 3, 15 July 1932, no. 15, p. 1.

⁸⁴ Idem, *Ideea corporativă*, in “Drum nou,” 3, 21 June 1932, no. 13, p. 1.

⁸⁵ *Lozinca momentului*, in “Drum nou,” 3, 21 June 1932, no. 13, p. 2.

⁸⁶ *Blocul și Confederația duc acțiune comună*, in “Drum nou,” 3, 15 July 1932, no. 15, p. 2.

⁸⁷ Nichifor Crainic, *Groaza neantului*, in “Drum nou,” 4, 23 July 1933, no. 25, pp. 1–2.

⁸⁸ Gheorghe Pruncu, *Dreapta și Stânga*, in “Drum nou,” 4, 30 July 1933, no. 26, p. 1.

the Left defend their plunder.”⁸⁹ All such statements issued in the journal of the professions square well with the vision of right-wing ecumenism advanced at the same time by the partner periodical, which enables Crainic to say that “‘Calendarul’ does not belong to either the Christian league or the Iron Guard, but both these vigorous branches of the nationalist movement are of interest to us,”⁹⁰ also allowing Dragnea to complain that “ever since fascism made its appearance in Italy, the anti-fascist, anti-corporatist and anti-Mussolinian forces, evenly distributed among our political parties, have been eager to prevent it from making its way into Romania.”⁹¹

The common history of the Confederation, of the Block and of Crainic’s publishing venture would be drawn to an end in the spring of 1934, in circumstances that will be detailed in the following. By that time, a part of the associations brought together in 1930 possessed a new organizational framework: the Confederation of the Associations of Intellectual Professionals, created in February 1933⁹² (after being advertized in “Drum nou” in November 1932⁹³). With a tighter structure and adopting a more prudent stance towards politics and politicization, this one would be active up until 1940, cherishing an ideological vision partly inherited from its predecessor.

3

When mentioning ironically in his memoirs – written over the period 1944–1947 – some strenuous and purportedly ill-founded claims advanced by Crainic and Enescu in 1933 for the paternity of corporatist pleading in Romania,⁹⁴ Manolescu draws on his long standing strategy of ignoring the local ancestry of his theory. Indeed, we can find him in December 1933 referring obliquely to the first stirrings produced by the program of “Lumea nouă” in the pages of other periodicals (thus mentioning “Axa” and “Libertatea”) and unrealistically avoiding any hint to “Drum nou” and “Calendarul.”⁹⁵

On their part, the representatives of the latter trends themselves originally appropriated on behalf of their advocacy the prestige of Nicolae Iorga, together with that of Simion Mehedinți, coming from the same fold of pre-war traditionalist nationalism and participating in corporatism-based events organized by the professional organizations since 1929.⁹⁶ After being invoked as employing a rhetoric

⁸⁹ I.D. Enescu, *Curentele de dreapta*, in “Drum nou,” 4, 22 October 1933, no. 35, p. 1.

⁹⁰ Nichifor Crainic, *Biruința naționalismului*, in “Calendarul,” 1, 22 July 1932, no. 104, p. 1.

⁹¹ Radu Dragnea, *Spaima de fascism*, in “Calendarul,” 1, 3 November 1932, no. 208, p. 1.

⁹² *Adunarea generală de constituire a Confederației*, in “Buletin informativ. Confederația Asociațiilor de Profesioniști Intelectuali,” 1, March 1933, no. 1, pp. 2–7.

⁹³ *Confederația Asociațiilor de Profesioniști Intelectuali*, in “Drum nou,” 3, 28 November 1932, no. 24, p. 2.

⁹⁴ Mihail Manolescu, *Memorii*, ed. by Valeriu Dinu, vol. 2, Bucharest, 1993, p. 350.

⁹⁵ Idem, *Liga Național-Corporatistă*, p. 719.

⁹⁶ *Programul Confederației Asociațiilor Profesionale*, p. 3.

of the sort during the elections of June 1931 organized by him as a prime minister and meant to entrench his tenure – started in April of the same year and lasting up until May 1932 – and as raising corresponding expectations regarding the envisioned implementation of a corporatist program, Iorga was rapidly repudiated as a blatant incarnation of demagoguery nurtured by the spirit of party politics by the associates recalling their hopes that “he would transform the state of the parties into a corporatist state, the more so as he had promised precisely that in his manifestos.”⁹⁷ Mehedinți, instead, survived as a faithful – however inconclusive – supporter of the movement, maintaining that “the professional groups [were] the only genuine parties to take into consideration”⁹⁸ in the given circumstances, to the extent that the country faced the alternative of “either corporatism or Bolshevism.”⁹⁹

As regards Manoilescu, he is first mocked in “Drum nou” in September 1932 as a former member of Iorga’s government (where he had served as minister of Industry and Commerce) who is dishonestly embracing the corporatist idea “after rejecting it as a childish one two years before,”¹⁰⁰ in order to be then welcomed sarcastically in November as a newcomer to the field who, after “using the materials of the two series of conferences on the topic organized by the Confederation in 1930 and 1931,” ventures to “place the beginnings of corporatism in Romania just six months beforehand, at the moment of his conversion.”¹⁰¹ Soon thereafter, his program is received in the same journal as “something that can only please” the people who had “advanced such principles already two years in advance.”¹⁰² In “Calendarul,” the reception is still more critical, involving accusations from Dragnea leveled against the director of “Lumea nouă” for participating in the growing “ideological orgy” in the country by his attempt to combine corporatism with decentralization¹⁰³ (as the program of the National-Corporatist League would indeed provide that “regionalism emerges as a basic demand for the integration of national forces”¹⁰⁴) and others coming from Crainic, depicting the same figure as somebody whose critique of democracy is “so mild and gentle as to almost convince everybody of not existing any reason for abolishing the democratic regime.”¹⁰⁵ After several months, Polihroniade can welcome Manoilescu here as a

⁹⁷ *O lămurire*, in “Drum nou,” 2, 31 May 1931, no. 11, p. 1.

⁹⁸ Simion Mehedinți, *Partidele politice și statul corporativ*, Bucharest, 1931, p. 19. See also *Se mai poate îndrepta statul român cu actualul sistem politic? Conferința d-lui profesor Simion Mehedinți*, in “Drum nou,” 3, 15 April 1932, no. 8, p. 2; “Drum nou,” 3, 1 May 1932, no. 9, p. 2.

⁹⁹ Simion Mehedinți, *Baricade?*, in “Drum nou,” 3, 15 October 1932, no. 21, p. 1; *Ori corporatism, ori bolșevism*, in “Drum nou,” 3, 15 October 1932, no. 21, p. 1.

¹⁰⁰ *Manifestări corporatiste*, in “Drum nou,” 3, 1 September 1932, no. 18, p. 2.

¹⁰¹ *Un succes*, in “Drum nou,” 3, 1 November 1932, no. 22, p. 3.

¹⁰² Ferdinand Koșca, *Un program corporativ*, in “Drum nou,” 3, 15 November 1932, no. 23, p. 4.

¹⁰³ Radu Dragnea, *Orgia ideologică*, in “Calendarul,” 1, 21 August 1932, no. 134, p. 1.

¹⁰⁴ M. Manoilescu, *România, stat național-corporativ*, p. 21.

¹⁰⁵ Nichifor Crainic, *Discursul d-lui Manoilescu*, in “Calendarul,” 1, 24 August 1932, no. 137, p. 1.

figure who “has got enrolled in the young Romanian corporatism movement,” nevertheless depicting him as a theorist who “thinks that a constitutional reform, that is a legal and formal one, will be enough for entrenching the corporatist system in Romania”¹⁰⁶ and envisioning instead a “period of social, technical and cultural evolution”¹⁰⁷ as a prerequisite for the latter.

The determination of appropriating Iorga as a forerunner of corporatist pleading was not exhibited by the contributors to “Drum nou” alone. In 1935, Manoilescu’s collaborator Joldea-Rădulescu likewise pays homage to the prominent historian and politician as a pioneer in the field, underscoring his pleading for a “Senate of the competences” in the constitutional assembly of 1923,¹⁰⁸ in order to then make reference to his interventions of the kind delivered in the context of the same 1929 moment targeted by the representatives of the professional organizations when drawing their legitimating history.¹⁰⁹ We can indeed find Iorga issuing at the time a vague call for somehow associating the professions – indicated as “organic bodies” of society – to government, as a means for overcoming the shortcomings of party politics, however taking pains to underline that “the corporatist state does not rely on fascism” and that Romania is “not prepared for the kind of corporatism displayed by the new Italian Middle Ages.”¹¹⁰ Such statements are recovered by Joldea-Rădulescu, for sure, on behalf of his own brand of the doctrine alone. While also making reference to some other slight pronouncements of the same years pointing to a search for replacing the existing and obsolete type of parliamentarianism by another one, better entrenched in social realities (and coming from such figures as the National Peasant Party leaders Iuliu Maniu and Ion Mihalache, the conservative politician Grigore Filipescu and even the feminist militant Alexandrina Cantacuzino), he never alludes to either the Confederation of Professional Associations or to the journals “Drum nou” and “Calendarul,” instead mentioning in passing the Citizens Block – alongside the League of National Christian Defense and the Iron Guard – as the confused promoter of “some kind of timid corporatism, with a pseudo-economic orientation and without regard for the domain of politics.”¹¹¹ In 1933, an article in “Lumea nouă” dealing with “contemporary political currents in Romania” had

¹⁰⁶ Mihail Polihroniade, *România, stat corporativ de Mihail Manoilescu*, in “Calendarul,” 2, 23 February 1933, no. 303, p. 1.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰⁸ I. Joldea-Rădulescu, *Sistem de politică corporativă*, p. 16. See, indeed, *Constituțiunea României din 1923 adnotată cu dezbateri parlamentare și jurisprudențe*, coord. by A. Lascarov-Moldovanu, Sergiu D. Tomescu, Bucharest, 1925, p. 350.

¹⁰⁹ I. Joldea-Rădulescu, *Sistem de politică corporativă*, p. 17.

¹¹⁰ *Întrunirea cetățenească de la “Dacia.” O manifestare călduroasă pentru o politică scăpată de politicianism. Cuvântarea d-lui profesor N. Iorga*, in “Neamul românesc,” 24, 7 December, 1929, no. 269, p. 2. See also *Spre o nouă viață politică. Discursul d-lui profesor N. Iorga*, in “Neamul românesc,” 24, 11 December 1929, no. 272, pp. 1–2.

¹¹¹ I. Joldea-Rădulescu, *Sistem de politică corporativă*, p. 24.

already surveyed the three organizations together in the same fashion, paying no attention to the involvement of the Block with promoting the corporatist idea and instead describing its doctrine as suffering from a staunch dedication to an “ethical postulate,” itself functioning as a counterpart of the “ethnic postulate” cherished by the other two parties.¹¹²

Claimed as an anticipator on both sides of the divide, Iorga would choose to favor Manoilescu’s version of the story of the rise of corporatism in Romania. The relevant pronouncement came in 1938, when I.D. Enescu offered a disappointed retrospective view of the process, recalling the heroic age of the years 1929–1930 and stressing the primacy in the field of the grass-roots movement of the professional organizations, itself set in train most immediately as a response to the abrogation in 1929 of a law encouraging construction enterprises by the National Peasant Party cabinet of Iuliu Maniu.¹¹³ Iorga’s tenure of 1931–1932 is once again depicted as marked by “an attempt to apply corporatist principles,” unfortunately deterred by the “representatives of political parasitism within, who purposively compromised the whole idea,” in the same way as Manoilescu is mentioned as a follower.¹¹⁴ A rejoinder coming very soon in Iorga’s “Neamul românesc” wipes away the bitter statement of Enescu as a fantasy, going as far as to assert that “‘Drum nou’ was not founded with a view to propagate the corporatist creed, but for altogether different purposes, the several articles on the topic published there being all that can be more alien to the authentic corporatist idea.”¹¹⁵ Manoilescu and Joldea-Rădulescu are indicated as the only theorists of the subject to take account of, and “Lumea nouă” does not miss the chance to quote approvingly the intervention advanced in its favor.¹¹⁶ One cannot leave behind this episode without noting that, otherwise, Enescu and Manoilescu were at that moment colleagues in the direction committee of the Confederation of the Associations of Intellectual Professionals, where the former had served since the foundation of the organization – as the president of the Society of Romanian Architects –, with the latter joining in 1935, in his capacity as the president of the General Association of Romanian Engineers and replacing N. Gheorghiu as vice-president of the committee.¹¹⁷ As shown by the “informative bulletin” of the Confederation, Enescu had renewed here his pleadings for corporatist reforms in 1936,¹¹⁸ coming back to the topic in

¹¹² Enric Otetelișanu, *Considerațiuni asupra curentelor politice din România*, in “Lumea nouă,” 2, June 1933, no. 6, pp. 337–346.

¹¹³ I.D. Enescu, *Corporatismul românesc*, in “Țara noastră,” 17, 26 March 1938, no. 6, p. 175.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 177.

¹¹⁵ *Un istoric al corporatismului românesc. Scurtă punere la punct*, in “Neamul românesc,” 33, 6 April 1938, no. 76, p. 2.

¹¹⁶ *Istoricul corporatismului românesc*, in “Lumea nouă,” 7, May–June 1938, nos. 5–6, p. 155.

¹¹⁷ “Buletin informativ. Confederația Asociațiilor de Profesioniști Intelectuali,” 3, April–September 1935, nos. 2–3, information on the second cover.

¹¹⁸ I.D. Enescu, *Arhitectura socială*, in “Buletin informativ. Confederația Asociațiilor de Profesioniști Intelectuali,” 4, January–March 1936, no. 1, pp. 25–38.

1938 as a response to the constitutional changes with a corporatist slant brought about by the Carolist dictatorship in February of the same year.¹¹⁹

4

Whatever the depth of such disagreements from the period regarding the origins of corporatist pleading in the Romanian context – and the relevance of the reconstruction advanced above related to the actual emergence of the idea that was to be associated firmly with the name of Manoilescu –, it appears that the three branches of corporatist discourse launched in turn by “Drum nou” (as a direct expression of the professional organizations confederated in conjunction with the Citizens Block for the Salvation of the Country), by “Calendarul” (as an outgrowth of the cultural vision articulated by “Gândirea” but also taking inspiration from the discourse of the professional organizations) and by “Lumea nouă” (as an autonomous advocacy embodied in the National-Corporatist League) offered slight variations of the same ideological body, that placed corporatism at the service of a statist-authoritarian nationalist vision widely spread across large sections of the Romanian ideological spectrum and staying in close connection to fascism.

To take Manoilescu first, one can only evaluate his protracted relation with the trend of revolutionary nationalism set on the path of ideological development leading to its radical Right embodiment with the hindsight of his participation in Iron Guard politics over the years 1937–1938. This involved his election as a senator on the lists of the fascist party in December 1937 and his interventions throughout the same years in the journal “Buna vestire”¹²⁰ (accompanied by those of his brother Grigore Manoilescu,¹²¹ as well as by articles sympathetic to his works¹²² and to “Lumea nouă”¹²³). At the beginning of his engagement with the

¹¹⁹ Idem, *Organizarea profesiunilor intelectuale în cadrul noului regim constituțional*, in “Buletin informativ. Confederația Asociațiilor de Profesioniști Intelectuali,” 6, April–December 1938, nos. 2–4, pp. 37–46.

¹²⁰ Mihail Manoilescu, *Mussolini și evreii*, in “Buna vestire,” 1, 25 March 1937, no. 28, p. 1; *Organizarea muncii naționale. Conferința d-lui M. Manoilescu la “Tinerimea Română,”* in “Buna vestire,” 1, 28 March 1937, no. 31, p. 3; Mihail Manoilescu, *O nouă constituție*, in “Buna vestire,” 1, 30 March 1937, no. 32, pp. 1, 3; idem, *O revizuire de primă etapă*, in “Buna vestire,” 1, 31 March 1937, no. 33, p. 1; idem, *Profesorul Bartolotto*, in “Buna vestire,” 1, 14 April 1937, no. 45, p. 1; *Drept și economie corporatistă. Strălucita și substanțiala conferință a profesorului Bartolotto la “Institutul de Cultură Italiană,”* in “Buna vestire,” 1, 15 April 1937, no. 46, p. 2; Mihail Manoilescu, *Românismul partidelor și românismul corporațiilor*, in “Buna vestire,” 1, 17 June 1937, no. 92, pp. 1, 3; *Universalitatea fascismului și viitorul corporatismului. Declarațiile făcute de dl. profesor Mihail Manoilescu trimisului special al ziarului “Lavoro Fascista,”* in “Buna vestire,” 2, January 1938, no. 272, p. 3.

¹²¹ Grigore Manoilescu, *Naționalism economic ... verbal*, in “Buna vestire,” 2, 18 January 1935, no. 265, p. 1.

¹²² Nicolae Bogdan, *Despre partidul unic*, in “Buna vestire,” 1, 24 March 1937, no. 27, pp. 1, 3.

¹²³ Gabriel Bălănescu, “*Lumea nouă*,” in “Buna vestire,” 2, 8 February 1938, no. 288, p. 2.

corporatist program, we can find him in 1932 saying prudently that “the future state will have to allow for the appropriate national integration of social-economic categories”¹²⁴ and keen to underscore the non-coincidence between his advocacy and the radical Right, thus arguing that “the corporatist idea is by its very nature more multifarious than the liberal one,”¹²⁵ something that must warn anybody against the danger of conflating corporatism with fascism. The latter tendency comes from the fact that “the only version of generalized corporatism existing in contemporary states is the fascist one,” something that induces “some superficial thinkers to a full identification of Italian fascism with corporatism.”¹²⁶ Against this, one must take into account that “in agrarian countries like Romania, corporatism can only take peculiar forms, allowing peasant interests to assert themselves.”¹²⁷

While thus advancing qualifications to the idea of the purported universality of the corporatist model of Italian fascism by reference to the peasant character of local society, Manoilescu takes all precautions not to relapse into the left-wing discourse of the “peasant state,” launched by the National Peasant Party in 1932, in the context of the political crisis created in turn by the Carolist restoration and the Iorga government.¹²⁸ His journal develops a sustained critique against this trend,¹²⁹ fully in resonance with the collaborators of “*Drum nou*”¹³⁰ and “*Calendarul*.”¹³¹ Subscribing to such criticisms,¹³² the most prominent corporatist theorist gets involved, instead, into a strenuous effort to consecrate his credentials as a genuine representative of Romanian nationalist culture. Most spectacular in this respect is his attempt to enlist on the side of his advocacy the figure of the very founder of traditionalist nationalism, Mihai Eminescu (also a staunch promoter of the drive to economic closure in the 1870s). Writing in 1935 in “*Revista Fundațiilor Regale*,” Manoilescu can thus say that “it is not only a matter of subjective preferences [...] to present Eminescu as an anticipator of corporatism, after underscoring his role as an inspirer of protectionism. [...] Indeed, we can encounter in his writings not only nostalgia for the guilds [...], but also a creed, based on certain principles of social philosophy, that shows an impressive unity and remarkably overlaps with what our

¹²⁴ M. Manoilescu, *Anticipare*, p. 2.

¹²⁵ Idem, *Corporatism românesc*, in “*Lumea nouă*,” 1, June 1932, no. 3, p. 4.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 3.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 5.

¹²⁸ Ernest Ene, *Ce poate fi statul țărănesc?* [1932], in *Doctrina țărănistă în România. Antologie de texte*, ed. by Ion Ilinciu et al., Bucharest, 1994, pp. 161–163; idem, *Spre statul țărănesc*, Bucharest, 1932.

¹²⁹ I. Joldea Rădulescu, *Statul țărănesc*, in “*Lumea nouă*,” 1, July 1932, no. 4, pp. 12–21; Aurelian Motomancea, *Formula statului țărănesc*, in “*Lumea nouă*,” 3, December 1934, no. 12, pp. 638–640.

¹³⁰ *Stat țărănesc*, in “*Drum nou*,” 3, 15 September 1932, no. 19, pp. 1–2.

¹³¹ Nichifor Crainic, *Stat țărănesc*, in “*Calendarul*,” 1, 19 August 1932, no. 132, p. 1.

¹³² Mihail Manoilescu, *Țară de țărani*, in “*Lumea nouă*,” 4, January 1935, no. 1, pp. 3–5; idem, *Contradicția țărănismului*, in “*Lumea nouă*,” 5, June 1936, no. 6, pp. 271–274.

present day social philosophy labels as the doctrine of the organic state”¹³³ (an evaluation that he would retain in a work of Romanian cultural history written over the period 1945–1948 and published posthumously¹³⁴).

An integral part of Manoiilescu’s efforts to ingratiate himself with the large nationalist political camp consisted, however, in sustained strivings for diverting the new generation nationalist calls from an association with fascist politics alone, by enlisting them on the side of a long-term and diffuse development of traditionalist culture able to be conjoined with his designs for institutional change. In a Senate speech delivered in 1936 – and taking the foreign policy as a criterion for measuring the “gulf opened” between “the state” and “the young generation”¹³⁵ –, he thus explains that “what is inappropriately called today ‘the nationalist Right’ is a reality comprising the treasure of idealistic efforts pursued by several successive generations.”¹³⁶ In the same year, a collaborator of “*Lumea nouă*” similarly underscores the staunch and long-term consistency of Manoiilescu’s involvement with defending nationalist values.¹³⁷ No matter the determination of such efforts, in 1937 the corporatist theorist delivers a long intervention on the “anti-bourgeois nature” of the “national revolution” underway by taking as a point of departure the description of Greater Romania as “a mere form” waiting for a content advanced by the Iron Guard leader Corneliu Zelea Codreanu,¹³⁸ also making clear that the target of the revolution that he calls for together with the fascist party is that of a “national economy transformed from a jungle of animal-like greed into a field of collaborative work for the betterment of society,” which is nothing else but “the ideal formulated and partly accomplished by the leaders of fascism and national-socialism.”¹³⁹

The creation of the National-Christian Party in 1935 by the fusion between the former political organization with this orientation acting since 1923 under the leadership of A.C. Cuza and the Transylvanian-based National Agrarian Party headed by Octavian Goga and functioning since 1932 did not involve any statement regarding the corporatist idea.¹⁴⁰ Nichifor Crainic had joined Cuza’s party shortly before that (together with his former “*Calendarul*” collaborators A.C. Cusin and Toma Vlădescu), obtaining the position of vice-president and presenting this gesture as implying an act of “abandoning the stance of neutrality.”¹⁴¹ Over the

¹³³ Idem, *Eminescu economist*, in “*Revista Fundațiilor Regale*,” 2, January 1935, no. 1, p. 90.

¹³⁴ Idem, *Tragica predestinare a geniului moldovenesc*, ed. by Valeriu Dinu, Iași, 1993, p. 70.

¹³⁵ Idem, *Generația nouă și politica veche*, Bucharest, 1936, p. 18.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 6.

¹³⁷ Victor Munteanu, *Continuitatea naționalismului nostru*, in “*Lumea nouă*,” 5, February 1936, no. 2, pp. 51–56.

¹³⁸ Mihail Manoiilescu, *Sensul antiburghez al revoluției naționale*, in “*Lumea nouă*,” 6, October–November 1937, nos. 10–11, p. 317.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 321.

¹⁴⁰ *Actul de constituire și programul Partidului Național-Creștin*, in “*Apărarea națională*,” 12, 21 July 1935, nos. 29–30, pp. 1–2.

¹⁴¹ *Declarațiile d-lui profesor Nichifor Crainic*, in “*Apărarea națională*,” 12, 17 March 1935, no. 12, p. 1.

same period, the official party journal “Apărarea națională” underscored the close relation between the national Christian ideology and the cultural vision promoted by Crainic at “Gândirea.”¹⁴² Rivalry for leadership within the party and Crainic’s ambition to establish himself as the main ideological voice within the same organization – as actually within the entire nationalist movement – was to lead very soon to his exclusion, in October 1936.

Already in 1932, the director of “Calendarul” had pointed to the idea of an “ethnocracy” – implying the strict application of the principle of ethnic proportionality within each professional group – as to a necessary adjustment of the corporatist model in the Romanian setting.¹⁴³ The full development of this view would come in 1937, with the “program for an ethnocratic state,” first launched in May in the journal “Sfarmă piatră,” inaugurated in November 1935 and controlled by Crainic although directed by Al. Gregorian, due to the interdict faced by the former regarding the directorship of another periodical, following the episode of December 1933. Also published separately, the program comes in the footsteps of renewed pressures, started in 1934, in favor of the *numerus clausus* view¹⁴⁴ – adopted as a watchword by nationalist movements since 1922 – and looks striking for such statements pertaining to the same ethnic exclusivist and anti-Semitic vision as the one providing that “state functionaries and officers will not be allowed to get married with foreign women.”¹⁴⁵ Above all, however, it rests on the “central idea” of a “corporatist or professional ethnocracy,”¹⁴⁶ pointing to the fact that “in Italy the problem of the minorities and of the Jews does not exist,”¹⁴⁷ while in Romania “it is meaningful to discuss only about corporatism rectified and adapted to the prevailing conditions, such as to have applied within each corporation the principle of ethnic proportionality.”¹⁴⁸

Conceiving “Sfarmă piatră” as a forum for operating dissociations within the camp of nationalism,¹⁴⁹ Crainic would reap the rewards of this attitude. The journal “Porunca vremii” – exhibiting an ideological stance closest to the national Christian trend, served by Crainic with harshly anti-Semitic articles¹⁵⁰ but echoing

¹⁴² Interview cu dl. profesor Nichifor Crainic, in “Apărarea națională,” 12, 24 February 1935, no. 9, p. 6; Aurel Mihai Ionescu, *Cuzism și gândirism*, in “Apărarea națională,” 12, 30 June 1935, no. 27, pp. 1, 3.

¹⁴³ Idem, *De la democrație la etnocratie*, in “Calendarul,” 1, 14 August 1932, no. 127, p. 1.

¹⁴⁴ Henri Prost, *Destin de la Roumanie*, Paris, 1954, pp. 77–89.

¹⁴⁵ N. Crainic, *Programul statului etnocratic*, p. 13. Also published as an annex in idem, *Ortodoxie și etnocratie*, Bucharest, n.d. [1937], pp. 273–311. I benefited from only a limited access to the collection of “Sfarmă piatră.”

¹⁴⁶ Idem, *Programul statului etnocratic*, p. 5.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 6.

¹⁴⁹ Idem, *Zile albe, zile negre*, p. 292.

¹⁵⁰ Idem, *Democrația e pentru jidani ceea ce e marea pentru rechini*, in “Porunca vremii,” 6, 6 September 1937, no. 850, pp. 1, 3.

the same concerns about the general evolution of the nationalist movement¹⁵¹ – welcomes the ethnocratic program enthusiastically as a view which “wipes out class struggle” within the nation, envisioning the national community as organized in “categories of labor or professions, all of them working together and in harmony for the betterment of the fatherland”¹⁵² (this positive reception being accompanied by a friendly retrospective look at the whole of Crainic’s corpus¹⁵³). “Apărarea națională,” instead, delivers an unqualified critique¹⁵⁴ (to be considered below, together with the attitude of “Lumea nouă” on the same issue), while the Iron Guardist journal “Buna vestire” indulges in a public execution of the author as a saboteur of nationalist efforts, eschewing however from a genuine discussion of his ideas.¹⁵⁵ Following the rejection of his program by the fascist, the national-Christian and the national-corporatist camps alike, Crainic would tend to push to the back-stage his pleading for a corporatist state in favor of the bare support for exclusivist nationalism. His advocacy for authoritarianism would target, in turn, the Carolist regime¹⁵⁶ and the National-Legionary one of September 1940 – January 1941,¹⁵⁷ but we nevertheless find him rehearsing his ideological evolution resonating with the Italian and German revolutions of the Right in 1940,¹⁵⁸ and again in 1942,¹⁵⁹ each time allowing generous space for documenting his role as one of the pioneers and main promoters of the corporatist vision in Romania.¹⁶⁰

Driving his discourse on the road of nationalist politics together with the Citizens Block brought I.D. Enescu alongside Crainic into the fold of the National Christian Party, being elected on its lists as a deputy for the Vlașca county in December 1937,¹⁶¹ after acting as the president of the party organization in the

¹⁵¹ Petru Bănescu, *Lipsurile mișcării naționaliste*, in “Porunca vremii,” 6, 8 August 1937, no. 821, p. 1; idem, *Să dăm sens practic naționalismului*, in “Porunca vremii,” 6, 18 August 1937, no. 831, pp. 1, 3; idem, *A pierit mișcarea naționalistă?*, in “Porunca vremii,” 6, 29 August 1937, no. 842, pp. 1, 3.

¹⁵² Ilie Rădulescu, *Statul etnocratic*, in “Porunca vremii,” 6, 16 July 1937, no. 798, pp. 1.

¹⁵³ N. Crevedia, *Puncte cardinale în haos*, in “Porunca vremii,” 6, 22 July 1937, no. 804, pp. 1–2.

¹⁵⁴ *Pe marginea actualității. Naționalism și “etnocrație.” Ideologii și probleme*, in “Apărarea națională,” 14, 10 August 1937, no. 32, p. 2.

¹⁵⁵ Toma Vlădescu, *Pentru cel mai trist cadavru. Disecția lui Nichifor Crainic*, in “Buna vestire,” 1, 19 May 1937, no. 70, pp. 1, 3; idem, *Pro domo. Și încă ceva pentru cei care n-au priceput o disecție*, in “Buna vestire,” 1, 26 May 1937, no. 75, pp. 1, 3; *Nichifor Crainic va fi demascat*, in “Buna vestire,” 1, 4 June 1937, no. 83, p. 3.

¹⁵⁶ Nichifor Crainic, *Regele și cultura*, in “Gândirea,” 19, June 1940, no. 6, pp. 405–414.

¹⁵⁷ Idem, *Revoluția legionară*, in “Gândirea,” 19, October 1940, no. 8, pp. 521–525.

¹⁵⁸ Idem, *Scurtă recapitulare*, in “Gândirea,” 19, September 1940, no. 7, pp. 465–469.

¹⁵⁹ Idem, *Lupta pentru spiritul nou*, vol. I, *Germania și Italia în scrisul meu de la 1932 încoace*, Bucharest, n.d. [1942].

¹⁶⁰ Idem, *Hitler și corporatismul* (first published in “Calendarul,” in June 1933) and *Mussolini* (first published in “Calendarul,” in October 1933), both in *Lupta pentru spiritul nou*, vol. I, pp. 75–77, resp. 181–193.

¹⁶¹ *O parte din noii deputați ai Partidului Național Creștin*, in “Apărarea națională,” 14, 24 December 1937, no. 51, pp. 2–3.

Green district of Bucharest¹⁶² and contributing in the same year to the journal “Porunca vremii” in order to denunciate “the collusion between the Jewry and political parasitism.”¹⁶³ In 1936, he was elected as president of the Christian Front of Labor created alongside the party and bearing the mark of his inspiration by the provisions regarding its organization on the basis of guilds congregated in larger corporations.¹⁶⁴ Also in 1936, Enescu forcefully presents corporatism as “staying in the frame of nationalism and supporting methodically the latter in its fight for purifying and improving the nation.”¹⁶⁵ It is on this basis that “corporatism will help nationalism to replace the man of idle words with the man of action and the naïve or charlatan theoretician with the one anchored in realities.”¹⁶⁶ Coming back to the problem in 1939, under the regime of the royal dictatorship and acknowledging that “the new constitution [of 1938] places at the basis of the state the organic realities of the nation,” providing for “elections taking place within each sector of social activity,”¹⁶⁷ he offers a strong statist-nationalist statement, which maintains that “the state has the function of leading and organizing the nation,” such as that “the happiness or misfortunes of the nations fully depends on the states.”¹⁶⁸

The idea of a “creative nationalism” thus formulated by Enescu is hard to be distinguished from that of a “constructive nationalism” advanced in 1936 by the engineer Pompiliu Nicolau – another acknowledged inspirer of Crainic’s “ethnocratic state”¹⁶⁹ –, who otherwise pays only lip service to the corporatist doctrine when indicating that “the national state has the mission of establishing a balance among the interests of various categories of productive social elements,”¹⁷⁰ refraining all throughout from acting as a “state of the classes.”¹⁷¹ It also squares well with the general orientation of a 1935 “manifest for the national revolution” issuing directly from a rather vague directive for traditionalist politics published in “Gândirea” in 1928¹⁷² – moreover strongly endorsed by Crainic at the time¹⁷³ – and

¹⁶² *Combătând capitalismul exploatator, partidele democratice trebuie să combată iudaismul. Un frumos program de guvernământ preconizat de dl. arhitect I.D. Enescu*, in “Porunca vremii,” 6, 18 July 1937, no. 880, p. 4.

¹⁶³ I.D. Enescu, *Dictatura bancară și tirania modernă*, in “Porunca vremii,” 6, 24 July 1937, no. 806, p. 2.

¹⁶⁴ *Ședința de constituire a Frontului Creștin al Muncii. Cuvântarea d-lui arhitect I.D. Enescu. Alegerea comitetului*, in “Apărarea națională,” 12, 24 November 1936, no. 36, p. 3.

¹⁶⁵ I.D. Enescu, *Pe drumul românismului. Drumul marilor români: Vasile Conta, Mihai Eminescu, Dr. Paulescu, Alexandru C. Cuza, Octavian Goga*, Bucharest, n.d. [1936], p. 11.

¹⁶⁶ *Ibidem*, pp. 11–12.

¹⁶⁷ *Idem*, *Naționalismul istoric și naționalismul creiator*, Bucharest, n.d. [1939], p. 24.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 19.

¹⁶⁹ Septimiu Bucur, *Naționalismul constructiv*, in “Sfarmă piatră,” 3, 8 January 1937, no. 58, p. 4.

¹⁷⁰ Pompiliu Nicolau, *Naționalismul constructiv*, Bucharest, n.d. [1936], p. 16.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 23.

¹⁷² Sorin Pavel *et al.*, *Manifestul “Crinului Alb,”* in “Gândirea,” 8, August–September 1928, nos. 8–9, pp. 311–317.

¹⁷³ Nichifor Crainic, *Spiritualitate*, in “Gândirea,” 8, August–September 1928, nos. 8–9, pp. 307–310.

touching on the problem of corporatism only when arguing that the syndicalist movement has to be rescued from its prevalent condition of acting as “an instrument of anarchy and a means for dynamiting the nation,”¹⁷⁴ in order to be correspondingly diverted towards working for the national betterment.

5

An article hosted by “Lumea nouă” in June 1933 provides us, however, with the most striking proof that the various strands of Romanian interwar corporatist advocacy were divided by sharp disagreements over the scope, implications and basic theoretical assumptions of the design they promoted. Reacting to Manoilescu’s booklet *Romania: A Corporatist State* of the same year (adopted as an official program of the National Corporatist League), I. Constanțiu, who likes to speak as an exponent of the professional and interests group of the Romanian merchants – and whose electoral manifesto as a candidate for a place in the Senate from the part of the Bucharest Chambers of Commerce had been welcomed in the journal in February¹⁷⁵ –, clarifies the differences between the understanding of the corporatist idea as emerged from within the movement of the professions and what he sees as a growing falsification of it at the hands of the by then already its foremost and most vocal representative. He acknowledges the standing acquired by Manoilescu in the field, when saying that “the professions [...] have looked forward to the solution of corporatism, but did not have the possibility to accomplish it,” as “this can only be done by a political man, not available up until now.” In the same fashion, however, he rejects the tendency manifested by Manoilescu to interpret the creed as an instrument for reshaping social life through sustained state intervention. According to the same explanations, “the political man who will build the corporatist state must not be entrusted with any other mission except the one of restructuring the state, without the ambition of remolding society itself. In other words, he is expected to make the state required by the society underlying it, and not at all to remake society as to make it fit whatever type of state, be it a corporatist one.”¹⁷⁶

Corporatism, in the view of Constanțiu, has to be understood as a device for tailoring the state to the needs of a society that has been given real voice and an appropriate representation. Conceiving the state as only having an instrumental function, he does not accept a statist vision allowing the political body to interfere with the workings of the social body thus liberated from the constraints of false representation and the distortions of parasitism. “As we currently fight against the actual state, as impotent as it is usurping,” he proclaims, “we shall reject for sure

¹⁷⁴ Sorin Pavel *et al.*, *Manifestul revoluției naționale*, Sighișoara, 1935, p. 79.

¹⁷⁵ *Un manifest electoral corporatist*, in “Lumea nouă,” 2, February 1933, no. 1, p. 774.

¹⁷⁶ I. Constanțiu, *Corporatismul văzut și altfel*, in “Lumea nouă,” 2, June 1933, no. 6, p. 348.

the tyranny of a still more powerful and interventionist state.”¹⁷⁷ This is because the members of the professional organizations that subscribe to the corporatist view “start [...] from social and economic realities, [...] speaking in the name of society as it stands, with its functions and organs, in other words speaking in the name of the professions [they] exert, outside the sphere of the state.” As such, they “do not want to change fundamentally the structure of society and the norms by which [they] practice their professions.” They do not want “to make [themselves] better through the state, but only to work for making a better state.”¹⁷⁸

After giving an inconclusive rejoinder to Constanțiu, meant to ascertain the hidden coincidence between his views and the one he criticized,¹⁷⁹ “Lumea nouă” would not constitute itself into a space for further polemical exchanges meant to broaden and clarify the disagreement thus delineated. Later interventions in the same periodical were to offer, however, implicit recognitions of the disagreement denied in 1933. Starting from rehearsing the fact that “the liberals still claim, even nowadays, [...] that the state must maintain some kind of neutrality towards the activities of the individuals and the relations among them,” thus “subscribing to a mechanic and exclusively political conception of the state,” an article of 1936 goes on to underscore that “the corporatist conception denies the ideas of social life as governed by automatism and of the state as defined by simplicity.” On the contrary, it “is founded on an organic and therefore totalitarian conception of the state, this one being taken not only as a political body, but as a permanent, evolutionary and synthetic expression of a complex of existential functions characterizing the community which creates it.”¹⁸⁰

An intervention on the topic delivered by the law professor Ion V. Gruia in 1941 can give us another clue for understanding the issue. Writing at the time of Antonescu’s dictatorship to preface a book by a disciple treating “the economic function of the state” in contemporary Italy and Germany,¹⁸¹ Gruia – whom we have encountered as a militant for corporatism in “Calendarul” in 1932¹⁸² – prudently warns the reader against the danger of identifying generic corporatism with the totalitarian interpretation of it. The clarification draws on a still more basic distinction: the one between genuine democracy and the democratic formalism prevailing in Europe over the modern age. Maintaining that a parliamentary assembly “has to act as the expression of the nation, or else of the organic, creative, permanent and specific elements of it,” he goes on to clarify that there is an effort

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 349.

¹⁷⁸ *Ibidem*, pp. 347–348.

¹⁷⁹ “Lumea nouă,” 2, June 1933, no. 6, pp. 351–354.

¹⁸⁰ Christian Petrescu, *Corporatismul, așa cum nu trebuie înțeles*, in “Lumea nouă,” 5, January 1936, no. 1, pp. 30–31.

¹⁸¹ Vasile Marghescu, *Funcțiunea economică a statului contemporan. Sinteza organizării politico-economice a fascismului și a național-socialismului*, Bucharest, 1941.

¹⁸² I.V. Gruia, *Statul corporativ. Rechizitoriu împotriva democrației*.

underway meant “to substitute formal democracy by organic democracy, political representation by professional representation.”¹⁸³ It follows from this that corporatism is an instrument for the elaboration of real democracy. Indeed, provided that “the professional group is being asserted everywhere as a decisive social value,” it can only be concluded that “national sovereignty as a product of formal, abstract and inorganic democracy gets transformed into an organic, professional and constructive sovereignty. [...] Hence, there is no antinomy between the democratic idea and the representation of professional interests. This is what corporatism actually means in the domain of politics.”¹⁸⁴ Furthermore, besides not being contradictory to democracy well understood, the corporatist conception is shown by Gruia as an adjunct to free trade economics, in so far as “economic individualism is given a necessary correction by the professional association, which is an instrument for fighting against its excesses.”¹⁸⁵ The two strands of the argumentation are then brought together by underscoring how “between liberal individualism and economic collectivism or interventionism, there stays corporatism [which is] compatible with democracy.”¹⁸⁶ For sure, the thesis can only be advanced by arguing for a distinction between the totalitarian and the democratic-individualist versions of the corporatist doctrine and practice. This is accomplished by Gruia when acknowledging that “corporatism [...] can be understood in two ways [...]: in an autonomous fashion and in a statist fashion. [...] Hostile to state interventionism, autonomous corporatism looks at the corporations as to autonomous professional organizations; statist corporatism conceives the corporations as state organs.”¹⁸⁷

Gruia’s vindication of the legitimacy of a non-totalitarian, democratically minded and individualistically inspired version of corporatism was certainly reminiscent of foreign interventions to the same extent hosted by Romanian periodicals.¹⁸⁸ It was maybe also reminiscent of similar – however much more determined and vocal – efforts taking place within the camp of the Left to dissociate the envisioned idea of economic planning from an exclusive association with political authoritarianism. We can thus find Virgil Madgearu several years before keen to reject – for the use of both international and Romanian audiences – the “authoritarian planned economy, [...] placed by nationalist political trends in the service of certain designs for state reform” – or “the type of planned economy currently applied in fascist Italy and national-socialist Germany” – from the “constitutional planned economy, developed in democratic countries,” or more

¹⁸³ Idem, *Prefață*, in V. Marghescu, *op. cit.*, p. VI.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. VII.

¹⁸⁵ *Ibidem*.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. VIII.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. X.

¹⁸⁸ B. Mirkine-Guetzévitch, *Le régime corporatif*, in “Revista de drept public,” 9, May–August 1934, nos. 5–8, pp. 123–138; Heinrich Wagner, *Constituția austriacă*, in “Revista Fundațiilor Regale,” 2, March 1935, no. 3, pp. 575–594.

precisely from “the system practiced in the United States and England.”¹⁸⁹ Still, the distinctions advanced by the legal scholar of corporatism – no matter how evasive – can only be seen as an act of temerity given the circumstances.

It might appear, indeed, that such an evaluation can be somehow qualified if we take into account that contemporary directives for the building of war economy – making reference to German authorities on the matter – liked to underscore the legitimacy of basic capitalist survivals even against the demands of planning driven by the national interest as a supreme value. Summarizing in the same year a lecture by the Nazi economist Heinrich Hunke, the journal “Sfarmă piatră” points thus to the necessity of “maintaining individual initiative” in the economic field, in so far as “the goal of the new economic policy is to lead and educate private initiative such as to place it in conjunction with the needs of the community.”¹⁹⁰ The statement is predicated on a cursory and elusive reiteration of the corporatist principles in connection to a discussion about social stratification in the context of national mobilization for the military effort underway, by showing that “nationalism does not allow for social classes horizontally arranged” and that “the national state is founded on a vertical perspective.”¹⁹¹

We can easily measure the difference between such statements and the position defended by Gruia when looking at an earlier intervention by him, coming in 1940 and meant to delineate the peculiarities of the Nazi practice of corporatism and of the intellectual tradition staying behind it. Issued in a journal of legal studies otherwise hosting articles approving of the patterns of Nazi economic planning,¹⁹² the inquiry of Gruia is taken from the standpoint of the same conception based on the idea of corporatism as “a political system compatible with essential individual rights.”¹⁹³ On this basis, there is advanced a diagnostic of contemporary German society as living “under a regime of planned economy at the utmost level.” A part of this syndrome consists in the fact that the corporatist credentials of the Nazi state are fictitious, as “the corporations [...] are subordinated, with their entire activity, to the interests of the national community,” as expressed by the *Führer*. It follows that “corporatism is distorted [...] in the frame of the totalitarian political organization of the German state.”¹⁹⁴ In light of Gruia’s criteria for a genuine

¹⁸⁹ *Fundamentele juridice ale economiei dirijate. Conferința d-lui Virgil Madgearu la Universitatea din Paris*, in “Prezentul economic, financiar, social,” 1, 8 May 1935, no. 78, p. 1. See also Virgil Madgearu, *Revoluția Roosevelt*, in “Viața românească,” 26, 15 May 1934, no. 9, pp. 2–20; Nicolae Petrescu, *Noi concepții de organizare în Statele Unite*, in “Revista Fundațiilor Regale,” 2, 1 October 1935, no. 10, pp. 59–79.

¹⁹⁰ Ștefan Dragu, *O nouă concepție economică*, in “Sfarmă piatră,” 8, 4 March 1941, no. 89, p. 3.

¹⁹¹ *Problema burgheziei*, in “Sfarmă piatră,” 8, 20 February 1941, no. 78, p. 3.

¹⁹² Costin C. Kirițescu, *Național-socialismul și economia teoretică*, in “Analele Facultății de Drept din București,” 1, 1939, no. 1, pp. 225–268.

¹⁹³ Ion V. Gruia, *Particularitățile corporatismului german*, in “Analele Facultății de Drept din București,” 2, 1940, no. 1, p. 217.

¹⁹⁴ *Ibidem*, pp. 264–265.

incarnation of corporatist principles, the Nazi experimentation with corporatism can only be evaluated “as a disappointment.”¹⁹⁵

Some other works on the subject of corporatism elaborated in the same period mildly resonate with the views of Gruia, as shown by a doctoral dissertation of 1941 dealing with the “corporatist state” and advertizing the doctrine as pointing to “the conciliation between liberty, unity and authority.”¹⁹⁶ The same inquiry also takes a negative stance on “the highly peculiar character of German corporatism,” to the extent that “one cannot speak properly about a representation of economic and professional interests in the Third Reich,” with the conclusion that “our future reordering of national labor and economy cannot draw on this distorted experience of corporatism.”¹⁹⁷ Another dissertation, defended in 1940 and meant to measure the appropriateness of the corporatist view in the context of the Romanian legal tradition, also provides a case in point by its eagerness to underscore – otherwise in a fashion that, as it will be shown, does not go very much beyond the strictures of the sort advanced by Manoilescu and Joldea-Rădulescu – how “individualist democracy, where sovereignty belongs to the majority of the individuals taken in isolation,” is being transformed into “corporatist democracy, where sovereignty belongs to the majority of the individuals taken as representatives of organized social bodies.”¹⁹⁸ Pointing to the Carolist regime patterned by the constitution of 1938 as to a “pre-corporatist” one,¹⁹⁹ the statement betrays its participation in a (highly timid) defense of democratic values when conjoined with a 1938 pronouncement of the same author in favor of rule of law principles.²⁰⁰

Nevertheless, the interpretation of corporatism as necessarily going together with full-blown authoritarianism was the dominant one in Romanian public discourse over the period,²⁰¹ interventions of the kind underscoring that “a corporatist state can only be totalitarian” only to express their conviction that “adapting this system to Romanian conditions could be expected to have amazing results.”²⁰² Most of the local presentations of international fascist politics making reference to its corporatist dimension concurred in this,²⁰³ in the same way as the surveys of the European ideological landscape urging for the absorption of Romania into the vortex of the prevailing nationalist right-wing revolution, which themselves paid attention to the topic, arguing that “the goals of constructive

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 268.

¹⁹⁶ Ion V. Vintilă, *Statul corporatist*, Bucharest, 1941, p. 229.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 234.

¹⁹⁸ Costinel C. Jorjescu, *Corporatismul și dreptul românesc*, Bucharest, 1940, p. 71.

¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 139.

²⁰⁰ Idem, *Dreptul și statul. Misiunea juridică a statului modern*, Bucharest, 1938.

²⁰¹ V. Marghescu, *op. cit.*

²⁰² I. Angelescu, *Așezământul corporativ. Principii. Organizare. Realizări. Legislație*, Bucharest, 1939, pp. 7–8.

²⁰³ V. Marin, *op. cit.*; Sandu Al. Tzigara-Samurcaș, *op. cit.*; Alexandru M. Randa, *Statul fascist*, Bucharest, 1935.

nationalism are only attainable within the framework of the national-corporatist state”²⁰⁴ and that “the corporatist regime alone is likely to create a Romanian state acting as a bearer of ideals.”²⁰⁵

6

Beyond its close connections, the intellectual trend that we have started to chart by reference to I. Constanțiu and I.V. Gruia displays distant origins and a long course of evolution. The beginnings of its articulation can be identified as far back in the past as 1916, when we find Constanțiu pondering the merits of monopolist economic practices in order to discover their negative “social and economic value,” when considered from the standpoint of the real “economic needs” of Romanian society. Defining the “monopolies” as consisting of “a system of exploitation of the national wealth by the means of state intervention in whatever form,”²⁰⁶ he rejects them by an argumentation that combines considerations of national interest and others referring to the values of individualistic enterprise. Allowing that “a genuine economic policy will not grant full economic freedom to everybody, irrespective of nationality, [...], but instead it will place restrictions on foreign elements, while at the same time supporting the national ones” – and taking a departure from such people as the conservative politicians Titu Maiorescu and P.P. Carp, who “maintained humanitarian economic principles without concern for nationality”²⁰⁷ –, Constanțiu is nevertheless convinced that “the monopoly is a defective device for the exploitation of national wealth,”²⁰⁸ in so far as state interventionism has the effect of “restricting the scope of economic activities for the national elements themselves” (and not only for the foreigners).²⁰⁹ The suffocating consequences of statist policies in the economic field have the phenomenon of over-bureaucratization as their ugliest and most visible effect. In its turn, the prevalence of state service as a means of social promotion, to the detriment of free economic pursuits, leads to the entrenchment of economic paralysis. Indeed, “which state functionary, acting as an agent of state economic enterprises, is capable of developing that amount of passion, geniality and dedication that people mastering their own business always display?”²¹⁰ Statist economy relying on bureaucratization can only disseminate in society “a disposition of mind” that “makes everybody look at the state and the budget as

²⁰⁴ V.I. Lușescu-Grănicerul, *România în Europa de mâine*, Timișoara, 1937, p. 112.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 116. See also Alexandru M. Randa, *Europa eroică*, Bucharest, 1939.

²⁰⁶ I. Constanțiu, *Valoarea socială și economică a monopolurilor (în raport cu nevoile noastre economice)*, Iași, 1916, p. 2.

²⁰⁷ *Ibidem*, pp. 6–7.

²⁰⁸ *Ibidem*, p. 8.

²⁰⁹ *Ibidem*, p. 6.

²¹⁰ *Ibidem*, p. 10.

solutions for all problems.”²¹¹ The conclusion drawn from such considerations is that “the genuine economic life, which can strengthen a people and lead it on the road to progress,” can only come from a combination of “liberty and nationalization.”²¹²

Could such a liberal-nationalist compound serve as the baseline for developing a corporatist program meant to relieve society from the burden of parasitic politics and of ill-conceived state intervention? A surprising positive answer can be found in an intervention of I.D. Enescu delivered ten years later and targeted – in the same fashion as contemporary texts of Constanțiu²¹³ – at vindicating the interests of the free and enterprising bourgeoisie as coextensive with the interests of the entire national community. Characterizing Romanian capitalism as squeezed between “the privileges granted to labor by various laws of protection” and the “fiscal apparatus” which acts “in order to cover budgetary deficits,”²¹⁴ Enescu complains that “after the war, capital has been given blow after blow by the state organs, either by increased taxation or by ever deeper interference in the life of the enterprises.”²¹⁵ Further rehearsing the basic liberal creed according to which “the state has not been made for business, but only for protecting individual liberty,” and hence “it has to function as the servant of the citizens, and not as their master,”²¹⁶ he condemns party-based parliamentarianism as a negation of social efficiency, which comes from the fact that persons that “sometimes have no definite profession emerge in the parliament as competences ready to apply themselves to virtually all problems.”²¹⁷ The idea of corporatism as a solution to the prevailing disease of modern social life is indicated by the statement that “the ideal cherished by mankind, that of working less while having a good life, [...] can only be envisioned on the basis of having the nation represented by its real representatives, namely those who work and produce in all fields.”²¹⁸ Supporting his case by making reference to the fact that “all throughout Europe, there is a move away from democracy and parliamentarianism, [...] the much too liberal form of democracy being replaced, in Italy, Spain and Greece, with a more disciplined and organized variety,”²¹⁹ the future staunch promoter of the corporatist system and of nationalist policies nevertheless quotes Mussolini to the extent that “far from declining, capitalism is now placed at the very beginning of its evolution.”²²⁰ One can easily measure the difference between this statement

²¹¹ *Ibidem*, p. 11.

²¹² *Ibidem*, p. 15.

²¹³ Idem, *Patroni și salariați*, Bucharest, n.d. [1928].

²¹⁴ I.D. Enescu, *Între muncă și capital. Politicianism, doctrină și experiențe*, Bucharest, 1926, p. 41.

²¹⁵ *Ibidem*, p. 45.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 47.

²¹⁷ *Ibidem*, p. 66.

²¹⁸ *Ibidem*, pp. 74–75.

²¹⁹ *Ibidem*, p. 69.

²²⁰ *Ibidem*, p. 70.

sustained by the belief that the Italian political system created in 1922 acted as a venue for the unfolding of capitalism freed of adverse factors and Polihroniade's conception of the economic implications of fascist politics, as exposed after six more years in "Calendarul."

When delivering a speech hosted by the professional associations of the constructors on 11 May 1930, several weeks before the creation of the Confederation, and commenting upon the responses of Romanian political parties to the economic crisis, Enescu further develops his social philosophy towards a corporatist stance, maintaining that "it would be logical for the state to represent the whole nation" and "to be the exponent of all social classes," therefore pointing to the solution of "replacing the political parties with the professional organizations," such as to "curb the expenses incurred from sustaining a greedy and incompetent political industry."²²¹ Once embracing firmly the corporatist project in "Drum nou," he also clarifies its anti-statist presumptions and implications, arguing that "state interventionism is not a necessity of economic life, but on the contrary, [...] is a consequence of the politicization of our entire economic structure," leading to "the forced labor of the great masses of the people for sustaining the political clientele."²²² Accompanied by others pointing to the corporatist state as conducive to the consolidation of rule of law procedures²²³ – while at the same time shedding light on the falsification of democracy based on universal suffrage under the regime of party politics²²⁴ –, Enescu's interventions of the sort in the journal are only a score of the articles promoting the same doctrine, by disclosing the negative effects of protectionist policies,²²⁵ by rejecting dirigisme on the basis of "scientific economics"²²⁶ or by condemning the view of "economic nationalism" as an "abstract theory" and a "sinister discovery."²²⁷ From an economic standpoint, the road of corporatism is indicated as a middle one, to the extent that capitalism is described as being of "three kinds," distinguished from each other "not on the criterion of the possession of capitals, but according to how they are administered: 1) the particularist; 2) the statist; and 3) the corporatist."²²⁸ Acknowledged by Enescu as one of the four persons who have contributed most to the founding of the Confederation (alongside himself, Ferdinand Koșca and Toma

²²¹ Idem, *Criza economică și partidele politice*, Bucharest, 1930, p. 13.

²²² Idem, *Etatism*, in "Drum nou," 2, 16 August 1931, no. 16, p. 1.

²²³ Idem, *Statul corporativ și stabilitatea legilor*, in "Drum nou," 2, 1 January 1931, no. 1, p. 1; idem, *Legalitatea*, in "Drum nou," 2, 15 February 1931, no. 4, p. 1.

²²⁴ Idem, *Parodia votului universal*, in "Drum nou," 1, 4 October 1930, no. 1, p. 1.

²²⁵ I. Ghiulea, *Utilitatea unei noi concepții industriale*, in "Drum nou," 3, 15 May 1932, no. 10, pp. 1–2.

²²⁶ Idem, *Economia științifică împotriva economiei dirijate*, in "Drum nou," 4, 15 January 1933, no. 2, pp. 1, 3.

²²⁷ Ferdinand Koșca, *Naționalism economic*, in "Drum nou," 4, 9 July 1933, no. 23, p. 1.

²²⁸ *Precizări necesare. Capitalismul*, in "Drum nou," 3, 1 April 1932, no. 7, p. 2.

Dumitrescu),²²⁹ I. Constanțiu describes the creed of the journal as resting on “a coalition of the nation and the king against the parties,”²³⁰ after inaugurating his collaboration by calling for solutions to the prevailing “crisis of commerce”²³¹ and in order to point then to a glaring contradiction existing between Romanian legislation and the requirements of a healthy economy, due to which, after the war, “political laws prevented the most capable and honest enterprising people from obtaining gains, [...] but saved from bankruptcy the incompetent and dishonest ones.”²³²

The 1940–1941 statements of I.V. Gruia about the compatibility between corporatism and democracy and about the non-coincidence between the corporatist system and totalitarianism can be found anticipated in an article by him published in “Drum nou” in 1932, first delivered as a radio speech. On the basis of vindicating the demand of fighting against the “formal democracy,” unable to intimate the nature of the national body as “a living organism and a sum of creative functions,” it is argued that “this does not imply the need to fight against the creative, organic and real democracy. We face here a confusion coming from the fact that the supporters of corporatist representation have declared themselves as anti-democrats.” As “the representation of professional interests is only a corrective to the shortcomings of democracy,” it follows that “there is no contradiction, thus, between the democratic idea and the professional representation.”²³³ The author making this point emerges as one of the main representatives of the trend of corporatist thinking articulated around “Drum nou,” together with Enescu and Constanțiu, also participating alongside them to the gradual elaboration of the view, in the 1920s. We encounter him in 1927 offering basic clarifications of a juridical nature on the issue of professional representation in a specialized journal, drawing on the constitutional debates of 1922–1923 and explaining how “abstract political sovereignty, inorganic and indivisible, has to be replaced by the sovereignty of economic and professional bodies.”²³⁴

The best expression of the eccentric ideology of corporatism we are considering comes in the 1932 program of the General Confederation of Professional Associations. Stating clearly that “corporatism did not originate from fascism, in so far as this one does not even has to be treated as a doctrine, but as a mere political form suited to the needs of the Italian nation,” the text goes on to present the creed as “profoundly democratic and opposed to any dictatorial

²²⁹ *O grandioasă manifestare pentru statul corporativ. Sărbătorirea d-lor arhitect I.D. Enescu și Ferdinand Koșca*, in “Drum nou,” 3, 15 February 1932, no. 4, pp. 3–4.

²³⁰ I. Constanțiu, *Coaliția care se impune*, in “Drum nou,” 2, 12 April 1931, no. 8, p. 4.

²³¹ Idem, *Criza comerțului*, in “Drum nou,” 1, 4 October 1930, no. 1, p. 2.

²³² Idem, *Legile economice și legile politice*, in “Drum nou,” 3, 15 May 1932, no. 10, p. 1.

²³³ I.V. Gruia, *Statul corporativ*, in “Drum nou,” 3, 1 September 1932, no. 18, p. 2.

²³⁴ Idem, *Reprezentarea intereselor profesionale*, in “Revista de drept public,” 2, October–December 1927, no. 4, p. 713.

methods.” Emphasizing that “the principle of the separation of powers will become a reality in the corporatist state,” the programmatic document indulges moreover in a defense of free trade economics, asserting that “the corporatist state will be a coordinator of constructive activities, and not a damaging force placed upon them. It will act as a guide to economic life, and not as a paralyzing factor in the domain. It will give general direction, without issuing laws meant to hinder private initiative. [...] Taking private initiative as alone conducive to the prosperity of the nation, it will maintain the balance in economy by employing normal and efficacious methods, facilitating the free play of supply and demand, of production and consumption.”²³⁵

7

How was then a trend of thought predicated on a striving for curing the ills of distorted parliamentarianism, oligarchic party politics and corrupt economic interventionism prevalent in Romanian society by the means of restructuring it around the principle of the political representation of professional interests converted into supporting exclusivist right-wing nationalism in conjunction with the idea of “ethnocratic” reform and with the national-Christian and the fascist ideological orientations? The transformation can be identified in the pages of “Drum nou” as taking place over the period stretching from November 1932 to March 1933.

When engaging in a series of conferences in collaboration with “Calendarul” at the beginning of this period,²³⁶ the representatives of the doctrine that we discovered as the original Romanian pleading for the corporatist idea can still complain that “the maladies of democracy” lead to “the rise of antidemocratic ideologies,” identifying the latter with “the doctrine of revolutionary syndicalism” (one of the sources of fascism) and “the doctrine of Bolshevism,” in order to underscore once again that “corporatism is a democratic doctrine, in so far as it does not contradict either the principle of national sovereignty which is the essence of democracy or the principle of liberty, instead placing both of them on strong and organic bases.”²³⁷ I.D. Enescu takes the opportunity to announce forcefully that “corporatism [...] will be profoundly democratic, allowing all powers to issue genuinely from the nation,”²³⁸ while I.V. Gruia reiterates the idea that “corporatism is not set against democracy, but only against its damaging excesses.”²³⁹

²³⁵ *Programul Confederației Asociațiilor Profesionale.*

²³⁶ N. Crainic, *Conferințele noastre despre corporatism.*

²³⁷ *Ideologiile antidemocratice. Conferința d-lui Vasile Șova*, in “Drum nou,” 3, 12 December 1932, no. 25, p. 2.

²³⁸ *Corporații și partide. Conferința d-lui I.D. Enescu*, in “Drum nou,” 4, 1 January 1933, no. 1, p. 2.

²³⁹ *De la feudalism la democrație. Conferința d-lui profesor I.V. Gruia*, in “Drum nou,” 3, 28 November 1932, no. 24, p. 2.

In the same lecture, Gruia makes a complacent vague reference to the conception of an “ethnocracy” in the course of being elaborated by the journal of Crainic, allowing that some concern should exist for establishing “a control over the activities of the state by removing those elements which do not belong organically to it.”²⁴⁰ While this sounds as hardly more than a courtesy, another lecture summarized soon thereafter in “Drum nou” and delivered as part of the same series by the “Calendarul” journalist of fascist orientation Dragoș Protopopescu explains emphatically that “democracy must become an ethnocracy, that is a form of state where the people lives not according to the abstract criterion of number, [...] but according to the criteria of religion, nation, family and guild.”²⁴¹ Mihail Polihroniade can then present corporatism as a salutary reaction “against capitalism and democracy – the latter being the political form of capitalism – under the façade of which there stays the tyranny of modern plutocracy.” He also makes clear that in order for the reaction to succeed and to “prevent the corporatist system from being engulfed by the same plutocracy, this one has to be destroyed” by “the leveling of income differences.” This goes together with a reference to “the Italy of Mussolini” as to “an example in this respect as well.”²⁴² The significant change of emphasis becomes clear in an article contrasting the two economic models of Bolshevism and fascism in order to characterize “Italian state interventionism, applied with the help of the corporations,” as leading to “a perfect harmonization of social classes, in a condition of prevailing hierarchy and discipline.”²⁴³ In the same issue of the journal, Grigore Forțu compares fascism – perceived as “a form of life which is ever developing and improving” – to communism – understood as “the death of human society.” Italian fascism is praised without qualifications as “a new form of life, founded on order and discipline, on work and honesty, on the subordination of everybody to the laws of the fatherland, which has proven able to enthrone calm and wellbeing instead of chaos.”²⁴⁴

The years 1932–1933 brought a breakthrough for the corporatist idea in Romania. They also exhibited the first harsh and articulated rejections of it, coming from the camp of the Left. The newspaper “Adevărul” exposes “the absurdity of corporatism” – also showing that fascist Italy “is not really a corporatist country”²⁴⁵ –, pointing to the cooperativist movement as “meant to wipe away the obscurantism of those who ape superficially foreign fashions and propose the outdated medieval

²⁴⁰ *Ibidem*.

²⁴¹ *Critica democrației. Conferința d-lui prof. Dragoș Protopopescu*, in “Drum nou,” 3, 12 December 1932, no. 25, p. 2.

²⁴² *Reacțiunea creatoare a corporatismului. Conferința d-lui Mihail Polihroniade*, in “Drum nou,” 4, 1 January 1933, no. 1, p. 2.

²⁴³ *Două sisteme economice. Conferința d-lui prof. A. Tănăsescu*, in “Drum nou,” 4, 12 March 1933, no. 7, p. 2.

²⁴⁴ *Cuvântarea d-lui Grigore Forțu*, in “Drum nou,” 4, 12 March 1933, no. 7, p. 2.

²⁴⁵ *Absurditatea corporatismului*, in “Adevărul,” 47, 3 October 1933, no. 15259, p. 1.

corporations as a panacea” for local social ills.²⁴⁶ It also advances the opinion that “professional organizations, no matter how large and strong, cannot replace political parties.”²⁴⁷ In the same fashion, the periodical “*Stânga*” – otherwise shown in “*Calendarul*” as “launched by ‘*Adevărul*’ with great noise”²⁴⁸ – denounces the promoters of corporatism as “reactionaries whose activity is targeted at resurrecting the personal privileges of old castes sustained by a feudal spirit,”²⁴⁹ the intervention coming from an author that would later denounce the whole nationalist movement as a diversion from the urgencies of social reform.²⁵⁰

Just several days before the assassination of I.G. Duca, “*Adevărul*” makes a mockery of Forțu’s pronouncements in support of the Iron Guard qualified by his rejection of anti-Semitism, the ambivalence in question being mentioned as a proof for the “ideological chaos” prevailing within the nationalist camp.²⁵¹ We can indeed find Forțu two days beforehand acknowledging that, apart from “the more peculiar way of looking to the Jewish problem,” he subscribes to “the entire creed of the Iron Guard, which is national and Christian, dedicated to legalism and honesty,” and hence his organization and the fascist one “would have been one and the same body and soul for long, had not that difference between them existed.”²⁵² His reluctance to embrace whole-heartedly the radical Right program had looked more convincing in the spring of the same year, when we discover him pondering how suited the Nazi view was for addressing the urgencies of Romanian political reform. Maintaining that his countrymen had “to learn from others without slavishly imitating them,” he underscores that, “if Germany has its reasons to be concerned about race purification,” the Romanians “are actually to be concerned about the purification of their entire administration” and “have to replace all the rotten girders staying at the bottom of the state,” having no reason to bother about race purity.²⁵³ Despite such decreasing reservations regarding the vision of exclusivist nationalism, the leader of the Citizens Block is bewildered, at the beginning of December, when contemplating “the great movement of national revival underway,” showing how “from all parts there emerge movements of the Right, that is of bold and powerful assertion of national spirit and morality.”²⁵⁴ Already in March, “*Drum nou*” had pronounced itself against “the cult of the foreigners” and in favor of policies meant to “allow the Romanian work to

²⁴⁶ *Cooperatism și corporatism*, in “*Adevărul*,” 47, 25 October 1933, no. 15278, p. 1.

²⁴⁷ N. Batzaria, *Asociații profesionale și partide politice*, in “*Adevărul*,” 47, 14 December 1933, no. 15321, p. 1.

²⁴⁸ M. Polihroniade, *Stânga?*, in “*Calendarul*,” 1, 29 November 1932, no. 225, p. 1.

²⁴⁹ Pavel Pavel, *Stat corporativ*, in “*Stânga*,” 1, 27 November 1932, no. 3, p. 1.

²⁵⁰ Idem, *Moment național sau moment social?*, Cluj, 1936.

²⁵¹ Traian Vlad, *Haosul hipernaționalist*, in “*Adevărul*,” 47, 19 December 1933, no. 15325, p. 1.

²⁵² Grigore Forțu, *Mărturisim ...*, in “*Drum nou*,” 4, 17 December 1933, no. 43, p. 1.

²⁵³ Idem, *Hitlerism român*, in “*Drum nou*,” 4, 28 May 1933, no. 18, p. 2.

²⁵⁴ Idem, *Căile Domnului*, in “*Drum nou*,” 4, 3 December 1933, no. 41, p. 1.

flourish.”²⁵⁵ Italian fascism is fully embraced as a model, its corporatist frame being presented as a means for acceding to the condition of real democracy through an intermediate state of dictatorship.²⁵⁶ Grigore Forțu proclaims the predicament of the moment as that of “a dictatorship of salvation”²⁵⁷ – thus fully adopting the rhetoric which would drive him into the political boat of the Iron Guard at the time of the 1937 parliamentary elections²⁵⁸ –, in the same way as I.D. Enescu recognizably embarks upon the statist nationalist position that he would broaden as a member of the National Christian Party after 1935.²⁵⁹

The scholar of the movement of professional associations in interwar Romania can only be struck by the fact that the articles in the field of the *Encyclopedia of Romania* – intended as a comprehensive picture of the social and institutional evolution of the country, with a marked emphasis upon the recent period –, of which the first three of four volumes were published in 1938 and 1939, under the authoritarian regime of King Carol II, avoided any hint to the activity of the General Confederation of Professional Associations or of the Citizens Block for the Salvation of the Country in the early 1930s.²⁶⁰ The explanation of this embarrassing neglect largely consists, for sure, in the very character of the enterprise run together by the two organizations, as a movement of contestation emerging from the grass roots and likely to acquire a wide popular support, thus posing a remarkable threat to the existing political regime. Besides this, there stood a staunch and growing anti-Carolist stance developed along both intertwined organizational venues, but most conspicuously exhibited by the Citizens Block. The attempt of the latter to launch a periodical of its own failed, the two-pages journal “Cetățeanul” disappearing after three issues coming in July, August and October 1932 respectively and giving information about incessant harassments from the part of the authorities, also referring to the first legal charges brought against Forțu on account of his attacks on Prime Minister Iorga with the occasion of a congress of the schoolteachers held on 29 May²⁶¹ – before the creation of the Block – and then on the basis of some statements delivered in the newspaper “Curentul.”²⁶² Arrested on 15 January 1933, Forțu is heralded in “Drum nou” –

²⁵⁵ *Cultul străinilor*, in “Drum nou,” 4, 19 March 1933, no. 9, p. 2.

²⁵⁶ I. Cosma, *De la dictatură la democrație adevărată prin corporatism*, in “Drum nou,” 4, 2 April 1933, no. 11, p. 1.

²⁵⁷ Grigore Forțu, *Fără dictatură? (politica lor)*, in “Drum nou,” 4, 14 September 1933, no. 31, p. 1.

²⁵⁸ Armin Heinen, *Legiunea “Arhanghelul Mihail.” Mișcare socială și organizație politică*, trans. by Cornelia Eșianu, Delia Eșianu, Bucharest, 1999, p. 211.

²⁵⁹ I.D. Enescu, *Statul de azi și cel de mâine*, in “Drum nou,” 4, 3 September 1933, no. 30, p. 1; idem, *Tot despre stat și națiune*, in “Drum nou,” 4, 14 September 1933, no. 31, p. 1.

²⁶⁰ George Strat, *Organizația socială a muncitorilor*, Iulian Peter, *Organizarea socială a profesiunilor*, and N. Arcadian, *Camerele profesionale*, all in *Enciclopedia României*, vol. I, *Statul*, Bucharest, n.d. [1938], pp. 586–592, 605–612, 613–618.

²⁶¹ Gh. Pruncu, *De ce?*, in “Cetățeanul,” 1, 1 August 1932, no. 2, p. 2.

²⁶² “Cetățeanul,” 1, October 1932, no. 3, p. 1.

transformed into an organ of both the Block and the Confederation on 1 October 1932²⁶³ – as “the foremost social hero” and “a great citizen,” by opposition to the “false apostle” Iorga,²⁶⁴ repeated references to his struggle with the judicial system being then given in the same journal and in “Calendarul.”²⁶⁵

“Calendarul” disappeared at the end of 1933 after taking pains to emphasize the consistency of its negative stance towards the party of the defunct Prime Minister I.G. Duca,²⁶⁶ but “Drum nou” survived the same moment protesting vehemently against the outlawing of the Citizens Block, together with the Iron Guard, shortly before the elections held on 20–29 December.²⁶⁷ Restating its corporatist creed²⁶⁸ and strengthening the nationalist one,²⁶⁹ the journal continued to appear over the first part of 1934 – however facing, as in the past, temporary interdictions and harassments –, being finally disbanded after publishing a “hymn of the restoration of King Carol II” with an acrostic attacking the king’s mistress, Elena Lupescu – and running as “but without Lupescu” (“*însă fără Lupeasca*”).²⁷⁰ It reappears on 29 September 1940, after the abdication of Carol II, explaining the circumstances of its disappearance six years beforehand,²⁷¹ having Forțu as a director, following firmly an Iron Guardist line under the National Legionary State installed on 14 September – thus referring to the fascist leader Codreanu, eliminated by Carol in November 1938, as to a quintessential “teacher”²⁷² –, making no reference to the Confederation of Professional Associations but nevertheless describing the 1932 program of the Citizens Block as “integrally applied” by the nationalist revolution underway.²⁷³ Disavowing the Guardist rebellion against General Antonescu of 21–23 January 1941²⁷⁴ and welcoming the installation of the general’s own regime,²⁷⁵ the journal launched in 1930 for promoting a reform meant to pattern the Romanian state around the interests of the

²⁶³ “Drum nou,” 3, 1 October 1932, no. 20, p. 1.

²⁶⁴ N.N. Crețu, *Gr. Forțu*, in “Drum nou,” 4, 29 January 1933, no. 3, p. 1.

²⁶⁵ *Arestarea profesorului Forțu*, in “Calendarul,” 2, 18 January 1933, no. 273, p. 3; *Cazul Forțu în discuția Asociației Generale a Profesorilor Secundari*, in “Calendarul,” 2, 19 January 1933, no. 274, p. 5; Nichifor Crainic, *Grigore Forțu*, in “Calendarul,” 2, 20 January 1933, no. 275, p. 1; idem, *Simbolul Forțu*, in “Calendarul,” 2, 23 January 1933, no. 278, p. 1; idem, *Grigore Forțu revoluționar?*, in “Calendarul,” 2, 12 February 1933, no. 294, p. 1.

²⁶⁶ Traian Brăileanu, *Agonia liberalilor*, in “Calendarul,” 2, 31 December 1933, no. 551, p. 5.

²⁶⁷ *Tovărășia vinovaților*, in “Drum nou,” 4, 31 December 1933, no. 44, p. 1.

²⁶⁸ I.D. Enescu, *Corporatismul*, in “Drum nou,” 5, 25 February 1934, no. 1, p. 1; idem, *Corporatismul și partidele*, in “Drum nou,” 5, 11 March 1934, no. 2, p. 1.

²⁶⁹ N.N. Crețu, *Metodele presei ovrești*, in “Drum nou,” 5, 22 April 1934, no. 6, p. 1; Dim. Trăilă, *Partidele vechi și curente noi*, in “Drum nou,” 5, 29 April 1934, no. 7, p. 1.

²⁷⁰ *Imnul restaurației regelui Carol II*, in “Drum nou,” 5, 17 June 1934, no. 14, p. 1.

²⁷¹ *De ce nu am mai apărut*, in “Drum nou,” 5, 29 September 1940, no. 15, p. 1.

²⁷² Grigore Forțu, *Învățătorul*, in “Drum nou,” 5, 29 September 1940, no. 15, p. 1.

²⁷³ Gh. Pruncu, *Un program aplaudat un an, prigonit șapte ani și aplicat integral*, in “Drum nou,” 5, 6 October 1940, no. 16, p. 1.

²⁷⁴ Grigore Forțu, *O criză de conducere*, in “Drum nou,” 6, 9 February 1941, no. 4, p. 1.

²⁷⁵ Idem, *Plebiscitul*, in “Drum nou,” 6, 2 March 1941, no. 7, p. 1.

productive forces organized in professional associations has its last issue in May 1941, with an article by Forțu that gives an enthusiastic support to the educational policies of the military dictator.²⁷⁶

DEVELOPMENTAL IDEOLOGY OR REGENERATIVE NATIONALISM?
COMPETING STRANDS OF THE ROMANIAN RIGHT BEFORE WORLD
WAR II. I. CORPORATISM BETWEEN LIBERALISM AND THE RIGHT

Abstract

The article checks the validity of recent views on generic and Romanian fascism advanced in comparative international bibliography against the local historical record. The first part, here published, takes issue with a perspective on the nature of the radical Right, presenting it as essentially a developmental ideology of accelerated growth having the corporatist idea at its core. It correspondingly yields into a search for the forms and entanglements of corporatism within the Romanian context, discovering them as emerging at the borderline between the local varieties of liberalism and the trends of the Right (an approach nevertheless rounded up in the first section of the second part of the article), and evolving as such largely outside the orbit of fascism. The most relevant finding of this search is the peculiar interpretation of the corporatist idea advanced by the movement of the professional associations in interwar Romania.

Keywords: corporatism; fascism; liberalism; professional associations; development policies

²⁷⁶ Idem, *O mare reformă: reforma școlară*, in "Drum nou," 6, 11 May 1941, no. 16, p. 1.

NOTE ȘI RECENZII

* *Basarabia – 1812. Problema națională și implicații internaționale*, coord.
** GHEORGHE CLIVETI, GHEORGHE COJOCARU, Edit. Academiei Române, București, 2014, 1116 p.

După cum este știut, la 16/28 mai 1812, ca urmare a conflictului militaro-politic care s-a desfășurat între Imperiul Otoman și Rusia, s-a încheiat tratatul de pace de la București. Consecința cea mai însemnată a acordului internațional amintit a fost anexarea, de către Imperiul Țarist, a Moldovei dintre Prut și Nistru, intrarea acestui teritoriu locuit de români (denumit acum Basarabia) în componența imperiului multinațional al Romanovilor și apariția pe arena internațională, pe termen lung, a unei complicate probleme de istorie politico-diplomatică, având numeroase consecințe în cursul celor două secole care au trecut de atunci.

Cu ocazia împlinirii, așa cum arătam, a două sute de ani de la acest eveniment istoric, cu implicații permanent prezente în conștiința românilor, cele două înalte foruri științifice, Academia Română și, respectiv, Academia de Științe a Republicii Moldova, au organizat, în zilele de 14–16 mai 2012, la Iași și Chișinău o prestigioasă sesiune științifică dedicată acestui eveniment istoric cu adânci semnificații, care a atras o largă participare internațională.

La circa doi ani după aceasta, Editura Academiei Române a reușit, grație coordonării judicioase și de înalt profesionalism a prof. univ. Gh. Cliveti, director al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” și, respectiv, a conf. Gheorghe Cojocaru, director al Institutului de Istorie, Stat și Drept din Chișinău, să grupeze într-un volum unitar, realizat în excelențe condiții grafice, lucrările amintitului forum internațional. Dat fiind spațiul grafic mai restrâns care îi este acordat unei recenzii, în continuare îi vom menționa pe autorii comunicărilor și (sub rezerva unui posibil subiectivism) vom sublinia anumite aspecte care ni s-au părut mai semnificative la fiecare dintre secțiuni.

Volumul de față se deschide cu două *Mesaje de salut*, transmise participanților de acad. Gheorghe Duca (Rep. Moldova) și acad. Dan Berindei (România). În continuare urmează primul segment al volumului, cuprinzând un număr de 18 comunicări prezente în cadrul amintitei manifestări științifice, care este organizat sub genericul „Preliminariile și consecințele războiului ruso-turc din anii 1806–1812. Anexarea Moldovei dintre Prut și Nistru (Basarabia) la Imperiul Rus în context internațional” (p. 23–243). Comunicările au fost realizate, în ordinea includerii în volum, de: Alexandru Zub, Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Pavel Parasca, Sergiu Tabuncic, Constantin Ungureanu, Sorin Liviu Damean, Fatih Iyiyal, E.V. Mezențev, Alexii Agachi, Ion Iarcuțchi, Stoica Lascu și Marian Zidaru, Kurt Scharr, E.P. Kudriavțeva, Florin C. Stan, Gheorghe Cliveti, Vladimir Mischevca, Mihai Cimpoi, Davide Zaffi.

O viziune modernă asupra episodului în cauză întâlnim în contribuția distinsului istoric ieșean, dr. Gheorghe Cliveti, *Anexarea Basarabiei de Rusia și „tăcerea” Europei* (p. 196–210). Având o expertiză deosebită asupra Sfintei Alianțe, autorul menționat atrage

atenția asupra faptului că hotărârile adoptate de Congresul de la Viena din 1815 au reprezentat expresia voinței învingătorilor lui Napoleon. Din această perspectivă, niciunul dintre aliați nu avea vreo motivare să conteste deciziile celorlalți, legitimând, în chip firesc, granițele geopolitice din acel moment și ca atare și raptul teritorial din 1812. În egală măsură – se remarcă pe bună dreptate în comunicare – diferențele de confesiune religioasă au jucat și ele un rol semnificativ și, drept urmare, singurul care ar fi putut contesta actul de la București, sultanul otoman, deși era și el un suveran (și suzeran), nici măcar nu a fost invitat (p. 195).

O analiză foarte pertinentă o găsim în comunicarea cercetătorului moldovean Vladimir Mischevca, *1812 – Geneza problemei basarabene: aspecte politico-diplomatice* (p. 210–224). Autorul, realizator al unei monografii documentate asupra acestui subiect, consideră actul de la 16/28 mai 1812 drept un *compromis* între principalii protagoniști ai confruntării, care a avut ca rezultat scindarea integrității teritoriale a principatului Moldova. Același istoric ajunge la concluzia că „teritoriul istoric românesc dintre Prut și Nistru era anexat la Rusia țaristă (45.630 kilometri pătrați), care nu avea niciun drept (fie sub aspect etnic, istoric, geografic sau politic) asupra acestui pământ, denumit de către administrația țaristă – *Basarabia*, extinzându-se astfel numele istoric propriu doar părții geografice din sudul Moldovei (între Dunăre și Nistru)” (p. 216).

Al doilea segment al volumului conține un număr de 31 de comunicări, care au fost grupate sub genericul „Basarabia în sistemul Imperiului Rus. Politica imperială și mișcarea de emancipare națională” (p. 243–728). Aceste producții științifice au fost realizate de: Demir Dragnev, Maria Danilov, V.I. Grosul, Vladimir Morocan, Ilkka Liikanen, Dumitru Grama, Valentin Tomuleț, Pavel Cocârlă, Mihai Ștefan Ceașu, Valentin Constantinov, Ion Chirtoagă, Valentina Chirtoagă, Nicolae Cîauș, Ion Gumenii, Venianim Ciobanu, Alexandru Ghișă, Ela Cosma, Constantin Ardeleanu, Vitalie Văratec, Ion I. Solcanu, M. Cojocar, Dumitru Vitcu, Ion Bulei, Dinu Poștarencu, Vasile Bahnaru, Gheorghe Negru, Ilie Gulica, Diana Ețco, Nicolae Cazacu, Elena Aramă, Vitalie Ciobanu, Vasili V. Kashirin.

În cadrul acestei secțiuni a volumului, una dintre cele mai analitice contribuții ni s-a părut a fi cea intitulată *Evoluția regimului de dominație a imperiului Rusiei asupra Basarabiei până la începutul anilor 1830. (Aspecte din politica economică, socială și administrativă)* (p. 243–260), elaborată de prof. dr. Demir Dragnev, membru corespondent al Academiei de Științe a Rep. Moldova. În baza unei analize extinse atât asupra materialului documentar accesibil până în prezent, cât și a istoriografiei subiectului, dl D. Dragnev consideră – în mod justificat, credem – că toate înlesnirile, facilitățile economice sau anumite privilegii administrative acordate populației locale de administrația rusă de după 1812 nu au avut vreun caracter umanitar sau iluminist. În fond s-a urmărit integrarea (evident nu chiar atât de imediată) a provinciei nou-cucerite în structura administrativă și regimul socio-politic dominant în restul imperiului. Cu această politică, apreciază autorul, „nici în plan socio-economic, nici în cel administrativ, țarismul n-a reușit să creeze în Basarabia un model de «conducere deșteaptă și paternalistă», care ar fi putut fi demnă de urmat și atractivă pentru popoarele aflate sub dominație otomană” (p. 259). Drept urmare, în circumstanțele descrise mai sus, în care doar anumite segmente ale societății au fost conștient favorizate de administrația țaristă, nu a mai fost surprinzător că, odată cu Așezământul Voronțov (1828) și în deceniile care au urmat după aceea, Basarabia a devenit

tot mai vizibil o colonie agrară a Imperiului Rus, o bază economico-militară, producătoare de materie primă pentru industria guberniilor centrale, o piață de desfacere pentru mărfurile industriale ruse.

Un subiect de maxim interes, date fiind noutatea și acribia abordării, anume *Politica de modernizare a României în Basarabia meridională (1857–1878)*, este abordat de Vitalie Văratec, cercetător la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului. Odată cu intrarea – prin deciziile Congresului de Pace de la Paris (martie 1856) – în structura principatului Moldovei a celor trei județe sud-basarabene, pentru autoritățile tânărului stat român în formare au existat serioase probleme de integrare administrativă, socială și politică a acestora. Un factor care a complicat această rezolvare l-a reprezentat – subliniază autorul – și complexitatea din punct de vedere etnic a peisajului demografic din zonă. Meritul administrației românești a constatat în faptul că această încadrare a celor trei unități sud-basarabene în structura statului român s-a realizat cu răbdare, cu tact diplomatic și cu evitarea oricărui fricțiuni interetnice. În ceea ce privește reforma agrară din 1864, în studiu se subliniază că „transpunerea în practică a legislației românești pentru împroprietărirea sătenilor plugari din stânga Prutului a contribuit la crearea condițiilor favorabile pătrunderii relațiilor de piață în economia acestei zone” (p. 523).

Cunoscutul istoric ieșean Dumitru Vitcu ne oferă o viziune înnoitoare, într-o perspectivă mai aproape de realitate în comunicarea sa *Sutul Basarabiei în ecuația schimbului teritorial impus României la 1878* (p. 562–582). Depășind viziunea-șablon de până la 1989 a istoriografiei noastre, care prezenta întâlnirea de la Livadia într-o manieră ambiguă, autorul evidențiază cu claritate că tripleta politică românească a momentului (principele Carol, prim-ministrul I.C. Brătianu și șeful diplomației, M. Kogălniceanu) a avut conștiința clară și fără niciun echivoc a intențiilor recuperatoare ale Rusiei imperiale. Mai mult decât atât, Kogălniceanu s-a declarat chiar mulțumit de „trocul teritorial”, al cărui partizan nedeclarat a fost în permanență. Dincolo de balanța echivalenței „schimbului” de la 1878, D. Vitcu nu ezită să sublinieze și acele elemente pozitive ale reșezării Dobrogei în vechiul trup al țării și, totodată, ne explică motivația emoțională și patriotică prezentă în atitudinea opiniei publice și a societății românești în ansamblul său după aflarea deciziilor Congresului de la Berlin.

Al treilea segment al volumului conține textele a 28 de comunicări, grupate sub genericul „Basarabia și coordonatele unității naționale românești, ale terorii bolșevice și ale post-comunismului democratic. Interpretări istoriografice contemporane” (p. 729–1031). Acest compartiment adăpostește comunicările realizate de: Dan Berindei, Gh. Buzatu, Paul Michelson, Ionuț Cojocaru, Malgoszata Willaunne, Nicolae Enciu, L.I. Ghibiansky, Bogdan-Alexandru Schipor, Eriks Jekabsons, Ion C. Popa, Stanislaw Kuciński, Ion Șișcanu, Alberto Basciani, Mariana S. Țăranu, Paul Octavian Nistor, Pavel Moraru, Mariana Bagrin, Mihai Tașcă, Saulius Gribauskas, A.S. Stikalin, Elena Negru, Vasile Buga, Gheorghe Cojocaru, Dan Dungaciu, Raisa Cepatiene, Valeriu Cusnir, Miruna Mădălina Trandafir, Ruslana Grosu.

Reputatul istoric care este academicianul Dan Berindei este semnatarul unei succinte comunicări: *Academia Română și Basarabia* (p. 729–733). În cuprinsul acesteia, autorul a evidențiat faptul că atât personalitățile componente, cât și preocupările științifice ale înaltului for științific al românilor au reflectat statutul și condiția politico-juridică a Basarabiei

începând de la fondarea instituției și până în prezent. Într-un viitor previzibil – a sugerat Dan Berindei –, într-o viitoare Uniune Europeană mult lărgită, Prutul nu va mai reprezenta bariera teritorială din prezent, iar străduințele spre știință și cultură ale românilor de pe ambele maluri ale acestuia vor porni de la un izvor comun.

Unul dintre cei mai buni specialiști în istoria relațiilor româno-sovietice în epoca contemporană, dr. Vasile Buga, este prezent în volum cu o comunicare privind *Problema Basarabiei în relațiile româno-sovietice (1964–1984)* (p. 1011–1036). Ideea fundamentală care se desprinde, în opinia noastră, din analiza prof. Vasile Buga este faptul că, în ciuda apartenenței la sistemul comunist european dirijat de URSS, conducerea de la București a căutat să mențină discutarea acestui subiect în relațiile bilaterale cu marea putere de la Răsărit. Declarația din iunie 1976 a liderului comunist român, Nicolae Ceaușescu, în sensul inexistenței unor revendicări teritoriale din partea României față de URSS a calmat, o perioadă de timp, tensiunile politice între cele două țări, dar nu a însemnat totodată și absența acestui subiect în publicistica și cercetarea istorică de la noi. Autorul subliniază că după 1985, în condițiile accederii la putere în URSS a liderului reformator M.S. Gorbaciov, subiectul nu a mai fost abordat în cadrul întâlnirilor dintre conducerile politice română și rusă. În schimb, autoritățile de la București au speculat cu multă abilitate renegarea de către sovietici a pactului Molotov-Ribbentrop pentru a accentua caracterul abuziv și spoliator al acțiunii ultimative a URSS din 26 iunie 1940, care a condus la cedarea fără luptă a Moldovei dintre Nistru și Prut și la intrarea ei, în consecință, în componența monolitului politic sovietic.

Implozia URSS și definirea coordonatelor istorice ale Republicii Moldova (din perspectiva celor 200 de ani de istorie) este titlul comunicării reputatului istoric moldovean Gheorghe Cojocaru, director al Institutului de Istorie, Stat și Drept al ASM (p. 1037–1043). Pe fondul creșterii mișcărilor spre autonomie statală și al desprinderii de sub tutela centrului, ultima zvâcnire a reprezentanților comunismului de tip stalinist, respectiv puciul din 19–21 august 1991, a condus, prin eșecul său, la prăbușirea și destrămarea definitivă a fostei URSS. Pe acest fond politic s-a desfășurat, cu destulă celeritate – subliniază autorul –, detașarea definitivă a republicilor suverane de sub jurisdicția imperiului moscovit. Moldova s-a înscris și ea în acest curs al evenimentelor, întrucât în același an, la 27 august, Parlamentul țării a adoptat Declarația de Independență, ca încununare firească a unui îndelungat proces de maturizare a identității naționale. „La 200 de ani distanță de la începuturile periplului său prin istorie – conchide autorul – Basarabia de altă dată, Republica Moldova actuală își regăsește libertatea internă, vocea distinctă națională, ca și *vocația democratică europeană* [s.n.]”

Apărut la Editura Academiei Române în excelente condiții grafice, volumul colectiv mai sus menționat reprezintă incontestabil o reușită editorială deosebită. El este o realizare a istoriografiei românilor de pe ambele maluri ale Prutului în efortul ei de a evidenția identitatea națională inconfundabilă și de a restabili în mod corect și cu demnitate adevărul și realitatea istorică.

Marian Stroia
București

* *Domnitorii și suita domnească în epoca fanariotă. Documente din colecțiile Bibliotecii Academiei Române*, coord. GABRIELA DUMITRESCU, Edit. Excelență prin Cultură, București, 2015, 379 p.

Serviciul de Manuscrise – Carte Rară al Bibliotecii Academiei Române, în colaborare cu Cabinetul de Stampe al aceleiași instituții, a organizat în perioada 27 noiembrie – 11 decembrie 2015, în sala Th. Pallady, expoziția intitulată *Domnitorii și suita domnească în epoca fanariotă*, prilej cu care a fost prezentat albumul cu același titlu, a cărui apariție editorială o semnalăm în paginile de față.

Albumul, coordonat de Gabriela Dumitrescu, șef Serviciu Manuscrise – Carte Rară, și realizat împreună cu Cătălina Macovei, șef Cabinet Stampe, precum și cu bibliografi Liana Năstăsescu, Oana Dimitriu, Claudia Nichita, Anca-Gabriela Vitan, cu sprijinul lui Ovidiu Vitan și al lui Petre-Ciprian Șarpe pentru realizarea fotografiilor, conține documentele și imaginile înfățișate la expoziție. Conceput ca un instrument de prezentare pentru publicul larg a câtorva dintre cele mai expresive documente și ilustrații deținute de bibliotecă referitoare la perioada fanariotă, lucrarea nu și-a propus a fi un catalog care să urmărească o expunere exhaustivă a tuturor pieselor din această epocă.

Albumul, având o prefăță semnată de acad. Răzvan Theodorescu, o postfață realizată de Gabriela Dumitrescu și o bibliografie selectivă, prezintă peste 130 de documente emise de 24 de domnitori, din nouă familii fanariote, anume: Callimachi, Caragea, Ghica, Ipsilanti, Mavrocordat, Mavrogheni, Moruzi, Racoviță și Suțu. Actele acoperă intervalul 1712–1820, provin din cancelaria Țării Românești și a Moldovei și sunt prezentate în facsimil, care este însoțit în fiecare caz de un rezumat și de o descriere arheografică. Totodată, sunt înfățișate separat anumite detalii, precum: inițialele ornate, miniaturile, semnăturile autografe ale domnilor, pecetile. Se insistă pe aceste elemente decorative, căci, așa cum s-a menționat la vernisajul care a deschis expoziția, documentele au fost selectate ținându-se cont cu prioritate de aspectul lor artistic.

Într-adevăr, piesele expuse se remarcă printr-o formă artistică deosebită. Scrise în limba română, cu caractere chirilice, pe hârtie sau pergament, majoritatea au bogate elemente decorative, realizate cu lichid de aur, chinovar și cerneluri colorate. Remarcăm aici tendința de a zugrăvi, în partea superioară a textului, miniaturi redând sfinți, care sunt fie patronii domnilor care emit actele, fie cei prăznuiți la hramul mănăstirilor cărora li se făceau danii. Uneori întâlnim personificate virtuți, anume Înțelepciunea și Dreptatea, precum în actele din 4 iunie 1763 (p. 116) sau 15 ianuarie 1769 (p. 166). În primul caz, Constantin Racoviță, domnul Țării Românești, întărește lui Dimitrache Ghica, fost mare spătar, o proprietate. În frontispiciu, putem vedea Înțelepciunea și Dreptatea, flancând un scut care redă stemele reunite ale Moldovei și Țării Românești, căci emitentul actului a fost domn în ambele țări românești, situație frecventă în perioada fanariotă. Aceleași virtuți le regăsim zugrăvite în documentul din 1769, prin care Grigore al III-lea Ghica întărește Mănăstirii Sfântul Spiridon din București danii și privilegii anterioare. Și în acest caz, Înțelepciunea și Dreptatea sunt dispuse de o parte și de alta a unui scut cu stemele celor două țări.

Hramul bisericilor care beneficiau de danii apare redat în câteva acte. De pildă, printre acestea se numără cel din 4 iulie 1768 (p. 187), prin care Alexandru Scarlat Ghica, domnul Țării Românești, dăruiește Mănăstirii Sfântul Spiridon din București venitul vămii câtorva

bălți din țară. În partea superioară a actului este înfățișată stema Țării Românești, acvila cruciată, cu zborul deschis, redată pe un scut flancat de doi lei tenanți, afrontați. De o parte și de alta a stemei îi recunoaștem pe Sf. Spiridon și, respectiv, pe Sf. Visarion, patronii mănăstirii menționate în text. Un caz similar, de zugrăvire a icoanelor sfinților patroni întâlnim și în actul din 13 mai 1731 (p. 42), prin care Mihail Racoviță, domnul Țării Românești, întărește milele Mănăstirii Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul din Focșani. Deasupra textului, lângă scutul cu cele două steme ale Moldovei și Țării Românești, îl vedem pe Sf. Ioan Botezătorul. La fel, Mihail Racoviță închinând Mănăstirea Mărgineni Mănăstirii Sf. Ecaterina din Sinai, prin actul din 22 aprilie 1731 (p. 40), dispune zugrăvirea icoanelor Sf. Ecaterina și ale Sf. Arhangheli, patronii celor două mănăstiri, Sf. Mihail fiind totodată și ocrotitorul lui Mihail Racoviță.

În alte cazuri, este redată icoana sfântului al cărui nume îl poartă domnul care a emis actul. De pildă, Nicolae Caragea, domnul Țării Românești, care, în 1782 (p. 220), întărește lui Ianache Moruzi, mare vornic, o proprietate dobândită anterior, hotărăște pictarea Sf. Nicolae deasupra textului. Tot aici mai întâlnim și Dreptatea, ambele miniaturi flancând un scut cu stema Țării Românești, susținut de doi lei tenanți, afrontați. La rândul său, actul din 24 mai 1793 (pag. 280), prin care Alexandru Moruzi, domnul Țării Românești, întărește aceluiași Ianache Moruzi mare vornic moșii, înfățișează icoana Sf. Alexandru în partea superioară a actului, în stânga, în timp ce în dreapta regăsim Înțelepciunea și Dreptatea, iar la mijloc stemele reunite ale Moldovei și Țării Românești.

În ceea ce privește conținutul documentelor, acestea sunt danii, întăriri de danii sau privilegii acordate atât persoanelor particulare, mari boieri în general, cât și mănăstirilor, din Țara Românească și Moldova, dar și unor instituții din spațiul ortodox. Această ultimă situație o exemplificăm prin actul din noiembrie 1782 (p. 209), prin care Alexandru I Mavrocordat, domnul Moldovei, întărește Școlii din Constantinopol privilegiul anterior, anume suma de 1.200 de lei anual. La 30 octombrie 1819 (p. 361), Alexandru Suțu, domnul Țării Românești, scutește Mănăstirea Sf. Ecaterina din București, metohul Sf. Ecaterina din Sinai, de toate dăjdiile. Documentul are două icoane, redându-i pe Sf. Ecaterina și pe Sf. Prooroc Moise, care a primit Tablele Legii pe Muntele Sinai.

Confirmări de danii către particulari întâlnim în documentul din 24 noiembrie 1766 (p. 132), prin care Scarlat Ghica, domnul Țării Românești, întărește postelnicului Preda Prejbeanu moșia Cătunul din județul Vlașca sau în actul domnului Moldovei Constantin Moruzi emis în octombrie 1778 (p. 194), prin care hotărăște o leafă doctorului, dar și spițeriei din Iași. Spre deosebire de documentele adresate mănăstirilor, cele emise în favoarea unor persoane particulare sunt, de regulă, mai puțin ornate, având o formă mai simplă. Există însă și situații în care acestea sunt bogat decorate, dacă beneficiarul daniei era un mare boier sau o personalitate a vremii. Albumul mai cuprinde și acte referitoare la viața economică și negustori, ca în cazul hrisovului din 15 octombrie 1767 (p. 180), prin care Alexandru Scarlat Ghica dispunea luarea unor măsuri pentru negustorii de țară, șalvaragii și găitănari sau în cel din 14 august 1816 (p. 351), emis de Ioan Caragea, pentru organizarea târgului anual de Moși.

Ca modalitate de prezentare, albumul dispune documentele cronologic și grupate pe domnii emitenți, care sunt, la rândul lor, prezentați pe scurt, printr-o pagină introductivă, care schițează principalele aspecte ale guvernării lor. În acest context, lucrarea expune și ilustrații păstrate la Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Academiei Române, care pun în

lumină diverse aspecte din perioada fanariotă, de pildă domni, boieri sau peisaje cu construcții laice și religioase, detalii de viață social-economică. Ilustrațiile sunt variate din punct de vedere tipologic, anume: desene, litografii, picturi în ulei pe pânză, acuarele sau gravuri în acvaforte. Autorii acestor ilustrații sunt în marea lor majoritate artiști străini, precum A. Kaendl, P. Muller, J.R. Huber, J. Harrewijn, V. Watts, A. Preziosi și L. Dupré. Amintim în acest context mai multe lucrări, diferite ca temă și tipologie: *Târgul de la București* a lui A. Preziosi; acuarela lui C. Popp de Szatmari, *Lăutar*; litografia lui P. Muller, redată după J. Rey, *Curtea Arsă* din Iași; gravura în acvaforte a lui P. Pitrisch, redându-l pe *Nicolae Mavrogheni*; lucrarea lui C.J. Meyer, *Vedere asupra orașului București*, acuarelă din 1853; *Costume boierești*, redată în acuarelă de A. de Henikstein.

Condițiile grafice deosebite în care a fost editat albumul pun în lumină frumusețea pieselor selectate, atât a elementelor decorative din hrisoave, cât și a stampelor, iar redarea documentelor în facsimil permite, acolo unde poza este destul de mărită, citirea conținutului acestora. Prin urmare, albumul este util nu doar publicului iubitor de artă, căruia i-a fost adresat în primul rând, ci și istoricilor interesați mai cu seamă de informațiile cuprinse în hrisoave, care acoperă aspecte de ordin social-economic și religios-cultural, motiv pentru care semnalăm cu bucurie această apariție editorială, care a însoțit expoziția organizată la Biblioteca Academiei Române.

Oana-Mădălina Popescu

Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București

oanapoem@yahoo.com

* *Portretul în secolul al XIX-lea românesc. Catalog de expoziție*, coord. CĂTĂLINA MACOVEI, Biblioteca Academiei Române – Cabinetul de Stampe, Institutul de Istoria și Teoria Artei „G. Oprescu”, București, 2015, 198 p.

Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Academiei Române din București și Institutul de Istoria și Teoria Artei „G. Oprescu” au organizat, între 7 și 21 mai 2015, în sala Th. Pallady a Academiei, o expoziție cu tema *Portretul în secolul al XIX-lea românesc*, pe baza unor materiale deținute și selectate de Cabinetul de Stampe.

Cu această ocazie a fost editat și un catalog al expoziției, în care sunt prezentate exponatele, precedate de o comentare a acestora, întocmită de dr. Adrian-Silvan Ionescu, directorul Institutului de Istoria și Teoria Artei „G. Oprescu”, consultant științific al acestei lucrări. Albumul a apărut sub coordonarea Cătălinei Macovei, șef Cabinet Stampe, și cu suportul documentar al bibliografiilor de la Cabinetul de Stampe, anume Adriana Natalia Bangală, Alina Popescu, Roxana Balaci, Anca-Gabriela Vitang, și al lui Eugen-Mădălin Costache, acesta din urmă asigurând prezentarea grafică. La realizarea albumului a colaborat de asemenea arhim. Policarp Chițulescu, directorul Bibliotecii Sfântului Sinod.

În deschiderea catalogului, Adrian-Silvan Ionescu a evidențiat tehnicile de realizare a operelor de pictură, grafică și fotografie și a amintit principalii artiști, români și străini, care le-au lucrat, ale căror biografii sunt detaliate la finalul albumului. Conceput pe două secțiuni, anume pictură și, respectiv, grafică și fotografie, catalogul prezintă exponatele, într-o formă grafică deosebită, care le pune în valoare, ele fiind precedate de o legendă cu

numele autorului și al operei, precum și amănunte, anume anul realizării, dimensiunile și tehnica de execuție.

Între picturi, regăsim lucrări ale lui Ion Andreescu, Nicolae Grigorescu, Constantin Lecca, Sava Henția, Niccolo Livaditti, Josef August Schoefft sau Anton Chladek, executate în ulei, pe suport de pânză, dar și de metal sau hârtie, unele fiind ulterior lipite pe lemn sau carton. În conformitate cu tematica aleasă, toate sunt portrete ale unor personalități ale societății românești, ca de pildă Ion Heliade Rădulescu, Nicolae Bălcescu și Dimitrie Bolintineanu. Întâlnim, de asemenea, și câteva portrete ale unor personalități de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, anume Ienăchiță Văcărescu sau mitropolitul Filaret al II-lea al Ungrovlahiei.

În secțiunea a doua a albumului, anume grafică și fotografie, sunt redată desene și gravuri, românești și străine, miniaturi, fotografii pictate sau lucrări realizate în tehnici laborioase, precum dagherotipia, calotipia, ambrotipia, panotipia și crystoleum, modalitățile de executare a acestora fiind explicate în introducere. Astfel, întâlnim lucrări în tehnica dagherotipiei, care presupune redarea unei imagini pe suprafața argintată a unei plăci de cupru. Au fost realizate în acest mod portretele lui Nicolae Bălcescu, al lui Iacob și al Mariei Buiuciu și al Hermionei Asachi. Menționăm, de asemenea, colecția de ierarhi români din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care reunește între altele portretele lui Iosif Bobulescu, Partenie Clinceni, Inochentie Chițulescu, Iosif Naniescu, Iosif Gheorghian, Melchisedec Ștefănescu și Ghenadie Petrescu. Portretele, al căror autor a rămas necunoscut, sunt realizate într-o tehnică deosebită și rară, anume crystoleum sau cromofotografia, care presupune utilizarea mai multor bucăți de sticlă, pe care se aplica ulei, pe spatele sau peste imaginea fotografică imprimată pe hârtie albuminată.

Alte tehnici folosite au fost fotografiile retușate, colorate cu acuarelă sau pictate. Între modalitățile tradiționale se regăsesc litografiile, xilografiile și desenele, acestea din urmă fiind în cărbune (Ștefan Luchian, *Portretul lui Mihai Eminescu*), creion (Constantin Lecca, *Mitropolitul Veniamin Costache* și *Marele Ban Grigorie Băleanu*), acuarelă pe hârtie (Sava Henția, *Portret de bătrân*), acuarelă pe carton (Anton Chladek, *Constantin Suțu*), peniță, tuș (N. Săvulescu, *Generalul Constantin Coandă*) sau creion și acuarelă (Carol Popp de Szathmari, *Marițica Bibescu*).

Expoziția și catalogul ei sunt valoroase atât prin lucrările prezentate, care familiarizează publicul cu o parte a patrimoniului aflat în fondul Colecției de Stampe a Bibliotecii Academiei Române, cât și prin enumerarea și explicarea tehnicilor și a materialelor diverse de realizare a acestora, care ilustrează, așa cum se sublinia în introducere, dorința artiștilor veacului al XIX-lea de a căuta noi mijloace de expresie și redare a imaginilor. Totodată, albumul este util nu doar cititorilor interesați de artă sau istoria artei, ci în egală măsură și celor doritori să surprindă elemente de istorie vestimentară sau viață cotidiană în societatea românească a veacului al XIX-lea, motiv pentru care îl semnalăm, în rândurile de față, ca pe o importantă apariție editorială.

Oana-Mădălina Popescu
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
oanapoem@yahoo.com

VIDU BIDILEAN, *Monografia comunei Răbăgani – Bihor. Studiu-cercetare*, Edit. Terra Nostra, Iași, 2015, 386 p.

Peisajul științific-documentar din mediul rural românesc s-a îmbogățit cu o nouă lucrare intitulată *Monografia comunei Răbăgani – Bihor*, apărută sub redactarea și coordonarea prof. univ. dr. ing. Vidu Bidilean, membru al Academiei de Științe Agricole și Silvicultură „Gheorghe Ionescu Șişești”.

Studiul realizat oferă cititorului informații ample cu privire la istoria și identitatea unui areal geografic bine conturat și la preocupările oamenilor de pe aceste plaiuri pe parcursul dezvoltării economico-sociale și spirituale. Cele șase sate care alcătuiesc comuna (Albești, Brătești, Răbăgani, Săliște de Pomez, Săucani și Vărășeni) se înscriu organic și armonios în coordonatele care definesc Depresiunea Beiușului ca una dintre cele mai frumoase și pitorești zone din vestul României și din Munții Apuseni, captivând interesul vizitatorului. Iar când ne gândim că în spațiul Țării Beiușului mai există încă peste o sută de unități asemănătoare, atunci efortul întreprins este cu atât mai justificat, căci prezentarea unor mărturii scrise și nescrise (situri arheologice, ocupații, obiceiuri, tradiții ș.a.) sintetizează devenirea pe teme științifice solide a unei civilizații dintr-un areal ca parte integrantă a spațiului românesc dintotdeauna.

Lucrarea este racordată la cerințele științifice impuse de caracterul unei monografii care prezintă (inclusiv în imagini) aspecte esențiale ale vieții economico-sociale și spirituale după cum urmează:

Prima parte descrie cadrul natural general care definește spațiul comunei – așezare, relief, elemente pedoclimatice, flora, fauna –, după care sunt evidențiate mărturii ale pelerinății – locuri și oameni, vestigii istorice ș.a.

În continuare se înfățișează, în trepte, istoria și evoluția satelor care aparțin de comună, problematica retrologiei și marilor reforme agrare până în zilele noastre (1864, 1921, 1945, 1991); evoluția activităților desfășurate pe segmente – agricultură, silvicultură, prelucrarea produselor, precum și alte ramuri de producție și servicii specifice zonei. Tot aici, într-un capitol de sine stătător, se abordează probleme cu privire la populație și evoluția acesteia, structura ei, precum și instituțiile administrației locale, familii (arbori genealogici), prin care se demonstrează trăinicia multiseculară a oamenilor pe aceste plaiuri.

Două capitole zugrăvesc viața spirituală: biserica și școala, inclusiv alte componente ale acesteia, cultura religioasă și populară, datini, tradiții, obiceiuri, toate acestea fiind tratate din perspectivă istorică și la nivelul fiecărei localități componente a comunei.

Lucrarea se încheie cu un capitol special, *În onoarea (in honorem) oamenilor și a faptelor*, care se vrea a fi un documentar în care sunt evocați acei oameni de seamă, fii ai satelor care onorează aceste locuri prin ceea ce au lăsat scris, precum și cei plecați definitiv sau temporar, care își mărturisesc gândurile, familii și persoane revenite pe meleagurile natale, dar mai ales oameni care au fost și sunt prezenți în mass-media, prin relatările lor despre fapte și locuri în care s-au născut și au trăit.

Subliniem faptul că, astăzi, oamenii care locuiesc aici merg mai departe cu pași hotărâți pe calea dezvoltării moderne, în ritm cu lumea civilizată. Astăzi, toate satele comunei sunt racordate la rețeaua de apă potabilă, s-au terminat lucrările de canalizare,

oamenii se bucură de TV, cablu, internet ș.a., iar în prezent se finalizează asfaltarea drumurilor de acces în sate și a principalelor artere.

Toate aceste argumente credem că sunt suficiente pentru ca această monografie să fie lecturată cu interes și plăcere.

Vili Dragomir
Academia de Științe Agricole și Silvice „Gheorghe Ionescu Șişești”, Secția de
Economie Agrară și Dezvoltare Rurală
economie_agrara@asas.ro

KEN JOWITT, *Noua dezordine mondială: extincția leninistă*, Edit. Curtea Veche, București, 2012, 400 p.

Alcătuită din nouă eseuri scrise în perioada 1971–1991, lucrarea lui Ken Jowitt surprinde leninismul în toate etapele sale: răspândire, apogeu, declin, precum și problema moștenirii sale. Titlul cărții întrebuițează un termen folosit în general de paleontologie: acela de extincție. Utilizarea sa nu este una întâmplătoare: în opinia autorului, momentul 1989 a fost cel al dezagregării unei întregi societăți, împreună cu tot ansamblul său instituțional, și al sistemului său de valori, care a lăsat totuși o moștenire posterității.

În concepția lui Ken Jowitt, în timp ce ideologia nazistă este definită de credința într-un lider charismatic, în cazul comunismului, credința este plasată într-un Partid charismatic (impersonalism charismatic). Tocmai această diferență, explică autorul, este motivul supraviețuirii comunismului după moartea fondatorului său, Lenin, după moartea lui Stalin și după denunțarea lui Stalin de către Hrușciiov, la Congresul XX al PCUS din 1956. Impersonalismul charismatic era o strategie care viza crearea unui regim leninist mondial prin intermediul unui bloc de state care să imite modelul leninist. Partidul Leninist a reușit să îmbine orientările tradiționale, moderne și charismatice și a căutat să aducă la același numitor comun industrializarea, dezvoltarea științifică și raționamentele unor „legi istorice” pentru a construi o societate ideală.

Marea majoritate a studiilor lui Jowitt se concentrează pe Uniunea Sovietică, în timp ce China comunistă este absentă în lucrarea sa. Expertiza sa în cazul regimului comunist din România este evidentă. Anii săi de studiu în arhivele românești, concretizați în publicarea volumului, sunt valorizați în special în studiul *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania, 1944–1965* (Berkeley, 1971), iar unele probleme sunt reluate și în lucrarea de față. Maniera sa de abordare nu este una individualistă, ci una comparativă. Metoda de tratare a regimurilor leniniste este una originală, Jowitt utilizând ca termen de comparație statele ne-comuniste ale Lumii a Treia, în detrimentul Statelor Unite.

Conform teoriei lui Jowitt, există trei etape prin care trece fiecare regim comunist: transformarea, consolidarea și incluziunea (p. 220–221). Pe parcursul primei etape are loc un proces de transformare a societății conform noilor principii, urmată de faza consolidării regimului prin mijloace specifice. În cadrul ultimei etape, regimul urmărește integrarea societății conform noilor valori.

Slăbirea regimului leninist este generată, în accepția lui Jowitt, de patru factori: sfârșitul luptei de clasă, marcată de venirea la putere a lui Nikita Hrușciiov, eșecul lui Brejnev de a integra din punct de vedere politic masele, apariția și dezvoltarea Solidarității în Polonia și, în final, *perestroika* inițiată de Gorbaciov, care a condus la o relativizare a partidului. Toți acești factori au scăzut eficiența regimului, care nu mai reprezenta un real competitor pentru regimurile politice din statele occidentale.

Prin intermediul eseurilor sale, Jowitt oferă o analiză minuțioasă a dispariției regimurilor comuniste. Demersul său câștigă în exactitate, cu atât mai mult cu cât studiile sale apar chiar în contextul politic în care autorul le redactează.

Mihaela Stroe

Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București

mihaela_stroe90@yahoo.com

SYLVIA NASAR, *Grand Pursuit: The Story of Economic Genius*, Simon & Schuster, New York, 2012, 576 p.

Fără a fi de formație economist, Sylvia Nasar este cunoscută în special pentru lucrarea sa *A Beautiful Mind*, o biografie a matematicianului John Nash și a luptei acestuia împotriva demonilor săi personali. Bazată pe o serie de interviuri, biografia arată drumul lui John Nash, de la psihoza care-l domina la câștigarea Premiului Nobel pentru economie, sprijinit continuu pe acest drum de soția sa.

De această dată, Sylvia Nasar nu își mai concentrează eforturile asupra unei singure personalități, ci încearcă să analizeze o idee. Lucrarea sa *Grand Pursuit: The Story of Economic Genius* își propune să fie nu o istorie a economiei, ci o istorie în care să se regăsească gânditorii care încercau să descopere soluții pentru a combina eficiența economică, justiția socială și libertățile individuale (p. XV). În paginile cărții, autoarea îmbină talentul literar cu o abordare din punct de vedere istoric. Astfel, lucrarea este structurată pe trei capitole cu nume sugestive pentru periodizarea propusă: Speranța, Frica, Încrederea. Locul ales pentru desfășurarea acestei „drame” în trei acte este Londra.

În intervalul 1850–1950, gânditorii economici au evoluat, așa cum arată autoarea în paginile lucrării, de la a furniza explicații fataliste pentru sărăcie la a încerca să găsească soluții pentru această problemă. Autoarea își începe analiza nu cu figuri de economiști, ci cu personalități literare, cum este cea a lui Charles Dickens, care observa și publica articole privind sărăcia populației Londrei acelor vremuri. Ulterior, alte figuri, cum ar fi Marx, Engels, Alfred Marshall, Irving Fisher, Beatrice Webb și Sidney Webb, au încercat să găsească soluții potrivite pentru a rezolva problema sărăciei, cu consecințe importante pe plan mondial. Nasar evidențiază pesimismul lui Marx în ceea ce privește revoluția industrială, considerată un agent al sărăciei. Cu toate acestea, așa cum arată și autoarea, Marx nu a vizitat niciodată vreo fabrică din Londra, așa cum nu știa nici limba engleză. Irving Fisher era de părere că piețele au creat condițiile prosperității economice. Cu toate acestea, el susținea o implicare mai mare a guvernelor pentru a asigura buna funcționare a

acestora. Aceleași idei erau promovate și de John Maynard Keynes, singura diferență constând în nuanța implicării guvernelor: Keynes considera că este nevoie de o implicare mult mai mare a statului în funcționarea pieței economice.

O parte importantă a acestei lucrări este alocată perioadei dintre cele două războaie mondiale, din care reies figuri importante de economiști. În cadrul acestei secțiuni, autoarea arată contrastul dintre realitățile economice create de sistemul de tratate de la Versailles și regândirea economiei mondiale după 1944, de la Bretton Woods, un drum de la dezastru la refacere economică.

Nasar emite, în ultimul capitol al cărții, păreri privind situația economică actuală, subliniind faptul că, începând cu 1950, lumea este într-un continuu avans economic, care nu a fost întrerupt nici măcar de criza economică din 2008, o afirmație insuficient argumentată. Cu toate acestea, lucrarea își atinge scopul: acela de a pune cititorul în mintea personajelor abordate în lucrare, acoperind un interval de timp vast, de la Anglia Revoluției Industriale până în epoca contemporană.

Mihaela Stroe

Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București

mihaela_stroe90@yahoo.com

ȘERBAN-LIVIU PAVELESCU, *Stat și Biserică în reconstrucția politică a societăților postcomuniste din Balcani. Elemente pentru o sociologie politică a ortodoxiei*, Edit. Militară, București, 2013, 199 p.

Șerban Pavelescu – cercetător științific în cadrul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară – și-a propus să analizeze raporturile dintre stat și Biserica majoritară, ortodoxă, în procesul reconstrucției societale din zona balcanică în ultimele două decenii. Cercetarea include atât România, asimilată spațiului sud-est european, cât și Grecia, care – deși nu a cunoscut un regim comunist și o tranziție postcomunistă – servește drept punct de reper și comparație pentru reconstituirea relațiilor stat-confesiune majoritară din regiunea balcanică.

Autorul pornește de la premisa că, departe de a fi particulare, specifice și imposibil de analizat, raporturile dintre Bisericile Ortodoxe și stat, dintre ortodoxie și societate se încadrează în contextul general al relațiilor între religios și spațiul temporal, relații care s-au manifestat inclusiv în vestul Europei, de-a lungul timpului. Cu alte cuvinte, în cazul statelor cu majorități ortodoxe, există o fenomenologie particulară, folclorică, anecdotică, precum și o manieră specifică de a concepe și edifica modernitatea, dar aceste trăsături specifice nu vin dintr-o incapacitate a Ortodoxiei de a genera, structura și gestiona în mod coerent și viabil raporturile sale cu puterea temporală (p. 13).

Volumul este structurat în două părți (I. *Religie și politică. Resurse teoretice și deveniri doctrinare și istorice*; II. *Stat și Biserică în Balcani în perioada postcomunistă*) și patru capitole (I. *Religie și politică. Modele teoretice și dezbateri istoriografice ale postcomunismului*; II. *Stat și Biserică în Balcani. Deveniri istorice și coordonate*

doctrinare, politice și ideologice; III. Biserica Ortodoxă și problematicile tranziției politice postcomuniste; IV. Biserica Ortodoxă și problematicile societale ale postcomunismului) și se întemeiază pe o varietate de surse istorice, îndeosebi documente editate, publicații cotidiene și confesionale, literatură secundară cu precădere din spațiile anglo-saxon și francofon.

Încă din partea introductivă, Șerban Pavelescu discută inclusiv chestiunea consecințelor prăbușirii sistemului comunist pentru mediul de securitate și sistemul relațiilor internaționale (p. 7) și observă că: „factorul religios este unul dintre cele mai invocate resorturi explicative pentru o lume ce pare a recupera – după traversarea deșertului modernității și laicității – transcendentul, incluzându-l în toate, de la viața cotidiană și până la funcționarea societății, statului, sistemului relațiilor internaționale” (p. 8). În ceea ce privește spațiul balcanic, se vedește „prezența dincolo de normele modernității societale acceptate a religiei, a *religiei* [*sic! confesiune* ar fi fost un termen mai potrivit, n.n.] ortodoxe în particular, în viața societală în statele Europei de Sud-Est” (p. 10). Într-un fel, întregul demers analitic caută să înțeleagă acest gen de specificitate, identificându-i originile istorice (vezi mai cu seamă capitolul II) și încercând să afle în ce măsură factorul religios – sub forma ortodoxiei – a modelat construcția statală și instituțională, în principal în perioada de tranziție de la un sistem totalitar la un regim similar democrațiilor liberale din occidentul Europei.

Autorul nu contestă în niciun fel povara trecutului comunist care apasă asupra ierarhiei ortodoxe – acel „pasiv” al raporturilor BOR cu statul după 1948 (p. 129–134) –, dar se delimitează (cu calm, fără stridențele oficiale ortodoxe) de punctul de vedere formulat de Olivier Gillet – în special în volumul *Religie și naționalism* (apărut în franceză în 1997 și tradus în română în 2001) – privind „ideologia Bisericii sub comunism”, alunecarea spre particularul național(ist) și abandonarea mesajului creștin universalist de către BOR (p. 9, 172). De altfel, întreaga carte este concepută și scrisă într-un mod echilibrat, fără confesionalism și partizanat.

În schimb, există câteva chestiuni – mai degrabă de formă – care afectează totuși calitatea volumului, de la stângăcii stilistice, repetiții, dezacorduri („poziția doctrinară ale Bisericii Ortodoxe” – p. 159 etc.), cuvinte/litere lipsă (p. 12, n. 11; p. 79, n. 156; p. 159, n. 325 etc.), probleme de transliterare (mai ales din limbi slave, cu preluarea variantei occidentale/occidentalizante, deși există în română o versiune consacrată sau mai potrivită: Nemanja – Nemanja, p. 78; Kosovopolje – Kosovopolie, p. 79; Hristofor Subev – Săbev, p. 104; Otechestvo – Otecestvo, p. 106) și de punctuație, reproducerea inexactă sau incompletă a unor nume proprii (Daniel/Daniela Kalkandjieva, p. 108), lipsa unor diacritice etc. – toate indicând și o cvasiabsență a corecturii din partea editurii. Anumite lucrări citate în notele de subsol nu se regăsesc în bibliografia de final, care se presupune că este generală, nu selectivă, fiind vorba la origine de o teză doctorală (lipsește, de pildă, cartea semnată de Iuliana Conovici – nu Iulia, cum apare reproduș la p. 162–166 – intitulată *Ortodoxia în România post-comunistă. Reconstrucția unei identități publice*). Eronat este transcris și numele istoricului vieții constituționale (Eleodor Focșăneanu, în loc de Focșeneanu – p. 182). Mai multe lucrări românești sunt reproduse fără diacritice (cele aparținând lui Ion Dură și Nicolae Iorga, de exemplu – p. 191, 193); în cazul unor cărți în engleză (William H. Swatos) orașul de apariție apare în versiune franceză – *Londres*, nu *London* (p. 44, n. 83). Alți termeni din engleză (*rise*, *French*) sunt eronat dactilografați –

risse; *Franch* (p. 63, 69). Autorul *Pedro Ramet* a devenit *Sabrina Petra Ramet* (cum corect apare și la Bibliografie), nu *Sabrina Pedra Rament* – cum este reprodus în introducere (p. 12, n. 11). Termenul *mandatoriu* este impropriu folosit, mai ales că există în română cuvântul *obligatoriu* („modelul constituției staliniste din 1936 este punctul de referință *mandatoriu*” – p. 85). În text abundă și erori de plasare în timp: sintagma „deceniul opt” (p. 98) este utilizată pentru a desemna *anii 1980* (corect era „deceniul nouă”; același tip de greșeală apare și la p. 109 – „deceniile opt și nouă” pentru „anii 1980 și 1990”). Numele fostului episcop ortodox de Alba Iulia este *Emilian Birdaș*, nu *Birtaș* (p. 101). *Confesiunea* ortodoxă – parte a *religiei creștine* – este constant confundată cu *religia* ortodoxă (p. 10, 117). Nu există o raportare unitară față de fosta republică iugoslavă Macedonia – ea este denumită fie „Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei (FRIM – p. 150), fie „Republica Macedonia” (p. 151). Anumite formulări sunt eufemistice: Șerban Pavelescu susține că arhivele Bisericii Ortodoxe Române „pentru perioada interbelică și postbelică sunt în continuă reorganizare și inaccesibile cercetătorilor de aproape două decenii” (p. 43). În fapt, este vorba despre o decizie deliberată de a nu permite accesul la documente cercetătorilor care nu depind de structurile ecleziastice ortodoxe. În fine, Garda de Fier, mișcarea legionară, nu reprezintă atât *dreapta* (p. 78), cât *extrema dreaptă*.

Cristian Vasile
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
cristivasile2002@yahoo.com

TEOFIL RENDIUK, *C. Brâncoveanu și I. Mazepa. Pagini inedite de istorie*, Edit. ProUniversitaria, București, 2014, 223 p. + 35 il. + 55 fotocopii

Dacă personalitatea și faptele lui Constantin Brâncoveanu sunt larg cunoscute și intens analizate în istoriografia noastră, în schimb acțiunea politică și chiar legăturile hatmanului ucrainean Ivan Mazepa cu spațiul românesc nu s-au bucurat de atenția cuvenită. În chip firesc, poziția adoptată de acesta din urmă la începutul secolului al XVIII-lea în cadrul conflictului militar de lungă durată ruso-suedez a determinat etichetarea lui drept trădător al Rusiei sau al Ortodoxiei etc. În literatură, muzică, cinematografie chiar, atât din perioada țarismului, cât și din epoca sovietică, proiecția asupra personajului politic amintit a fost permanent și esențialmente negativă.

Ni se pare de aceea cu atât mai meritorie și, de ce nu, demnă de interes curajoasa încercare a lui Teofil Rendiuk de reconsiderare a activității politico-diplomatice a liderului de la Baturyn, precum și de depistare a unor noi mărturii documentare, care pun într-o lumină inedită relațiile sale cu principele valah și avatarurile sale – în ultima parte a vieții pe teritoriul principatului Moldovei.

Diplomat de carieră, Teofil Rendiuk are însă la bază o serioasă și sistematică pregătire istorică.

De altfel, după o scurtă *Prefață* (p. 11–13), primul capitol al lucrării urmărește *Primele contacte ale lui Ivan Mazepa, hatmanul Ucrainei, cu Moldova și Țara Românească*

și evoluția lor până la 1708 (p. 15–32). Autorul relevă aici, pe bună dreptate, faptul că aceste contacte inițiale au fost favorizate și facilitate de comuniunea de confesiune și identitatea – până la un punct – de interese politice dintre cei doi protagoniști. Astfel, este cunoscut faptul că domnitorul muntean a înființat, pe lângă palatul domnesc din București, o școală slavă specială, pentru care, în timp, a destinat un spațiu propriu, pendinte de biserica Sf. Sava. Doi dintre pisarii formați aici, frații David și Teodor Corbea, au jucat ulterior un important și permanent rol în contactele culturale, dar mai ales diplomatice cu Rusia lui Petru cel Mare.

În ceea ce îl privește pe Constantin Brâncoveanu, un moment important în reorientarea axei sale de politică externă l-a reprezentat data de 16 septembrie 1697, care marchează începutul relațiilor diplomatice cu Rusia. Liderul ucrainean nu a fost străin de acest episod, el facilitând tranzitul prin Ucraina al solului domnitorului, George Castriotul, și informându-l totodată pe țar de obiectivele acestei misiuni.

În acest context, în lucrare se evidențiază, în mod justificat în opinia noastră, rolul însemnat jucat de Mazepa, cel puțin până la mijlocul anului 1708, în intermedierea corespondenței dintre Constantin Brâncoveanu (nu numai) și Petru I¹. Aceasta a reprezentat o operațiune secretă de mare risc, în cadrul căreia hatmanul de la Baturyn a utilizat infrastructura rămasă încă de la predecesorul său, Bogdan Hmelnițki. De aceea este documentat astăzi că din totalul de 282 de scrisori de la Constantin Brâncoveanu cu conținut politico-diplomatic trimise în afara Țării Românești, cea mai mare parte a fost destinată țarului rus și hatmanului ucrainean, teză susținută între alții și de Paul Cernovodeanu².

De altfel, se pare că din nefericire turcii erau la curent cu acest joc diplomatic „la două capete” al lui Brâncoveanu³, fapt care a cântărit greu în balanța deciziei de execuție a domnului muntean, luată de conducerea politică a Imperiului Otoman în august 1714, care, în ultimă instanță, reflecta nu atât neîncrederea în Brâncoveanu, cât un simptom evident al crizei politico-militare a osmanlăilor.

În ceea ce îl privește pe Ivan Mazepa, traiectoria sa politică ascendentă, dar în egală măsură dramatică a fost determinată atât de simțul său politic deosebit, cât și de nivelul de cultură și integrare socială. Formarea sa a fost facilitată de studiile la Academia Kievo-Moviliană, ca și de stagiul îndelungat la Colegiul Iezuiților din Varșovia, după care, în chip firesc, în 1684, a fost desemnat de hatmanul Piotr Doroșenko drept pisar general al Radei și apoi drept reprezentant al acestuia în consiliul largit al Sicei Zaporojene. Accederea sa în funcția supremă, în 1687, a fost însoțită apoi de o amplă campanie de extensiune teritorială a tânărului stat de la Marea Neagră; în 1703 el a reușit alipirea și a întregii Ucraine de pe malul drept al Niprului (înlăturându-l pe titularul politic al zonei, hatmanul S. Pali). În extrem de complicatul tablou politic al zonei la începutul secolului al XVIII-lea, în calitate de continuator firesc al liniei promovate încă de Bogdan Hmelnițki, Mazepa nu putea urma

¹ Cea mai mare parte a acestei corespondențe a fost publicată de Al. A.C. Sturdza la începutul secolului XX (vol. I–III, 1910–1915).

² Paul Cernovodeanu, *În vâltoarea primejdiilor. Politica externă și diplomația promovate de Constantin Brâncoveanu, 1688–1714*, București, 1997, p. 39–40.

³ Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711–1821). Documente turcești*, București, 1984, doc. 11, p. 85–88.

decât o atitudine anti-otomană și anti-poloneză și o orientare, cel puțin în aparență, pro-rusă. Într-un asemenea context, derularea – în stepele Ucrainei – a confruntărilor din războiul nordic a ridicat în fața sa delicata și dificila problemă a opțiunii. Urmărind, în opinia noastră, să obțină un statut cât mai avantajos pentru statul pe care-l conducea, ca și pentru căzăcimea nord-pontică, Ivan Mazepa a acceptat finalmente (în secret), la începutul lui 1708, încheierea acordului politic cu regele polon filosuedez Stanisław Leszczyński, iar în octombrie același an, mizând pe victoria lui Carol al XII-lea asupra lui Petru cel Mare, a trecut, împreună cu cea mai mare parte a aparatului de stat și a armatei sale, de partea regelui suedez.

Fuga lui Mazepa (împreună cu Carol al XII-lea), după înfrângerea de la Poltava, refugiarea la Bender, pe teritoriul Imperiului Otoman, moartea acestuia (în octombrie 1709), precum și avaturile în timp ale rămășițelor sale pământești pe teritoriul românesc constituie substanța capitolelor II și III (p. 32–74), iar spațiul restrâns al recenziei noastre nu ne îngăduie dezvoltarea în detaliu a acestor episoade. Menționăm totuși faptul că, pentru prima dată, ni se oferă o tratare amănunțită a acestor aspecte, în condițiile existenței unor încercări documentate, dar fragmentare pe această temă (Constantin Rezachevici în 1994⁴ și, respectiv, Paul Păltănea, în anul următor⁵). Mai recent subiectul a fost abordat de Dan Râpă Buicliu⁶.

Un element de mare noutate informațională și documentară – și aici rezidă unul din meritele însemnate ale autorului – este depistarea de către acesta a textului integral, aflat în fondul de carte al Bibliotecii Academiei Române, al unei *Evanghelii* în limba arabă, tipărită la Alep, în Siria, în anul 1708. Investigațiile efectuate de Teofil Rendiuk au evidențiat faptul că această operă religioasă exprimă rezultatul unei conlucrări româno-ucrainene, cheltuielile de tipărire fiind suportate de Ivan Mazepa, în timp ce tipografia în care s-a realizat ediția a fost donată ortodocșilor răsăriteni de Constantin Brâncoveanu cu doi ani înainte (1706).

Însoțit de comentarii precise privind modul de proveniență și istoricul achiziționării *Evangheliei*, textul acesteia este reprodus, în formă fotocopiată, în paginile lucrării analizate în cele de față (p. 262–317).

Unele observații marginale nu știrbesc valoarea de ansamblu a volumului recenzat. Astfel, pe alocuri, în paginile lucrării se utilizează în chip impropriu, pentru domnitorii români, termenul de „cneaz”.

De asemenea, era de preferat ca în titlul lucrării să fie utilizate numele complete de botez ale personajelor istorice în cauză (Constantin și, respectiv, Ivan, nu C. și I.). În egală măsură, mitropolitul Antim Ivireanul nu putea edita o *Gramatică slavă* în 1619 (?) (p. 16), ci cel mai probabil în 1691.

⁴ Constantin Rezachevici, *Precizări privind mormântul hatmanului Mazeppa*, în „Revista istorică”, s.n., V, 1994, nr. 1–2, p. 161–167.

⁵ Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați. De la origini până la 1918*, pt. I, Galați, 1994, p. 96. Vezi și răspunsul său la articolul lui C. Rezachevici, *Îndreptări privind articolul Precizări privind mormântul hatmanului Mazeppa de Constantin Rezachevici din „Revista istorică”, tom V, 1994, nr. 1–2, p. 161–167*, în „Revista istorică”, s.n., VI, 1995, nr. 5–6, p. 572–573.

⁶ Dan Râpă Buicliu, *Informații istorice privind personalitatea, sfârșitul și locurile de înhumare ale marelui hatman ucrainean*, în „Dominus”, februarie 2003, nr. 2.

Realizat în excelențe condiții grafice, cu o bogată ilustrație, volumul se prezintă sub forma unei ediții trilingve (română, engleză, ucraineană), ceea ce evident îi sporește capacitatea de receptare de către cititorii europeni.

Apreciem în final faptul că, în opinia noastră, volumul la care ne-am referit mai sus are mai multe semnificații. Pe de o parte, apărut în anul 2014, el se constituie ca un emoționant și documentat omagiu adus domnitorului Țării Românești în contextul marcării a trei secole de la martiriul Brâncovenilor. În egală măsură îl putem considera și ca o legitimă și firească evocare a acestui însemnat precursor al statalității ucrainene care a fost hatmanul Ivan Mazepa. Adăugăm aici faptul că într-un context politic atât de tensionat este pusă la dispoziția istoriografiei, dar și a opiniei publice românești o prețioasă mărturie despre relațiile politice și culturale complexe dintre români și locuitorii țării vecine și prietene.

Marian Stroia
București

PAUL ROLAND, *Ascensiunea și prăbușirea lui Adolf Hitler. Nazismul, o istorie ilustrată*, Corint, București, 2012, 208 p.

Istoria ilustrată a lui Paul Roland face o radiografie a regimului nazist, având în centru personalitatea lui Adolf Hitler. Lucrarea se deosebește de majoritatea istoriilor convenționale despre al Treilea Reich prin faptul că susține cu argumente că nazismul a fost mai mult decât un fenomen sociopolitic. A fost manifestarea personalității malefice a Führerului. Scopul cărții este de a demonstra că Hitler nu a pornit la război cu unicul scop de a răzbuna înfrângerea militară umiltoare a Germaniei din 1918. El era convins că providența îi încredințase o misiune sacră, anume aceea de a subjuga toate rasele „inferioare” și de a extermina evreii. Pentru a înțelege cum a luat ființă al Treilea Reich și de ce germanii îl preamăreau pe Hitler, trebuie să pricepem ce fel de minte a creat statul nazist.

Paul Roland realizează de la început o descriere a personalității lui Adolf Hitler. Acesta era nevrotic, instabil, paranoic, iar accesele sale groaznice de furie erau manifestarea narcisismului său malign și a megalomaniei care nu permiteau nimănui să îi pună la îndoială autoritatea. Hitler era ceea ce psihologia clinică numește „omul corect”: mai exact, o persoană care crede că are întotdeauna dreptate și nu poate nici măcar să conceapă că punctul său de vedere ar putea fi distorsionat sau că și altcineva ar putea să aibă o opinie valabilă (p. 8). Hitler nu putea recunoaște înfrângerea, iar când era învins, exclama furios că avea să tragă în jos după el întreaga națiune, fiindcă era evident că poporul german nu „merita” sacrificiile pe care le făcuse pentru el. Soluția sa pentru orice problemă era să recurgă la amenințări și violență. Era lipsit de conștiință și nu avea noțiunea moralității. „Conștiința” o considera o invenție a evreilor și era deci de datoria germanilor să nu se încreadă în ea. Chiar și când era tânăr, Hitler era într-o stare permanentă de negare, iar legătura sa cu lumea reală era foarte slabă.

După creionarea în introducere a profilului psihologic al lui Hitler, Paul Roland trece la analiza copilăriei acestuia. Următoarele capitole se concentrează pe: portretul tiranului ca tânăr artist, persoanele care l-au influențat, cucerirea puterii, politicile implementate,

drumul către război, războiul total etc. Nu trebuie pierdut din vedere caracterul sintetic al lucrării. Punctul forte al acesteia nu constă în informațiile expuse, pe care de altfel le găsim mult mai detaliate în nenumărate alte lucrări dedicate național-socialismului, ci în imaginile care sunt atașate acestora. Lucrarea abundă în fotografii atent selecționate, printre care putem vedea: poze din copilăria lui Hitler cu el și membrii familiei sale, fotografii cu colegii săi, imagini de la diverse manifestări publice unde apar atât Hitler, cât și membrii marcanți ai partidului nazist, afișe de propagandă, poze cu populația germană făcute în perioada Republicii de la Weimar, imagini de la întrunirile anuale NSDAP, portrete ale principalelor figuri din partid, fotografii cu tineretul hitlerist, cu femeile și bărbații germani care îl adulau pe Führer, imagini de pe front cu trupele germane, poze ale diplomaților europeni, ale comandanților militari și ale liderilor Aliaților etc. Toate aceste imagini ne introduc în spiritul epocii și oferă posibilitatea de a pătrunde mai bine realitățile descrise în text. Autorul arată în concluzii că este greu să găsim un portret mai fidel al lui Hitler decât cel publicat de SS în 1942, care trebuia să îi ajute pe membrii săi să recunoască dușmanul prin excelență al poporului german, *Untermensch* (subomul), care era descris ca fiind „doar umbra unui om ... Sufletul său este un haos crud de pasiuni nebunești, neînfrânate – o voință nestăvilită de a distruge, cele mai primitive dorințe, o josnicie fâșișă ... Subomul ... urăște munca altuia. Își descarcă furia asupra acesteia – în secret, ca un hoț; în mod public, ca un calomniator, ca un ucigaș. Cei care se aseamănă se adună. Fiarele s-au găsit unele pe altele. Subomul nu a oferit niciodată pacea. Pentru că avea nevoie de semiîntineric, de haos. Se ferea de lumina progresului cultural. Pentru propria supraviețuire, avea nevoie de neazuri, de iad ...” (p. 200). Lucrarea conține la sfârșit o bibliografie de dimensiuni reduse, fiindu-ne indicate și sursele fotografiilor.

Cartea lui Paul Roland reprezintă o sinteză reușită, care realizează o bună radiografie a vieții lui Adolf Hitler și a regimului național-socialist. Prin cantitatea și modul de organizare a informațiilor precum și prin imaginile prezentate, ea se adresează unui public larg, iar în acest sens o recomandăm tuturor iubitorilor de istorie.

Raul Denize

Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București

raul.denize@gmail.com

LAVINIA STAN, *Transitional Justice in Post-Communist Romania: The Politics of Memory*, Cambridge University Press, New York, 2013, 288 p.

De-a lungul ultimului deceniu, mai ales în spațiul anglo-saxon, s-au dezvoltat exponențial studiile privitoare la justiția (penală) de tranziție. Recent, a apărut chiar o lucrare monumentală, în trei volume, intitulată *Encyclopedia of Transitional Justice*, coordonată de Lavinia Stan și Nadya Nedelsky. Lavinia Stan – profesor de origine română la Universitatea canadiană St Francis Xavier – a publicat aproape simultan, în 2013, tot la Cambridge University Press, volumul intitulat *Justiția de tranziție în România postcomunistă. Politica memoriei*, cu o prefață de Mark Kramer (Harvard University, Davis Center for Russian and Eurasian Studies).

Această sintagmă – *justiție de tranziție* – a fost folosită pentru prima dată în anii 1970, cu scopul de a descrie eforturile pe care le-au depus atât structuri ale statului, cât și actori ai societății civile de asumare a unui trecut dictatorial, autoritar etc., dominat de încălcări flagrante ale drepturilor omului (p. 1). Prin justiție de tranziție Lavinia Stan înțelege un anumit set de măsuri juridice, acțiuni din sfera penală, dar nu numai, măsuri puse în practică de guverne naționale, organizații internaționale, actori ai societății civile, ONG-uri în vederea îndreptării sus-amintitelor abuzuri care evocă o moștenire politică nefastă. Lavinia Stan se ocupă de subiecte extrem de incitante precum: procesele penale (îndreptate împotriva cuplului Ceaușescu, a membrilor nomenclaturii, în principal componenți ai Comitetului Politic Executiv al CC al PCR la momentul decembrie 1989); Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, asimilată până la un punct cu o „comisie pentru adevăr”; restituirea proprietăților confiscate în mod abuziv de regimul comunist; problematica despăgubirilor și a reabilitărilor; rescrierea manualelor de istorie și proiectele neoficiale privitoare îndeosebi la memorializare, evocare artistică și arheologie contemporană (mai mult sau mai puțin „judiciară”).

Conform autoarei, cazul românesc întruchipează într-un fel „calea de mijloc” aleasă în tot acest proces al justiției de tranziție, în sensul că asumarea trecutului a fost mai substanțială, mai consistentă decât în țările desprinse din fosta Uniune Sovietică, dar diminuată uneori semnificativ în raport cu state ale Europei Centrale (p. 3). În capitolul 2 este analizată atât reticența justiției românești în ceea ce privește declanșarea urmăririi penale și judecarea celor vinovați de abuzuri și crime în perioada comunistă, cât și motivele pentru care acești torționari sau responsabili politici nu au fost constrânși să răspundă din punct de vedere juridic pentru faptele lor. Procesul celor doi Ceaușescu – prima încercare a justiției post-22 decembrie 1989 de a se confrunța cu trecutul totalitar – s-a transformat într-un simulacru judiciar, amintind pe alocuri de pseudoprocesele din era stalinistă, atunci când până și avocatul își incrimina clientul. Din acest punct de vedere, Lavinia Stan are dreptate atunci când afirmă că procesul Ceaușeștilor a fost „păcatul originar” al tentativelor românești de a înfăptui justiția de tranziție (p. 18). Această farsă judiciară a fost în avantajul primilor guvernanți postcomuniști, întrucupând eșalonul doi al nomenclaturii, formați în anturajul (și în subordonarea) secțiilor ideologice ale CC al PCR, primii interesați ca procesul conducătorilor RSR să incrimineze *persoane*, iar nu *sistemul comunist* ca atare.

În încercarea de a înțelege de ce românii nu au părut interesați din primul moment să obțină accesul la documentele și arhivele secrete ale perioadei comuniste, politologul româno-canadian observă că noii conducători de după decembrie 1989 au îmbrățișat un mod extrem de selectiv și deformativ de a *citi* istoria postbelică a României, care a indus prudență și chiar teamă la nivelul societății (o frică de adevărul arhivelor, de ideea deconspirării etc.). Guvernanții postcomuniști au sugerat că N. Ceaușescu – altminteri un „Conducător” iresponsabil, vinovat pentru dezastrul fără precedent din anii 1980 – a fost în același timp cel care a menținut integritatea țării și demnitatea națională în fața pericolelor externe, maghiar și sovietic (p. 71); cu alte cuvinte, în intervalul 1965–1989 românii au fost „stăpâni în propria țară”, în timp ce conducerea politică a repus România pe harta diplomatică a lumii.

În mod previzibil, acest discurs politic a fost completat cu o întreagă publicistică, o adevărată „istoriografie” care nu a făcut decât să prelungească și după 1990 vulgata istorică

a național stalinismului. Este doar unul dintre motivele pentru care a existat o reticență în a-i deconspira pe agenții poliției secrete, percepuți nu atât ca ofițeri de securitate care au încălcat drepturile omului, ci ca vectori ai siguranței naționale, indiferent de regimul politic în care au servit. Îndeosebi amenințarea maghiară a fost exploatată, iar evenimentele tragice de la Târgu Mureș din martie 1990 au potențat tensiunile și au deturnat inclusiv demersul de asumare a trecutului. Simptomatic din acest punct de vedere este faptul că dezbateră – care s-a transformat într-un scandal – în jurul manualelor „alternative” de istorie (pentru liceu) din 1999 nu s-a concentrat asupra modului cum este reflectată problematica crimelor comunismului, ci a fost dirijată în mod pernicios către teme ale naționalismului etnicist, vecin cu xenofobia (p. 185).

Aprecierile și evaluările pe care Lavinia Stan le face în anumite cazuri, în privința unor actori politici și sociali, a unor relații interinstituționale sunt eronate. Numai că la întocmirea lucrării autoarea a avut de înfruntat dezavantaje mult mai mari decât istoricii care au scris despre perioada comunistă propriu-zisă. Cei din urmă au colectat suficiente documente, au putut corobora numeroase surse istorice despre un eveniment, despre o personalitate, în fine au beneficiat de îndrumarea multor bibliografii, pe când politologul care acoperă în esență un interval foarte recent, cel postcomunist, a avut la îndemână în multe situații doar relatări de presă. Chiar și așa, rezultatul este o remarcabilă monografie dedicată modalităților de asumare a trecutului totalitar în cazul românesc postcomunist. Cum cartea – definitivată în 2012 – este de fapt despre „prezentul trecutului recent”, există și un fel de *va urma*, asumat probabil și de autoare. Cu atât mai mult cu cât în baza legii nr. 27 adoptată în martie 2012, din inițiativa Monicăi Macovei și a altor parlamentari, a fost înlăturată prescripția răspunderii penale pentru anumite infracțiuni de omor pentru care nu s-a împlinit termenul de prescripție la data intrării în vigoare a actului normativ. Or, introducerea sintagmei „indiferent de data la care au fost comise” pentru imprescriptibilitatea infracțiunilor de genocid, crime contra umanității și de război s-a dovedit capitală pentru ultimele acțiuni ale Parchetului General circumscrise justiției de tranziție: recentele și foarte mediatizate cazuri ale torționarilor Alexandru Vișinescu și Ion Ficior, acuzați de procurori – la sesizarea ICCMER – de crime împotriva umanității.

În cadrul acestui efort uriaș de sistematizare, documentare și interpretare depus de Lavinia Stan era poate inevitabil să se strecoare unele erori și inadvertențe. Spre exemplu, Centrul de Investigare a Crimelor Comunismului nu a fost singura instituție din România care – între 2010 și 2012 – a desfășurat activități de arheologie contemporană cu relevanță judiciară (*forensic archaeology*) – p. 21. De fapt, ICCMER – prin Adrian Cioflâncă, director de departament – a efectuat în august 2011 săpături în cimitirele din localitățile Șcheia și Rădăuți (jud. Suceava), unde se presupunea că au existat gropi comune (cu deținuți politici provenind din colonia de muncă Ițcani și, respectiv, țărani împușcați în 1949 de Securitate în timpul revoltelor contra impunerii cotelor abuzive). Tot la p. 21 Lavinia Stan afirmă: „Colegiul CNSAS este condus de 11 membri numiți de partidele politice.” În fapt, în mare parte, așa este, numai că, pe lângă partide, atât guvernul, cât și președinția au dreptul de a numi un membru în colegiu. Denumirea completă a *Academiei Civice* este *Fundația Academia Civică* (p. xix). Și alte afirmații se pretează la completări. De pildă: „după 2006 istoricul Marius Oprea a desfășurat exhumări în colaborare cu *Secția Militară* [s.n.] a Curții Supreme” (p. 223). Probabil este vorba de *Secția Militară* a Parchetului

de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție. La p. 226 *Fondul Național de Investiții* apare sub forma *Financial Investment Fund*. Textul în variantă electronică, intitulat *Cinci ani de la Raportul final. Despre o condamnare – nu doar simbolică – a comunismului*, care a fost scris în decembrie 2011, nu putea fi accesat la 15 ianuarie 2011, ci un an mai târziu, în 2012 (p. 279). În anul 2006 nu a fost adoptat *un nou cod penal*, care să îl înlocuiască pe cel comunist din 1968 (p. 34); a fost votată doar o modificare a celui din 1968. Procurorul Dan Voinea a fost demis *în martie 2009* și forțat să se retragă (p. 46), însă pentru a valida această informație este citat un articol de ziar *din 2006* (R. Cristea, *Un dosar incomod pentru cei care au fost la putere*, în „România liberă”, 16 iunie 2006). Printre cei care au furnizat în secret Securității informații despre alții s-au aflat scriitorii precum *Petru Dimitriu* și *Paul Comarnescu* (p. 79). Însă prenumele scriitorilor sunt eronat atribuite: probabil referirea este la *Paul Dimitriu* și *Petru Comarnescu* (și poate că aici s-ar fi impus o trimitere la decizii ale Colegiului CNSAS, la revelații ale cercetătorilor/jurnaliștilor sau ale celor care și-au studiat dosarele de urmărire și au constatat delațiunile). Constantin Bălăceanu-Stolnici nu a fost arestat în perioada comunistă – cf. biografia sa oficială; *Membrii Academiei Române. Dicționar, 1866/2003*, ed. revăzută și adăugită, București, 2003, p. 90–91 –, deci nu poate fi asimilat *foștilor deținuți politici*, cum se afirmă la p. 79. Numele istoricului Adrian Cioroianu este reprodus sub forma *Andrei Cioroianu* (p. 86, n. 5). Nota 33 de la p. 93 este transcrisă *Idem, 150*, dar mai degrabă este în relație cu nota 31, nu cu nota precedentă, nota 32. Prin urmare, înțelesul de *aceeași [operă]* îl derutează pe cititor, care face corelația cu trimiterea/opera de la nota 32.

La p. 113, nota 7 se susține că „mai mulți autori au scris despre Comisie [Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România/CPADCR], iar aceste studii semnate de ei ne furnizează mult mai multe detalii atât despre motivele apariției acestui organism, cât și despre condițiile în care a fost creat”. Controversele apar atunci când sunt enumerați autorii și studiile lor – între alții, este citat și Valerian Stan, cu textul său *Tismăneanu Report: Another Delay in the Trial of Communism*, apărut în „New York Magazin” – nu în celebrul „New York Magazine”, cum este reprodus de Lavinia Stan, din 6 februarie 2007. Dar nu această minoră eroare este în discuție, ci tonul vindicativ și virulent al materialului folosit pentru exemplificare, care nu îl transformă într-un argument al autorității, demn de a fi citat fără rezerve. La fel este și cazul unei alte lucrări citate: Adrian Gabor, *Note de lectură asupra Raportului Tismăneanu*. Numele șefilor serviciilor secrete care au supraviețuit în funcții chiar și în perioada decembrie 2004 – iulie 2006 sunt Radu Timofte și Gheorghe Fulga, nu *Costin Georgescu* și *Cătălin Harnagea* (p. 118). Lavinia Stan atribuie articolul *Băsescu a încasat primele huiduieli de când e președinte* lui L. Ruse și *F. Negroj*. De fapt, materialul este semnat de *Liliana Ruse* și *Florin Negruțiu* (p. 123, n. 37). Iar sus-amintitele huiduieli s-au produs în primăvara lui 2006, nu *în aprilie 2005* (p. 123). Tatăl diplomatului Mircea Răceanu este *Grigore Răceanu*, nu *Gheorghe Răceanu* (p. 172). Articolul lui Adrian Cioflâncă – *Scandalul manualelor face primele victime* – a apărut în „Ziarul de Iași”, din 23 octombrie 1999, nu în „Jurnalul de Iași” (p. 196).

Tribunalul opiniei publice, care a judecat procesul comunismului și este menționat în carte drept exemplu pozitiv (p. 221 și urm.), care singularizează România, se leagă și de numele lui Florin Mătrescu, asociat cu o controversată martirologie competițională și cu o

folosire riscantă a sintagmei „holocaust roșu” (de altfel, chiar site-ul de prezentare a procesului se intitula <http://redholocaust.org>; cf. *Raport final*, ed. Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu, Iași, 2005, p. 381–383); în plus, acel tribunal a vehiculat o cifră mult exagerată de 300.000.000 de morți, pusă în sarcina comunismului, care nu pare să aibă o bază documentară. Și cronologia de la p. 241 merită unele completări și îndreptări. Spre exemplu: „iulie 2007 – Comisia Prezidențială Consultativă pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România este mandată să contribuie la facilitarea implementării recomandărilor Comisiei Tismăneanu [CPADCR].” În fapt, Comisia a fost înființată în aprilie 2007, dar nu a putut să își exercite atribuțiile din cauza suspendării președintelui Traian Băsescu la 19 aprilie 2007. Abia după revenirea în funcție a președintelui, în urma respingerii referendumului de demitere (din 19 mai 2007), Comisia Consultativă și-a reluat activitatea. În fine, titlurile unor articole românești citate, ca și ale unor publicații, apar în carte într-o formă anglicizată: „character grav” (p. 141, n. 16); „fără un *process* al comunismului ...” (p. 119, n. 18); „Monitorul *official*” (p. 96, n. 45) etc.

Cristian Vasile
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
cristivasile2002@yahoo.com

VLADIMIR TISMĂNEANU, MARIUS STAN, *Dosar Stalin. Genialissimul generalissim*, Edit. Curtea Veche, București, 2014, 272 p.

Cei 60 de ani de la moartea lui Iosif V. Stalin, la 5 martie 2013, au prilejuit apariția în presa online (pe platforma contributors.ro) a unui cuprinzător *Dosar Stalin*. Inițiativa i-a aparținut lui Vladimir Tismăneanu, care a asociat la realizarea dosarului mai mulți istorici și politologi. Dintre aceștia s-a remarcat îndeosebi Marius Stan, fost cercetător în cadrul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, institut care l-a avut drept președinte al consiliului științific – între 2010 și 2012 – pe politologul româno-american. Între cei doi s-a forjat o amicitie intelectuală, urmată de un dialog epistolar, care în bună măsură se vădesc în acest volum apărut recent.

Trebuie spus de la început că titlul este acoperitor, dar și înșelător, pentru că nu este vorba doar despre un *dosar Stalin* sau doar despre practici staliniste, ci și – în egală măsură – despre Lenin, moștenirea leninistă, despre Marx și influența lui intelectuală în post-comunism. În fine, este și o carte care expune problema Răului, acoperind disputele intelectuale de astăzi, cu accent asupra cazului românesc, dar nu numai (este surprins și peisajul contradictoriu al vieții culturale și ideologice din Polonia). Situația din Polonia este importantă din mai multe motive. Nu doar pentru însemnătatea Poloniei, a *Solidarității*, în căderea comunismului din Europa Centrală și de Est, ci și din motive ce țin de biografia academică a autorilor, în speță a lui Marius Stan, care în timpul realizării cărții s-a aflat pentru un stagiul de cercetare la Cracovia. De aici se și deschid câteva direcții tematice ale volumului: Nowa Huta, orașul de tip stalinist (și lipit în mod forțat de medievala Cracovie), fără biserici, în opoziție cu orașul tradițional, catolic; rolul Bisericii Catolice, al muncitorilor

în prăbușirea sistemului comunist; arhitectura realist socialistă în comparație cu arhitectura tradițională etc.

Cartea este și povestea a doi „aventurieri ai ideilor”; în aparență este o sintagmă depreciativă, sarcastică, fiind de altfel folosită inițial pentru a-l compromite pe unul dintre autori. Dar cei doi – cum se spune – au transformat porecla în renume și acest aspect se vedește mai ales la nivel editorial: asocierea lor în proiectul „History of Communism in Europe”, revistă academică de prestigiu; traducerea volumului *Diavolul în istorie. Comunism, fascism și câteva lecții ale secolului XX* (2013) și acum această lucrare concepută împreună. *Dosar Stalin ...* începe cu un dialog electronic între cei doi, cu replici consistente schimbate între Washington D.C. și Cracovia. Urmează alte două secțiuni, de eseuri, analize, texte de tip necrolog. Cum anticipam, amândoi sunt concentrați asupra acestor date, legate de moartea lui Stalin: 5 martie 1953 – 5 martie 2013. De fapt, aici este una dintre mizele cărții: cum să ne raportăm adecvat la o comemorare, celebrare, aniversare. În plus, pentru cei doi provocarea supremă este de a da coerență, de a pune într-un cadru armonios texte (apărute inițial în contributors.ro, lapunkt.ro etc.) care sunt scrise cu o anumită ocazie – împlinirea unui număr de ani, a unei cifre rotunde, de la moartea lui Lenin, de la moartea Nataliei Gorbanevskaia, cunoscuta disidentă din spațiul sovietic ș.a.m.d.

În al doilea rând, este cartea unor întrebări fundamentale – de ce nu a existat și în România un marxism critic, dinamitar, de ce nu a existat o disidență precum în alte țări ale blocului sovietic, mai ales din Europa Centrală. În fine, *Dosar Stalin ...* este o lucrare polemică, un volum pledoarie pentru partide, curente și mișcări intelectuale democratice, moderate, lipsite de stridențe și de asocieri cu extremele; și aici este cumva o distribuție a rolurilor, o diviziune istoriografică și politologică a muncii – fiecare dintre cei doi se ocupă cu predilecție de tarele generației care îi este mai apropiată ca vârstă (p. 28).

Cititorul era poate familiarizat – în cazul lui Vladimir Tismăneanu – cu pasionalitatea stilului și arta comparației (vezi paralela I.D. Sîrbu – Ignazio Silone, p. 25), însă acum descoperă și un alt autor demn de atenție: Marius Stan, talentat biograf, înzestrat cu o fină autoironie („funcționez pe alocuri ca istoric”, p. 202) și cu intuiția asocierilor ingenioase, polihistor tânăr și bun traducător de poezie (din Natalia Gorbanevskaia, de exemplu – p. 199).

În final, câteva îndreptări și corecturi. În mai multe cazuri, neologismele sau formulările pretențioase puteau fi evitate: vezi *ostensibil* (în loc de *vizibil*; p. 163). Tot la p. 163 corect era: „în interiorul *acestui tablou zguduitor ...*”. La p. 130, autorii au dorit să spună: „adevărul *despre comunism*”. Recenzia la cartea lui David Satter (*It Was a Long Time Ago ...*, New Haven-London, 2012) a apărut în anul 2012 (p. 132). La p. 117 numele liderului comunist sovietic Lazar *Kaganovici* apare deformat: *Kalaganovici*. Mai multe semne grafice rusești – din strofele unui poem aparținând lui Osip Mandelștam (p. 126) – nu apar, din cauza faptului că textul nu a fost convertit electronic. Titlul corect al lucrării semnate de Leon Aron este *Roads to the Temple: Truth, Memory, Ideas, and Ideals in the Making of the Russian Revolution, 1917–1991* (p. 138). La p. 145 autorii au vrut probabil să facă referire la *național-socialiștii* din Germania lui Hitler, nu la *național-bolșevici* – „povestea atracției manifestate de *național-bolșevici* pentru modelul sovietic demonstrează că distincțiile dintre extrema stângă și dreaptă sunt mai puțin rigide ...”. S-ar fi impus și o

eliminarea variației de ortografiere, în special a prenumelui rus *Alexandr/Aleksandr*, cu suprimarea variantei *Alexandr* (*Alexandr Esenin-Volpin*, de exemplu, p. 204).

Cristian Vasile
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
cristivasile2002@yahoo.com

RADU TUDORANCEA, *Frontul de acasă. Propagandă, atitudini și curente de opinie în România Primului Război Mondial*, Edit. Eikon, Cluj-Napoca, 2015, 278 p. + anexă

Într-un context dominat de comemorarea împlinirii unui centenar de la începuturile Primului Război Mondial, istoricul Radu Tudorancea publică o carte extrem de bine-venită și documentată cu accent asupra mecanismelor propagandei, precum și a disputelor de idei care au dominat societatea românească în intervalul 1914–1918.

Spre deosebire de alte lucrări și studii apărute în acest context comemorativ, obiectivul principal al autorului a fost acela de a identifica, analiza și evidenția modalitățile de acțiune ale propagandei oficiale referitoare la prima conflagrație mondială, precum și raportarea celor mai influente medii intelectuale, a elitelor în general, față de războiul care se extindea la o scară globală (p. 14). Însă cartea acoperă mult mai multe subiecte decât cele enunțate, îndeosebi datorită modului cum au fost exploatate sursele istorice, presa, afișele, fotografiile etc. De altminteri, volumul include la final o bogată anexă în care sunt reproduse – în excelente condiții grafice – planșe conținând reprezentări de război, caricaturi din epocă, postere cu personalități politice, dar mai ales documente (sunt de semnalat în special materiale originale ale administrației germane de ocupație din București, inedite, identificate de autor în peregrinările sale prin anticariate sau târguri de carte veche).

Volumul, cu o prefață de Constantin Bușe, cuprinde patru capitole (I. *Germanofili vs. Antantofili*; II. *Războiul și noile provocări*; III. *Ocupația germană și noua dimensiune a propagandei*; IV. *Fațetele rezistenței*), care acoperă practic principalele teme relevante care se desprind din dezbaterile epocii Primului Război Mondial. Interesul pentru epocă, pentru acest scurt, dar zbuciumat interval istoric, ca și pentru figurile politice și culturale angajate în dispute privitoare la opțiunile strategice naționale a fost re-trezit cu precădere datorită cărții provocatoare a lui Lucian Boia, apărută cu ceva timp în urmă („*Germanofili*”. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, 2009). Demersul lui Radu Tudorancea – întemeiat și pe numeroase surse arhivistice – este unul complementar, în anumite ocazii nuanțând câteva opinii și remarci ale lui Lucian Boia (mai ales evaluarea atitudinii lui Vasile Pârvan în timpul războiului – p. 58–64 și 71 –, o delimitare subtilă care este sprijinită și prin invocarea unor surse istorice mai puțin frecventate: un memorial al lui V. Pârvan redactat în limba greacă, de exemplu). Autorul urmărește controversalele înverșunate dintre cele două tabere (antantofilă vs germanofilă), un prilej de a-i înfățișa și portretiza pe principalii „beligeranți” ai acestor „războaie” intelectuale și politice: Octavian Goga, Barbu Ștefănescu Delavrancea, Nicolae Iorga, Thoma Ionescu, Ion Athanasiu, Alexandru

D. Xenopol, Simion Mândrescu (dintre filo-antantiști), Ioan Slavici, Virgil Arion, Tudor Arghezi, Constantin Stere, Alexandru Tzigara Samurçaș (dintre germanofili).

Autorul a căutat ineditul, precum și aspectele mai puțin cercetate, subliniind în mai multe rânduri situațiile paradoxale: cazul Vasile Pârvan (p. 58) sau chiar N. Iorga, cel care s-a pronunțat fervent în favoarea orientării pro-Antantă, dar care inițial nu s-a numărat printre universitarii semnatori ai cunoscutului memoriu adresat guvernului la 10 septembrie 1914, prin care se cerea ferm alăturarea României de partea puterilor Antantei (p. 55). Sunt scoși în evidență intelectuali mai puțin cunoscuți/analizați, deși în epocă au jucat un rol însemnat în dezbaterile de idei (prof. Simion Mândrescu, de exemplu, p. 68–69). Pe de altă parte, autorul revine, apelând la contextualizări istorice, la cazul Eugen Lovinescu (mai precis la acele articole atipice pentru personalitatea sa, materiale de presă din toamna lui 1916 vădind generalizări incriminatorii la adresa germanilor și maghiarilor de pe teritoriul românesc – p. 112). Războiul a fost și prilejul unor dezlănțuiri xenofobe, inclusiv antisemite, bine reflectate în volum (p. 152 și urm.), momente care prefațează de fapt campaniile extremei drepte ultranaționaliste din anii 1920.

Cartea nu reprezintă doar o reușită reconstituire istoriografică, ci este și o operă plină de învățăminte și de semnalări ale unor posibile defecte autohtone care transcend epocile istorice; de exemplu, fenomenul delațiunii pe scară largă (restituit astăzi prin prisma dezvăluirilor din ultimul deceniu, îndeosebi datorită Arhivei CNSAS) nu pare specific perioadei comuniste, ci poate fi detectat inclusiv în Bucureștii din timpul ocupației germane (1916–1918): „dată fiind amploarea denunțurilor – notează Radu Tudorancea – autoritățile germane erau ele însele surprinse de numărul tot mai mare al acestora, în condițiile în care, în București bunăoară, se înregistrau zilnic în jur de 20–30 de denunțuri. Prin intermediul unor scrisori anonime erau astfel reglate animozități și rivalități personale, de orice natură, care stârneau disprețul autorităților polițienești germane” (p. 183). Legat de acest fenomen, chiar comisarul german al siguranței, Pinkofs, cel care colindase multe țări europene, remarcă excepționalismul românesc: „n-am găsit nicăieri mai bine dezvoltat ca în țara românească spiritul de delațiune.” Afirmția poate fi o exagerare, un fals, dar rămâne și o temă de reflecție pentru noi.

Editura Eikon merită apreciată pentru publicarea acestui volum (în condiții grafice deosebite). Mai puțin reușită se dovedește corectura cărții: s-au păstrat variații la reproducerea publicațiilor periodice (p. 27 și urm.) și la ortografiere: C.I. *Istrati* – C.I. *Istrate* (p. 83), dar și dezacorduri (p. 167, 181, 209 etc.).

Cristian Vasile
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București
cristivasile2002@yahoo.com

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: *Surse inedite*, *Probleme ale istoriografiei contemporane*, *Opinii*, *Viața științifică*, *Recenzii*, *Note*, *Buletin bibliografic*, *Revista revistelor*, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici culese pe computer în programul WORD for WINDOWS sau într-unul compatibil. Notele din text vor fi numerotate în continuare. Textul imprimat va fi însoțit de formatul electronic aferent. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea pentru conținutul materialelor le revine în exclusivitate autorilor. Corespondența privind manuscrisele și schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției: B-dul Aviatorilor nr. 1, sector 1, 011851 – București, tel.: 4021212 53 37, email: revistaistorica@hotmail.com; revistaistorica@yahoo.com.

ISSN 1018–0443